

Resmo kyrka

SVERIGES KYRKOR

ÖLAND

RAGNHILD BOSTRÖM

Resmo kyrka

Resmo kyrka

ALGUTSRUMS HÄRAD, ÖLAND

AV RAGNHILD BOSTRÖM

VOLYM 203 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International 1988

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ERIK CINTHIO, EVALD GUSTAFSSON,
STEN KARLING OCH R AXEL UNNERBÄCK

UTGIVET MED BIDRAG FRÅN
STIFTELSEN EKOLSUNDS MUSEUM
CARL KEMPES STIFTELSE OCH
BERIT WALLENBERGS STIFTELSE

Beskrivningen av Resmo kyrka avslutades i okt 1987. Manuskriptet är granskat av Karin Andersson, Erik Cinthio och Erik B Lundberg. Excerperingen är utförd av A Billow och M Gunne ca 1920, av Erik B Lundberg ca 1980 samt av författaren 1985–1986. Översättningen till engelska av summary och bildtexter är granskad av Louise Setterwall. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA, om ej annat anges.

Fotografer: T J Arne, W Anderson, A Billow, A Edle, R Hintze, M Hofrén, L Holgersson, R Lind, A Roland, E Swanström, O Westerudd samt författaren.

Uppmätningar: A Billow, A Flink, S Göransson samt G Wirén.

Omslagsbilden samt pl VI återger långhusets östra vägg, norra delen (fig 83), med Yttersta domen, helgon och bårder. Krucifix skulpterat av S-B Svensson 1965. Foto R Hintze 1981.

Cover and plate VI: E nave wall, N part (fig 83), with the Last Judgement, saints and bands. Rood crucifix 1965.

På omstående sida: Algutsrums härads sigill 1561 efter ritning i RA.

CENTRALTRYCKERIET, BORÅS 1988.

ISSN 0284-1894

ISBN 91-7192-687-9 (inb)

ISBN 91-7192-688-7 (häft)

Innehåll

RESMO KYRKA

FÖRORD	7
INLEDNING av Kenth Holgersson, Sölve Göransson och Ragnild Boström	9
KYRKOGRÅRDEN	15
KYRKOBYGGNADEN	25
<i>Presentation av kyrkobyggnaden</i>	25
<i>Byggnadsbeskrivning</i>	40
<i>Byggnadshistoria och datering</i>	69
<i>Kalkmålningar</i>	87
<i>Inredning och inventarier</i>	102
NOTER	132
KÄLLOR OCH LITTERATUR	143
FÖRKORTNINGAR	148
SUMMARY	150
TILLÄGG	158
NOTER	161
LITTERATUR	162
FÄRGPLANSCHER I–XIV	

Förord

Resmo kyrka kan, mer än någon annan ölandskyrka, betraktas som ett väl bevarat dokument med vars hjälp vi tror oss kunna utläsa hur byggnaden – av allt att döma den äldsta kvarstående Ölandskyrkan – kom till, synbarligen anlagd under ledning av en dansk byggmästare och bekostad av en inflytelserik och förmögen storman.

Den beskrivning av Resmo kyrka som nu framlägges är författad av Sveriges Kyrkors tidigare mångåriga medarbetare, fil dr Ragnhild Boström. Vi riktar ett varmt tack till författaren för att hon, med publiceringen av Resmo kyrka, fortsatt den stora och värdefulla insats som hon under sin långa tid som ordinarie medarbetare i Sveriges Kyrkor gjort i sina forskningar och publikationer om de öländska kyrkorna. För de omfattande förarbetena har vi tidigare redogjort i samband med publiceringen av Vickleby kyrka 1983 (volym 193).

Förutom givande diskussioner med svenska kolleger har författaren i samband med studieresor i Danmark fått möjlighet att föra diskussioner med kolleger vid Danmarks Kirker och Nationalmuseet, vilket varit av stort värde för arbetet med kyrkans byggnads-historia.

Av speciellt intresse för den byggnadshistoriska tolkningen är den kalktuff, som ingår i omfattningar omkring absidvalvet och i de ursprungliga fönstren. I detta sammanhang vill vi rikta vår tacksamhet till f förste statsgeolog Erik Åhman och dr Sören Floris, Mineralogisk Museum i Köpenhamn, för deras bidrag till diskussionen. Liksom i tidigare Ölands-volymer har Erik Åhman medverkat som geologisk expert.

I noterna refereras till bidrag av flera experter, till vilka vi riktar ett tack. Värdefulla insatser har gjorts av antikvariern Kenth Holgersson och docenten Sölve Göransson, som författat ett par avsnitt av inledningen. Den senare har även gjort en måttanalys av kyrkans plan samt delgivit författaren vissa historiska fakta. Fil kand Svante Nyberg har översatt latinska inskrifter. Vårt tack gäller även framlidne teol dr och fil lic Oloph Odenius, som kommenterat några försvunna böcker i kyrkans ägo.

Uppmätningarna har utförts av Sveriges Kyrkors arkitekt Gunnar Wirén, som efter lång och förtjänstfull tjänstgöring nu har gått i pension. Fotograferingen påbörjades redan omkring 1920 av Anders Billow och fortsattes på 1930-talet av Alfred Edle. För huvuddelen av bildmaterialet svarar emellertid Sveriges Kyrkors nuvarande fotograf Rolf Hintze. Kompletterande fotografering har gjorts 1987 av Rolf Lind i samband med kyrkans restaurering.

Arkivexcerperingen påbörjades omkring 1920 av Anders Billow och Margareta Gunne, f Löfström, och har kompletterats av f byråchefen vid riksantikvarieämbetet Erik B Lundberg och författaren. Fru Louise Setterwall har granskat översättningarna till engelska.

En av förutsättningarna för dokumentations- och forskningsarbetet har varit författarens dubbla uppdrag som författare och riksantikvarieämbetets kontrollant vid kyrkans restaurering 1987 och det stimulerande samarbetet med arkitekt SAR Ivar Petersson, konservator Ola Westerudd samt med förste antikvariern Torbjörn Sjögren och fotograf Rolf Lind vid Kalmar läns museum.

Vi vill också uttrycka vår tacksamhet till församlingens prästerskap, kyrkoråd och kyrkvaktmästare, som på olika sätt stött författaren i hennes fältarbete.

Slutligen vill vi tacka Stiftelsen Ekolsunds Museum och Carl Kempes Stiftelse för generösa bidrag till färgbilder samt Berit Wallenbergs Stiftelse för bidrag som gjort det möjligt för författaren att företa angelägna studieresor i Danmark.

Stockholm i juli 1987

Erik Cinthio Evald Gustafsson Sten Karling R Axel Unnerbäck

RESMO KYRKA

Öland, Kalmar län, Ölands södra mot, Algutsrums härad, Växjö stift, Ölands södra kontrakt, Mörbylånga kommun. Annex till Mörbylånga.

Inledning

Resmo under förhistorisk tid

Av Kenth Holgersson

Resmo socken ligger vid Kalmarsund på Ölands västra sida och gränsar i norr och söder till Vickleby resp Mörbylånga socknar (fig 2). Öster om västra landborgen tar Alvaret vid och 5 km öster om Resmo kyrka ligger gränsen mot Stenåsa och Hulterstads socknar.

Kyrkan ligger på västra landborgen utmed väg 136 i Resmo by, norr om byarna Gyng och Mysinge. I den bördiga Mörbylångadalen ligger byarna Lilla Frö och Kleva. Fem kilometer öster om Resmo ligger alvarsjön Möckelmossen. Den odlade jorden utgör ca 30% av socknens yta (Ahlberg 1958 s 30). När Carl von Linné red genom Resmo 1741, noterade han i sin dagbok den stundom branta landborgen. Han prisar hur vackert där är: ”vägen låg genom de skönaste lundar man någonsin ser” i Sverige och var jämförbar med olika platser i Europa. Han kunde inte tänka sig en angenämare reträttplats för den som tröttnat vid ”världens ostadiga sinnelag”. Alvaret – det ödsliga, den rika floran icke att förglömma – står i skarp kontrast till det inbjudande landskap Linné beskriver.

Vid RAÄ reviderade fornlämningsinventering 1976 registrerades bl a 100 fornlämningar, flertalet på landborgen (fig 2). Det är sammanhängande gravfält, ensamliggande gravar, högar och husgrunder. De olika gravtyperna består av rundastensättningar, resta ste-

nar, domarring (fig 8), högar (fig 3, 6, 7), rösen och gånggrifter. Här förekommer fornlämningar som är unika på Öland. Det är fyra gånggrifter och den monumental Mysinge hög (fig 3), som i storlek saknar motsvarighet på Öland. Gånggrifterna vid Resmo kyrka och i Mysinge (fornl 32, 81, 85 och 86) tillhör en fornlämningstyp, som är vanlig i Västergötland och visar på kontakt med storstensbyggarkulturen i sydvästra Europa. I östra Sverige finns bara dessa i Resmo. Socknen ligger inom ett område, rikt på fynd från stenåldern. Området omfattar socknarna Torslunda, Vickleby och Resmo. Här kan endast ges exempel på olika fornlämningar.

För datering används här den gängse indelningen i sten-, brons- och järnåldern enl följande: yngre stenåldern 3000–1500 f Kr, bronsåldern 1500–400 f Kr, äldre järnåldern 400 f Kr–400 e Kr och yngre järnåldern 400–1060 e Kr. Vikingatiden varade ca 800–1060 e Kr. – Klimatet var varmare än i dag under yngre stenåldern och bronsåldern. Det var jämförbart med sydeuropeiskt klimat i dag. Vid järnålderns början inträdde en klimatförändring mot svalare och fuktigare väder. Gräset började växa och gav bete för mer boskap. Med tillfälliga förändringar har klimattypen varat fram till våra dagar.¹

Fig 1. Resmo kyrka. Cain slår ihjäl Abel (se även fig 78:4, 79 och pl III). Detalj av kalkmålning från 1100-talets slut eller omkring 1200. Foto R Hintze 1981.

Resmo Church. Cain Slaying Abel (see also figs 78:4, 79 and plate III). Detail of mural, late 12th century or c 1200.

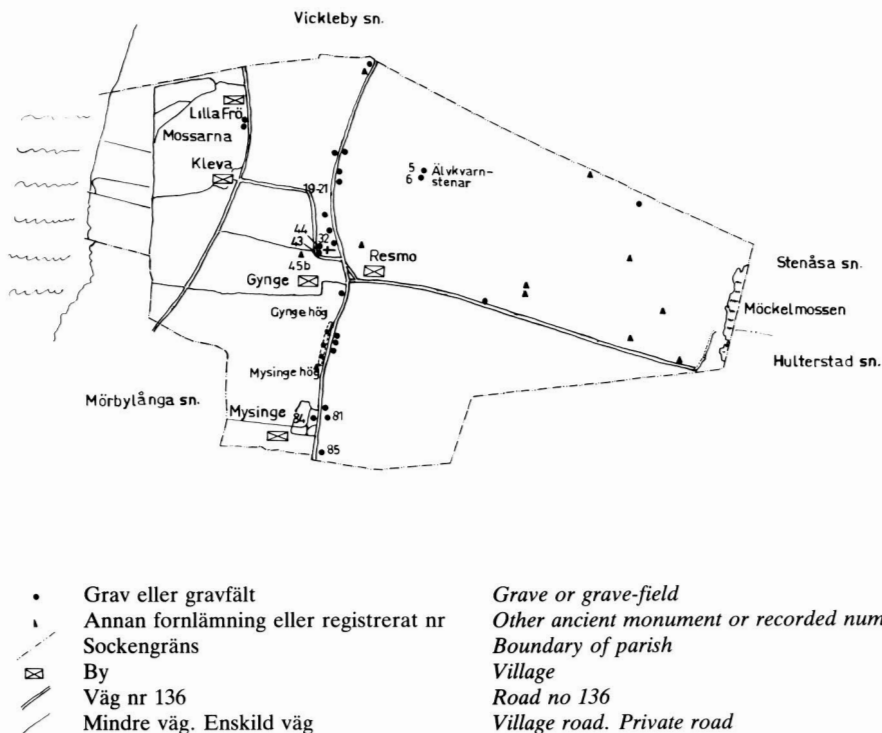

Fig 2. Karta över Resmo socken. Kopia av topografiska kartan med inlagda fornlämningar som visar spridningen i socknen och koncentrationen till västra delen. Skala 1:100 000.

Resmo parish. Map showing ancient monuments, their dispersion and concentration to W part of the parish. Scale 1:100 000.

Stenåldern. På sommaren 1908 undersökte T J Arne (not 24) en gånggrift (fornl 85) vid Mysinge by i Bengtstorp. Det var en rund hög, i vars mitt fanns en rektangulär gravkammare. Den var byggd av nio stora stenblock med den jämna sidan vänd inåt. Mellan de glest placerade stenblocken hade man fyllt ut med flisor av alunskiffer, lagda på varandra. Kammaren och gången täcktes av tre stora stenar.

Vid undersökningen påträffades en mängd skelettdelar. Enligt utgrävaren var det över 30 barn och vuxna, som fått sin gravplats där. Bland de föremål som påträffades, var redskap av ben och flinta, en bennål och en "vinare", dvs en benplatta med två hål för en tråd. När plattan sätts i rotation, uppkommer ett vinande ljud. Dessutom påträffades minst 17 bärnstenspärlor och 6 benprylar. Gånggriften har sannolikt använts under flera generationer omkr år 2000 f Kr. Vid undersökningen påträffades brända ben mellan takblocken. Troligen har dessa lagts ner under bronsåldern.

Bronsåldern. Vi kommer över till de högar man vanligtvis placerar i bronsåldern. Det är bl a Mysinge hög (fig 3) och Gyngge hög. Den förra är Ölands största med en diameter av 45 m och 4 m hög. Enligt traditionen var den gravplats för vikingadrottningen Mysing.² Älvkvarnar – små huggna offergropar – förekommer på fornl 5, 6 och 81. Den sistnämnda är en gånggrift och älvkvarnarna finns på kammarens täckhällar. Intill Mysinge hög undersöktes 1953 en grav från bronsåldern. Fynden utgjordes av dubbelknapp, pincett och sågtandad skära. Samtliga fynd var av brons. Undersökningen utfördes av K G Petersson.

Järnåldern. Fynd och gravar från järnåldern har kommit fram vid olika tillfällen. I en del fall har gravarna inte synt ovan mark, utan påträffats vid exempelvis grustäkt. Ett stort antal fynd, s k lösfynd, har upptäckts vid jordbruksarbete eller liknande, en del hittades vid utdikning av mossen vid Kleva och Lilla Frö.

Många gravar utan fynd har påträffats norr om gång-

Fig 3. Den stora Mysinge hög på västra sidan av väg 136, från söder. Foto E Swanström 1971.

The great bronze age mound at Mysinge, the largest of this period on Öland, diameter 45 m, height 4 m, at W side of road no 136.

griften vid Mysinge. Vid grundgrävningen för Resmo småskola 1920 på en slät åker (fig 10 F) påträffades sju skelettgravar.

I Resmo by undersöktes 1832 två hållkistor. Närmare uppgifter om läge saknas. Fynden utgjordes av en kniv, av järn, två lansspetsar, också av järn, och tre krukor som ej höll att ta upp. Vid olika tillfällen har liknande föremål hittats i Resmo by. – I Mysinge hittades samma år en halsring av silver samt anglosachsiska och germaniska mynt av den s k Danagälden (Stenberger 1933, s 77).

Import och offer. I Gyngge har två romerska guldmynt (solidi) hittats, präglade för den västromerske kejsaren Lepidus Severus (461–465 e Kr). I Lilla Frö har en solidus präglad för östromerske kejsaren Justinianus (527–565) påträffats. Till fyndet hör också en halsring av guld. Dessutom har man hittat en 23 cm lång tjurfigur av brons (fig 4). I mossen i Kleva och Lilla Frö har man vid skilda tillfällen hittat ytterligare en halsring av guld, en ormhuvudring och en tvådelad halsring av brons. På Kleva nr 4 påträffades vid plöjning ett ögonspänne och en gördelring av brons, en blå mosaikpärla, ett knivblad av järn samt lerkärl.

De romerska guldmynten och tjurfiguren är importerade. Tjurfiguren (fig 4) var ett romerskt fälttecken.

Guldmynten är enligt en teori betalning för från Öland exporterad ull till länder söder om Östersjön (Herschend 1980 s 241 ff). Importperioden var kort och intensiv omkring 400–500 e Kr (Herschend 1980 s 18). Enligt en tidigare teori har exporten utgjorts av hudar. Boskapshållningen hade ökat till följd av mera och bättre bete (Hagberg 1967, s 121 ff). Fynden av bl a tre guldringar och tjurfiguren har offerats i Kleva och Lilla Frö mosse. Det visar, att södra Öland här haft sin motsvarighet till offerplatsen Skedemosse på mellersta Öland. Det finns många andra mossar på Öland som använts på liknande sätt för att beveka gudarna att ge jaktlycka, god skörd, seger över fienden och regn i rättan tid (Hagberg 1979, s 19).

Vikingatiden. Vid grävning för vattenledning på småskolans gård 1948 påträffades en vikingatida skelettgrav. Den innehöll bl a fragment av en balansvåg och en ringnål (fig 5).

Omkring 200 meter nordväst om Resmo kyrka är en domarring (fornl 44, fig 8) och två resta stenar (fornl 43). Fornlämningarna är sannolikt gravar från järnålderns senare del. Domarringen bestod ursprungligen av en krets med nio klumpstenar och en mittsten, alla uppbyggda på tre mindre stenar. Numera saknas två stenar i sydöst. På platsen för de borttagna stenarna ligger de

Fig 4. Tjurfigur av brons, hittad vid plöjning 1845 på en åker i Lilla Frö. Romerskt arbete (ursprungligen ett fälttecken? *signum*). Under buken finns ett hål, passande för en stång. SHM inv 1210. Foto SHM 1948.

Bronze bull figure. Probably a Roman cognizance (signum), found in 1845 while plowing a field. Under the belly a hole to fit a staff. Length 23 cms. Museum of National Antiquities (no 1210).

Fig 5. Ringnål av brons, ornerad med instämplade, punktfyllda trekant, funnen i en grav, orienterad i norr-söder, på småskolans gård (fig 10 F). SHM inv 24033. Foto L Holgersson 1985.

Ring pin, bronze, stamped with decoration of triangles filled with dots. Length 17,3 cms. Viking Age. Found in a grave, orientated N-S, in the playground of the infant school (fig 10 F). Museum of National Antiquities (no 24033).

mindre stenarna kvar. På bifogade teckning av Sidén³ (fig 8) kan man se den ursprungliga domarringen. Strax söder om denna är resta två höga stenar.

”En källa, den största och skönaste på hela ön, låg strax nedanför Resmo gård; hon var så stark, att hon drev en liten kvarn, dock med överfall” (jfr not 7). Så beskriver Linné källan i Resmo (fornl 45b), som ligger 500 m väster om kyrkan. Löfgren⁴ trodde, att den hade varit ”med stenar kringsätter” och att där ”kanske . . . fordom stått något hus”, vilket enligt William Anderson⁵ kunde ha varit en gilleslokal. – I sin Ölandsbeskrivning från 1903 skriver Thekla Engström⁶: ”I denna källa har fordom offrats särdeles mycket, emedan offert här ansågs kraftigare än på andra ställen, men numera är detta sätt att bota sjukdomar nästan bortlagdt, och om det ännu någon gång praktiseras, så tillgår handlingen i allra största hemlighet” (Engström 1903, s 213). – Källan, som numera är kommunal vattentäkt, har

tyvärr aldrig varit föremål för någon arkeologisk undersökning.

Runstenarna behandlas nedan i ett särskilt avsnitt i kap Kyrkogården.

Socknen och dess namn. Kyrklig jord i socknen

Av Sölve Göransson

Resmo socken omfattar byarna Lilla Frö, Resmo, Gyng och Mysinge, vilka först hörde till Borbo härad, som under senmedeltiden lades till Hulterstads härad, och omkring 1720 fördes till Algutsrums härad, samt byn Kleva med gården (under) Berg, som alltid räknats till Algutsrums härad.

Resmo kyrka på västra landborgen ovanför norra ändan av Resmo by är en av de tre högst – 50 meter över havet – belägna Ölandskyrkorna; de andra två är Vickleby och Algutsrum. Kyrkan och socknen är upp-

Fig 6. Kvarnraden vid Gynges från söder. I förgrunden gravar från järnåldern och i bakgrunden Resmo kyrka. Foto T J Arne omkring 1920.

The row of windmills at Gynges from S. In the foreground iron age graves and in the background Resmo church. Photo c 1920. – When the windmills were built in the 18th and 19th centuries, they often were located on the burial grounds on top of the limestone shelf ('landborg').

Fig 7. Kyrkan från kvarnbacken i Gynges från söder. Foto R Hintze 1982.

Resmo church from the windmill hill side of Gynges, from S. Modern photo.

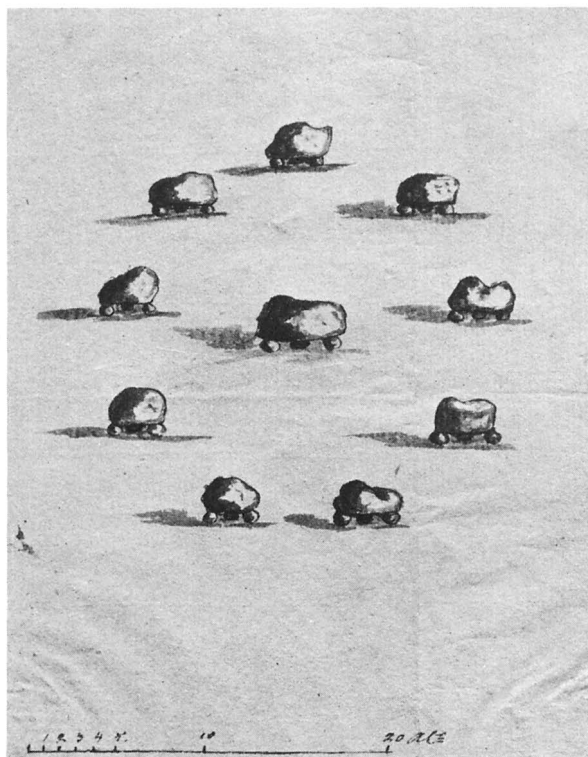

Fig 8. Domarring. Fornl nr 44, 500 m nordväst om kyrkan. Teckning av fyrmästare Adam Sidén 1873–1874, som har skrivit över bilden: "Denna ovanliga Tings plats finnes uti en Åker N.V. från Resmo kyrka på Öland".

A stone circle built of nine huge stones, each one resting on three small ones, 500 m NW of the church. Viking Age.

kallade efter byn. Den ursprungligare namnformen var Risme; namnet skrevs under medeltiden t ex så: (*de*) *rÿsme* (ca 1320; RA: A 9, fol 50 v), *in Rismee* (RAp 1315 u d), *i Risme sokn* (RAp 1452 2/8). Vid försök till tolkning av namnet har detta dels ansetts innehålla ordet *-hem*, dels vara byggt på en ordstam *rism-* (Lindroth 1926 a, s 62, och 1926 b, s 9 f; Modéer 1948, s 33), men en säker eller plausibel förklaring av namnets etymologi och syftning saknas ännu.

Prästgården var gården längst i söder i Resmo by. Den nämns år 1525: *in curia curatj ecclesie Risme* (RA: A 7, fol 109 r). Prästgården ägde fram till storskiftesdelningen i början av 1790-talet 24 alnar jord i gårdet i tegskifte med grannarna och har således fordom motsvarat en attung enligt det i tidig medeltid genomförda jordindelningsverket på Öland. Till prästgården hörde också två små håpar, en i Resmo gärde och en vid

kyrkan. Före Gustav Vasas kyrkogodsreduktion på 1540-talet lydde till Resmo kyrka ytterligare jord i och utom socknen. Sålunda erlade en bonde i Mysinge "gästning" till kyrkan för en utjord i Västerstads gärde (Kastlösa socken) och Jöns Mattsson under Berg sådan för en utjord i Kleva gärde; den senare erhöll kungligt förläningsbrev på utjorden den 9 september 1533 (GIR 8, s 278). Vidare betalade en bonde i Lilla Brunby (Stenåsa socken) avgifter utom till Stenåsa och Vickleby kyrkor också till Resmo kyrka för en utjord, och även en bonde i Klinta (Smedby socken) betalade en avgift till Resmo kyrka.

Till Sjalakorsprebendan vid Linköpings domkyrka lydde en utjord i Kleva, egentligen ett landbogods som skänkts dit år 1369 (RA: A 9, fol 190 r-v). Vadstena kloster ägde två landbogårdar i Lilla Frö, som först kan ha ingått i en donation till klostret som omtalas i ett brev av 1381 15/9 (RAp). I klostrets jordebok från 1400-talets mitt (RA: D 11, fol 164 r) sägs dessa gods tillsammans vara 15 alnar och 3 penningsbol jord. Till Kalmar nunnekloster slutligen låg dels fyra gårdar i Resmo kyrkby, vilka ägde samband med riddaren Henrik Glysings donation dit av en "curia" och en kvarn⁷ år 1315 (RAp 1315 u d), och dels en gård i Lilla Frö och en utjord i Kleva; de två senare godsens gavs tillsammans med huvudgården Risinge (Mörbylånga socken) till klostret av drottning Margareta omkring år 1400 (RAp 1408 omkr 28/9 och 1448 18/9). Vid Kalmarklostrets nedläggning år 1504 övertogs dess jordar och landbor av Skenninge kloster (Schück 1953, s 18).⁸

Prästgård, församlingshem, skolor

Prästgården ligger vid södra änden av Resmo by. Alla prästgårdshusen avbrändes 1677. De torde ha ersatts med nybyggnader snart därefter (Danielsson 1955, s 119 ff). Ahlqvist (not 2) berömmar trädgården: "En wacker Trädgård W. om Byggningen och skuggrika löfträd på gården äro minnen af fordne Kyrkoh. G. Weidling⁹" (Ahlqvist 2:2, s 189).

I slutet av 1700-talet uppfördes en ny, envåning mangårdsbyggnad av virke, som hade hämtats från Småland. I prästgården tillbringade Frankrikes landsflyktige kung Ludvig XVIII, hans brorson och hov ett dygn i september 1804 (not 78).

I mitten av 1800-talet rustades byggnaden upp och påbyggdes med en våning. Sedan Resmo 1935 hade blivit annexförsamling till Mörbylånga, användes den gamla prästgården som församlingshem efter ombyggnad 1939.

I sydöstra hörnet av gårdsplanen ligger en gravsten (se nedan, kap Kyrkogården, gravsten nr 11).

Väster om kyrkogården är en öppen plats med en flaggstång i mitten. Den tjänade före 1955 som skolgård. Norr därom ligger den forna folkskolan, också kallad Klockaregården (fig 10 E), en rödmålade, tvåvåning

Kyrkogården

Kyrkogårdsmur, ingångar

Kyrkogården har numera rektangulär form med den största utsträckningen norr om kyrkan (fig 10). Vid jämförelse med en uppmätning från 1641–1642 (fig 9) framgår det, att kyrkogården sedan dess har utvidgats kraftigt mot norr. Kyrkans placering mitt emellan de västra och östra murarna, om man frånräknar absiden, tyder på att bredden är ursprunglig. Närmast kyrkan sluttar kyrkogården svagt mot väster (fig 28).

Kyrkogårdsmuren består av en kallmur av kalksten, ca 1 m hög och omlagd flera gånger, bl a 1767 ”aldeles ny och mycket väl lagd” (vis prot). Beslut härom hade fattats 1753 och den skulle muras, ”sedan han med pastors tillhjälp är blifven deld” (st prot), d v s murens underhåll skulle i fortsättningen skötas genom gångled.¹⁰ Även 1890 lades muren om och troligen härstammar den nedan beskrivna södra grinden och dess motsvarighet inne i boden från detta år.

Ingångarna är belägna i kyrkogårdens södra del, närmast kyrkan (fig 10 B). Huvudingången, som var den enda till 1890, ligger i väster och består av en dubbelgrind av smidesjärn från 1900-talet mellan murade stolpar av kalksten (fig 61). I söder en enkelgrind av smidesjärn, också mellan murade stenstolpar, och i materialhuset står en grind av samma sort. De är nästan identiskt lika en grind från 1881 i Vickleby kyrka (SvK vol 193, fig 13). Dessa båda grindar var på Billows¹¹ tid, 1924, placerade tillsammans i den västra ingången. Senare har den grindhalva, som nu står i boden, varit placerad i den östra ingången. Ett beslag från stängningsanordningen sitter fortfarande kvar i norra väggen till en bod (fig 10 C). Östra ingången har nu en modern dubbelgrind av smidesjärn.

Stigluckor: 1. På 1700-talet fanns på samma plats som den västra grinden en stiglucka av trä under sadeltak, avbildad på en teckning av Frigelius¹² (fig 22). Den var aldeles ny eller nyreparerad 1750, då Mattias Dahlman i Kleva ”bekade” d v s tjärade portarna under en dag (räk). Samma år betalades portjärn, hakar och ”drag-

träbyggnad, uppförd 1868 av en byggmästare Östensson från Kalmar (kr prot 1868; Höglund 1955, s 129 f), medan småskolan, söder om planen (fig 10 F), byggdes 1920–1921 (Höglund 1955, s 124 ff). All undervisning flyttade 1955 till Mörbylånga.

lingar”.¹³ På 1770-talet beslöt man att riva porthuset, emedan det hade ”tagit sig på det Södöstra hörnet” (st prot).

2. I slutet av 1770-talet skulle därför en ”formelig port af sten uppbyggas” (st prot). Den skymtar på Löfgrens teckningar (fig 23–24) och hade sadeltak med fall åt norr och söder. Av allt att döma murades den upp 1777 eller 1778. Räk innehåller bara klumpsummor för dessa år och genom att arbetet utfördes som dagsverken, redovisas det inte. Efter 1794 hade man anskaffat ”1. Hängelås för kyrkoporten” (inv 1799). Stigluckan skulle alltid hållas låst och kyrkvaktaren ”alltid låta nyckeln till densamma åtfölja Kyrkans nycklar från och till prestgården, der de under veckan förvaras” (st prot 1846). Träportarna inne i stigluckan var så förfallna 1845, att man beslöt att samma sommar anskaffa nya (st prot). Porten reparerades sista gången 1869 (räk) och revs 1890.

En klivstätta av trä bredvid stigluckan ledde över muren. 1822 var den förfallen, ”oagtdt den flere gånger blifvit iständsatt . . . den vill . . . icke äga varaktighet” (st prot). Man beslöt därför, att med det första ersätta den med en ny, murad av sten. Den försvann, tillsammans med stigluckan 1890, i enlighet med ett beslut året innan att planera kyrkogården och lägga om muren, ”der så nödigt är” och anbringa järnportar i södra muren. Arbetet skulle utföras vintertid, vilket skulle bli billigare.

1739 fastställdes böter för dem som släppte in kreatur på kyrkogården (st prot) och även senare utfärdades ett flertal gånger förbud för samma förseelse. Gräset på kyrkogården var emellertid eftertraktat, i Resmo som på andra håll. Tjudring tilläts i allmänhet inte, däremot ”afbergning” och gräset brukade ingå i kyrkvaktarens lön. Inför den planerade ombyggnaden av kyrkan (kap Byggnadshistoria, period IX) fick kyrkvaktaren 1824 tillstånd att ”endast . . . för denna Höst . . .” få begagna betet på kyrkogården, emedan det eljest skulle

bli förstört under kyrkoarbetet (st prot). Församlingen tillät vid detta tillfälle också avbetning medelst tjudring, men uppmanade kyrkvaktaren att sedermera rengöra kyrkogården.

Kyrkogården var också en samlingsplats för ungdomen, men 1826 och 1840 förbjöds detta och även stenkastning på kyrkogården (st prot).

Gångarna på kyrkogården är täckta med kalkstensflisor, utom mittgången norr om kyrkan, som är grusbelagd. I äldre tider var samtliga gångar grusbelagda.

Fattigbössa eller offerkista

Sune Ambrosiani¹⁴ antecknade omkring 1910 följande: ”På kyrkogården en trästock (1700) med järnbeslag, som förrostar”. Om det var en fattigbössa eller den järnbeslagna ekstocken, som nu står i vapenhuset (fig 119) har inte gått att avgöra.

Träd på kyrkogården

Utmed insidan av ringmuren står lövträd (kastanjer, alm och ask), planterade 1872, 1891 och på 1900-talet. Utmed mittgången, norr om kyrkan (fig 10) står också lövträd. Redan i början av 1800-talet omtalas trädplantering, bl a 1817 (enligt en anteckning av Löfgren) och 1827.

Belysning

Ett par elektriska lyktor på trästolpar utgör ytterbelysning sedan 1947. – 1965 bekostades kyrkans fasadbelysning av medel, som hade samlats in under ungdomsföreningens logdanser. Som en kontrast härtill kan erinras om hur man under det tidiga 1800-talet klagade över ungdomens lekstugor!

Fattigstuga, bodar, bisättningskapell

”Fattigstugan, som nu används som trossbod” (not 13), omtalas 1819 (st prot). Den hade torvtak, två gluggar samt fönster i östra gaveln. 1837 beslöt man att inlägga ett ”tilde” (not 13) av granbräder över dess norra rum (st prot). Byggnaden, som inte längre finns kvar, beskrevs av William Anderson som en bod av putsad kalksten under spåntak. Den låg väster om kyrkan.

En bod av vitputsad kalksten ligger med sin västgavel i kyrkogårdsmuren (fig 10 C). I byggnaden inryms både bisättningskapell och materialbod. Den förra har ingång

från kyrkogården, den senare från norra sidan. Byggnaden har numera enkupigt tegeltak, sannolikt övertaget från kyrkan. Tidigare var det ett spåntak, som nu ligger kvar under teglet.

Bisättningskapellets dubbeldörrar är gråmålade. Över ingången är ett i puts format kors. Kapellet har ett fönster mot söder med diagonalrutor. I dess inre är slätputsade och vitkalkade väggar. I taket impregnerad träpanel, golvet av flisor. Enkelt, murat, vitkalkat altare med skiva av röd, polerad kalksten. På väggen över altaret ett enkelt kors av ek. I fönstret ett Kristus-huvud från 1959.

Materialbodens dörr är gråmålad. Golvet av flisor. I boden förvaras bl a ett runstensfragment, en gravsten, som före 1965 låg utanför sydportalen (nr 3 nedan), ett gravstensfragment, en grind (se ovan) samt en enkel jordfästningsspade (kap Inredning, Möbler mm)

Gravminnen

Förre kyrkvaktmästaren Wincent Severin fann för några år sedan en *hällkista* på kyrkogårdens norra del i närheten av tvärgången (fig 10). Den har inte blivit sakkunnigt undersökt.

*Runstenar*¹⁵. På kyrkogården har stått flera runstenar, av vilka ett par har ingått i en gravkista, en s k Eskilstunakista¹⁶. Fragment av runstenar och en sten med runstensornamentik är också bevarade eller i varje fall kända, kvar är också en sten med runstensornamentik, men utan synliga runor.

1. Grå kalksten med bandartade djurslingor i tunn relief (fig 11). SvR ÖI 4. Inskriften lyder i översättning: ” . . . de läto resa stenen efter **Randvi**, sin mor”. Stenen är, av stilen att döma, från 1000-talets andra hälft och, konstnärligt sett, av mycket hög kvalitet. Vänstra sidan och toppen, som liknat stenen i fig 12, är avslagna i samband med att stenen under tidig medeltid höggs om till trapetsform för att användas som liggande gravhäll¹⁷.

Utsmyckningen är symmetriskt komponerad och består av två drakar, som buktar sig i flera 8-formiga slingor. Deras stora ögon är tillspetsade framåt, de långa överkäkarna är utdragna och tillbakavikta i en snibb, medan underkäkarnas spets är inrullad utåt. Överkropparna är placerade överst på stenen. Frambenen, av vilka det vänstra odjurets bog markeras med en spiral, griper med långa klor omkring den egna kroppen, som böjer sig uppåt i en ögla och övergår till runristade band utmed stenens långsidor.

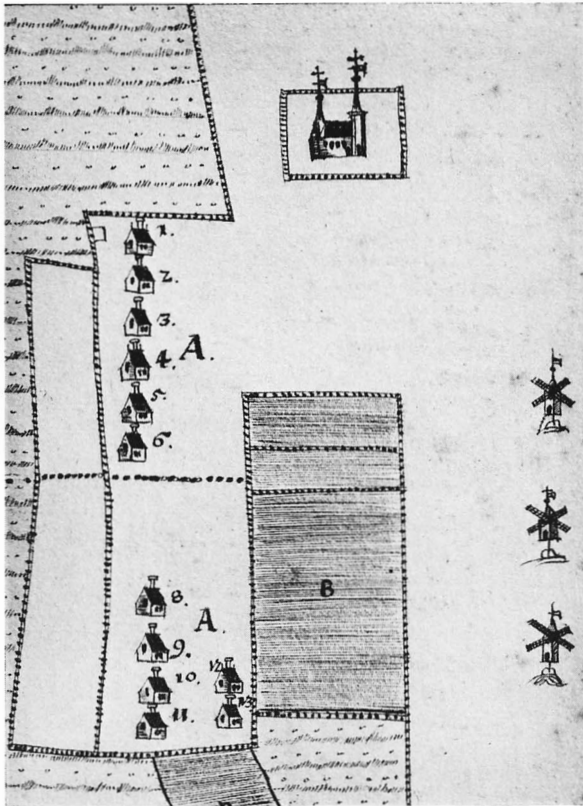

Fig 9. Kyrkan och kyrkogården 1641–1642. Detalj av karta, uppmätt 1639 (?) av Ambjörn Larsson. LMV. – Bilden av kyrkan är endast ett karttecken, medan kyrkogårdens utsträckning återger verkligheten.

Church and churchyard in 1641–1642. Detail of map, measured in 1639 (?). The picture of the church is only a cartographical symbol, while the area of the churchyard is shown correctly.

Trots att en del av vänstra långsidan är borthuggen, är det tydligt, att den vänstra draken har varit formad på samma sätt som den högra. Se rekonstruktionen i Lindqvist 1915, fig 35. Längst ned på stenen övergår runslingorna utmed stenens kanter i drakarnas underkroppar. De har rudimentära bakben, formade som små spetsiga utskott, markerade med en punkt, varefter kroppen avslutas med en avsmalnande stjärt med en i spetsen inrullad flik. Mellan drakarna ringlar sig smala ormar med huvuden sedda uppifrån och med tydliga ögon. De livligt slingrande reptilkropparna hålls samman upptill och nedtill på stenen av ett slags koppel, som utgår från en tungformad platta. Överst på stenen skymtar nederdelen av ett ornament av ett ganska vanligt slag, som närmast kan beskrivas som ett rudimen-

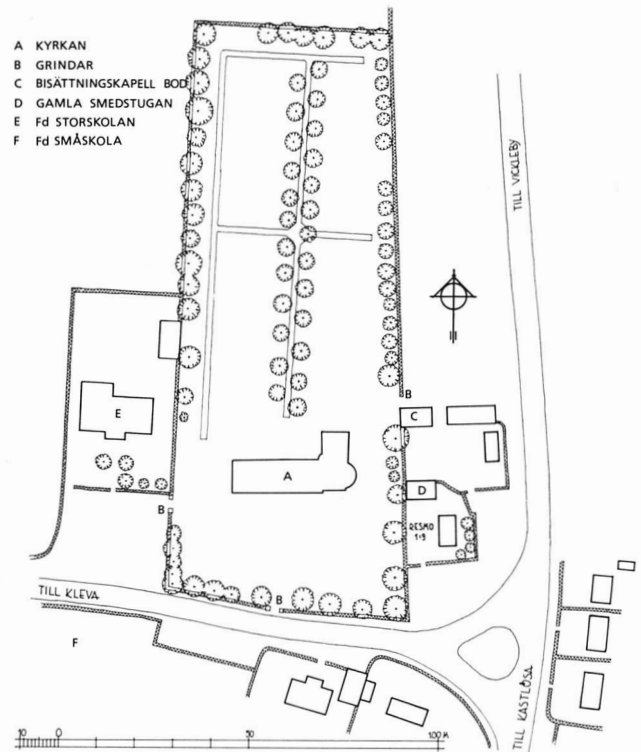

Fig 10. Situationsplan. Uppm, skala 1:2000, G Wirén 1982.

General plan, scale 1:2000. A. Church. B. Gates. C. Burial chapel and storage room. D. Old blacksmith's cottage. E. the former elementary school. F. The former infant school.

tärt ringkors och som på Öland bl a kröner en runsten på Sandby kyrkogård¹⁸. – Slingorna avtecknar sig distinkt mot den finhuggna bottenytan. Mått: höjd 103 cm, bredd upptill 61 cm, nedtill 54 cm, men kan beräknas till att ursprungligen ha varit ca 70 cm. – Stenen, som är större än nr 2 (fig 12), har stått vid gravkistans huvudände¹⁹.

Frånsett den förändring, som stenen gått igenom, när den höggs om till gravsten, är den mycket väl bevarad. Den har nämligen inte stått så länge ute på kyrkogården. Var den låg, sedan den huggits om till gravsten, vet vi inte, det kan ha varit över en prästgrav i koret eller också i västtornet, över den herremansgrav, som diskuteras nedan i kap Byggnadshistoria, period II.

När östtornet byggdes (period IV), lades runstenen

Fig 11. Runristad gavelhäll till en s k Eskilstuna-kista. 1000-talets andra hälft (jfr fig 12 a–b). Under tidig medeltid har stenen huggits om till gravsten. KLM. Foto A Edle 1935. – En kopia av stenen står i kyrkan.

Runestone, originally a gablestone (one of a pair) for an Eskilstuna-monument (cf figs 12 a–b). Second half of 11th century. During the early Middle Ages re-cut for a grave slab. Calmar County Museum. A copy in the church.

Fig 12 a–b. Överdelen till en runristad gavelhäll till en Eskilstunakista, 1000-talets andra hälft. SHM inv 14533:2. Fig 12 a är reproducerad i ungefär samma skala som fig 11. I fig 12 b är de röda och vita färgerna rekonstruerade. Foto SHM (fig 12 a) och S Hallgren 1966 (fig 12 b).

Runestone, originally the top of a gable stone for an Eskilstunamonument, second half of 11th century. Museum of National Antiquities (no 14533:2). Fig 12 a is reproduced on about the same scale as fig 11. In fig 12 b the original red and white colours are reconstructed.

med den utsmyckade sidan vänd nedåt som golvsten i östtornets första våning, där den låg skyddad ända till 1826. Ahlqvist (not 2) rapporterade 1827 till ra Liljegren²⁰ de fynd, som hade gjorts 1826 på korvalvet i samband med östtornets rivning. De hade legat i "en påmurad packning af nära 3 alnars höjd. Denna mur bestod af stenstycken och kalkbruk samt var af tiden sammanhårdnad till en kompakt massa" (SvR Öl, s 40).

1826 lades den märklige runstenen i korgolvet med bildsidan vänd uppåt. Där observerades den 1884 av v härardshövding Wellin, kronofogde i södra motet. Han vände sig i en skrivelse till fornminnesföreningen i Kalmar, som i sin tur rapporterade stenen till ra samt meddelade, att den skulle överlämnas till föreningen. Där förvaras den sedan dess. Efter många fruktlösa försök att återfå stenen fick Resmo församling låta sig nöja med en kopia, som bekostades av RAÄ och som

ställdes upp i kyrkans vapenhus år 1948. Kopian har nr 105 i kyrkans inv.

2. Av grå kalksten, med toppen utdragen i en spets, avslagen nedtill, men i övrigt väl bevarad (fig 12 a-b). Inskriften lyder i översättning: ". . . stenar(?) efter **Sueinu?**, sin make". Samma datering som stenen i fig 11, 1000-talets andra hälft. Stenen prydes dels av tre drakar, lika dem i fig 11, dels två fyrfotadjur (lejon? fig 12 b). Två drakar är symmetriskt ordnade med huvudena vända från varandra. Deras halsar hålls samman av ett koppel och kropparna övergår i runslingor utmed stenens långsidor. Mittpartiet är däremot inte symmetriskt komponerat. De två fyrfotingarna är olika stora. Med utdragna kroppar står de med ryggarna vända mot varandra. De har cirkelrunda ögon, trubbiga nosar och nackflikar med upprullad avslutning. Bakom och framför dem ringlar en smal orm i 8-formade slingor. Den

Fig 13. En del av kyrkogården, nord-öst om kyrkan. I förgrunden två runstenar (fig 12 a–b och fig 14). Foto A Roland 1911.

Part of the churchyard, NE of the church. In the foreground two runestones (fig 12 a–b and 14), before they were removed to Stockholm 1911.

kan också uppfattas som de stora djurens svansar. Om det är ormens runda huvud eller det mindre djurets svanspets, som skjuter framför manken på det större djuret, kan inte heller avgöras. Ormen eller svansen är träd igenom en springa i det högra djurets rygg. Den tredje draken, längst ned på stenen i dess avhuggna skick, har två huvudprydnader och biter omkring det större djurets högra framben. Det mindre djuret vänder huvudet bakåt, medan dess ena framtass sträcker sig in i vänstra sidans runslinga, så att en runa och tassens ser ut att sammanfalla. – Mått: höjd 69 cm, bredd upptill 40, nedtill 45 cm. Stenen har utgjort gavelhäll vid gravkistans fotände.

William Anderson (not 5) fann stenen på kyrkogården 1911 och skrev omedelbart till VHAA. Enligt vad älderman E Andersson i Resmo hade berättat för honom, hade stenen hittats i en grav ungefär 20 år tidigare, liksom ännu en sten (nr 5 nedan). Båda stennarna stod ute på kyrkogården 1911 (fig 13), men fördes till Stockholm samma år. Stenen i fig 12 är registrerad som SHM inv 14533:2²¹).

3. Fragment av den mellanliggande lockhällen för nr 1 och 2 hittades 1826 på samma ställe som nr 1 vid östtornets rivning. I sin rapport till ra Liljegren 1827 beskrev Ahlqvist stenens färg som gråblå. Den hade haft upphöjda slingor och liknade så, med avseende på

Fig 14. Häll av (norsk?) glimmerskiffer med runstensornamentik, men utan runor. 1000-talets andra hälft. SHM inv 14533:3. Teckning av O Sörling 1911.

Slab of (Norwegian?) mica slate with runic decoration, but without runes. Second half of 11th century. Museum of National Antiquities (no 14533:3).

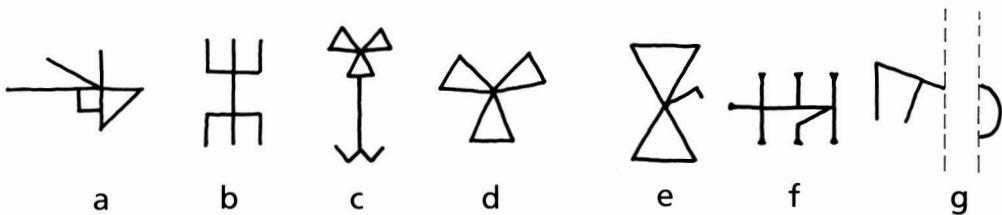
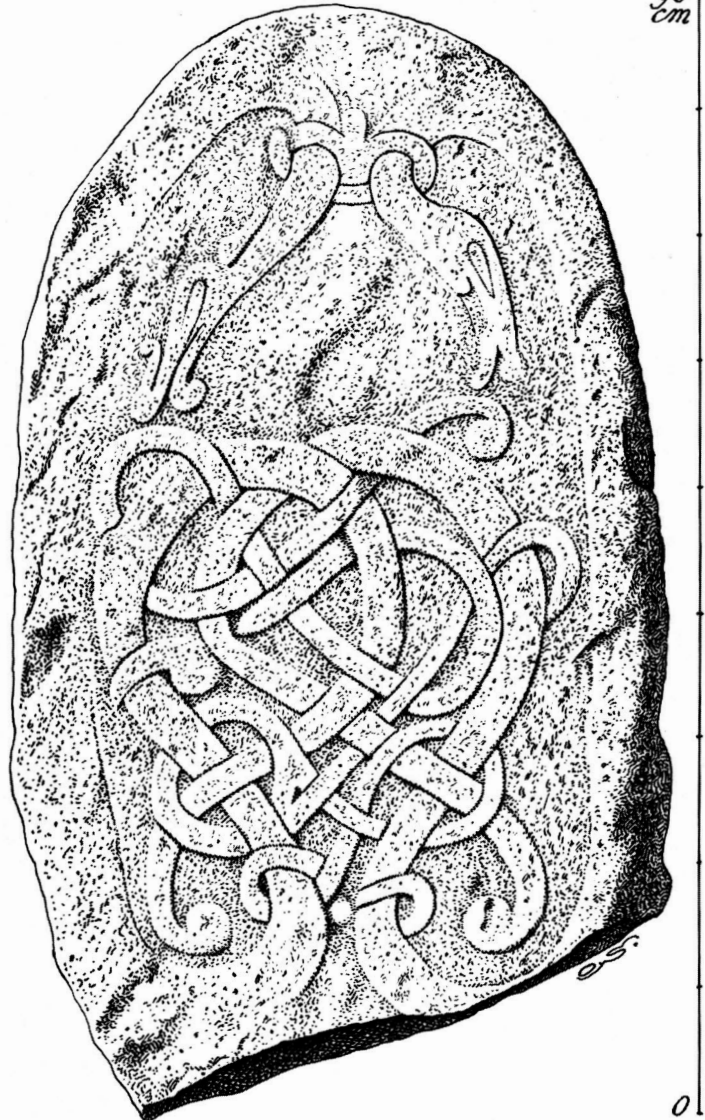

Fig 15. Bomärken. a–c på gravstenar nr 4, 11 och 12 på kyrkogården; d, e (Lilla Frö och Kleva?) på en trappa i västtornets andra våning; f på gravsten nr 4 inne i kyrkan samt g på en kista (fig 119). R Boström & G Wirén 1986.

Owners marks, a–c and f on grave stones; d and e on the stairs in the second floor of the W tower; f on gravestone no 4 in the church and g on the chest in fig 119.

arbetet, stenen i fig 11, att ”ofelbart samme mestare arbetat begge”. Fragmentet hade emellertid slagits sönder i sex delar och förkommit. Med beskrivningen lämnade Ahlqvist också en teckning, som återges i SvR ÖI som pl IV:3 (stenfragmenten har registrerats som SvR ÖI 3). Lindqvist gjorde en rekonstruktion av täckhällen i sin doktorsavhandling (1915) och återgav där i fig 37 Ahlqvists teckning. Hela inskriften på monumentets tre stenar skulle i sin helhet haft ungefär följande lydelse: ”Bröderna A och B lät resa stenarna efter sin moder Randvi och efter sin broder Sueinu(?). C lät resa stenarna efter Sueinu(?) sin make” (Lindqvist 1915, s 70-71, reviderad av Jan Paul Strid.

4. Ytterligare två fragment hittades i korvindens golv 1826. Ahlqvist kunde endast tyda ordet ”auk” (och). Senare förkomna (SvR ÖI s 45).

5. Rest sten (fig 13, 14), funnen 1911 av William Anderson, samtidigt med stenen nr 2. Den är av glimmerskiffer²² ”med mycket nötta ormslingor. Funnen i en graf för ca 20 år sedan”. 1000-talets andra hälft. SHM inv 14533:3. Avslagen nedtill. Nuvarande höjd 80 cm, bredd 51 cm, tjocklek ca 6 cm.

6. Fragment av röd kalksten med delar av en inskrift: ”(Gud) hjälpe (hans) a(nde)”. 67 × 42 × 12 cm. Påträffades sommaren 1911 av William Anderson och den då 7-åriga gossen Gustav Adolf Johansson²³ i en stenmur ute på Alvaret, ca ½ km nordost om Resmo kyrka i Carl Anderssons mark, kallad ”inhägnaden”. Stenen förvaras nu i materialboden (införd i kyrkans inv som nr 104).

Antikvarien T J Arne beskrev 1911 ett runfynd, som han tyckte sig ha gjort uppe på korvinden²⁴. Det var en sten i östra kormuren, som låg med runsidan inåt, men skriften kunde tydligt kännas. Av allt att döma är det frågan om den sten, som sedermera lossnat från muren. Den undersöktes av Gunnar Wirén och författaren 1985. Vi kunde konstatera, att ”runorna” var stenens skrovliga, råbrutna baksida.

Gravstenar. Ett fåtal medeltida gravstenar finns nu kvar och beskrivs nedan i kap Inredning och inventarier. Sannolikt har det funnits flera, som numera ligger i trapporna i Kalmar slott. 1557 levererades nämligen inte mindre än 122 gravstenar från Öland, som skulle användas i Kalmar slott (Olsson 1944, s 310, 322, 324, 325 samt densamme 1961, registret, under Gravsten). Inga verkligt gamla gravstenar finns nu kvar på kyrkogården, emedan de tid efter annan har flyttats därifrån i samband med gravdelningar. De som står kvar, behandlas här i kronologisk ordning:

1. Öster om koret står en tumba av grå kalksten över häradsprosten Elias Salomon²⁵ och hans hustru (synlig i fig 46). Inskriften är ristad med vackra antikva-versaler, med undantag av namnen, som är i kursiva versaler. Inskrift: GRAFVÅRD. / ÖFVER. / HÅRADSPROSTEN. / HERR. ELIAS. SALOMON. / FÖDD. / DEN. 3. MARTII. 1718. / DÖD. / DEN. 9. JULII. 1792. / SAMT. / DESS. KÅRA. MAKÅ. / WÅLBORNA. / FRU. MARIA. CICILIA. BERGHMAN. / FÖDD. / DEN. 16. AVGVSTI. 1724. DÖD. / DEN. 29. OCTOBER. 1798. / SYR: 44. CAP: VERS: 13. 14. 14. – Den liggande hällens mått: 238 × 178 × 10 cm – Håkansson nr 687.

2. Omedelbart väster om nr 1 en rest sten av grå kalksten på ett postament av röd kalksten. Den resta stenen avsmalnar upptill. Krönet har profilerad kant. I dess mitt är skulpterat ett timglas med ett glas. Runt stenens kanter en smal, lågerhuggen bård. Inskriftsfältets text består av antikva-versaler, utom namnen, som är i kursiva versaler. Inskrift: UTI / DENNA / GRAF / HVILA ÄFVEN / PROSTEN OCH / KYRKOHERDEN / ÖFVER DESSA / FÖRSAMLINGAR / H^S ISRAEL AHLQVIST²⁶ FÖDD / D: 4 APRIL 1750 / DÖD D: 16. MAJ 1799 / MED DESS KÅRA MAKÅ / FRU BRIGITTA M: SALOMON. / FÖDD D: 3. SEPT: 1755 / DÖD D: 1. FEBR: 1839 / RUTS B: 1. CAP: 17 VERS. – Total höjd 195 cm. – Håkansson nr 688.

3. Av röd kalksten. I mitten ett runt fält med fyra korsställda knoppar. I dess mitt ett bomärke, likt ett spegelvänt, liggande Z. Bredvid fältet sekundärt inristat INS 1818. Denna, liksom övriga inskrifter på stenen består av antikva-versaler, där alla N är spegelvända: ABE NILSAN SON / NILS BRIE SON SA IONS / INGEBOR NILSAND / CARIN NILSAND. – Mått: 233 × 138. Stenen låg före 1965 som trampflisa utanför den sagda år igenmurade sydportalen. Är nu mycket skadad och förvaras i boden. – Håkansson nr 691.

4. Fragment av röd kalksten, nuvarande mått: 114 × 87 cm. Nött och fragmentarisk. Bomärke (fig 15a). Förvaras i boden. – Håkansson nr 694.

5. Två fragment av röd kalksten. På det ena en ristad linje, på det andra en bård, bestående av en rad liggande S. Mått: 18 × 14,5 × 7,5 cm resp 18 × 10 × 7,5 cm. I pannrummet. Enligt en egendomlig, nyligen avskaffad sed i Resmo brukade gravstenar till utjämnade gravar slås sönder och grävas ned på kyrkogården. Dessa fragment hittades för några år sedan av Wincent Severin.

6. Sydväst om kyrkan vid kyrkogårdsmuren, inom ett svartmålat gjutjärnsstaket med palmetter och guirlander (fig 16), över kyrkoherden Carl Gustaf Ekwall, f 1804. † 1876 (Herdam 4, s 368 f). På Alböke kyrkogård, öster om kyrkan, finns ett liknande gravstängsel.

Fig 16. Grav med gjutjärnsstaket (nr 6), sydväst om kyrkan, över kyrkoherde C G Ekwall, † 1876. Foto R Boström 1983.

Grave with cast-iron fence (no 6), 1876.

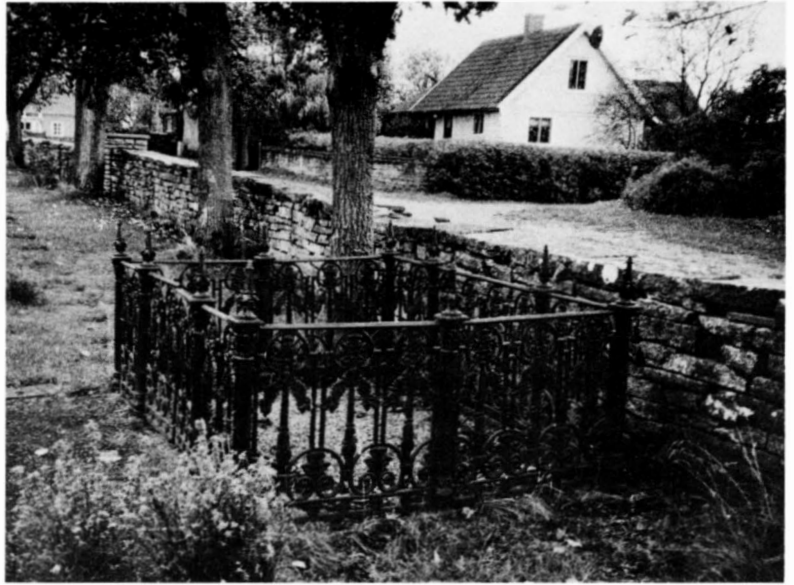

Fig 17. Grav med staket av smidesjärn (nr 7), över bonden Daniel Sabelström, † 1876, som 1842–1870 ägde den s k Gästgivaregården i Resmo, strax söder om kyrkan. I bakgrunden Smedstugan (fig 10 D). Foto R Boström 1983.

Grave with cast-iron fence (no 7), 1876. In the background the old blacksmith's cottage, built of stone from the E tower of the church (fig 10 D).

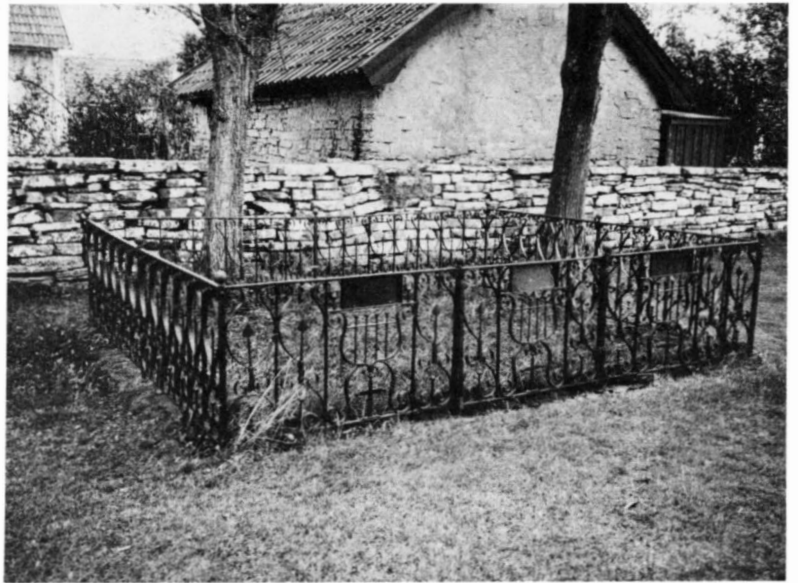

Fig 18. Grav med gjutjärnsstaket (nr 8), väster om kyrkan, över f d äldermannen Olof Nilsson, Karlsberg, † 1881. I bakgrunden t v sakristian. Foto R Boström 1983.

Grave with cast-iron fence (no 8), 1881. The vestry in the background to the left.

Fig 19. Grav med gjutjärnsstaket (nr 9), sydväst om kyrkan, tillverkat av Kockums, över sjökaptan Johan Söderlund, † 1892, och hans hustru Sofia, † 1914. Foto R Boström 1983.

Grave with cast-iron fence (no 9), 1892.

7. Öster om kyrkan, nära kyrkogårdsmuren, omgiven av ett svartmålat järnstaket (fig 17), över Daniel Sabelström, f i Ås 1820, † i Resmo 1876. Han ägde under åren 1842–1870 den s k Gästgivaregården i Resmo, strax söder om kyrkan.

8. Väster om kyrkan en grav, omgiven av ett svartmålat järnstaket (fig 18) över f d äldermannen Olof Nilsson, f 1799, † 1881.

9. Sydöst om kyrkan, omgiven av ett svartmålat gjutjärnsstaket, tillverkat av Kockums järnverk (fig 19),

över sjökaptanen Johan Söderlund, f 1817, † 1892, och hans hustru Sofia, f 1829, † 1914.

10. I kyrkogårdens nordvästra hörn ligger en grav över byggmästaren S F Wennerholm, f 1859, † 1911, och hans familj. En hög sten av svart granit med förgyllda bokstäver är rest vid ena kortsidan av den stora graven, som omges av en huggen stenkant och järnkedjor mellan gjutjärnsstolpar. Änkefru Klara Wennerholm, f 1864, † 1956, visade stor generositet mot Resmo kyrka. Familjens sommarbostad i Kleva var den

första, speciellt för sitt ändamål uppförda i socknen.

1751 bortauktionerades ”kyrkans umbärliga tillhörigheter”, bl a ”1 stenflisa, på kyrkogården liggande till NämndeMannen Sven Josephson i L: Fröö: samt ”4 st halfalns [not 42] stenflisor” (st prot). – 1820 hade alla gravstenar blivit bortförda från kyrkogården och gravarna var jämnade. Man beslöt, att vid begravning hädanefter följa en bestämd ordning (st prot). Enligt Löfgren hade bortförandet av gravstenarna påbörjats redan 1817. – 1832 hade en gravflisa blivit bortförd från kyrkogården av någon som därtill ej haft rättighet, ”då den ej blifvit tagen innom den utsatta tiden, och den alltså hemfallit kyrkan” (st prot). Följande stenar torde ha kommit från Resmo kyrkogård:

11. I den forna prästgårdens trädgård och skuggad under en stor lind ligger en stor gravhäll av grå kalksten med ristad utsmyckning och inskrifter med antikva-versaler. Upptill: ANNO I.H.S. 1636. I mitten ett stort, cirkelrunt fält med ett bomärke i centrum (fig 15b; Håkansson nr 207). Omkring fältet en inskrift med antikva-versaler inom ett koncentriskt band: JÖNS OLSON. INGERD OLSDOTTER. Utmed tre av stenens kanter ett inskriftsband utan text. Mått: 173 × 126 × 9 cm. Håkansson nr 678. Stenen är också beskriven av Erik Ihrfors²⁷.

1826 omgavs en del gravar av skrank, att döma av ett st prot, i vilket man klagade över att barn och ungdom höll till på kyrkogården, ”springa omkring grafstenar

och skranken och föra allehanda stoj och oljud”. Skranken hade kommit till efter 1820, då alla gravstenar hade blivit bortförda (se ovan). På Ihrfors’ bild av kyrkan (Oelandia sacra s 196) finns en grav, omgiven av ett spjälstaket.

En fullständig inventering av gravstenar som är utspridda i socknen har inte varit möjlig att genomföra. Följande är beskrivna av Anders Billow (nr 12) samt i den s k Ölandsinventeringen i KLM (nr 13–16, se nedan Otryckta källor)

12. ”Kvistflisa i Lilla Fröby”. Billows skiss visar en gravsten, som i mitten har ett cirkelrunt fält med ett stort bomärke (fig 15 c), omgivet av initialerna OPS och SLD. Därunder: ANNO 1615 AFSOMNADE I GUDI / PER INGEMARSSON I MYSINGE / GUDH HANS SIÅL NÅDELIGT / BEWARE / ANNO 1691.

13. Gravsten i Gyng 3:3, ”verkar 1600-tal, med årtallet 1857, IHS inom cirkel NELS PERSON / ELSA OLSDOTTER / IO 1857”.

14. Gravsten som trappsten, Kleva 1:2.

15. Gravsten som trappsten. Kleva 4:12 MPS SGD.

16. Gravsten som trappsten. Lilla Frö 6:3.

Gravstenar inne i kyrkan eller sådana som har legat inne i kyrkan beskrivs nedan i kap Inredning under Gravminnen.

Solur

En timsten betalades 1738 (räk). Den finns inte kvar.

Kyrkobyggnaden

Plan

Resmo kyrka består av ett romanskt långhus, ”medelkyrkan”, med absidkor samt i väster ett torn, allt, även tornets nedre hälft, uppfört i ett sammanhang (fig 28–33). Långhusets och korets murar är mycket tunna, efter öländska förhållanden, endast ca 95 cm (mättet taget i sydportalen), medan västtornets murar längst ned är ca 175 cm tjocka. Norr om koret ligger en sakristia från 1743. Under denna inreddes 1931 en värmekammare samt 1965 toaletter. Korets förhöjda murkrona är rester av ett sekundärt östtorn, också från romansk tid (fig 20–25), rivet 1826, samtidigt som västtornet fick sin lanternin.

Material, exteriör

Kyrkan reser sig högt över Stora Alvaret och är synlig milsvida från alla håll. Marken sluttar svagt mot väster, så att absiden nu ligger omkring 1 m högre än västfasaden (fig 28).

Murarna består av skalmurar på vanligt sätt med en fyllning av skrotsten och kullersten i rikligt med kalkbruk. Konstruktionen kan studeras inifrån en murgelnombrytning mellan västtornets första och andra våningar och långhusvinden (fig 67). Materialet är öländsk kalksten. I de äldsta delarna ingår fältsten, som också kallas åkersten, samt råbruten sten, ”bergsten”, tuktad, där så erfordras. Åkerstenen har i allmänhet

Fig 20. Kyrkan från söder år 1634. Bläckteckning av J H Rhezelius (förstoring). KB. – Överst inskrift på en medeltida klocka (ej längre bevarad). Ovanför kyrktaket en uppräknig av fornminnen i socknen. Med ordet "tegel" visar tecknaren, att långhuset redan på hans tid var täckt med tegel.

The church from S, ink drawing (enlarged) 1634. – On the top an inscription on a medieval bell, now lost, and a note concerning ancient monuments. The word 'Tegel' (=brick) on the roof of the nave shows that it already had brick tiles.

klar sin släta, naturliga yta, men har naturligtvis tuktats, där så har erfordrats, framför allt i omfattningar och hörn. Tunna skift av långa stenar avbryts ibland av flera små, kantställda stenar, ordnade som böcker i en bokhylla, antingen lika höga som omgivande skift eller också till höjden motsvarande tre eller fyra skift (fig 34–37). Det förekommer så tunna stenar som 4 cm. Formatet är mycket omväxlande. Ända upp till 5–6 m höjd över marken förekommer också ännu större stenar, oregelbundet formade, ställda på högkant och vända med flatan utåt. De är så höga, att de motsvarar minst två skift. Skiftgångarna ligger inte alltid i vågpla-

net, utan har jämnats av här och där, för att därpå liggande skift skall bli något så när horisontellt. Ofta förekommer flera lodräta fogar rakt över varandra. Murbehandlingen i de äldsta delarna är överallt lika, även i interiören.

I de rundbågiga omfattningarna till tribun- och triumfbågarna samt till de ursprungliga fönstren har, vid sidan av kalksten, även använts gulbrun kalktuff, ett poröst material, som inte förekommer naturligt på Öland²⁸. Tuffstenarna är omsorgsfullt formskurna. Den mycket stora, nedsjunkna slutstenen i triumfbågen, avbildad på ett foto från 1913 (fig 26) har också uppgi-

Kyrkan.

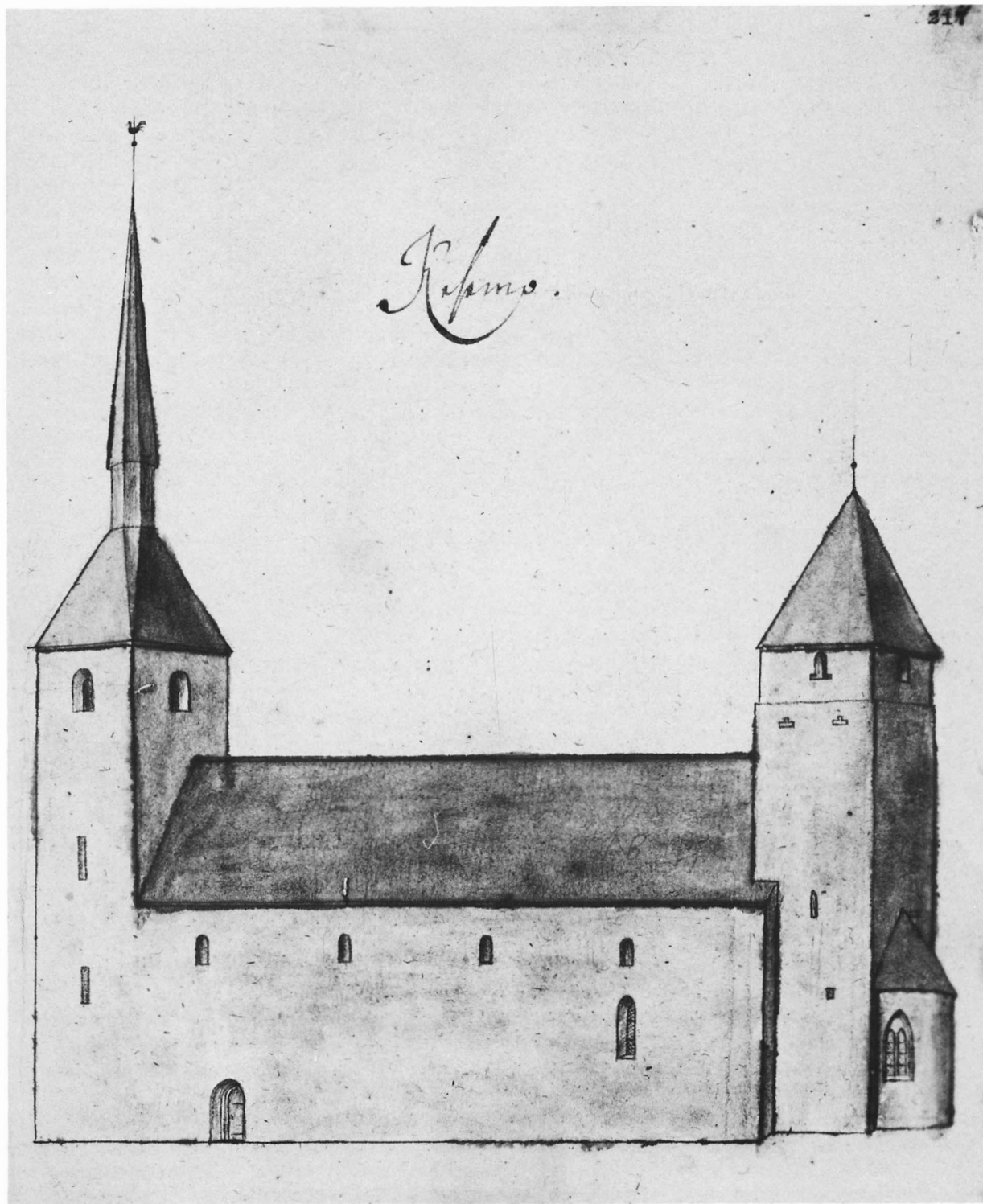

Fig 21. Kyrkan från sydöst år 1673. Teckning med blyerts och bläck av P Törnewall (förstoring). UUB.

The church from SE, 1673. Drawing in pencil and ink (enlarged).

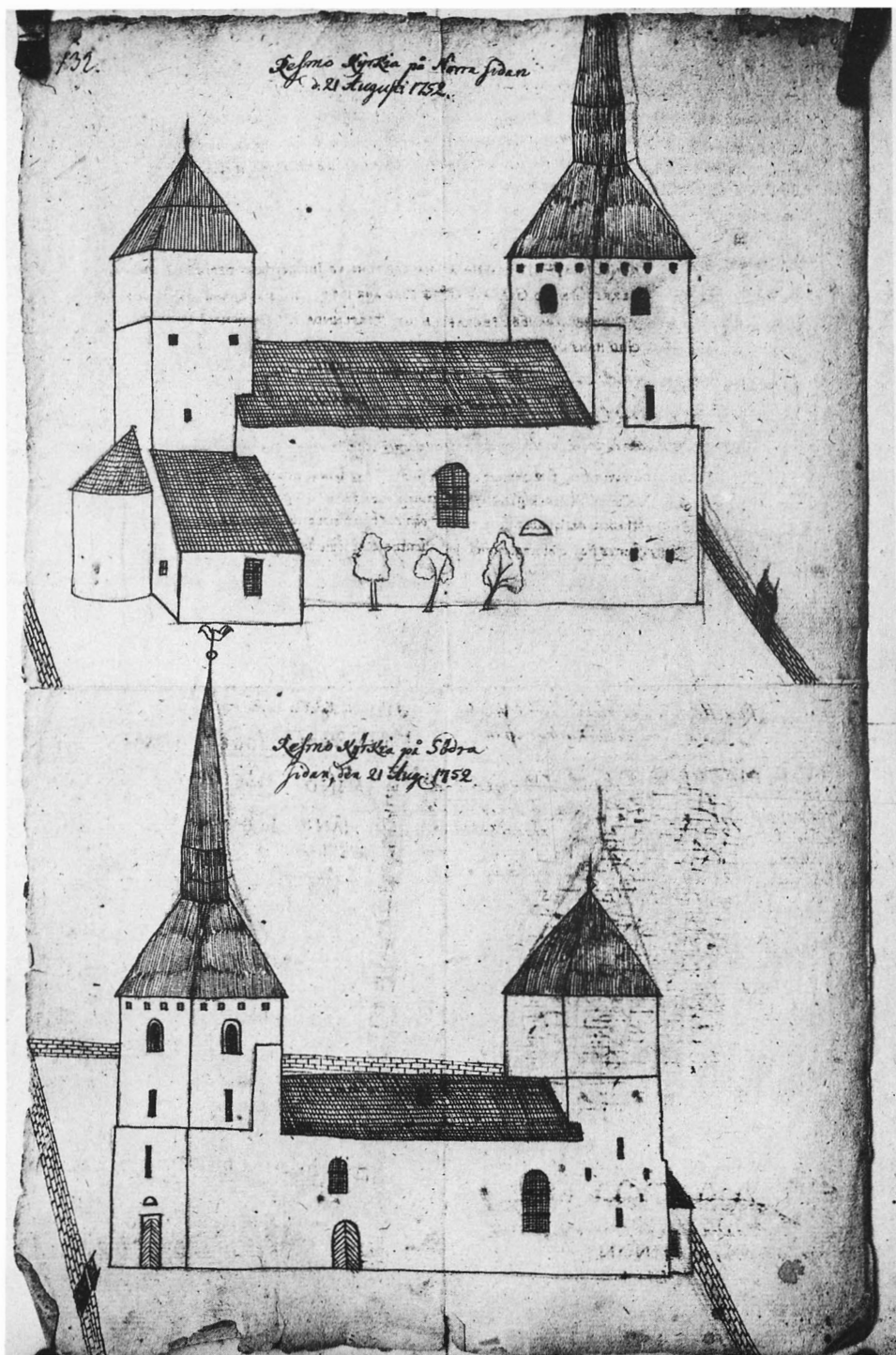

Fig 22. Kyrkan och kyrkogården från nordost och sydväst 1752. Teckning (förminskning) med blyerts och bläck av Petrus Frigelius. KSB. Foto A Billow 1918.

The church and churchyard from NE and SW in 1752. Pencil and ink drawing (diminished).

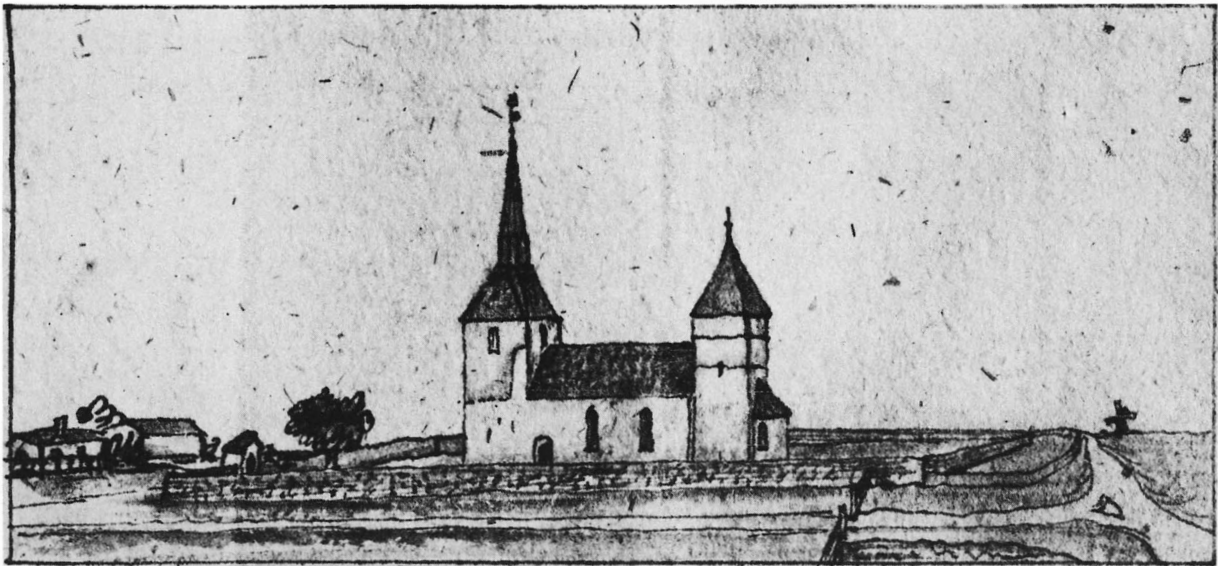

Fig 23. Kyrkan och dess närmaste omgivningar från sydöst 1816. Teckning av N I Löfgren (stark förstoring). Åhrstrand-Löfgren. ATA.

*The church and its immediate surroundings from SE 1816.
Drawing (greatly enlarged).*

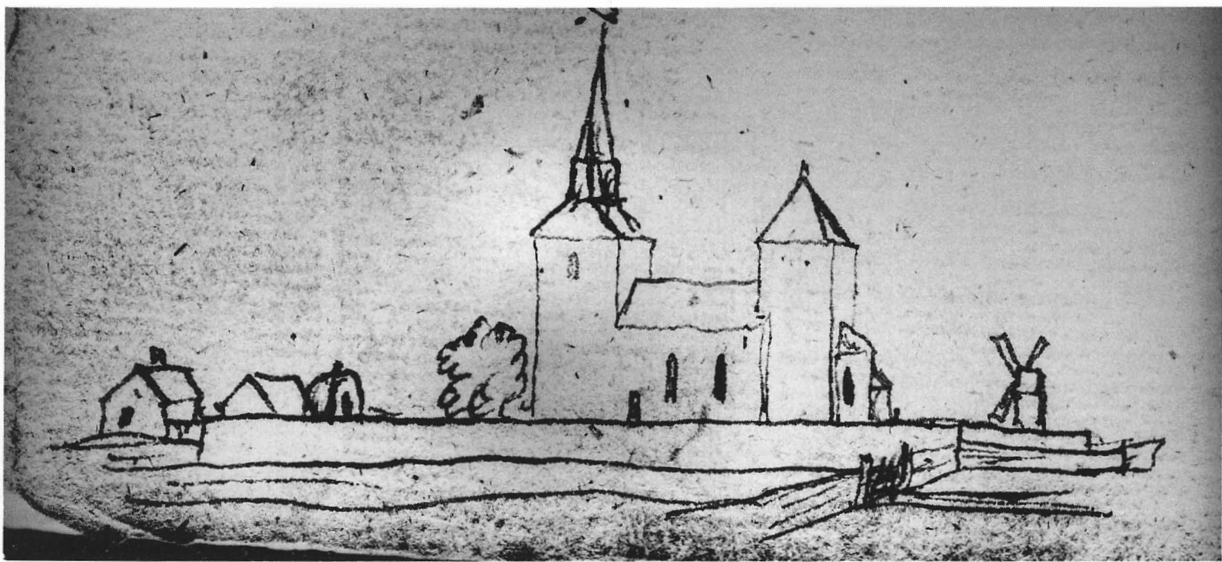
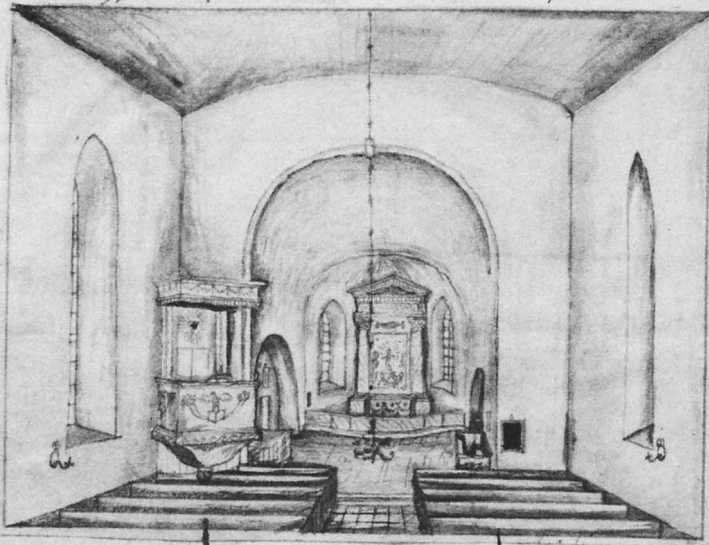

Fig 24. Kyrkan och dess närmaste omgivningar från sydöst. Teckning i marginalen (stark förstoring). Av N I Löfgren ca 1816. ATA.

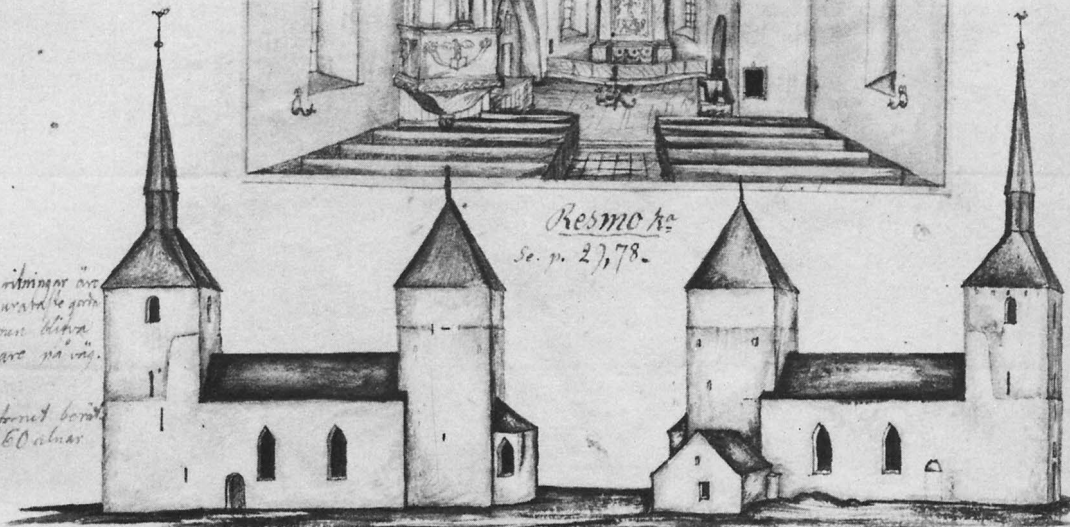
*The church and its immediate surroundings from SE. C 1816.
Drawing (greatly enlarged).*

Resums k. Se. p. 27, 78.

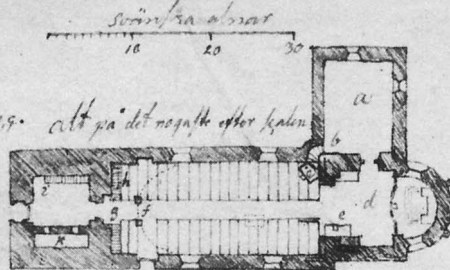
Dele ritninger er på det herunder liggende endelst forment liden liden højere på vng. gærne.

Væbne forment beredtes værs 60 alnar højt.

Altaredelens hvide er malet på duk, 4 alnar 21/2 tum højt, samt jævnt 2 alnar bredt. Mellem de hornet derat læses: A. J. Han. Son 1799. Kirken er bygget af træ og er en af de vidt maaledige i Stockholm. Bredt. Høden er vækter men næsten for stor i position med kirken. Den er indviet af Societetskirken i Helsingør; den er god altredt. Også i Kirken er den.

- a, Skriftpult.
- b, Udgang til Bredt.
- d, Choret.
- e, Klokkertølen.
- f, Bænk under koret.
- g, Udgang til den gamle.
- h, præstestolens.
- i, Udgang til forment; Væbnet. h, ett liden nælt rum att forvare kelt, o. d. l.

1825/18

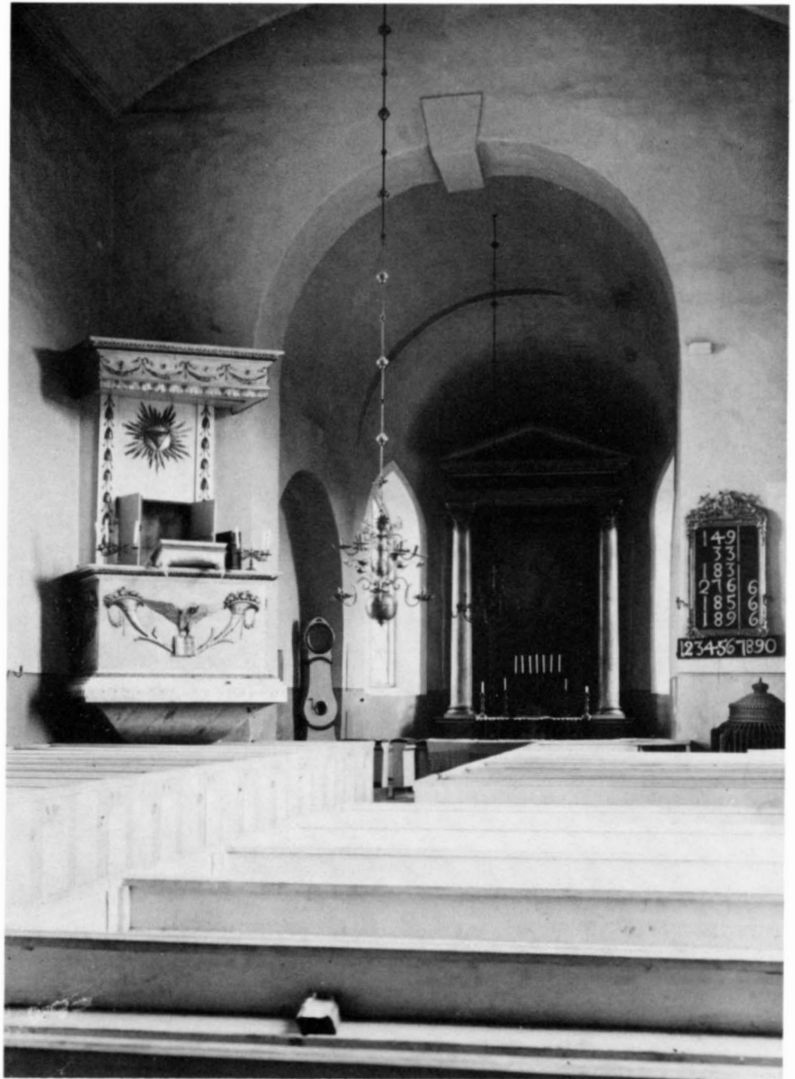
Resums kirke er indvi i på vækter dørren under koret og till muren bak altaredelens 40 alnar lange. Gulv i kirken 11 alnar hø. De øvrige delernes dimensioner forholder sig alleles efter størrelsen. Kirken er indviet på 11 1/2 alnar l. i. h. nær till fæder. De bred. Bænkens mål er om på grundtønnen er altalt.

Fig 25. Interiör mot öster, syd- och nordfasader samt plan. Teckning av N I Löfgren 1818. ATA.

Interior looking E, exteriors from S and N and plan. Drawing 1818.

Fig 26. Interiör mot öster. Foto A Roland 1911.

Interior looking E.

vits vara av detta material, liksom triumfbågens ursprungliga kragstenar, enligt vad byggmästare Anders Olsson (not 86) meddelade 1931 (Anderson 1933, s 13, not 2). I korets östra, inifrån torntrappan synliga mur, ovanför absidens omfattningsbåge (fig 50–52) ingår också enstaka stenar av kalktuff. Det är tänkbart, att samma stenart också använts i absidens halvkupol, men absidvinden är tyvärr inte åtkomlig för undersökning.

Det släta, ljusa, väl arbetade kalkbruket är snålt utstruket över fogarna, som i bevarade delar har tunn, men knivskarp och regelbunden kvaderrits på de murpartier, som har varit synliga nedifrån marken (fig 36–37). Detta gäller hela den äldsta anläggningen såväl i exteriören (fig 36) som interiören (fig 51. – Övrigt

murverk beskrivs närmare nedan i respektive avsnitt). I släpljus skymtar också kvaderritsen genom putsen på triumfbågens mot väster vända sida samt på insidan av de ursprungliga långhusfönstren.

Yttermurarnas nuvarande, vita puts av märket Snowcem tillkom 1965, ett material, som då ansågs ha goda egenskaper, men som mycket snart började lossna. Fasadbehandlingen har sedan början av 1970-talet varit föremål för upprepade diskussioner, men ännu har inte det slutgiltiga beslutet om åtgärder fattats.

Västtornet vilar enligt Anders Billow (not 11) på en sula, som skjuter utanför murlivet ca 45 cm. Den ligger numera under markytan, men har ursprungligen varit synlig ett stycke ovanför marken. Endast absiden har

sockel, enkel, lik en ca 14 cm bred hylla och synlig till 30 cm höjd. Absidens fasad har indelats av fyra lisener, varav nu endast rester av tre återstår (fig 30, 46). De är ca 14 × 14 cm i genomskärning. Absidens nuvarande taklist uppges vara av tegel (från 1826), men torde ursprungligen ha varit av kalksten.

Ingångar, fönster

Två ingångar leder nu in till kyrkorummet, en på långhusets södra sida (fig 59–60) och en i väster (fig 62). Sakristian har också en ytterdörr (synlig i fig 16). I långhusets nordfasad syns yttersmygen till en ursprunglig portal (fig 55, 57). Mitt i sydfasaden skymtar en 1965 igenmurad portal, synlig på äldre fotografier (fig 38–40). Alla beskrivs närmare nedan i respektive avsnitt.

Stora, spetsbågiga fönster från 1785 (fig 28, 29, 32), fyra i långhuset och två i absiden (fig 46, 47), lyser upp kyrkorummet. Högst upp under takfoten, ca 5,70 m över markytan, finns fyra ursprungliga, rundbågiga fönster i vardera långhusmuren, ungefär hälften av dem tillmurade. Ett liknande fönster finns på korets södra sida, synligt dels utifrån (fig 42), dels inifrån östtornstrappan (fig 33), medan dess norra motsvarighet är igenmurad, men synlig dels ovanför sakristians taknock, dels inifrån sakristievinden. Bakom altaruppsatsen syns innersmygen till ett rundbågigt, igenmurat fönster (fig 29, 32, 48), som på äldre fotografier var markerat i ytterfasaden. Strax öster om nordportalen finns också västra hälften av ett igenmurat, rundbågigt fönster, synligt både i exteriören och interiören (fig 29).

Västtornets gluggar i de två nedersta våningarna är alla raktäckta. Liknande gluggar i andra våningen är tillmurade på utsidan. I stället utgörs belysningen i denna våning av ett mycket stort, sekundärt rundfönster mot väster (fig 61). Högst upp öppnar sig den ursprungliga klockvåningen med rundbågiga ljudportar (fig 28, 32, 61).

Den åttkantiga lanterninen, ”lanternan”, (fig 61) är av plåtklätt trä. Den är ritad av G F Bohm²⁹ (fig 74) och byggd 1826. Den har fyra bredare sidor med ljudportar och fyra smalare med smårutiga fönster. De rundbågiga portarna är gråmålade och har svarta skyddsräcken av järn, medan fönstren är rektangulära med vitmålade spröjsar. Lanterninens väggar är längst ned svartmålade, liksom det plåtklädda taket därunder. I övrigt är dess väggar indelade i ockragula fält med vita ramar. I jämnhöjd med ljudportarnas anfang löper en horisontell, brunmålade list runt lanterninen och följer rundbå-

garna. Upp till en vitmålade spiralranka med halvpalmetter och under denna en smal, brun list. Huvens taklist är av profilerat, vitmålat trä och har ett tandsnitt. Det lilla svarta, plåtklädda taket är också åttkantigt och har S-svängda sidor, som går upp i en spets. På denna ett förgyllt klot och ett svart kors med smala armar, vilkas fria ändar avslutas med små förgyllda klot. Lanterninens interiör beskrivs nedan i avsnittet Västtornet.

Yttertak, takstolar och vindar

Långhusets, korets och sakristians yttertak är täckta av enkupigt tegel på panel, förnyat flera gånger, bl a 1785, 1826 och 1890. Långhustaket hade redan 1634 tegel, visar en teckning av Rhezelius³⁰ (fig 20).

Absidens och västtornets takfall är täckta av svartmålad, något rostig plåt, liksom avtäckningen av tornets smala, horisontala indragning. Över absidtakets spets skjuter några tunna kalkstenar ut (fig 13, 46). De överlappar delvis varandra och har förmodligen tidigare varit avsedda att skydda anslutningen mellan absidens äldre takbeklädnad och korets östra gavelmur. En liknande anordning, fastän av tegel, finns bevarad i fragment på västra långhusgavelns insida (se nedan).

Tuppen, av förgyllt koppar, tillkom 1965.

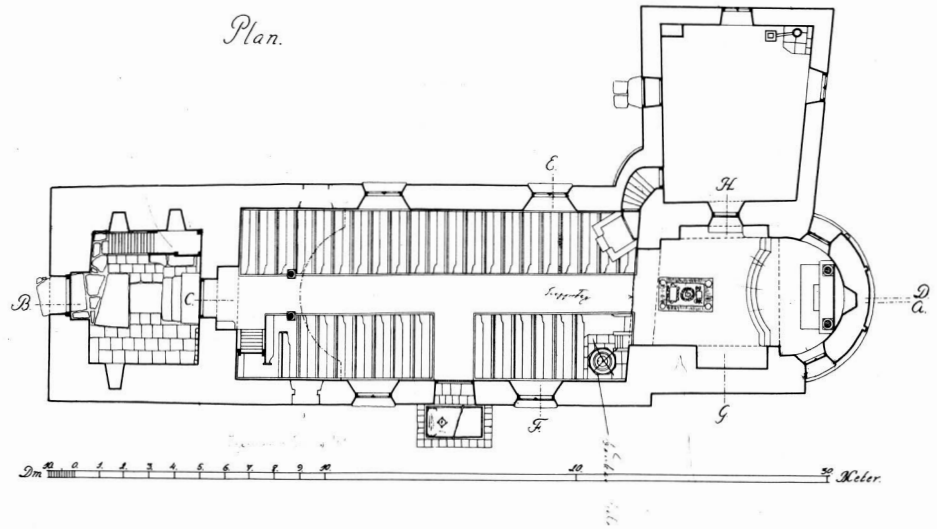
För att komma upp på kyrkvinden, som är gemensam för långhuset och koret, måste man passera västtornets trappor (östtornstrappan är numera avstängd genom ett trapphus, som hålls låst och förbommat). I skiljemuren mellan västtorn och långhus är i andra våningen en sekundär genombrytning med mycket ojämna sidor (fig 67). I dess botten, som befinner sig ca 40 cm under andra tornvåningens golv (fig 298, 32), är inmurad en tröskel av furu, som visar, att dörröppningen endast har varit 54 cm bred samt att den har varit placerad nära det mot tornet vända murlivet. Varken dörr eller karm är bevarade. Hålet är inåt tornet 160 cm högt, men endast 120 cm högt inåt långhusvinden.

De nuvarande takstolarna består av bilat furuvirke och är sammansatta av sparrar och stödben, sammansfogade med träpluggar, samt tassar, som vilar på dubbla remstycken. Huvudsträvorna i alla takstolar hålls upp till samman av hanband. I långhusets taklag har dessutom varannan takstol en lägre sittande hanbjälke. I korets västligaste takstol på norra sidan är årtalet 1890 prydligt inskuret. Mitt emot är en tass av mörknad kärnfur, som gör ett ålderdomligt intryck, men i övrigt torde den nuvarande takstolen huvudsakligen härstamma från kyrkans ombyggnader 1826 och 1890.

På takstolarnas utsida är en panel (från 1890?) spikad

Fig 27. Plan. Uppm, skala
1:300. A Flink 1918.

Plan, scale drawing 1918,
1:300.

och på denna vågrät läkt som underlag för tegeltaket.

En ränna i västra långhusgaveln, fylld med mycket kalkbruk och tegelskärvor, markerar långhusets ursprungliga takfall (fig 43a). En del av skärvorna eller avtryck av sådana i kalkbruket kan vara fragment av medeltida tegel, s k munk- och nunnetegel, men befinner sig på sådan höjd, att man inte utan ställning kan undersöka dem närmare. Inte heller går det nu att i själva gavelspetsen, som är täckt av kalkbruk, urskilja spår av en nockbjälke. Troligen har en del tegel varit inmurade som tätning över vattentakets anslutning mot gaveln (jfr ovan ang tätning över absidtak). Avtryck i de rikliga bruksmassorna visar också, att tegelpannorna tidigare legat direkt på läkt, utan panel, och varit undermurade.

Spåren av den äldre gaveln är ca 42° i horisontalplanet, alltså spetsigare än den nuvarande, som är ca 45° vid takfoten och med spetsen ca 120 cm ovanför den äldre (fig 43 b). Detta i enlighet med ett beslut 1825, att det nya taket skulle höjas minst en aln (st prot).

Mellan de båda nockarna skymtar en vågrät skarv, som korresponderar med skarvar på tornets utsida (fig 28, 41, 43).

I den ursprungliga västgaveln, nära takfallen, finns fyra runda ställningshål, ca 9 cm i diameter, placerade parvis i ungefär samma nivå. Det är samma slags hål, som återfinns på många andra ställen i kyrkans äldsta murverk. I ett ställningshål invid ingången till vinden är i senare tid inlagda elektriska ledningar.

Mellan takstolarna ligger ursprungliga bindarbjälkar kvar (nr 1–13 i fig 29 och 32). De är av mycket väderbiten ek (försakat av ett dåligt underhållet vattentak)

och är på ålderdomligt sätt infällda i murkrönen³¹, som utmed långsidorna har en smal, vågrät indragning ca 15 cm nedanför murkrönet. Ungefär i samma nivå har också västgaveln en vågrät avsats, lik en hylla, ca 25 cm bred. Dessa gamla bindare har var och en två par sneda urtag för strävor i sina mot väster vända sidor. De rätvinkliga urtagen visar, att snedsträvorna har varit inpressade med överbladning, och av cylindriska hål, ca 3 cm i diameter, kan man utläsa, att de varit fixerade med dymlingar. Bindarnas genomskäring är ca 27 × 18 cm, ca 2 cm tjockare på mitten.

En del av en bindbjälke är kanske den överliggare av ek, som använts i kryphålet genom valvet i västtornets bottenvåning (se nedan).

Bjälke nr 14 i fig 29 och 32 har något klenare dimensioner, ca 14,5 × 19 cm, men har också urtag för snedsträvor, lika dem i nr 1–13, men uthuggna ur den mot öster vända sidan, och har spår av grova spikar i stället för dymlingar. Denna bindare ersatte 1785 en äldre: ”Befans at västra Takbalken uti medelkyrkan skall ny inläggas. . . ” (st prot). Samtidigt beslöt man att reparera tre av de äldsta bindarna (se nedan, kap Byggnads-historia, period VIII).

Så mycket är bevarat av det gamla taklaget, att det går att rekonstruera långhusets ursprungliga takstol (fig 43a).

På bindarnas undersida har en panel av 3 cm tjocka och 35 cm breda, spontade bräder varit spikad. Rester av panelen är bevarade på ursprunglig plats utmed långsidorna, speciellt i nordöst. De är omålade, även på den nedåt kyrkorummet vända sidan. Mellan panel och vägg finns rester av en smal tätningslist av furu med rek-

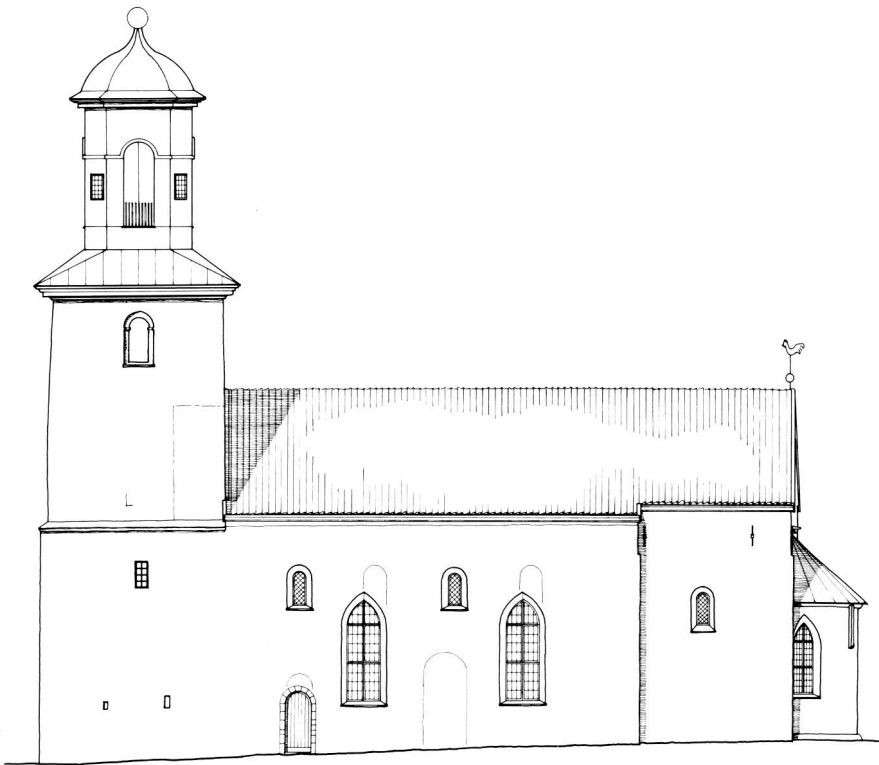

Fig 28–33. Uppmätningar, skala 1:300, G Wirén 1982.

Figs 28–33. Scale drawings 1982, 1:300.

Fig 28. Sydfasaden.

S front.

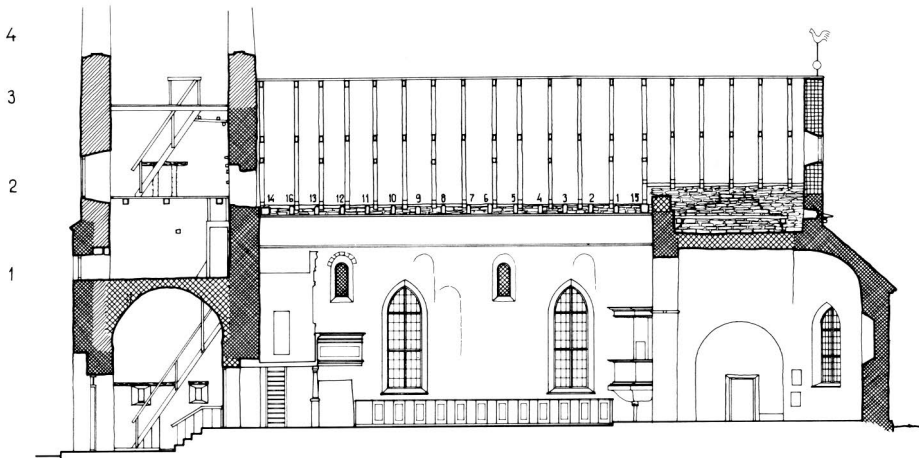

Fig 29. Längdsektion mot norr.

Longitudinal section looking N.

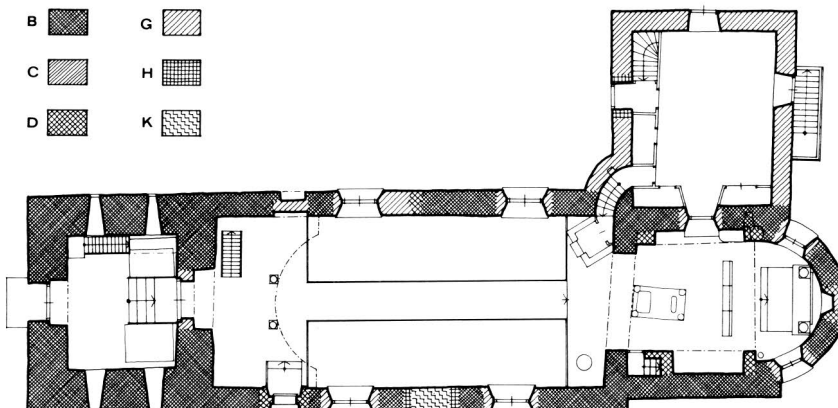

Fig 30. Plan.

Plan.

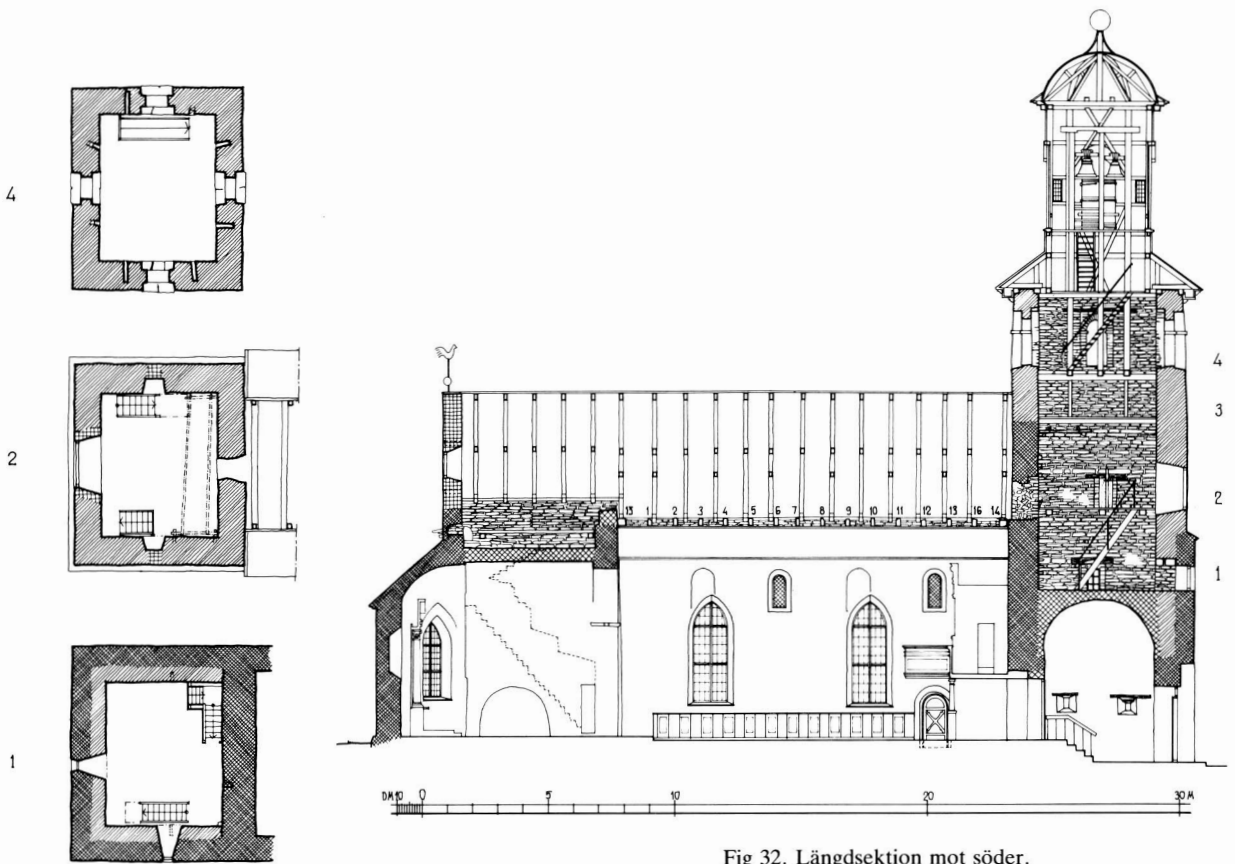

Fig 32. Längdsektion mot söder.

Longitudinal section looking S.

DESSA TORNPLANER GÄLLER
TILLSTÄNDET FRÅN 1965 -

Fig 31. Tre av tornets övre våningar, planer. Jfr fig 32.

Plans of three storeys of W tower. Cf fig 32.

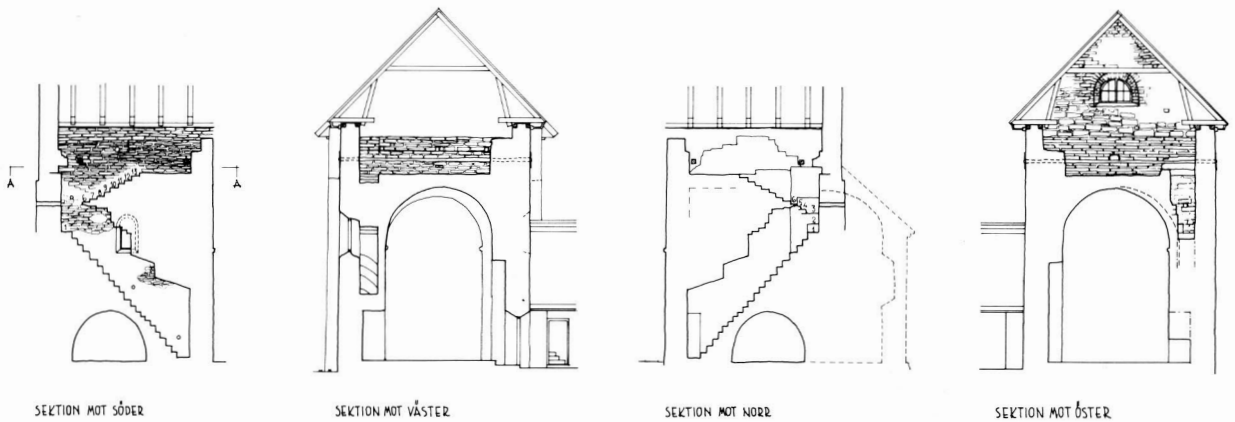

Fig 33. Sektioner genom östtornet samt plan av korttrappans övre del.

Transverse sections of E tower looking S, W, N and E and plan of upper flight of the chancel staircase.

PLANSNITT A-A

Fig 34–35. Norra kormurens murverk, synligt från sakristians vind. Foto R Boström 1979.

Masonry of N Chancel wall, still visible in the vestry attic. To the left in fig 34 and to the right in fig 35 a circular hole for scaffolding.

tangulär genomskärning. Långhusets på vinden bevarade, vitkalkade puts når upp till listens underkant. På de ställen, där både list och panel saknas, visar ändå en vågrät putsgräns, var de varit belägna.

Bräder från panelen har återanvänts i en gångbana, som ligger tvärs över bindarbjälkarna och som sträcker sig över långhusvinden på längden.

Panelen fanns före det nuvarande trätunnvalvet, som lades in 1785, men dess ålder är obekant, arkivalierna saknar uppgifter härom. Att den är sekundär, kan man utläsa av den primitiva dörröppningen i västgaveln (fig 67; se vidare nedan, kap Byggnadshistoria, period VI).

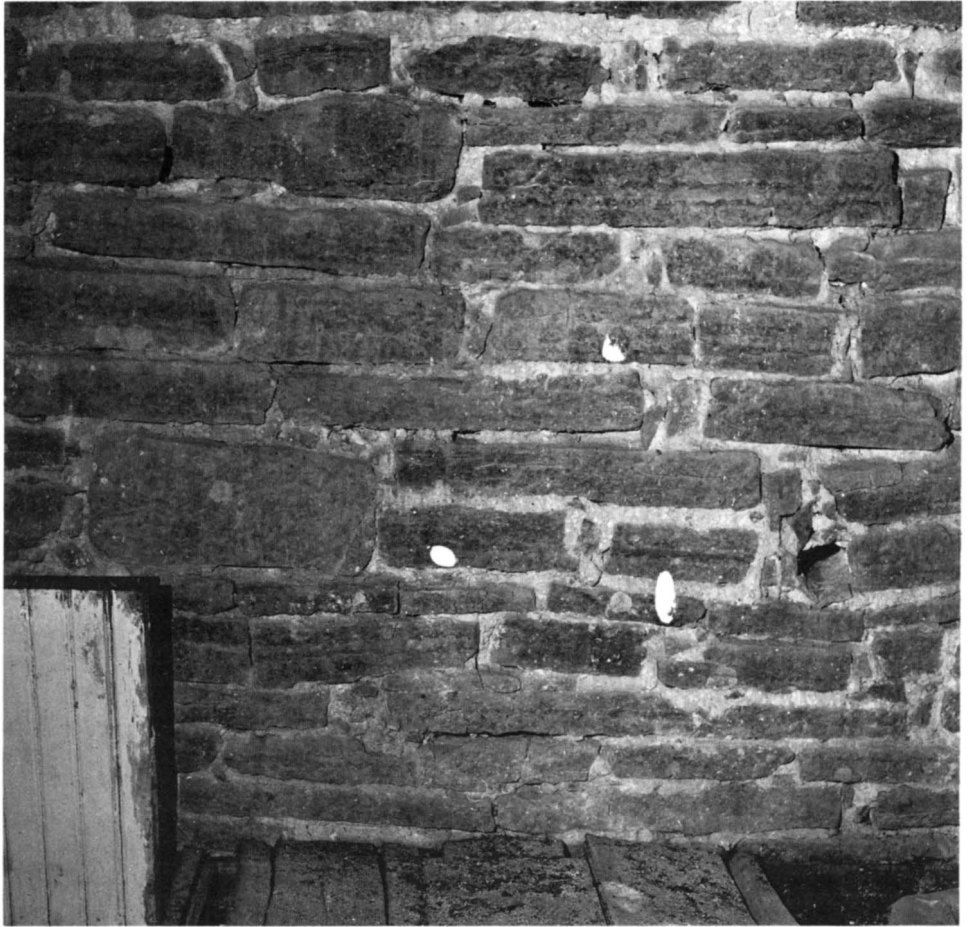
De gamla bindarbjälkarna ingår numera i trätunnvalvets stomme. Bindare nr 16 (fig 29, 32), som också ingår i konstruktionen, är av relativt ungt datum, den saknar nämligen urtag för snedstöttor och är tydligen tillverkad för tunnvalvet 1785. – På vinden finns också två hävstänger för långhusets ljuskronor. Den östliga är av ek, sekundärt använd. Ännu en motvikt fanns före 1965 på korvinden (fig 53, 54), men togs bort, samtidigt med en ljuskrona (kap Inredning, ljuskrona av mässing, nr 3).

Korvinden samt sakristians takstol och vind beskrivs nedan i avsnitten Kor och östtorn resp Sakristian. – Till äldre takkonstruktioner återkommer vi närmare nedan i kap Byggnadshistoria, perioderna II och III.

Interiör

Från ett mycket högt vapenhus med kalkstengolv och putsade och i ljusockra avfärgade väggar och valv kommer man på en stentrappa upp till det 65 cm högre belägna kyrkorummet, där koret förenas med långhuset genom en mäktig, mycket hög triumfbåge (fig 26, 29, 32, 44). Korgolvet i sin tur ligger 15 cm högre än långhusets.

Golven i långhuset och sakristian är av trä sedan 1890. I korets golv är infälld en gravsten (fig 117, se nedan Gravminnen, nr 5). På en äldre avbildning (fig 25) ser man, att kyrkorummets golv, som då låg lägre, bestod av kvadratiska kalkstensplattor och gravstenar. Även enstaka runstenar låg i korgolvet (se ovan kap

Kyrkogården, Gravminnen). Genom en lucka i mittgångens västra del kan man se, att det är ett hålrum under golvet, vars bjälkar vilar på plintar. En luftkanal finns vid golvet i vapenhusets östra vägg, strax söder om trappan.

Långhusets och korets väggar är överdragna med en slät puts med medeltida, glättad yta, som har en guldbrun färgton. I absiden (fig 75 ff), och på korets väggar, även på den inifrån östtornstrappan synliga väggen, finns rester av romanska målningar. Inne i triumfbågen samt på triumfmurens mot väster vända sida finns också muralmålteri, (fig 1, 78–83, pl I–VII), något yngre än de förra, liksom den nedan omtalade kvadermålningen omkring absidens rundbågiga fönster (fig 48, 76). På långhusets sidoväggar finns också målningar från omkring 1585 (fig 84–89, pl VIII). Se nedan, kap Kalk-

målningar.

De spetsbågiga fönstren är indelade i smårutor. Deras bågar är gråmålade. Glaset, i blyspröjsar, är svagt färgat. Solbänkar av röd kalksten, på insidan slipad, på utsidan huggen. De ursprungliga fönsteröppningarna är sedan 1931 indelade i diagonalrutor i blyspröjs med bågar av gråmålade trä.

Långhusets innertak är ett ljusblått trätunnvalv med segmentbågig profil (fig 44–45). Utn. av långsidorna en skugglist, marmorerad i mörkare blågrått. Över koret sträcker sig ett långsgående tunnvalv av kalksten (fig 29, 32, 47), medan absiden har ett hjälmvalv, som möjligen, helt eller delvis, är av kalktuff (ovansidan är inte åtkomlig), samma material, som använts i absidens omfattningsbåge, i triumfbågen och i de romanska fönstrens rundbågar (not 28).

Fig 36. Sydfasadens murverk. Foto A Billow 1924.

Masonry of the S front.

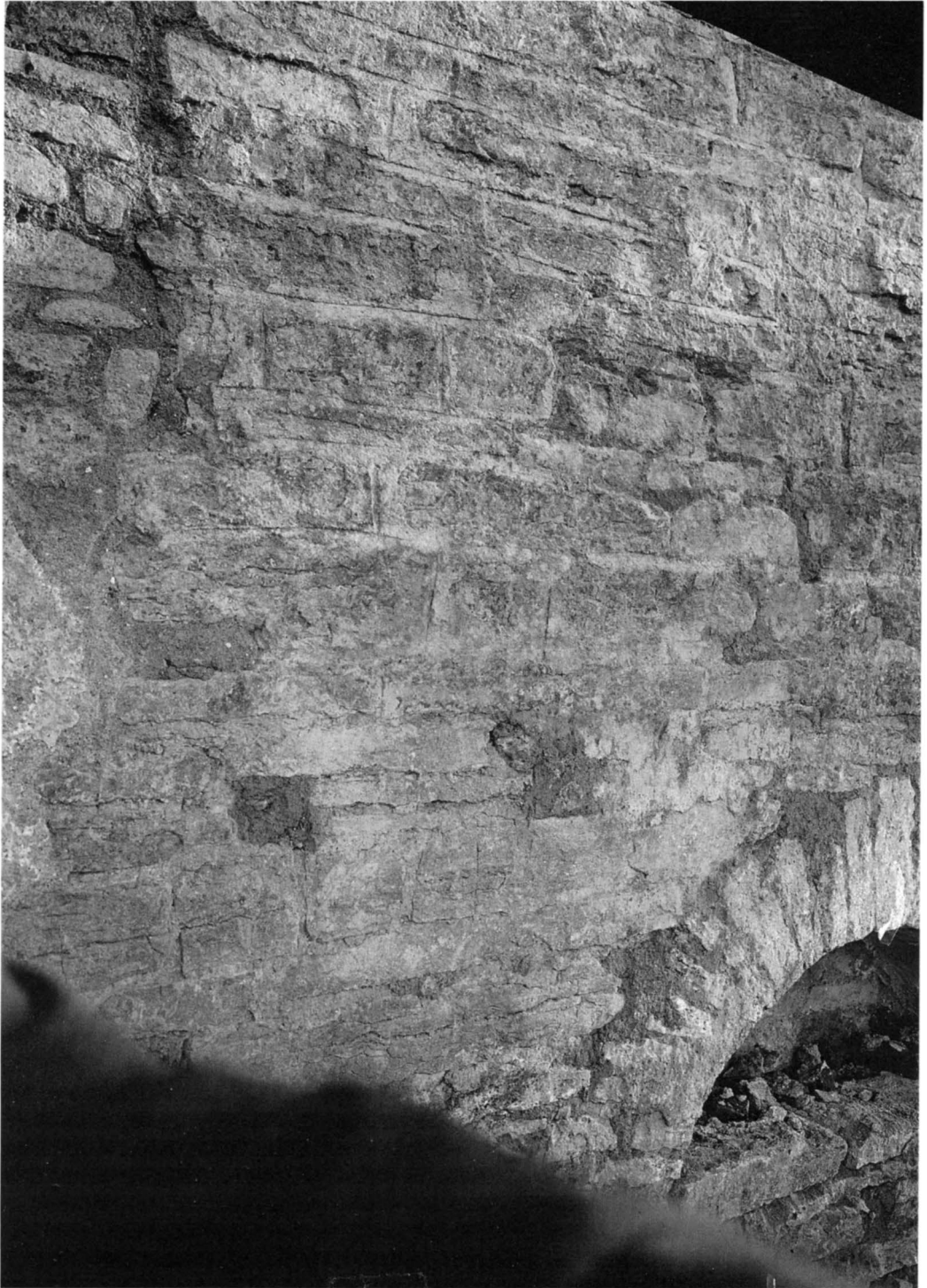

Fig 37. Detalj av murverket med kvaderrits ovanför långhusets nordportal. Foto A Billow 1924.

Detail of masonry with false ashlar above the N nave doorway.

Byggnadsbeskrivning

Koret och östtornet

Koret är något kortare i öst-västlig riktning än det är brett (fig 30). Det har inte heller en rätvinklig, utan skev plan. Den yttre längden är 6 m i söder, 6,3 m i norr, medan bredden är 7,7 m. Triumfmuren bildar en vinkel om ca 85° med södra muren, medan vinkeln mellan denna och östmuren i stället är 93°.

Absiden, bl a kallad ”utbyggnad å östra gaveln”, ”korkupan över altaret” eller ”kur på kyrkans östra gavel”, är till planen exakt en halv cirkel med passaren ställd mot östra kormurens inre liv (fig 30, 73).

Murverket i korets nedre delar är av det ovan beskrivna, oregelbundna slaget, som särskilt väl kan studeras inifrån trappan vid södra muren och från sakristians vind (fig 34–35).

Sidomurarna är nu närmare 10 m höga, beroende på, att i deras överdel ingår dels rester av en förhöjning för ett torn (fig 20ff), rivet 1826, dels en påmurning från nämnda år, för att långhus och kor skulle kunna läggas under ett gemensamt vattentak.

7,3 m över markytan har östra muren på utsidan en smal, vågrät indragning (fig 32, 46), som troligen visar gränsen mellan det ursprungliga koret och östtornet. På insidan av samma mur syns också en vågrät skarv inne i murtrappan, belägen ca 60 cm högre upp (fig 33, se nedan). Skarvens förmodade fortsättning mot norr döljs under korvindens golv. På insidan av östra muren är också en smal, vågrät avsats, belägen ca 1 m högre upp än den förra.

I södra muren sitter ett ursprungligt, rundbågigt fönster (fig 33, 42) med utåt och inåt skränande smyg och dageröppningen ungefär mitt inne i muren. Innersmygen är täckt av glättad, mycket slät, gulaktig puts med spår av målning (se kap Kalkmålningar). I en träbåge från 1931 sitter diagonalrutor av svagt färgat glas i blyspröjsar.

Mitt emot, på norra sidan, finns ett liknande, men igenmurat fönster, vars yttre rundbåge är synlig ovanför sakristians taknock, medan dess nedre, igenmurade del, i vilken sakristians nockbjälke vilar, är synlig inifrån sakristians vind.

Absidens sockel, taklist och lisener är beskrivna ovan, liksom de ovanför taket utskjutande kalkstensflisorna. Absidens spetsbågiga fönster tillkom 1785, men inne i absiden ser man genom putsen över det södra

fönstret konturen av en högt stigande spetsbåge (fig 32). Denna tillhör utan tvekan ett tudelat, gotiskt fönster med masverk, som är återgivet på Rhezelius' teckning (fig 20).

Mitt i absiden, men dold bakom en stor altaruppsats, finns innersmygen till ett smalt, ganska högt, rundbågigt fönster (fig 29, 32, 48). I samband med konservator Ola Westerudds granskning av kyrkans målningar 1985 restes en ställning, från vilket det gick att undersöka absidens nedre, bakom altartavlan dolda del. Det visade sig, att fönstret är sekundärt. När det togs upp, förstördes den nedre spetsen av Majestas-målningens mandorla (fig 76). Fönstret har en målad omfattning i kvaderimitation, som är målad på ett yngre putslager (fig 48, 77; beträffande målningarna, se kap Kalkmålningar). Från början hade absiden troligen ett rundfönster på samma plats (fig 69–71).

Över absiden är slaget ett hjälmvalv. Genom putsen skymtar man koncentriskt ordnade valvstenar. Om däri ingår kalktuff, är ovisst, eftersom absidens vind inte är åtkomlig. Som redan också är omtalat, består bågen i absidens omfattning av kilformade stenar av kalktuff, omväxlande med jämntjocka kalkstensblock, synliga inifrån korttrappan (fig 51–52). Fogarna är tunt utstrukna och markerade med skarpkantad, regelbunden kvaderrits.

Triumfbågen är 3,8 m bred och fortfarande mycket hög, 7,5 m, trots att korgolvet sedan 1890 är höjt ca 80 cm. Sedd inifrån koret, synes triumfbågen vara belägen för långt åt söder, men det är en synvilla, beroende på att ett sekundärt trapphus är byggt innanför den södra kormuren (fig 30).

Triumfbågens ursprungliga kragstenar har uppgivits vara av kalktuff (not 28), men var så skadade 1931, att de byttes ut mot de nuvarande av kalksten. Deras profil består nu av platt + karnis samt har urtag för en trabes (fig 1). W Anderson (not 5) berättar, att triumfbågens slutsten var nedsjunket, när han besökte kyrkan 1908 (jfr fig 26). Stenens storlek och fina kilform visar, att den var en av de kalktuffstenar, som användes, när den ursprungliga anläggningen byggdes. Anderson uppger också, att slutstenen drevs in i valvet 1931.

Över koret är slaget ett högt sittande tunnvalv med vederlag i norr och söder på avlastningsbågar (fig 29, 32, 47). Den norra döljer innersmygen till det nyss

Fig 38. Kyrkan från sydöst efter restaureringen 1890–1892. Foto A Roland 1911.

The church from SE after restoration in 1890–1892.

Fig 39. Kyrkan från sydöst efter restaureringen 1924. Foto A Roland 1924. — Ställningsvirket ligger fortfarande kvar!

The church from SE after restoration in 1924.

nämnda, norra korfönstret, medan den södra, som är lägre, bär upp en murtrappa (fig 33). Korvalvet är förskjutet mot norr i förhållande till absiden, emedan trappan invid södra muren tar mer plats än den norra avlastningsbågen. Därför hamnade absidens omfattningsbåges södra del dels innanför tunnvalvet, dels inne i trappan (fig 51). Den södra avlastningsbågens östra vederlag skjuter nu ca ½ m framför absiden i söder (fig 30).

Under norra bågen är en raktäckt ingång till sakristian, upptagen 1743. Den gråmålade, vänsterhängda dörren är inåt koret klädd med en mönsterpanel, medan den mot sakristian vända sidan har två naror med profilerade kanter och tre långa, svartmålade gångjärnsbeslag, som också är profilerade.

I korets norra mur är utsparade tre väggskåp (fig 91). De beskrivs nedan (kap Inredning).

Fig 40. Exteriör från söder efter restaureringen 1931–1932. Foto R Boström 1962.

Part of the church from S after restoration in 1931–1932 with the larger S doorway from 1890.

Den södra bågens mur med trapphuset ligger i liv med triumfbågens södra vederlag (fig 30, 49). Uppgången till korets övervåning och det som nu återstår av östtornet ligger i korets sydvästra hörn (fig 49). Dörröppningen är rektangulär, endast 55 cm bred, men 192 cm hög. Dess och trappans botten ligger 9 cm över korgolvet. Avtäckningen av dörren är en vågrät kalkstenshäll, vars västra upplag är inhugget i triumfmuren, medan dess östra ligger i förband med trappans inåt koret vända, endast 28 cm breda begränsningsmur. Dörröppningens östra omfattning är uppbyggd av stenblock, glest behuggna och med kantslag, flera resta på högkant, andra på vanligt sätt murade med stenarnas skiktning horisontell. Samma murningssätt och stenbehandling karakteriserar också de utskjutande murhörn inne i trapphuset, som dels tjänar som handledare, dels som fotsteg. – Den bonade furudörren ersatte 1965 en äldre, från 1931.

Trappan består av tre delar, här kallade den nedre och den övre trappan, vilka båda följer utmed södra kormurens insida (fig 30, 33), samt mellan dem den korta, norra trappan. De förra ligger rakt ovanför varandra, men löper, ovanligt nog, åt motsatta håll, den

nedre mot öster (fig 50) och den övre mot väster (fig 52) utan att de utgör någon direkt fortsättning av varandra. Man måste nämligen först passera ett öppet schakt och den norra trappan, som från ett litet vilplan i sydöstra hörnet går mot norr med två trappsteg. Därefter vänder man sig med ryggen mot norr, för att lättare kunna nå den övre trappan med hjälp av murhörn, vilka tjänar både som handledare och som fotsteg. Häruppe är det relativt gott om plats, ca 90 × 100 cm, vilket ger nödvändigt svängrum, när man via schaktet skall taga sig fram mellan trapporna. – Ett försök till förklaring av trapphusets konstruktion presenteras nedan i kap Byggnadshistoria, period IV.

Den nedre trappan är mycket brant och obekvämt (fig 33, 50), stegen är höga (i genomsnitt 25–32 cm) och smala (16–22 cm) och därtill mycket skadade. Mellan stegen och södra väggen är ett mellanrum på 5–8 cm där man i modern tid har lagt elektriska kablar. Den norra begränsningsmuren har så rikligt med kalkbruk i fogarna, att mer bruk än sten är synligt. Ingen kvaderits förekommer. Detta gäller även den övre trappans norra stödmur. Häri skiljer de sig tydligt från kyrkans äldsta murverk med dess snålt utstrukna och fint ritsade

Fig 41. Exteriör från norr och ett stycke av kyrkogården med gravkullar. Foto A Edle 1935.

The church from N after restoration in 1931–1932 and part of the churchyard.

fogar. Trapploppet är längst ned 65 cm brett, men nära sydöstra hörnet gör dess norra vägg en lodrät indragning på ca 11 cm, så att trappan, innan den viker av mot norr, endast är 54 cm bred. Hörnet vid indragningen tjänar, som redan är omtalat, både som handledare och som fotsteg.

Avtäckningen över nedre trappan består längst ned av två halva tunnvalv med stigande hjässlinjer och tydliga avtryck av skålningsbräder (fig 50). Rester av en sådan bräda finns kvar i det övre valvet. Det nedre valvet stöter stumt emot södra korväggen, medan det

övre delvis vilar inne i korfönstrets innersmyg (fig 33, 50). Rhezelius' teckning (fig 20) visar tydligt, att fönstrets yttersmyg på hans tid var igenmurad, så att endast en smal glugg återstod. Av allt att döma, var förhållandet detsamma under tidig medeltid (se kap Byggnads-historia, period IV). När fönstret restaurerades 1931, bröts en del av tunnvalvets murverk i innersmygen bort.

Ovanför de halva tunnvalven fortsätter den nedre trappans avtäckning i form av överkragade hällar, lagda på tvären över trappan och med de södra upplagen inhugna i kormuren. Den översta hällen har insvängd

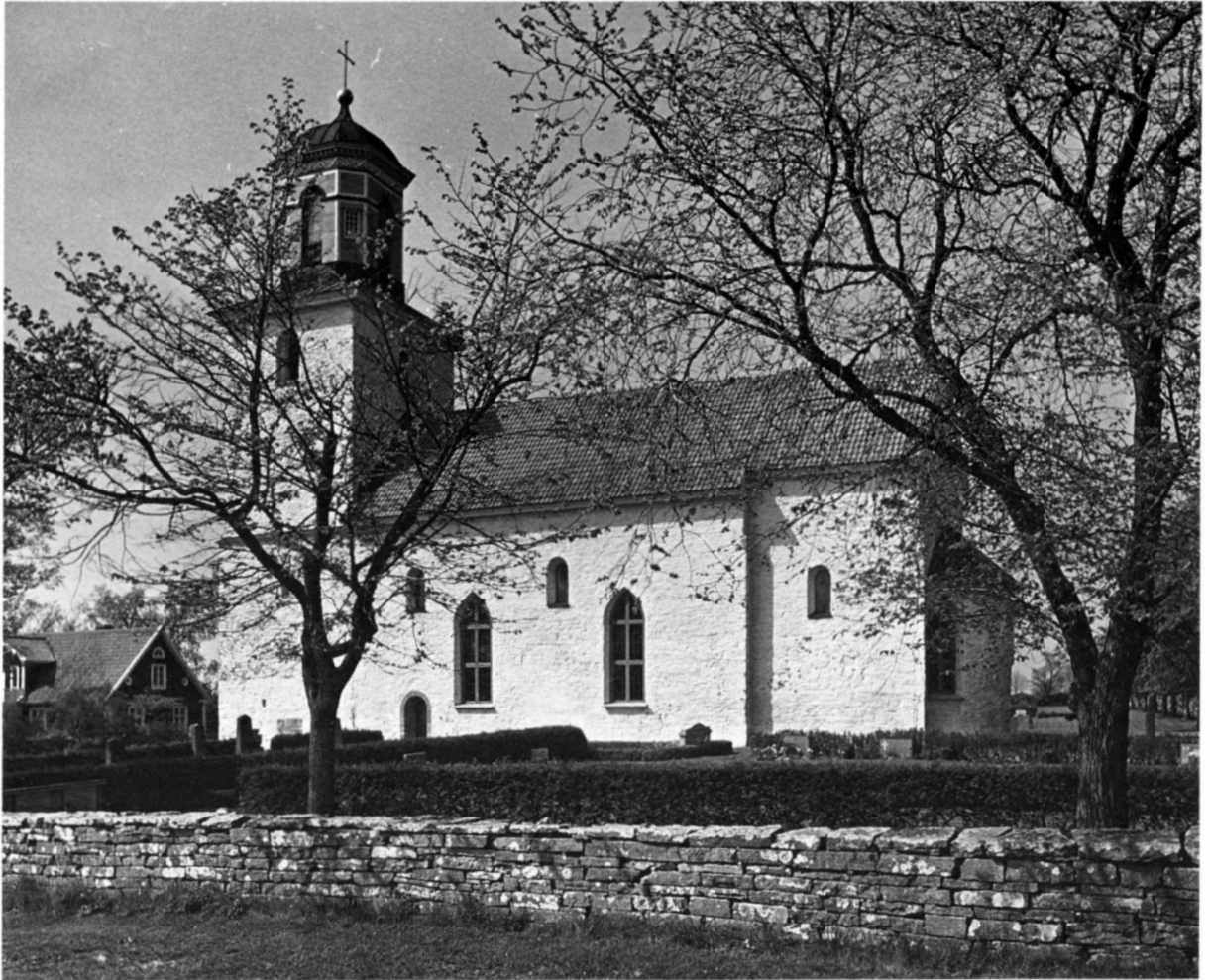
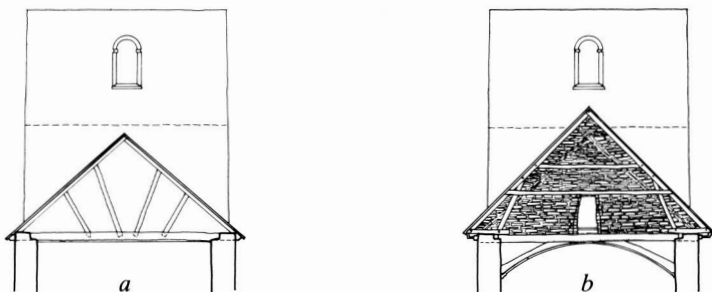

Fig 42. Exteriör från sydöst efter restaureringen 1965. Foto R Hintze 1982.

The church from SE after restoration in 1965.

URSPRUNGLIGT -

NUVARANDE TILLSTÅND

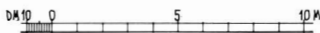

Fig 43 a–b. Långhusets takstolar mot väster, *a* under perioderna II–VII (jfr fig 122 B–G), *b* från och med ombyggnaden 1826 (period IX). Uppm, skala 1:300. G Wirén 1982.

The nave roof-trusses looking W, a in the building periods II–VII (cf figs 122: B–G), b after rebuilding in 1826 (period IX, figs 122 H–K). The horizontal line of short dashes indicates the original height of E tower wall (= W nave gable). Scale drawings 1:300.

Fig 44. Interiör mot öster efter restaureringen 1965. Foto R Hintze 1982.

Interior looking E after restoration in 1965.

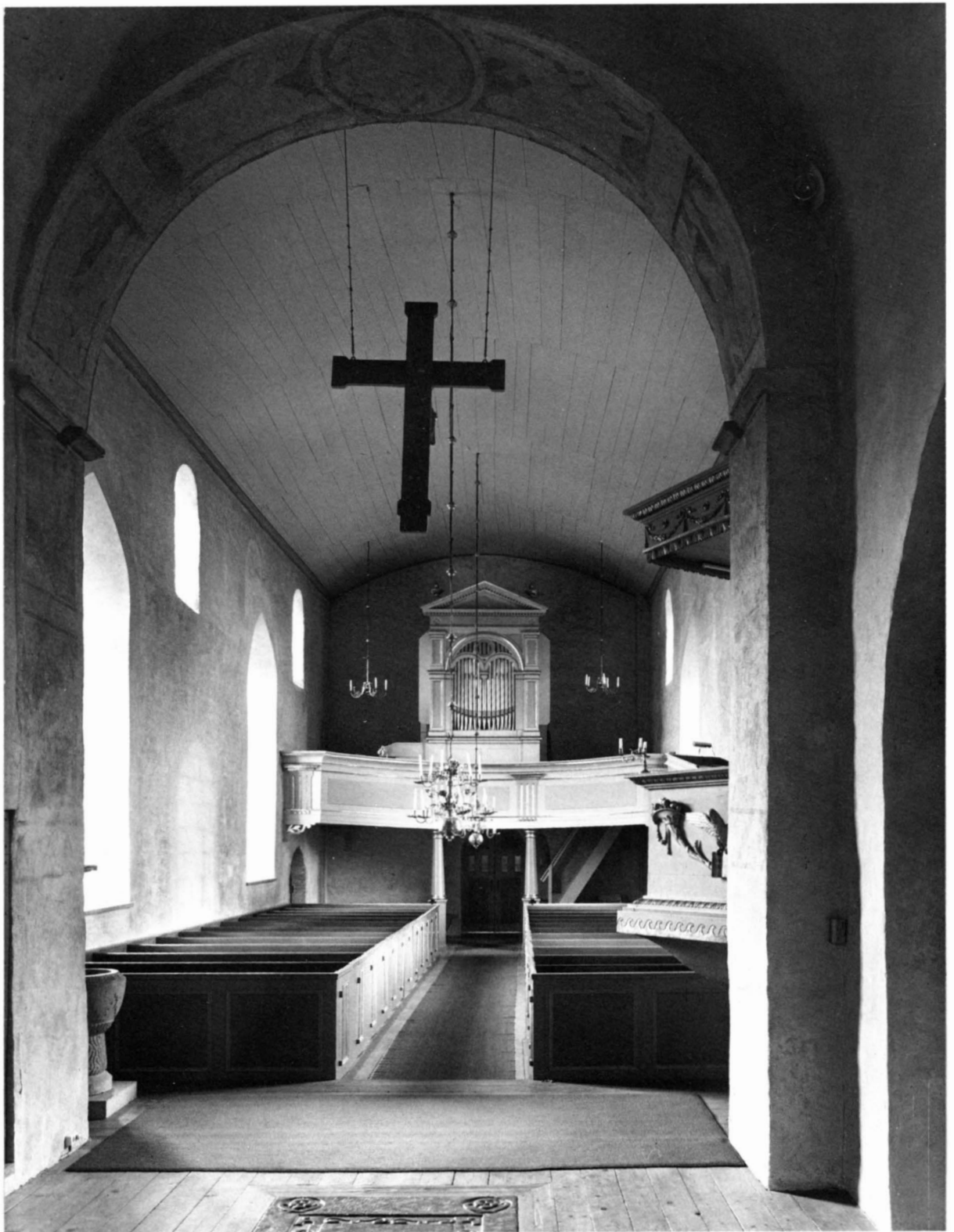

Fig 45. Interiör mot väster efter restaureringen 1965. Foto R Hintze 1982.

Interior looking W after restoration in 1965.

Fig 46. Absiden och sakristian från sydöst. I förgrunden t h prosten I Ahlqvists grav. Foto R Hintze 1982.

The apse and vestry from SE.

framkant, troligen för att göra trappans vilplan rymligare (fig 52). Dess ovansida utgör samtidigt det nedre steget i den övre trappan (fig 33, 52).

Vilplanet i sydöstra hörnet är litet, med måtten 45×50 cm. Ca 260 cm rakt ovanför är det avtäcktt med en ur södra och östra murarna utskjutande, spräckt håll, som bildar underlag för flera stenar (rester av ett trapphus). 25 cm under den spräckta hällen gör östra muren en horisontell, 12 cm bred indragning (fig 33), endast några centimeter ovanför den nivå, där korets ursprungliga, glättade puts har sin övre begränsning. Indragningen ligger ca 60 cm över den horisontella skarven på utsidan av korets östra mur (fig 46) och visar var gränsen går mellan det ursprungliga koret och påbyggnaden för östtornet (kap Byggnadshistoria, period IV).

Från vilplanet viker trappan av mot norr med endast två obekvämt höga och smala steg (fig 52). Den norra, korta trappans östra begränsning består av östra korgavelns insida. Absidens omfattningsbåge med dess karakteristiska murverk av kalktuff, kalksten och fin kvaderrits är väl synlig (fig 51). Söder härom och 102 cm över vilplanet är en kvadratisk glugg, 14×15 cm (fig 33, 52). Dess avtäckning och botten består av två kalkstensblock, behuggna med tandad mejsel, men utan kantslag, medan sidorna består av kalktuff (den högra

breddad). Inne i hålet ser man avtryck av ett runt virke. Kanalen, som är ca 95 cm djup, går inte rakt ut genom muren, utan böjer av mot söder. Den mynnar troligen alldeles intill absidtaget. Dess krökta inre gör den knappast lämplig som ljusintag, kanske är det frågan om en luftventil? – I östra muren ingår också flera andra kalktuffblock.

Den korta norra trappan begränsas mot norr av en vägg, som nederst består av korvalvets baksida och ovanför den bl a av en skrovlig håll, 72×90 cm, som är ställd på högkant. Här är murverket mellan korvalvet och trappan mycket tunt (fig 33).

Den övre trappan är delvis utspärad i korvalvets södra svickel. Som redan är omtalat, utgör dess nedre steg samtidigt avtäckning av den nedre trappan (fig 33, 52). Den övre trappan är betydligt bekvämare än den nedre. Dess norra begränsningsmur avslutas längst ned av ett prydligt hörn av huggen sten med kantslag, men murverket i övrigt är av samma slag som i den nedre trappan med dess myckna fogbruk. Vad trappans södra vägg beträffar, är det oklart, var gränsen mellan det ursprungliga koret och östtornet går. Den glättade putsen, som utan tvekan hör till den äldsta anläggningen, kan följas till ca 220 cm under nuvarande murrön. Det förhållandet, att den övre trappans steg på

Fig 47. Interiör av koret. Observera att tunnvalvet på södra sidan skymmer absidvalvets omfattningsbåge (jfr fig 30, 33).
Foto R Hintze 1982.

Interior of chancel. Note that the S part of the barrel vault hides part of apse surround (cf figs 30, 33).

a

b

Fig 48 a–b. Sekundärt, igenmurat fönster i absiden, bakom altaruppsatsen. Högst upp i fönstervalvet skymtar kvadermålning i rött, grått och vitt (jfr fig 29, 32 och 76). Foto JLM/O Westerudd 1985.

Secondary, blocked-up window behind the altar piece with traces of mural in red, light grey and white, imitating masonry with ashlar (cf figs 29, 32 and 76).

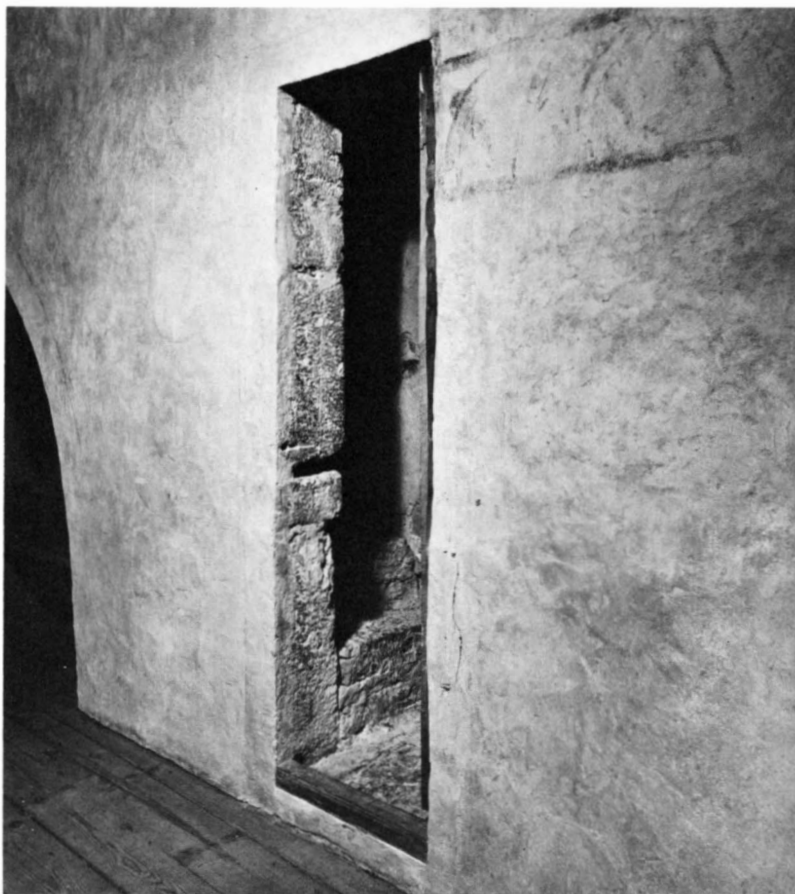

Fig 49. Ingång till kortrappan. Foto R Hintze 1982.

Entrance to the chancel staircase.

södra sidan överallt vilar inne i muren, i stället för att ligga intill den, visar att mycket av övre trappans murverk även i söder tillhör östtornsbygget (kap Byggnadshistoria, period IV). Rester av en glugg, strax innan övre trappan mynnar på korvinden (fig 33, 53), hör utan tvekan också till östtornsanläggningen. Dess innersmyg har varit minst 50×45 cm och dess västra smyghörn är av finhuggen sten med kantslag. I gluggens botten lades 1826 en rund ställningsbjälke med 16 cm diameter, av vilket ett avtryck nu återstår. På de gamla avbildningarna (fig 20–22) finns flera små gluggar i denna nivå, men det går inte att säkert identifiera någon av dem med den enda som finns kvar.

Som en sammanfattning kan sägas, att korvindens södra mur dels består av medeltida murverk från period IV, dels sådant från ombyggnaden 1826. Skarven på insidan är inte horisontell. Den kan följas 70–150 cm under det nuvarande murkrönet.

Den övre kortrappan skyddas sedan något år av ett

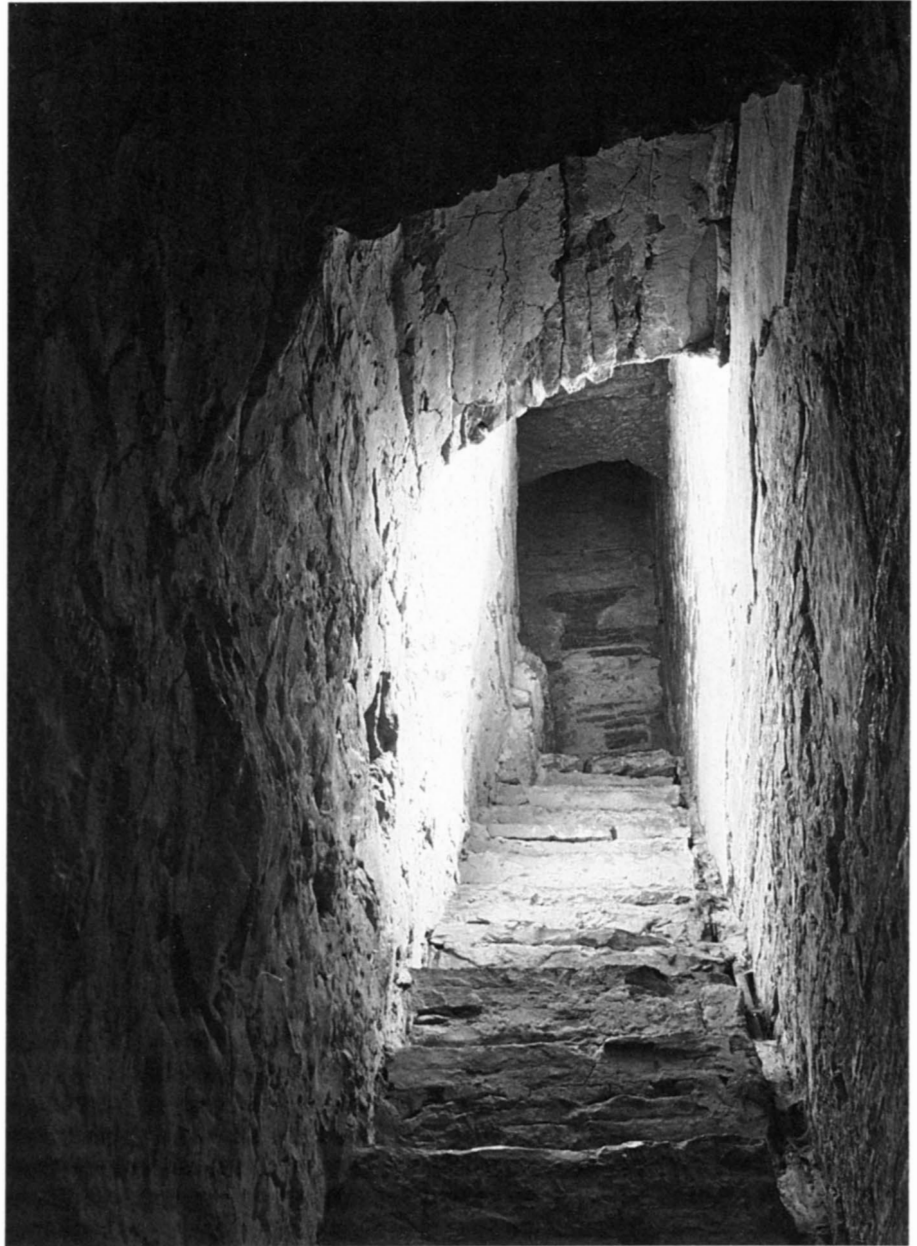
trapphus av trä, som hålls låst och förbommat, vilket är nödvändigt, med tanke på ovälkomna besökare. Det försvårar emellertid undersökningen.

Korvindens golv vilar på valvet och på en ballastmurning i valvsvicklarna (fig 33). Det är ett flisgolv, inlagt 1931. I samband med östtornets rivning 1826 hittades flera runstenar i golvet (kap Kyrkogård, Gravminnen fig 11). Numera är såväl golv som trapphus värmeisolerade.

Korvinden är nu gemensam med långhusets, liksom vattentaket. Endast en låg skiljemur, resterna av triumfmuren, ligger mellan dem (fig 29, 32, 54). Den är avriven vågrätt omkring 150 cm över golvet och är 95 cm bred nedtill. Omkring 60 cm under det nuvarande murkrönet gör den en 18 cm bred, vågrät indragning utmed östra sidan. Murverket har ett regelbundet förband av ganska tunna skift av medeltida karaktär. I norr och söder försvinner triumfmuren under murverk från 1826 (fig 54). I exteriören ser man genom putsen, att

Fig 50. Nedre korttrappan mot öster. Jfr fig 33. Foto R Hintze 1982.

Lower flight of chancel staircase, looking E. Cf fig 33.

också långhusets östliga hörn är ommurade närmast taklisten. Skarven syns tydligast i sydöst, där även en liten indragning visar, var skarven befinner sig (fig 28, 42). Nära sydvästra hörnet är triumfmuren avriven ännu ett par skift. Detta är troligen spår av en sekundär passage, ca 70 cm bred, mellan kor- och långhusvindarna, medan ännu triumfmuren och den på denna vilande, västra östtornsmuren stod kvar.

Omedelbart över triumfmurens indragning finns tre grunda bjälkhål, endast 17–19 cm djupa (fig 33). Det sydligaste är endast bevarat till sin norra hälft, intill passagen. Bjälkhålen har ingen motsvarighet i östra kormuren. Det tyder på, att de är ställningshål.

Ett litet stycke söder om det mellersta bjälkhålet slingrar en 5 cm bred, genomgående sättningspricka ned genom muren. Den är också synlig inifrån kyrko-

Fig 51. Övre korttrappan. Detalj av östra muren med absidens omfattningsbåge, murad av kalktuff och kalksten samt med kvaderits. Foto KLM/R Lind 1987.

Upper flight of chancel staircase. Detail of E wall with the apse surround, masonry with calcareous tufa and limestone ashlars, and with the joints marked with the edge of a trowel.

rummet (fig 82). Det finns ännu en genomgående spricka invid det södra bjälkhålet.

Korvindens norra mur, som endast är 80 cm bred, är delvis lagd ovanpå triumfmurens nordligaste del och norra kormuren (fig 33). Den har ett regelbundet förband, som är betecknande för ombyggnaden 1826. Stenmaterialet är utan tvekan återanvänt. Inbakad i murens insida ligger resterna av en trappa, som fört mot väster från korvindens nordöstra hörn och upp i östtornets övre våningar. Det som nu återstår av trapphuset är en murklump, ca 420 cm lång, 160 cm hög och 80 cm bred. Ingången har legat nära nordöstra hörnet. Några steg är bevarade. Deras synliga längd är nu endast ca 38 cm, resten av dem försvinner in i murverk från 1826. Trappans inre begränsningsmur har varit ca 40 cm bred och är murad med rikligt med bruk i fogarna, precis som södra trapphuset. Nederst är inmurade en rad hållar, ställda på högkant med flatan vänd utåt, 45–55 cm höga. Trappan har haft en ljusglugg mot norr (fig 22, 25).

Korvindens östra mur består av två sorters murverk. Nederst och till omkring 150 cm över golvet består det

av medeltida mur med skift av varierande tjocklek, men överallt av betydligt tunnare sten än högre upp. Omkring 1 m över golvet är en 10–12 cm bred indragning. Ungefär mitt i muren är en 6 cm bred sättspricka, som slingrar sig från golvet och till ca 150 cm över detsamma, där murverk från 1826 tar vid, vilket har stabiliserat sprickbildningen. Även längre norr ut är också en sättspricka, 4 cm bred, som också upphör ca 150 cm över golvet. I ytterfasaden kan man också skymta den horisontala skarven mellan de båda sorternas murverk. De östliga murhörnen är ommurade 1826.

Ett brett, rundbågigt fönster utgör den rymliga vindens enda naturliga belysning (fig 33, 46). Rakt under fönstret är en fyrsidig genombrytning med ojämna sidor, ca 40 × 45 cm, ca 68 cm djupt. Hålet är tillmurat från utsidan och sitter i jämnhöjd med de utskjutande flisorna över absidtakets spets (fig 46). Sannolikt har hålet från början varit mindre och tjänat som upplag för absidtaketsnockbjälke. Utvidgningen kan ha skett 1785, då man beslöt att tillmura gluggarna på östra sidan och i stället göra ventiler ”på det Hwalfvet måtte få nödig luft. .” (st prot). Se vidare nedan, kap Bygg-

Fig 52. Övre korttrappan mot öster samt det öppna schaktet (jfr fig 33). Det nedsta steget med den buktande konturen är samtidigt avtäckning av den nedre trappan. T v den korta, norra trappan. Längst ned skymtar absidens omfattningsbåge. Foto R Boström 1962.

Upper flight of chancel staircase and the open shaft, looking E (cf fig 33). The lowest step with the curved edge is also part of the cover of the lower flight of the chancel staircase. Left, the two short N steps. At the bottom the apse surround can be dimly seen.

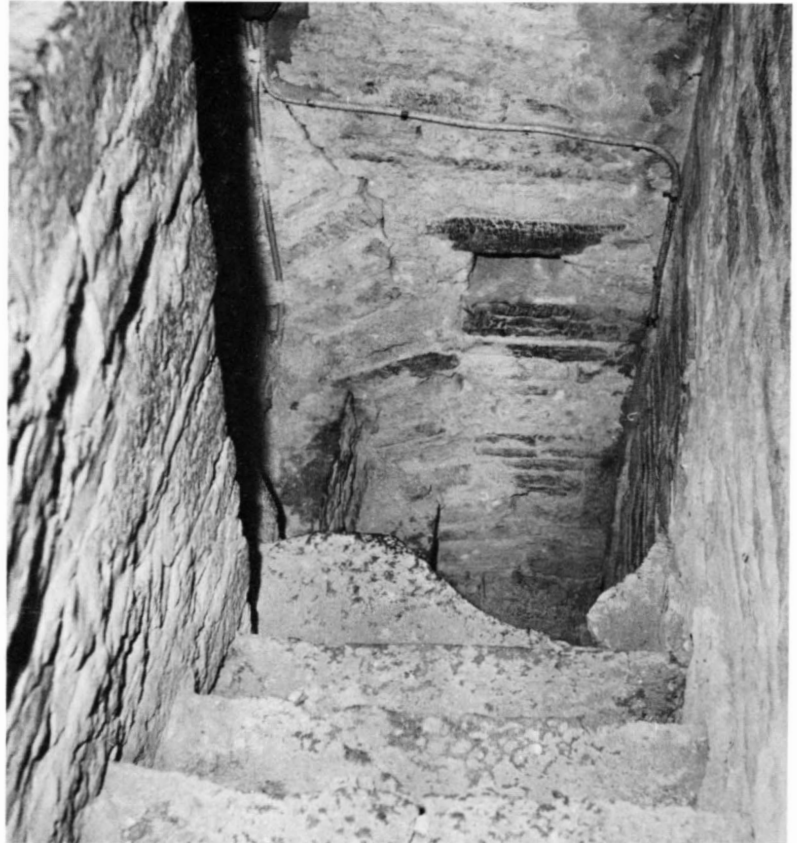

Fig 53. Övre korttrappans översta del (jfr fig 33), innan den nyligen blev förbyggd med ett trapphus av trä. I högra (södra) väggen en igenmurad glugg och i förgrunden en numera borttagen hävstång till en ljuskrona. Foto R Boström 1962.

Top part of the upper flight of the chancel staircase (cf fig 33), before it recently was enclosed in a wooden staircase. In the S wall (to the right) a blocked-up aperture and in the foreground a lever for a chandelier, now removed.

Fig 54. Korvindens sydvästra hörn. I förgrunden samma hävstång som i fig 53. T h triumfmurens påmurning från period IV, t v murverk och en ankarbjälke från 1826 (period IX). I mitten på bilden rester av en passage mellan korvinden och långhusvinden. Foto A Edle 1935.

SE corner of chancel attic. In the foreground the same lever as in fig 53. Right, the W chancel wall, heightened in period IV and to the left masonry and an anchor beam from 1826 (period IX). In the middle fragments of a doorway between chancel and nave attics.

nadshistoria, period VIII.

Längst i norr, invid den ena sättsprickan, har en stor, kantställd häll, en s k åkersten, lossnat från murens innerliv. Dess skrovliga baksida har legat inne i muren, medan den naturligt släta framsidan har legat ute i murlivet. T J Arne, som såg stenen 1911, trodde att det var en runsten (se kap Kyrkogården, Gravminnen).

Murverket från 1826 i östgaveln har löst fogbruk, men stenen är utan tvekan återanvänt material från det rivna östtornet. Flera ställningshål finns i gaveln.

Tvårs över korvinden är spända två ankarbjälkar från 1826. De har upplag i norra och södra murarna. De enkla ankarlutarna, i form av lodräta sprintar av järn, är synliga i murarnas ytterliv. Bjälkarna är fästa vid varandra ungefär på mitten av en längsgående bjälke.

Hur östtornets överdel har varit disponerad, ger de gamla teckningarna upplysningar om (fig 20–25). De överensstämmer visserligen inte helt med varandra, men ger ändå en viss uppfattning. Av exteriören kan man också utläsa något om interiören, men om denna tiger däremot de skriftliga källorna. De ger endast mer allmänt hållna upplysningar om sprickor i korvalvet, dåliga tak och andra skador. Var de östra gluggar befann sig, som man 1785 beslöt att mura igen (jfr ovan), får vi inte veta.

Östtornet hade ungefär i jämnhöjd med långhusets taknock en horisontell avsats eller skarv. Om den var

synlig runt om eller endast i norr och söder, vet vi inte. Under skarven eller avsatsen fanns utrymme för två våningar, vilka enligt Löfgren (fig 23) också var skilda åt av en horisontell markering. Till andra våningen kom man på den nyss beskrivna trappan utmed norra muren. Kanske var det denna våning och inte den första, som upplystes mot öster av de nyss nämnda östra gluggarna. De finns dock inte med på teckningarna.

Om våningarna skildes från varandra av tunnvalv eller bjälklag eller en kombination av båda vet vi inte heller. I norr och söder hade andra våningen två par gluggar. Enligt Törnnewall³² (fig 21) var åtminstone de södra omvänt T-formade skyttegluggar.³³

Tredje våningen hade enligt Rhezelius (fig 20) en stor, rundbågig öppning mot söder. Troligen fanns det i denna våning öppningar i alla fyra väderstrecken. Törnnewall (fig 21) visar ett slags urtag vid deras nederdel, vilka torde ha samband med användningen (not 33). Denne tecknare är emellertid inte alltid tillförlitlig (se SvK Öl I:1, s 24 f). – Det ganska spetsiga, pyramidformiga taket var spånklätt och krönt av en hög spira med ett klot.

I östra gaveln till en kalkstensbod, strax öster om kyrkan, med sin västra gavel nära kyrkogårdsmuren (fig 10 D), är inmurad omfattningen till en rund glugg (fig 69, 70), sammansatt av sex huggna kalkstensblock. Dageröppningen, som är 22 cm i diameter, är omgiven

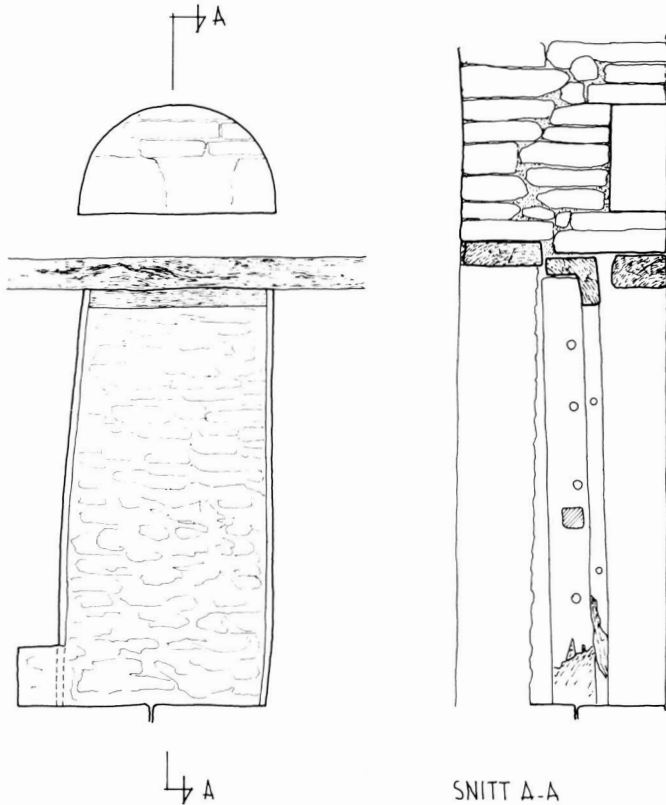

Fig 55. Norra långhusportalen (densamma som i fig 57). Gångöppningen är avtäckt med långa ekplankor. Uppm, skala 1:40, A Billow 1924, ritad av G Wirén 1986.

N nave doorway (cf fig 57). The lintel over the aperture is made up of long oak planks. Scale drawing, 1:40.

av en bred skråkant, men har ingen fals för glas. Inifrån vinden ser man, att dageröppningen är formad som en cylinder. Denna glugg har troligen kommit från östtornet, liksom det övriga stenmaterialet i boden (fig 19). Denna är nämligen murad av ovanligt god sten, tuktad, delvis huggen och med prydliga hörnedjor. Även källaren under huset visar upp ett bättre murverk än vad som är vanligt i liknande byggnader. Bodan ingår i en gårdsanläggning, som numera bär beteckningen Resmo 1:9. De nuvarande ägarna använder den som sommarbostad, men tidigare fanns på tomten en smedja och flera generationer smeder, som bodde i gården, var också kyrkvaktare. Den senaste flyttade därifrån 1911. – Rundfönstret kan ha utgjort belysning i östtornets norra trappa. Det finns många exempel på liknande ljusöppningar under romansk tid (noterna 58–59). Från

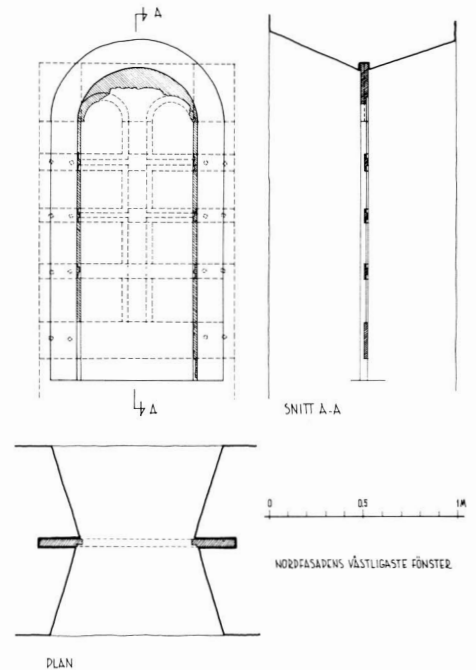

Fig 56. Det västligaste fönstret på långhusets norra sida (detsamma som i fig 58), uppmätning, skala 1:40, A Billow 1924, ritad av G Wirén 1986.

The westernmost window of N nave wall (cf fig 58), scale drawing, 1:40.

början torde emellertid det ovanligt fina rundfönstret i Resmo ha suttit i absiden (fig 71, se nedan, Byggnads-historia, perioderna II och IV).

Långhuset

Långhuset, kallat "medelkyrkan" eller "mellankyrkan", är 15,4 m långt, om man mäter södra väggens insida, medan nordmurens inre längd är 15,7 m. Triumfmuren står nämligen snett, vilket redan är omtalat (fig 30 och 73). Den yttre bredden är 8,85 m, den inre 6,5 m och sidomurarnas höjd inte mindre än 9,5 m.

Precis som i koret är långhusmurarna ovanligt tunna, 95 cm, och murverket både i exteriören och interiören av samma slag som i koret och västtornets nederdel. Jfr

Fig 57. Norra långhusportalen. Dörren är modern. Foto R Hintze 1982.

N nave doorway. The door is modern.

ovan, avsnittet Material etc.

Långhusets murverk är i väsentliga delar ursprungligt (fig 36–37), men de östliga ytterhörnen är ommurade 1826 närmast takfoten (se ovan, Kor och östtorn, beskrivningen av korvinden).

Vattentaketets vinkel är numera, som redan är omtalat, ca 45° vid takfoten. Ca 120 cm undernocken är spår av ett redan beskrivet, ursprungligt takfall (fig 43a). Om gavlarna samt om takstolar etc, se ovan, avsnittet Yttertak etc.

Långhuset hade från början två portaler, placerade i norr och söder, nära västgaveln. Båda liknade den norra (fig 55, 57). De hade en fyrsidig gångöppning, placerad i murens ytterliv, som alltså fick tjäna både som ett 34 cm brett dörranslag och som omfattning. Nordportalens omfattning består av vald och delvis tuktrad, delvis huggen sten utan kantslag. Sidorna divergerar nedåt, så att bredden upptill är 102 cm, medan den nedtill är 110 cm. Avtäckningen över gångöppningen består av kraftiga ekplankor, varav den yttersta är mycket lång, med dimensionerna 412 × 12 × 15 cm, och infälld i murens ytterliv, medan den innersta, som på liknande sätt är infälld invid murens innerliv, enligt

Billows uppmätning (fig 55) är 12 × 42 cm i genomskärning och ca 300 cm lång, att döma av vad som skimtar genom putsen.

Innanför den yttre omfattningen sitter en karm av ek, i vars sidor är borrarade cylindriska hål, 3,2 cm i diameter. Innanför denna i sin tur är en dörrram, som nu endast kan studeras på Billows uppmätning (fig 55). Den hade då varit igenmurad sedan 1746 (fig 22). Ramen har i västra sidan dels flera runda hål efter dymlingar som hållit ramen på plats, dels ett fyrsidigt hål för en skjutbom eller annan låsanordning. Det sistnämnda sitter enligt Billow 94 cm över trampflisan. Hålet visar, att bommen har varit 11 × 11 cm i genomskärning. – Dörren är från 1965, liksom tröskeln, men i övrigt synes allt ekvirke vara ursprungligt.

Ovanför portalen är en rundbågig nisch utsparat i muren. Den är 32 cm djup och har slät botten. Denna har troligen från början varit slätputsad och dekorerad med målning, men av detta återstår ingenting. Rundbågen är murad av små stenar. De är överputsade, men det är tänkbart, att det även i denna båge ingår kalktuff, omväxlande med kalksten. – Nordportalens innersmyg är markerad genom en 15 cm djup nisch, 137 cm bred

Fig 58. Samma fönster som i
fig 56. Foto A Billow 1924.

The same window as in fig 56.

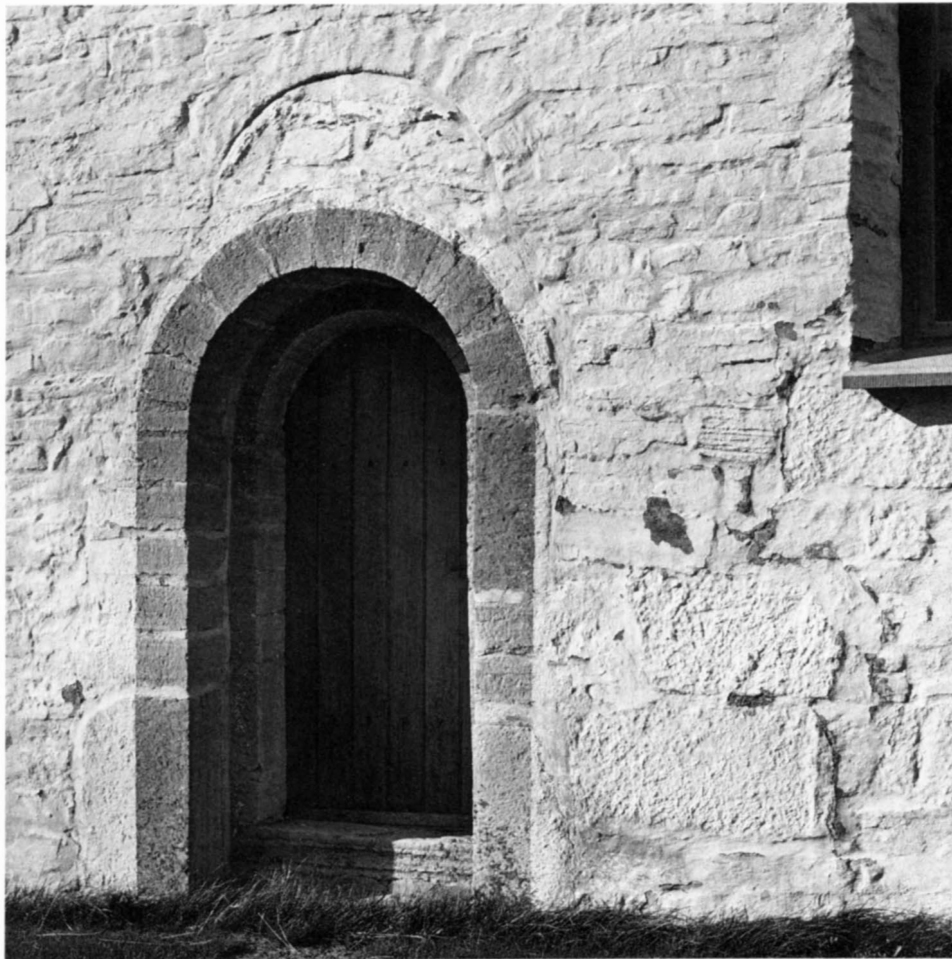

Fig 59. Långhusets sydportal. Modern dörr. Foto R Hintze 1982.

S nave doorway. Above are traces of an earlier doorway like figs 55, 57. Modern door.

och 186 cm hög, räknat från nuvarande golv, och avtäckt av ett långt ekvirke, som skymtar genom putsen.

Av den ursprungliga sydportalen återstår numera endast nischens rundbåge ovanför den nuvarande sydportalen (fig 59). Av den kan man utläsa, att den äldsta sydportalen har legat 7 cm öster om den nuvarande, men har haft ungefär samma bredd som denna.

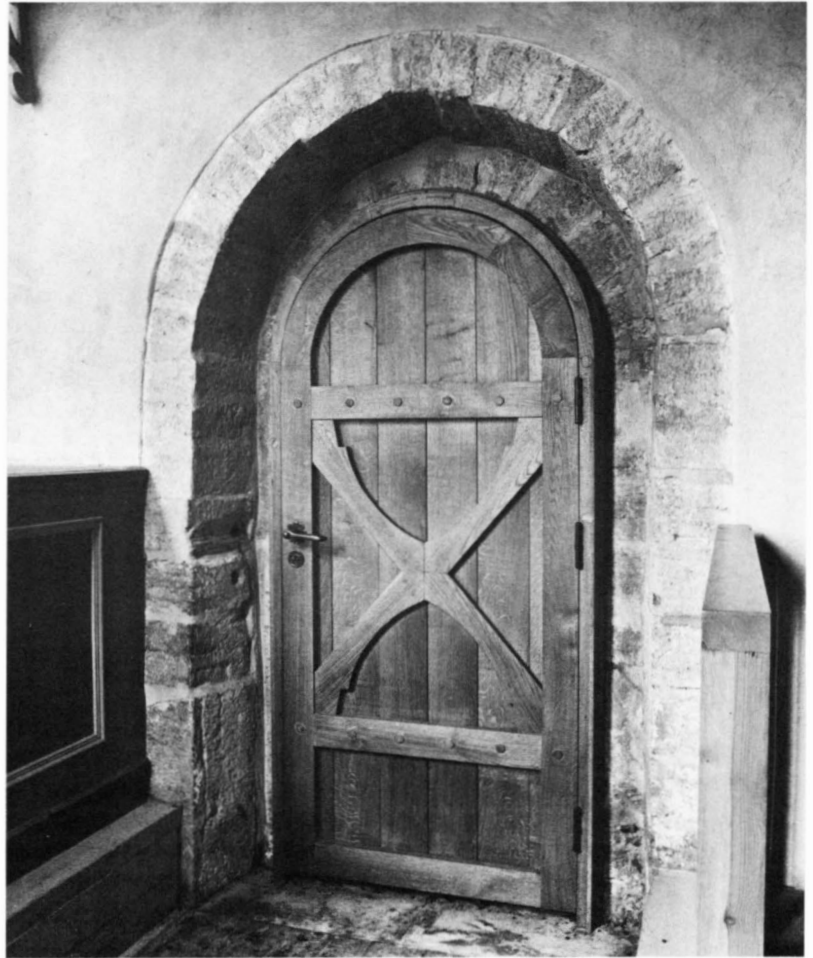
Den nuvarande sydportalen (fig 59) är också rundbågig och romansk. Gångöppningen sitter ett språng innanför murlivet och är också rundbågig, liksom innersmygen (fig 60). Alla omfattningar är av huggen kalksten, svagt skråhuggen eller med lodrät behuggning samt med ca 3 cm breda kantslag. Den yttre omfattningen består längst ned av två höga block med stenens skiktning lodrät och "ränderna" vända in mot gångöppningen. Den yttre omfattningen vilar på den spräckta

trampflisan, som är av grå kalksten. Dörranslaget, av omväxlande grå och röd sten, vilar på en 22 cm hög tröskel av kalksten i en starkare röd färg. Både den yttre och den inre rundbågen är formade av kilformade stenar, som inte är tillräckligt tillspetsade (fig 60). I fogarnas överdel är därför små stenskrävor iplockade, för att ge bågarne en mindre radie. Innersmygen har svagt skrånande sidor. I dess båge har flera stenar sjunkit. I östra smygsidan är infällt ett ekvirke med ett hål för en låskolv, som också har gjort djupa nötningspår i träet. Även nedanför detta finns ett hål för låskolv och nötningspår. Allt detta visar, att tidigare dörrar har haft lås på olika höjd.

Den nuvarande dörren av bonad furu är från 1965. Portalen murades igen 1890 och ersattes med en större, ungefär mitt i fasaden (fig 38–40). 1924 togs yttersmygen fram under ledning av Anders Billow (fig 36) och

Fig 60. Innersmygen till portalen i fig 59.
Foto R Hintze 1982.

Inner splay of doorway in fig 59.

1965 återställdes portalen helt.

Sydportalen från 1890 beskrivs nedan, se kap Byggnadshistoria, period IX.

Långhuset upplystes från början av fyra, högt sittande, rundbågiga fönster i vardera långsidan. De var igenmurade 1634 (fig 20), men av allt att döma hade detta ägt rum ännu tidigare (period IV). 1924, då ytterfasaderna restaurerades, blev fönstren åter framtagna och dokumenterade av Anders Billow (fig 36, 39, 56, 58). De är ganska breda, med dageröppningen mitt inne i muren samt utåt och inåt svagt skrånande smygar (fig 56). De sitter ovanligt högt över marken – 5,20–5,70 m – och nära 2 m under takfoten.

Två fönsterbågar av ek fanns 1924 på ursprunglig plats i de två västligaste fönstren på norra sidan (fig 56, 58). De var lika gamla som det omgivande murverket. På utsidan hade de falsar för glas och var indelade

vertikalt i två smalare fält, som vart och ett avslutades upptill av en rundbåge (fig 56). Urtag för tre tvärsålar visade, att fönstren också hade varit indelade i mindre rutor. Tvådelade fönsterbågar med två rundbågar är mycket ovanliga i Sverige. Ett av de fåtaliga exemplen, fastän av sten, finns i Roma klosterkyrkas norra långhusmur, ett annat är östra korfönstret i Södra Råda kyrka (Swartling 1967, fig 31–34 samt s 39; SvK vol 199, fig 250). I Danmark är däremot inte något enda exempel känt.³⁴

1931 återställdes två fönster på varje långsida och de återstående markerades (fig 39, 40). 1965 överputsades hela murverket, så att fönstrens yttre omfattningsbågar inte längre framträder så tydligt som tidigare.

De stora, spetsbågiga fönstren (fig 28, 29, 32) gjordes 1785, två i vardera långhusmuren och två på ömse sidor om altaret. De förlängdes nedtill 1890. – Strax öster om

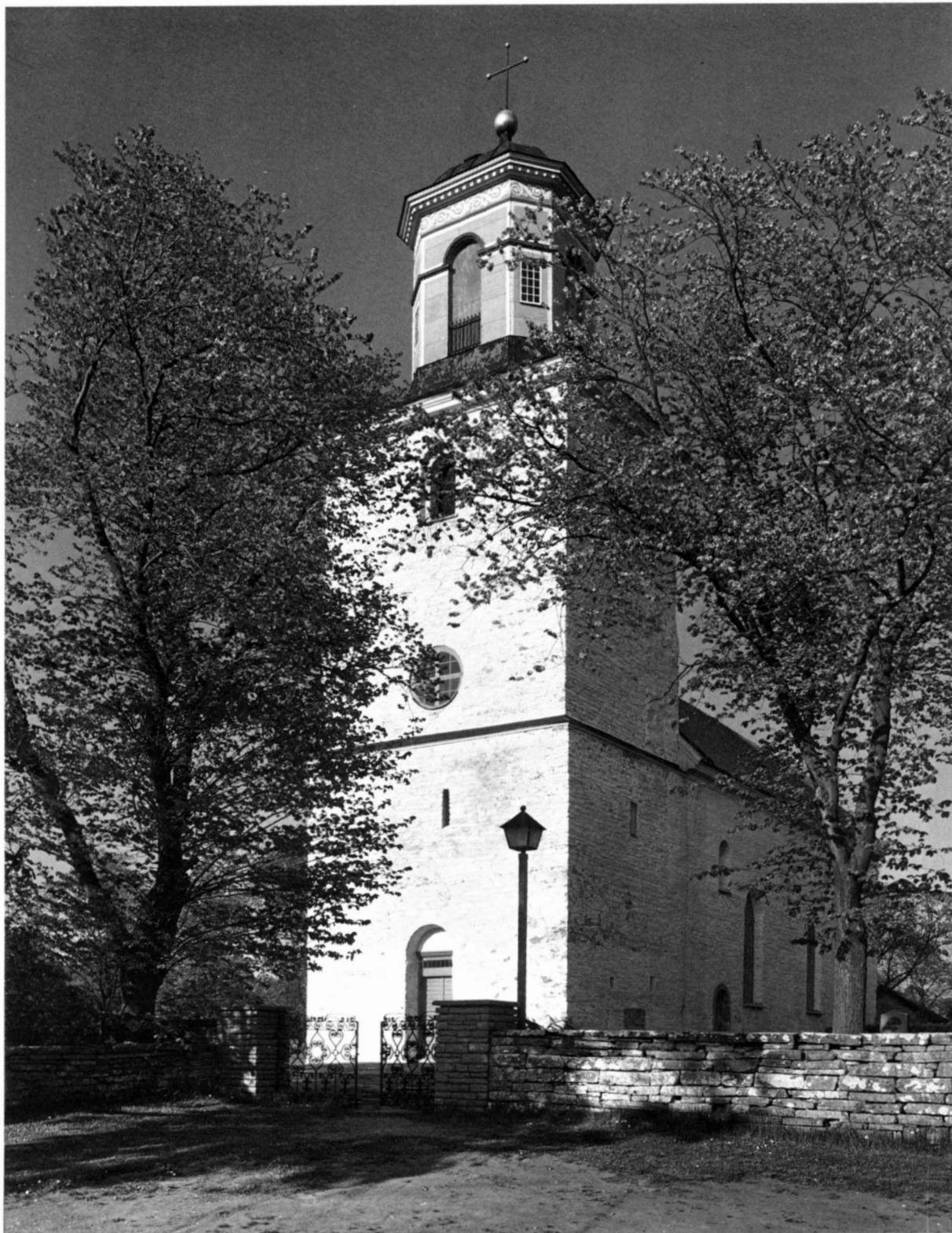

Fig 61. Västtornet, exteriör från sydväst. Foto R Hintze 1982.
W tower from SW. Cf fig 74.

det västligaste, spetsbågiga långhusfönstret på norra sidan syns både på utsidan och i interiören ett stort rundbågigt fönster, 295 cm över markytan (fig 29). Det är igenmurat, troligen i samband med att de spetsbågiga fönstren kom till, men är avbildat av Frigelius 1752 (fig 22). Fönstret var då det enda på norra sidan. Den bevarade östra innersmygen är inkomponerad i en kalkmålning från 1580-talet (fig 84, 85) och måste alltså vara minst lika gammal som denna (se vidare, kap Kalkmålningar). Sannolikt tillkom det redan under period IV (kap Byggnadshistoria).

På 1600-talet fanns endast ett fönster på södra sidan (fig 20, 21). Det satt längst i öster, rakt under det ursprungliga, var rundbågigt och smalt och hade antagligen tagits upp redan under period IV (kap Byggnadshistoria). 1728 blev det förstorat och finns avbildat på Frigelius' teckning (fig 22). Det uppslukades 1785 av det spetsbågiga, som nu sitter där. – Över sydportalen fanns också ett mindre, rundbågigt fönster (fig 22). Dess placering stöder en gissning, att det var ett romanskt fönster, som återupptagits 1728 (period VIII), men något bevis för detta antagande finns inte.

Västtornet

Västtornet har nedtill samma bredd som långhuset, 8,7 m, och har rektangulär plan (fig 30). Måttet i öster–väster är 7,5 m. Före 1826, då den höga, smala spiran (fig 20 ff) togs ned och ersattes med den nuvarande lanterninen, var tornets totala höjd, inklusive spiran, 69 alnar, dvs 41 m (Ahlqvist 2:2, s 190). Spiran var alltså högre än själva tornkroppen.

Murverket i tornets nedre del (fig 61, 65) är av samma slag som det i korets ursprungliga delar (fig 34 f) och i långhuset (fig 36, 37, se ovan, avsnittet Material etc). Långhusets skiftgångar i norr och söder fortsätter utan avbrott mot väster. Detta gäller upp till ca 8,5 m över markytan, där tornmuren på tre sidor gör en ca 25 cm bred, nu plåttäckt indragning ungefär i jämnhöjd med långhusmurarnas krön (fig 28). Den fjärde tornsidan, den östra, utgör samtidigt långhusets västgavel. Där fortsätter det äldsta murverket ända upp till något över den nivå, där långhusets ursprungliga vattentak hade sin nock (fig 43 a). På östra tornmurens utsida skymtar en vågrät skarv, knappt 2,5 m under ljudporten. Den fortsätter runt de östliga hörnen ungefär 2 m åt väster. Under denna skarv visar murarna i norr och söder lodräta partier med mycket skrovlig yta (fig 28, 40, 41), något som redan observerades av Frigelius (fig 22) och Löfgren (fig 23, 25). Inne i tornets första och andra våningar syns däremot inte några skarvar på motsva-

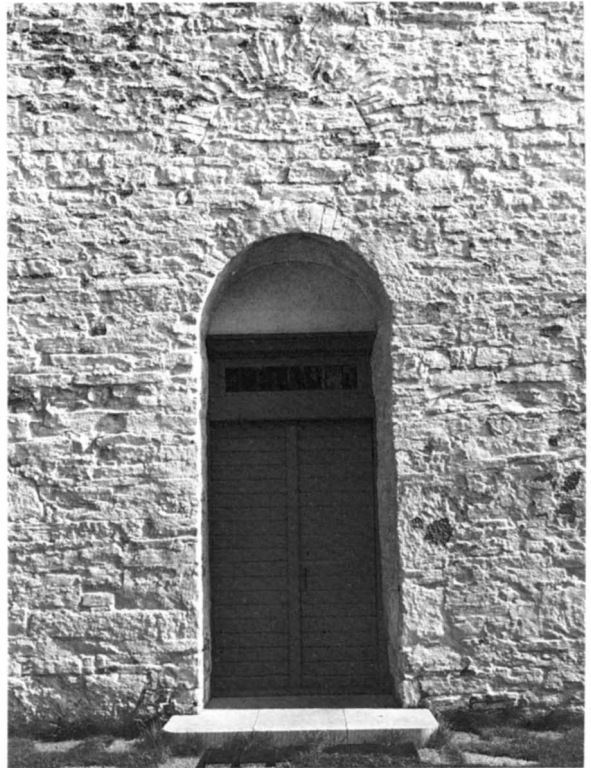

Fig 62. Västportalen, ändrad 1785. Den rundbåge, som skymtar över portalen, skulle kanske rama in en minnestavla 1826. Foto R Hintze 1982.

The doorway originally resembled figs 55, 57, but was altered in 1785. The semicircular arch that can be dimly seen over the doorway, was probably intended to frame an inscription tablet in 1826.

rande ställen. Där är murverket i norr, söder och väster av annat slag, men homogent och ligger i förband i de västliga hörnen, men inte med de östliga där det är förtagningsstenar (fig 31, 65–67, se nedan).

Murverket i tornets överdel med klockvåningen kan bäst studeras från insidan. Hela detta parti, räknat från den vågräta skarven på tornets östra sida och närmast de östliga hörnen och uppåt, är på alla fyra sidorna murade samtidigt. Mer detaljerade beskrivningar av murverket följer nedan. Se även kap Byggnadshistoria, perioderna II och III.

Mitt i västfasaden öppnar sig en hög och smal, rundbågig portal (fig 62), som från början har liknat den romanska nordportalen (fig 55, 57). Yttersmygens sidor är i det närmaste rätvinkliga. I murens ytterliv skymtar ilagningar efter en vågrät ekplanka av samma slag som i

Fig 63. Västtornets bottenvåning, det nuvarande vapenhuset, nordöstra hörnet med trappan upp till tornvinden. Observera ljusgluggens avtäckning av ek och två ställningshål. Foto R Hintze 1982.

NE corner of bottom floor in the W tower, the present porch, with the stairs to the tower attic. Note the oak beam over the window and two holes for scaffolding.

nordportalen och i innersmygens norra sida i samma nivå är en sådan bevarad, belägen 252 cm över golvet och sträckande sig nästan ända in i vapenhusets nordvästra hörn. Virkets södra del är inte bevarad. Innersmygens nuvarande avtäckning av trä är av relativt sent datum (1746 eller 1826?).

Ungefär mitt i dörrhålet sitter en dörr i en kraftig träkarm och över denna ett litet lågt, men brett fönster med många rutor. De båda dörrbladen är på framsidan klädda med vågräta panelbräder med profilerade kanter. På baksidan ser man, att bräderna är skrubbhyvlade. De hålls på vanligt sätt samman av naror och är upphängda på långa gångjärn. Utanpåläs och klinka av järn. – En dörrstapel nära golvet på innersmygens

norra hörn, som fanns kvar före 1965, visade att en dörr tidigare hade varit hängd intill murens innerliv (jfr Löfgrens plan fig 25).

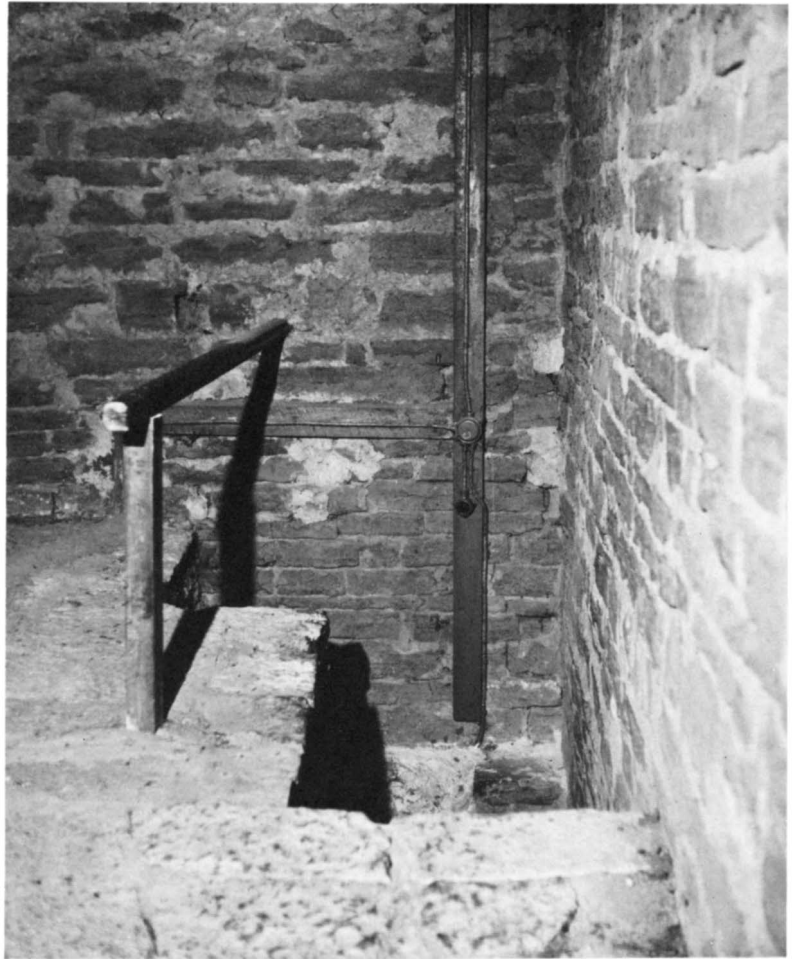
Ovanför dörren är på utsidan en rundbågig nisch av samma slag som över nordportalen, men mellanpartiet mellan gångöppningen och nischen är borta (fig 62). Nischens botten består nu av vitmålade bräder. – Trampflisorna från 1965 är av maskinbehandlad kalksten.

Innersmygens hörn, i varje fall den del av dem, som inte är putsade, är av huggen sten.

Ovanför portalen syns i fasaden konturen av en rundbåge (fig 62), formad av små stenar, liksom portalens. Dess hjassa befinner sig 140 cm över denna. Bågen har

Fig 64. Västtornets första våning, nordöstra hörnet med trappans mynning, som numera är dold innanför ett trapphus av trä. Foto R Boström 1962.

First storey of W tower, NE corner with top part of the stairs which are now hidden behind a wooden staircase.

ingen motsvarighet på tornmurens insida. Kanske var avsikten med densamma, att här skulle placeras en minnestavla med anledning av kyrkans ombyggnad 1826?

Bottenvåningens väggar är tunt putsade, kalkade och avfärgade i ljusockra. Golvet är täckt av sågad kalksten i fallande längder från 1965. Innertaket utgörs av ett högt sittande tunnvalv av kalksten med vederlag i öster och väster (fig 29, 32). I valvets västra del är utsparat ett runt hål för en klocklina (fig 29), sturken³⁵ eller träholken saknas dock. Mandelgren³⁶ har ritat ännu ett hål av samma slag i valvet, troligen där en lykta nu hänger. Valvets översida är emellertid dold under ett stengolv (fig 64).

Valvanfangerna, speciellt det östra, skjuter ut ur murlivet som en vågrät vulst (fig 63). Troligen vilar valvet på horisontella avsatser i tornets murar (fig 72). Av den norra sköldmuren att döma, torde också dessa

vila på avsatser. Den norra sköldmuren ligger nämligen ca 20 cm innanför tornets i första våningen befintliga innerliv. Nere i bottenvåningen (det nuvarande vapenhuset) kan däremot inte innermurarna ha förtjockats i samband med välvningen. De ser nämligen ursprungliga ut.

Bottenvåningen upplyses från norr och söder av två par smala, firsidiga gluggar, varav ett par har nedåt divergerande sidor, medan en glugg i stället avsmalnar nedåt (fig 28, 29, 63). Dageröppningarna ligger i murens ytterliv. De båda i söder omfattas av fyra stenar, varav de på sidorna är på högkant ställda block. Den nordvästra gluggen har en liknande sida, medan den nordöstra gluggens sidor består av flera små vågräta stenar på varandra. Trots att alla gluggarnas botten- och avtäckningsflisor ligger i samma skift som det omgivande murverket, gör gluggarna ett oregelbundet

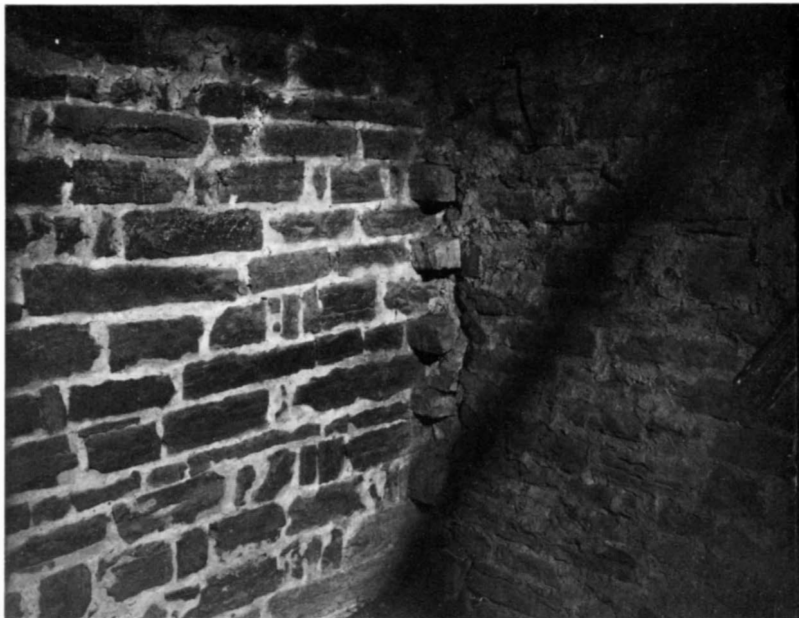

Fig 65. Västtornets första våning, sydöstra hörnet med förtagningar och stöt-fog. Foto A Billow 1924.

First storey of W tower, SE corner with toothing stones and vertical joint.

intryck. Som redan är omtalat, ligger nämligen inte skiftgångarna alltid i vågplanet, utan slingrar och hoppar, med avjämnande partier här och var.

Gluggarnas innersmygar har mycket starkt skränande sidor och något sluttande botten, medan avtäckningen ligger ungefär i vågplanet. Alla ursprungliga öppningar i tornet, såväl ljusgluggar som ljudportar, är på insidan överallt avtäckta av kraftiga ekplankor, lagda kant i kant över öppningarna, utom närmast ytterlivet, där i stället kalkstenshällar är använda (fig 63). Den sydvästra ljusgluggen har numera endast kvar den inåt vapenhuset vända ekplankan, men av de tre övriga återstår tydliga avtryck i kalkbruket. Den sydöstra gluggens yttersta plankor är från 1965.

Mot öster är en rundbågig tornbåge (fig 30, 45), i vilken ett par svängdörrar är insatta. Själva bågen är sedan 1746 tillmurad inåt vapenhuset, men en fin spricka i putsen visar dess kontur, som motsvaras av den inåt långhuset vända delen av bågen. Bågens bredd är 235 cm och höjden, räknat från vapenhusgolvet, är 360 cm. Till skillnad från triumfbågen saknar tornbågen kragstenar. – Framför svängdörrarna är en trappa med steg av sågad kalksten från 1965. Tidigare utgjordes den översta stenen av en medeltida gravsten (se nedan Gravminnen, sten nr 3, fig 116).

Strax söder om tornbågen och 22 cm över golvet är ett ventilationshål, 23 × 20 cm in under långhusgolvet.

Till tornets övre våningar leder en trätrappa utmed

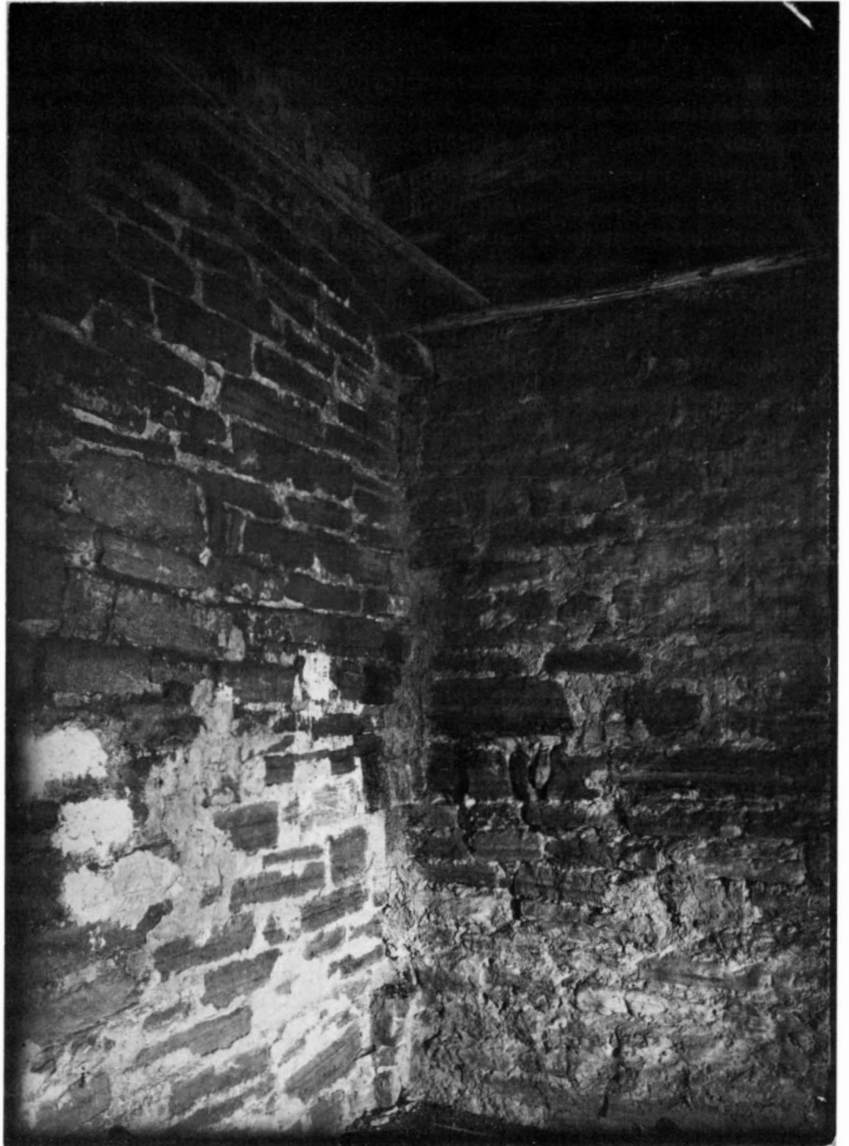
norra väggen (fig 63). Den är gråmålad med svart armligare. I valvets nordöstra del är utsparat en öppning. Trappan ersatte 1965 en liknande från 1826 (fig 27), vilken i sin tur ersatte en av sten på samma plats (fig 25). På Löfgrens teckning saknar trappan inre begränsningsmur. Troligen har en sådan funnits från början, så att trappan liknade korttrappan (fig 72 b, 122 D). I släpljus skymtar ett ca 35 cm brett, lodrätt avtryck på östra vapenhusväggen, vilket skulle kunna tolkas som spår av en skiljemur till ett ca 95 cm brett trapphus.

På södra sidan av bottenvåningen har Löfgren mätt in en mur med två ingångar (fig 25) med den förklarande texten: "ett litet mörkt rum att förvara kalk o.d. uti". Av denna mur syns nu inte något spår. Med så stora inskränkningar i vapenhusets utrymme, förstår vi bättre följande omdöme 1818: "Uti Västra tornet är ett litet vapenhus, hvarifrån uppgången är till klockan" (Löfgren, Saml I, s 29). Som vapenhuset numera ser ut, passar däremot inte beteckningen "litet". Hur det sydliga utrymmet har varit konstruerat, går det bara att spekulera om. Kanske har skiljemuren varit så låg, att ett bjälklag kan ha fått plats under valvet. Det skulle i så fall ha haft upplag dels på skiljemuren, dels i trapphuset på norra sidan (kap Byggnadshistoria, period IV).

Tornets första våning når man från den nyss nämnda trätrappan ute i bottenvåningen. Hålet, som är utsparat i valvet (fig 63), har skrovliga kanter, bl a beroende på att det utvidgats 1826. Överliggaren är ett sekundärt

Fig 66. Västtornets andra våning, sydöstra hörnet med förtagningar och stötfog. Under taket en torkställning (?). Utgången till långhusvinden (fig 67) befinner sig utanför bildens vänstra kant. Foto A Billow 1924.

Second storey of W tower, SE corner with tothing stones and vertical joint. Under the roof poles for drying bier cloths (?). The doorway to the nave attic (fig 67) is situated outside the left edge of the picture.

använt virke av ek, synlig längd 71 cm och $20 \times 14,6$ cm i genomskärning. Som redan är omtalat ovan, är det troligen en återanvänd rest av den medeltida takstolen. I virkets norra ände är ett prydligt inhugget urtag (för snedsträva?).

Trappan fortsätter med steg av sten inne i valsvickeln, först ett steg åt öster och därefter sex steg mot söder. Trappans mynning i första våningen (fig 64) är sedan ett par år skyddad av ett trapphus av trä (fig 29, 31:1) med en dörr, som hålls låst. Golvet är tämligen vågrätt och består av tunnvalvets översida och en bal-

lastmurning i valsvicklarna. Flisgolvet inlades 1931. Därför vet man inte, hur den ursprungliga ytan såg ut eller var klocklinans löphål mynnar.

Det som först faller i ögonen häruppe, är det förhållandet, att ljusgluggarna är placerade intill golvet (fig 29, 32). Detta är en sekundär företeelse, som hör samman med välvningen (jfr fig 72 a och b; kap Byggnads-historia, period IV).

Murverket i de tre södra, västra och norra tornmurrarna (fig 31) skiljer sig tydligt från den östra (fig 65), som samtidigt är långhusets västgavel och har samma

karaktäristiska murverk som detta och koret, frånsett att kvaderrits saknas och att de stora, på högkant ställda hållarna med flatan vänd utåt inte förekommer häruppe. Närmast de östliga hörnen skjuter förtagningsstenar ut ur östmuren. På norra sidan ligger den yngre nordmuren ungefär i liv med förtagningarna (fig 64), medan de på södra sidan skjuter utanför sydmurens innerliv (fig 65). Förtagningsstenarna i första våningen är placerade mycket tätare än i andra våningen (se nedan). – 150 cm från sydöstra hörnet, nere vid golvet, är ett bjälkhål i östra muren, troligen ett ställningshål. Det är 18 cm brett, men övriga mått går inte att mäta, eftersom hålet försvinner under golvfyllningen.

De tre andra väggarna är murade av liknande stenmaterial som östra muren och i ungefär samma format och skiften slingar också ibland på samma sätt som i öster, men fogarna är fylligare och bredare utstrukna. Det är emellertid vanskligt att försöka göra en mer exakt beskrivning av murverket, eftersom fogarna i senare tid har blivit ilagade flera gånger. De tre väggarna ifråga är dock helt säkert murade samtidigt. Det är ett homogent murverk och förbanden i hörnen är goda. Däremot är det tydliga stötfogar mellan östmuren och de anslutande murarna (fig 31, 65).

Drygt 2 m över golvet skymtar man spår av ett bjälklag i södra och norra murarna (fig 29, 72). Det är fyrkantiga ilagningar efter 5 bjälkar. I samma nivå i västra väggen är ett vågrätt avtryck av den västligaste bjälken och på motsvarande plats i öster är en vågrät avfärgning av damm från det golv, som vilat på bjälklaget.

I söder och väster är ljusgluggar av samma slag som i vapenhuset (fig 29, 32). I den södra gluggens närmast murens innerliv befintliga eköverliggare är underkanten urholkad med ett grovt verktyg, dageröppningen är också vidgad, allt för att öka ljusinfallet. Den västra gluggen är igenmurad längst ut i dageröppningen, i enlighet med ett beslut 1826, att den nedersta gluggen i norr och den mellersta i söder skulle muras igen (st prot).

Omkring 1 m över det försvunna bjälklaget ligger det nuvarande från 1826, som skiljer tornets första och andra våningar åt (fig 29, 32). Det bärs upp av endast tre bjälkar, som har upplag i norr och söder. Alldeles under taket syns på östra sidan nederdelen av en ingång till långhusvinden (fig 67).

På en trätrappa, som går mot väster utmed södra väggen (fig 32), kommer man upp till andra våningen. Även häruppe skiljer sig de tre södra, västra och norra väggarna från den östra på samma sätt som i första

våningen (fig 31:2) och även här stöter de båda södra och norra väggarna stumt emot östra väggen och dess förtagningar, som i denna våning sitter glesare än i första våningen och som helt upphör 3 m över golvet (fig 66). I denna våning skjuter norra sidans förtagningar längre in i rummet än i första våningen.

I andra våningen är alla fyra väggarnas fogar fult ilagade på många ställen och vid flera tillfällen, bl a med mörkt, grovt och löst kalkbruk av yngre datum. Även de båda östliga hörnen är utfyllda med detta dåliga bruk. På östra väggen är också många små putsytor anbringade i sen tid med initialer eller namn och årtal, som utan tvekan har att göra med reparationer: "E G J 1915 19/6", "G V I S", "G A 1915", "O.I.S. 1886 10/12 N. (A?) Rydström" m fl (fig 67).

Vid golvet på östra sidan syns överdelen till den murgenombrytning, vars botten finns i våningen under och som för ut till långhusvinden (fig 67, se avsnittet Yttertak etc). Även i andra våningen ligger ljusgluggarna, en i söder och en i norr, nere vid golvet (fig 29, 32). De är av samma slag som i tornets nedre våningar. Deras dageröppningar är igenmurade längst ut vid murens ytterliv (den södra i enlighet med ett redan citerat beslut från 1826). I deras ställe öppnar sig ett mycket stort rundfönster från 1826 mot väster (fig 61), på den plats, där det tidigare fanns en liten glugg (fig 22). Fönstrets smyg fortsätter ett stycke under golvet (fig 29, 32). Liksom kyrkans övriga, yngre fönster har detta gråmalade bågar och karm och är indelat i flera mindre rutor.

En vågrät skarv, 3 m över golvet och i nivå med den översta förtagningsstenen på södra sidan, utgör gränsen mellan äldre och något yngre murverk i tornet. Över denna nivå består tornets alla fyra sidor av samma slags murverk och de är murade i förband i hörnen (fig 31:4). Den vågräta skarven är särskilt väl synlig i sydvästra hörnet, där det finns några tunna avjämningskift. Norra murens insida har i denna och nästa våning några smala, vågräta indragningar, troligen för att rätta upp muren.

Murverket i tornets översta tredjedel består också av åkersten och tuktad sten, men stenarnas format är mer enhetligt. Så tunna stenar som 4 cm förekommer inte längre och skiftgångarna är mer regelbundna. Sannolikt är dock inte tidsskillnaden så stor mellan tornets olika delar (se kap Byggnadshistoria, perioderna II och III).

Mitt på golvet i andra våningen står ett maskineri för trampning av klockorna kvar, men ringningen sker sedan 1965 elektriskt.

Nära östra väggen och högt uppe under taket i andra våningen ligger två långa spiror på en primitiv ställning.

Fig 67. Västtornets andra våning, utgången till långhusvinden (från 1580-talet?). Längst till höger några förtagningsstenar (jfr fig 66). Foto R Boström 1962.

Second storey of W tower, doorway (from the 1580's?) to the nave attic. Farthest right tooting stones (cf fig 66).

De fanns redan 1924, då Billow fotograferade i tornet (fig 66). Sannolikt är det en upphängningsanordning från senare tid, kanske för torkning av bårkläden. Det finns nämligen en arkivalisk uppgift från 1780 om hur bekymmersamt det var, när bårklädena utsattes för väta och hur angeläget det var, att de fick torka. – Som tak i andra våningen tjänar ett bjälklag av fem bjälkar med upplag i öster och väster.

Trätrappan upp till den ursprungliga klockvåningen går utmed norra väggen mot öster till ett lågt, fönsterlöst plan, tornets tredje våning, som utgör nederdelen av den ursprungliga klockvåningen, här kallad den fjärde (fig 29, 32). På det yttre vantstycket står årtalet 1826 med romerska siffror, MDCCCXXVI, initialerna SR samt två bomärken (fig 15d,e). Allt detta är prydligt inskuret. Det ena bomärket användes på 1820-talet av en gård i Lilla Frö, det andra 1777 av en gård i Kleva³⁷. På samma vantstycke förekommer också mycket klotter med blyerts, bl a flera namn med datum, det intressantaste kanske: "A. Rydström Plåtslagare Kalmar omtäckte tornet år 1915 April och Maj".

Fjärde våningen, den ursprungliga klockvåningen,

som ursprungligen omfattade dem som här kallas tredje och fjärde våningarna, är mycket hög (fig 72). I det nedre, fönsterlösa partiet (fig 31:3) gör norra murens innerliv smala indragningar, med början 37 cm över golvet, så att muren därefter blir 13 cm tunnare. Taket är mycket litet, det består endast av ett vilplan innanför östra ljudporten.

Till fjärde våningen (fig 31:4) leder en liten trappa, som går mot söder utmed östra muren. Vilplanet innanför östra ljudporten är lagt på tre väldiga bjälkar med upplag i öster och väster. De två, som ligger intill norra och södra murarna, är av ek och mycket väderbitna. Vardera stöttas av två klenare, lodräta virken som på norra sidan vilar på den översta av de nyss beskrivna avsatserna i muren, medan det södra står på golvet. Den mellersta bjälken är av furu och har på den mot norr vända sidan en prydligt inskuren inskrift: "S I S 1826 P I S". Dessa tre bjälkar bär upp klockstolen, en timmerkonstruktion, som når ända upp i lanterninen, där klockorna hänger sedan 1826 (fig 29, 32). Den består av tre bockar, sammansatta av tre höga master, som försträvas genom snedstöttor och kryss.

Fig 68. Interiör av sakristian mot nordväst. Länstolarna och bordet tillverkade 1744 av mästare Pilltz i Mysinge. Foto R Hintze 1982.

Interior of vestry looking NW. The armchairs and table made in 1744.

Ljudöppningarna är rundbågiga och sitter ett rätvinkligt språng ungefär mitt inne i murlivet (fig 31:4). Det går inte att se genom putsen, om det ingår kalktuff i bågarna eller om de på vanligt sätt är gjutna av enbart jämntjocka stenar, mellan vilka man uppifrån har lagt mindre stenar i rikligt med bruk. Inte heller går det nu att öppna luckorna (beskrivna nedan), för att undersöka bågarnas insida.

Bågarnas anfang markeras av kragstenar, som helt enkelt består av valda, möjligen också tuktade flisor, som skjuter ut inåt öppningen, men inte utanför de yttre murliven. De höga, rätvinkliga innersmygarna är i likhet med gluggarna längre ned i tornet avtäckta med kraftiga ekplankor.

På insidan av öppningarna sitter enkla luckor av furu. På baksidan av tre av dem är väderstrecken markerade, målade i vackra kursivversaler med svart: N, S och Ö. I den östra är ett litet fönster. – Ungefär 1 m över ljudportarnas botten finns flera bomhål med antingen rund eller firsidig genomskärning.

Den fjärde våningen är stentornets översta. Troligen är murkrönet ombyggt, ty på Frigelius' teckningar (fig 22) öppnar sig en rad fyrkantiga små ställningshål under takfoten. Den mycket höga och spetsiga spira, som före 1826 kröntes tornet (fig 20 ff), krävde reparationer i ovanligt hög grad, bl a på grund av flera åsknedslag (not

76). Därför var det naturligtvis praktiskt och materialbesparande att kunna bygga ställningar i murkrönet.

Från vilplanet innanför den östra ljudporten går en brant trappa upp mot väster till femte våningen, som vilar på murkronan (fig 32). Det är ett lågt och mörkt utrymme under det nedre torntaket. Dess golv har en öppning för den nyss nämnda trappan. På murkrönets dubbla remstycken vilar det låga torntaket. De bär också upp den åttkantiga lanterninens timmerkonstruktion, som är stagad med stora kryss på fyra sidor.

Till sjätte våningen, den nuvarande klockvåningen i lanterninen ("lanternan"), leder en liten trappa från femte våningens nordöstra del. Den går rakt upp mot söder. På insidan av lanterninens väggar och luckor är målat med stora bokstäver bl a "Målat 1868" och "Målat 1880".

Ljudluckorna är rundbågiga pardörrar. På den västligaste klockbocken är inskuret med distinkta bokstäver: ÄNYO / OMBYT : ÅR / 1826. BÅDE. / TORN och / KYRC / TAK / AF / M:H. GÖTH³⁸. Inskriften sitter 165 cm över golvet.

Under tre av lanterninens fyra fönster sitter små smala sittbräden. Den halvsfäriska kalott, som utgör lanterninens tak, är numera öppen nedåt, men har troligen haft ett innertak från början, att döma av andra öländska lanterniner.

Sakristior

1. En sakristia omtalas 1737 och 1739, då man beslöt att anskaffa ett skåp till densamma. Därmed avsågs av allt att döma ett utrymme inne i kyrkan, kanske i absiden, bakom altaret.

2. Uppförd 1743–1745 av murmästaren Anders Hane, en mycket låg, firsidig byggnad (fig 22, 25, 27, 30, 46). Murverket av kalksten, som skymtar genom exteriörens puts, ser mycket ojämnt ut och har säkert varit avsett att putsas redan från början, i synnerhet som man samtidigt putsade den övriga kyrkan (se nedan, Byggnadshistoria, period VIII).

Yttertak, såväl trävirke som teglets påläggande, gjordes också av mästare Hane (räk 1745). Redan följande år lades taket om av murmästaren Johan Herr⁴⁰. Det var från början ett brant pulpettak, lutat mot kormuren (fig 22), och sakristians östra och västra murar avslutades då med osymmetriska gavelrösten.

Numera (sedan 1784?) är yttertak ett sadeltak med fall mot öster och väster. Sparrarna förenas upp till av ennockbjälke, vars södra ände vilar i det igenmurade, norra korfönstret (dess rundbåge är synlig ovanför taknocken). Taket är nu täckt med enkupigt tegel på panel, men vid Billows besök (bl a 1912 och 1924) var det tvåkupigt. Över norra gaveln reser sig pannrummets höga skorsten av rött tegel. – Tak- och hänggrännor är av kopparplåt från 1965.

Ingången i väster (synlig i fig 16) togs upp först 1890–1891. Dubbeldörrarna är på utsidan klädda med vågräta, spontade panelbräder med profilerade kanter. Två stora, firsidiga fönster, indelade i många små rutor, i norr och öster utgör belysningen. På Frigelius' teckning (fig 22) är det östra fönstret mycket litet.

I vinkeln mellan sakristians västra vägg och långhusmuren skjuter ett litet trapphus ut (fig 27, 30), täckt av kopparplåt. Det tillkom 1799 för den samma år nygjorda predikstolen. Arbetet utfördes av mästare Henrik Wermelin⁴¹. 1814 kallades trapphuset för "cur".

Utmed östra väggens utsida leder en trappa från 1965, med steg av kalksten och räcke av smidesjärn, ned till pannrummet, som inreddes under sakristians golv 1931. Ännu en trappa, innanför västra ingången, för också ned till pannrummet (fig 30).

Sakristians innerväggar är putsade och vitkalkade (fig 68). Dess västra och södra delar avskiljs genom mellanväggar från 1931, i väster ett vindfång, den nyss nämnda trappan samt en garderob för elektriska mätartavlor mm, i söder, på ömse sidor om kordörren, dels ett rymligt skåp för kyrkans antependier, dels ett städskåp.

Sakristians innertak är reveterat och vitkalkat. Det bestod tidigare (före 1931?) av en vågrät panel av pärlspontade bräder, nu synlig inifrån antependieskåpet och städskrubben. Genom en lucka i det förras tak kommer man upp till sakristians vind (fig 34, 35).

Sakristians golv består nu av bräder, men inne i utrymmet nedanför predikstolens trappa är ett äldre golv synligt, täckt av slipade kalkstensplattor med dimensionerna ca 43 × 43 cm⁴². 1746 köptes 230 alnar skurad, d v s slipad golvsten, men 1781 beslöt man att anskaffa bräder till sakristiegolvet, som var mycket skadat av takdropp (st prot).

Mot koret är en dörr, klädd med panel i fiskbensmönster med spetsarna riktade uppåt. Panelbrädernas kanter är profilerade. Dörren tillverkades 1743 av snickaren, mästare Pilltz⁴³, medan smeden Hiulbärg svarade för beslagen. Dörrens lås, handtag och nyckelskylt är av svartmålat smidesjärn, liksom baksidans båda långa gångjärnsbeslag. Pilltz och Hiulbärg svarade också för sakristians golv och innertak samt möbler (fig 68, se nedan, Möbler mm). Ett beslut 1792 att förstärka sakristians dörr med järnbeslag utan och innan (vis prot) verkställdes inte.

Kordörrens panel är kopierad i sakristians alla innerdörrar. De senares profiler är accentuerade med rödbrun färg mot det grå.

Byggnadshistoria och datering

I. 1000-talet (fig 122 A)

Resmo var en kristen bygd redan i mitten eller senare delen av 1000-talet, att döma av flera bevarade runstenar, bl a gavelhällar till en s k Eskilstunakista (fig

11–12; not 15. Kap Kyrkogården, runstenar). Vi kan därför räkna med, att det under samma period också uppfördes en träkyrka, troligen en stavkyrka⁴⁴. Visserligen finns inga sådana rester kvar, men det förhållandet,

Fig 69–70. Rundfönster med omfattning av sex huggna stenar, nu i Smedstugans gavel (fig 10 D, 17). Fönstret har ursprungligen med all sannolikhet suttit först i absiden (fig 71), sedan i östtornet. Foto R Boström 1985.

Circular window surrounded by six ashlars, now in the E gable of the old blacksmith's cottage (figs 10 D, 17). The window was probably originally an apse window (fig 71), later in the E tower.

att stenkyrkans kor och långhus inte har samma mitt-axel och att triumfmuren inte (och därmed inte heller korets östra mur) bildar räta vinklar med korets nord- och sydmurar (fig 30, 73) tyder på, att träkyrkan låg kvar, medan stenkyrkans murar restes omkring den (fig 122 A). Se vidare period II.

Rester av stavkyrkor från 1000-talet är bevarade i andra öländska kyrkor (Boström 1983 C, s 163. Utöver där nämnda exempel även Hulterstad). Om man som indicier för stavkyrkor räknar Eskilstunakistor och andra runstenar, fanns det under 1000-talet träkyrkor nästan överallt på Öland, där det sedermera byggdes stenkyrkor. Från och med 1100-talet uppgick socknar-nas antal till 34.

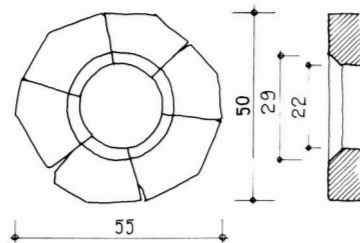

Fig 70. Uppmätning av fönstret i fig 69. Skala 1:20. G Wirén 1985.

The window in fig 69, scale drawing, 1:20.

Eskilstunakistan (fig 11–12) tyder på, att kyrkan byggdes på initiativ av en storman, vars namn förmodligen var Sueinu (? Kap Kyrkogården).

II. 1100-talets början eller förra hälft (fig 122 B)

Stenkyrkans äldsta delar består av absidkoret, långhuset, västtornets nedersta våning samt de yttre skalmurarna till tornets första våning (fig 72a)

Först torde som en första etapp koret med triumfmuren och långhusets båda östliga hörn med förtagningar mot väster ha byggts intill träkyrkans östra vägg. Sannolikt döljer sig skarvarna under putsen, men kyrkans murverk blev tyvärr inte dokumenterat i samband med omputsningen 1965. Fig 122 A.

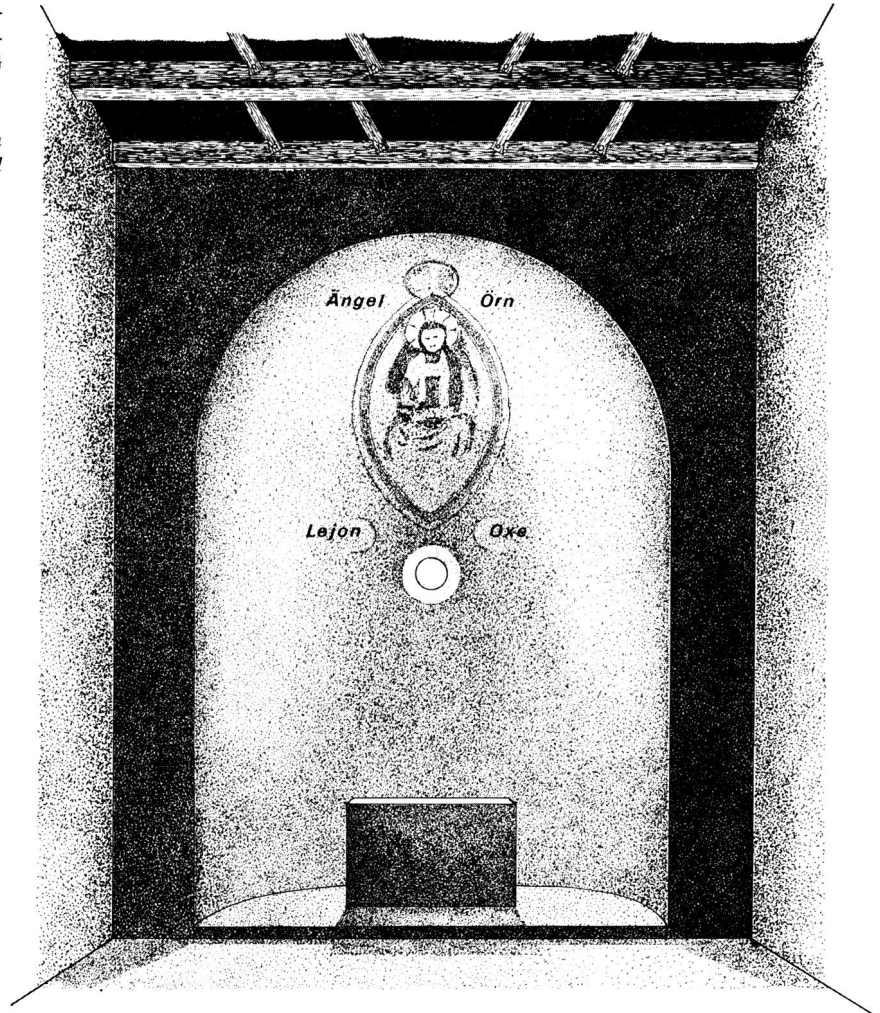
Etapp 2, som torde ha följt nära etapp 1, omfattade långhuset och tornets nedre hälft (fig 122 B). Tornets provisoriska, övre avslutning befann sig i nivå med en i senare tid gjord horisontal list i jämnhöjd med långhusets murkrön (fig 28). För stabilitetens skull murades från början även den för torn och långhus gemensamma gavelmuren upp till en vågrät skarv, som är synlig i exteriören ca 120 cm under långhusets nuvarande taknock (fig 43 a). Den yttre skalmuren till tornets östliga hörn murades samtidigt upp till samma nivå som denna. Östgaveln fick förtagningar mot väster (fig 65, 66), liksom tornets uppskjutande murstumpar i sydöst och nordöst. Man räknade alltså redan från början med ett visst tidsuppehåll, innan tornet skulle fullbordas, och att detta skulle bli i det närmaste jämntjockt, utan någon horisontell indragning. Det skulle för ögat snarast uppfattas som om det växte upp över långhusets västra del (fig 122 B).

Den inre skalmuren och murkärnan i tornets första våning, liksom resten av tornets där ovanför belägna delar med klockvåningen tillhör period III.

Murarna i kor och långhus är mycket tunna efter öländska förhållanden, endast ca 95–99 cm, medan

Fig 71. Absidvalvet med Majestas-målningen och det lilla rundfönstret. Rekonstruktion av R Boström, ritad av G Wirén 1986.

The apse vault with mural of Christ in Majesty (Majestas Domini) and the small circular window. Reconstruction.

västtornets murar i bottenvåningen är omkring 165 cm tjocka. Det är skalmurar med fyllning av kalkbruk, kullersten och stenskrivor (fig 67). Materialet är öländsk kalksten, dels vald marksten, s k åkersten, med mycket slät och jämn yta, dels tuktad "bergsten", d v s i stenbrott hämtad sten, enligt traditionen bruten på Alvaret öster om kyrkan. Förbandet är mycket oregelbundet (fig 34 ff) och stenformatet litet. Stenar ned till 4 cm tjocklek förekommer. Tunna skift av längre stenar avbryts ibland av en rad små, på kant ställda stenar, ibland lika höga som omgivande skift, ibland högre. Här och var, upp till 5–6 m höjd över markytan, uppträder stora, på högkant ställda stenar med flatsidan vänd utåt. Skiftgångarna är inte alltid vågräta, utan hoppar och slingrar. Ibland rätas de upp av några tunna, korta skift. Förbandet liknar inte tuktstensförbandet i andra tidigare kyrkor i vårt land, utan leder snarare

tankarna till träinläggningar, ett förband som däremot förekommer i tidiga danska kyrkor av kalktuff (frådsten, kildekalk)⁴⁵ och kalksten ("kridt", not 45).

I alla delar, där kilformade stenar ingår, i absidens omfattningsbåge, triumfbågen och i fönstren, ingår gullbrun, porös kalktuff (not 28), som är omsorgsfullt form-skuren. Detta material är inte känt i någon annan kyrka på Öland och förekommer inte där i naturen, utan måste vara importerat.

Fogbruket är ljusst, slätt och hårt och prydes av skarp och tydlig kvaderrits med tunna linjer (fig 37, 51). Murarnas båda sidor är behandlade på samma sätt. Ytermurarna har stått oputsade ända till 1741–1743 (period VIII). Innerväggarna har däremot kvar slät och glättad puts, som är mycket gammal. Om den är ursprunglig eller något yngre än murarna, går inte att avgöra, men bevarade rester av kalkmålning från 1100-

talet (fig 75–77, pl I) visar, att innerputsens är minst lika gammal som de (kap Kalkmålningar).

Absidens ytterfasad indelades av fyra lisener mellan taklist och sockel med enkel profil (fig 46). En dylik fasadbehandling var ovanlig på Öland, i övrigt bara känd från absiderna i Södra Möckleby och Algutsrum⁴⁶, som båda pryddes upptill av rundbågar. Taklisten i Resmo byttes ut 1826 mot en av tegel, så vi vet inte, hur den gamla såg ut.

Långhusets ursprungliga vattentak hade trubbigare nockvinkel än det nuvarande (fig 43a). Röstets konturer framgår av slitsar, inhuggna i gavelmuren för långhusets västligaste sparrar. I rännorna ligger kalkbruk och tegelskärvor kvar, de senare kanske delvis medeltida. Bevarade är också ett stort antal bindarbjäklar med urtag för stödben för en dubbelt snedstöttad takstol (fig 43a). Bjälkarnas ändar är på ålderdomligt manér infällda i murkrönen (not 31). Takstolen stod öppen. Den klumpigt gjorda dörröppningen i västgaveln (fig 67) är nämligen sekundär (se vidare period VI). Endast absiden hade valv (möjligen av kalktuff).

Tornets provisoriska avtäckning kan ha varit ett pulpettak eller ett sadeltak. Alla tak var från början täckta med tjärad ekspån.

Kyrkan hade tre portaler, två mindre i långhuset (fig 55, 57) och en större i väster (fig 62). Alla liknade den norra, karakteriserad av gångöppningens något divergerande sidor, däröver en rundbågig nisch samt avtäckning av kraftiga ekplankor även över innersmygarna. Portaltypen är anglosachsisk⁴⁷, i vårt land bara känd från Öland (Ventlinge, möjligen också Köping⁴⁸), men däremot ganska vanlig bland tidiga, romanska kyrkor i Danmark⁴⁹, där man sätter dem i förbindelse med England. Eftersom dessa kontakter avbröts tidigt, anser danska forskare, att förebilderna i stället hämtats från de nu sedan länge försvunna, men av allt att döma stilbildande frådstenskyrkorna i Roskilde m fl och deras ännu bevarade efterföljare⁵⁰.

Även tornets övriga, ursprungliga muröppningar är på insidan avtäckta med långa och kraftiga ekplankor (fig 63). Endast närmast dageröppningarna i murens ytterliv är kalksten använd.

Anledningen till att man använde ek som avtäckning var stenmaterialet. Förbandet med små, tunna stenar är ett tidigt drag, även i öländska kyrkor av allt att döma beroende på, att man ännu inte hade lärt konsten att bryta sten längre ned i det öländska kalkbergets djupare lager, där det fanns sten av bättre kvalitet och i tjockare skikt ("packar" på öländska).⁵¹ Åkerstenen och de översta lagren i berget ("hållejet") är lösare. Forskare,

som sysslat med stenmaterialet i tidiga kyrkor i andra delar av vårt land har kommit till liknande resultat⁵².

För att avtäckta en muröppning i de tidiga öländska kyrkorna fanns det två alternativ: att antingen forma en rundbåge av kilformade stenar (eller, som i Resmo, av en blandning av kilformade kalktuffblock och jämntjocka kalkstenar) eller också att lägga en stor, vågrät håll tvärs över öppningen. I brist på tillräckligt stora stenhällar valde man ekplankor, ett material som var varaktigt och inte påverkades av att det omgivande murverket drog till sig fukt. Trä var dessutom ett material, som de öländska bönderna, kyrkbyggarnas hantlangare och medhjälpare, förstod sig på av tradition. Träavtäckning i tidiga kyrkor förekommer på Öland även i Röpplinge⁵³ samt i andra delar av vårt land.⁵⁴ Iwar Anderson har så träffande skrivit, att deras byggmästare "tänkte i trä" (Anderson 1960, s 50).

Studerar man som en jämförelse även tidiga danska kyrkor, finner man att träavtäckning över muröppningar också är ganska vanlig i dem. Utan tvekan beror det också i Danmark på stenmaterialet: på Själland bl a faksefalk och kritsten, som bryts i ganska små block, på Jylland rhenländsk tuff, som också ger ett smått förband. Frådstenen däremot går att bryta i större block (not 28) och kan lätt formas med en såg (valvkupor i Lunds krypta, i Dalby och Vor Frue i Århus).

Bevarade på ursprunglig plats är korets och långhusets rundbågiga och högt upp placerade fönster (fig 28, 29, 32, 56, 58). De är ganska breda i förhållande till höjden och har dageröppningen ungefär mitt i murlivet. Både ytter- och innersmygar är avtäckta – helt eller delvis – av formskurna kilstenar av kalktuff (not 28), samma material som också använts i absidens omfattningsbåge (fig 51, 52), triumfbågen och dess kragstenar. Enstaka tuffstenar har iakttagits på östra kormurens inåt trappan synliga del. I ett par av långhusfönstren upptäcktes 1924 ursprungliga bågar av ek (fig 56, 58) med fals för glas på utsidan och indelade i två smalare, rundbågiga fack, som i sin tur hade horisontell indelning i mindre rutor. Sådana dubbla rundbågar är mycket ovanliga i Sverige under tidig medeltid (Roma klosterkyrka, Södra Råda och Tångeråsa) och är inte alls kända i Danmark, där ändå ett mycket stort antal romanska fönsterbågar är bevarade (not 34).

Långhusfönstren sitter inte exakt mitt emot varandra. De på norra sidan förskjuts något åt öster, så att det östligaste befinner sig omkring 80 cm längre österut än dess södra motsvarighet. Fönstrens sidor divergerar inte, till skillnad från nordportalens.

Det rundbågiga fönstret i absidens mittaxel är inte

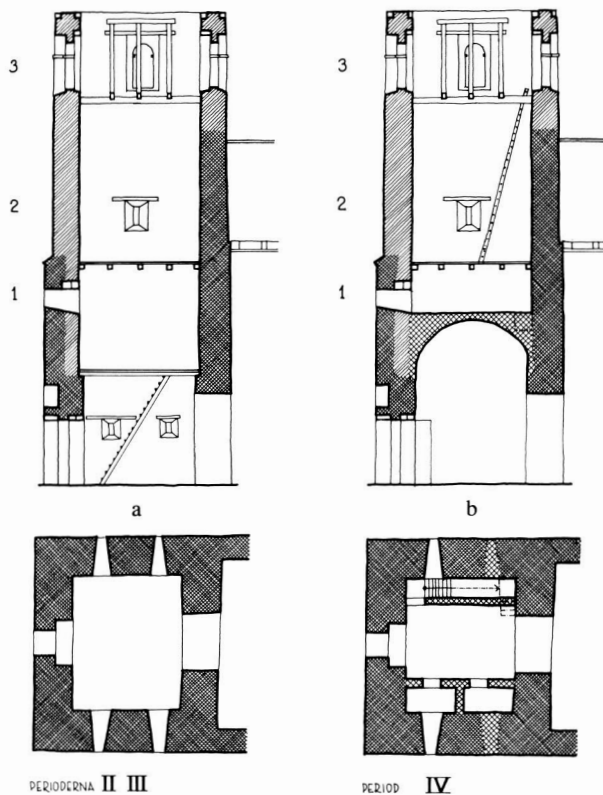
ursprungligt, utan har av allt att döma tillkommit under period IV. Dessförinnan fick absiden sannolikt sitt ljus genom ett litet rundfönster med en dageröppning av endast 22 cm diameter (fig 69–71). Omfattningen består av sex välhuggna kalkstensblock. Närmast murens ytterliv bildar omfattningen ett cylindriskt hål, omgivet av en skråkant längst ut. Innersmygen torde ha liknat en vid trätt, att döma av bevarade absidfönster av samma slag (i not 55 nämnda exempel). När östtornet byggdes, flyttades rundfönstrets omfattning till något av dess utrymmen, kanske till en murtrappa (period IV).

Det finns talrika exempel i Sverige och Danmark på små fönster, runda, fyrpassformade eller i andra former i absider eller rakslutna kor från 1100-talet och tidigt 1200-tal. Omfattningarna består av ett eller flera, omsorgsfullt huggna stenblock. Somliga har rund dageröppning och omfattning⁵⁵, i andra är också dageröppningen rund, men den yttre omfattningen fyrpassformad⁵⁶, åter andra är i båda avseenden formade som en fyrklöver⁵⁷. En del sitter på ursprunglig plats, det gäller bl a de i noterna 55–57 nämnda exemplen. Se även den lilla kyrkan på Sighrafs dopfont från Tingstad, i SHM. Andra omfattningar har utan tvivel flyttats, bl a när absidkoren byttes ut mot större kor eller av annan orsak⁵⁸. Finner man vackra omfattningar av här beskrivet slag placerade i gavelrösten, sakristior, torntrappor och andra utrymmen, där det är vanligare med enklare gluggar, är det nog inte alltför djärvt att misstänka, att det rör sig om sekundärt använda absidfönster⁵⁹.

En genomgång av detta slags ljusöppningar visar, att det var ett älskat motiv med många variationer, alla med samma syfte: att på ett åskådligt sätt understryka soluppgångens symboliska betydelse⁶⁰. En stegring upplever man i somliga absider (troligen också i Resmo, fig 71) där en målning av Majestas Domini komponerats så att mandorlans spets ligger rakt över ett fönster. Genom dess trattlika innersmyg sprids dagsljuset på ett hemlighetsfullt sätt i det dunkla absidvalvet⁶¹.

Från 1200-talets ofta förekommande smågluggar, uthuggna ur stenskivor i form av tre- eller fyrpass eller cirkelrunda, skiljer sig absidfönstren genom sin storlek, men ibland kan det naturligtvis vara svårt att avgöra ursprunget, om en sådan fönsteromfattning flyttats⁶².

Redan Eskilstunakistans existens visade, att Resmo var en betydande ort under 1000-talet (period I). Även stenkyrkans ovanliga längd och kyrkorummets höjd måste uppfattas som en manifestation. Resmo och Hulterstad I,⁶³ båda med en längd av 32,5 m, var de näst största kyrkorna på Öland under 1100-talet. Störst var den 42 m långa Köpings kyrka (SvK vol 170, fig 31).

PERIODERNA II–III

PERIOD IV

Fig 72 a–b. Planer och sektioner mot norr av västtornet under perioderna II–III och IV. Skala 1:300. R Boström och G Wirén 1986.

Plans of bottom floor and sections looking N of the W tower under periods II–III and IV.

Alla tre orterna hade tidigare utmärkt sig genom Eskilstunakistor.

Det från början över 9 m höga och ljusa kyrkorummet i Resmo med den rymliga absiden och en triumfbåge, som är obetydligt smalare än absidens inre (fig 29, 32) upplevde William Anderson som mittskeppet i en basilika och nämnde några besläktade kyrkor i trakten av Ribe. "Denna disposition tyder på en nära anslutning till en basilikal moderkyrka" (Anderson 1933, s 9). Höga kyrkorum av samma slag som Resmo är emellertid typiska för de tidigaste stenkyrkorna i Danmark och Skåne. Även detta pekar på England. Rumsuppfattningen har sitt ursprung just i detta land och många besläktade kyrkor finner man bland de tidigaste danska, t ex S Ib och S Jörgensbjerg i Roskilde (DK III:1, s 47 ff, 98 ff). Träkyrkans byggherre Sueinu (?) förmodar vi var en lokal storman⁶⁴, se ovan. Stenkyrkan byggdes väl av dennes son eller sonson. Bottenvåningen i västtornet, vars nedre hälft blev färdig samtidigt med kyrkan

(fig 72 a), kan ha varit byggherrens privata kapell och den påfallande stora västportalen hans och hans följes privata ingång. Herrskapsbänken var kanske placerad på ett podium. Inga spår av någon läktare har påträffats i skiljemuren ovanför den relativt lilla tornbågen. Genom denna kunde byggherren och hans följe ostörda deltaga i gudstjänsten. Rummet kan även ha tjänat som dopkapell. Kanske döljer sig också stormannens grav under golvet, möjligen en gång täckt av den omhuggna runstenen fig 11. Jfr not 64.

Mellan bottenvåningen och tornets första våning låg ett bjälklag på indragningar ungefär i nivå med det nuvarande tunnvalvets anfangar. Tornmurarna är nämligen tjockare i bottenvåningen än högre upp (fig 72 a). Det förhållandet, att första tornvåningens bjälklag från period III hade sina upplag i norr och söder, tyder på, att det nedersta bjälklaget (från period II) låg vinkelrätt mot detta. Förbindelsen mellan de båda nedersta våningarna bör ha varit en trätappa.

När det gäller dateringen av Resmo kyrka, den bäst bevarade av alla Ölands medeltidskyrkor, Gärdslösa inte undantagen, och helt olika de övriga på ön, är det mycket som talar för att den är en av Ölands absolut äldsta stenkyrkor, uppförd redan i början eller förra hälften av 1100-talet: de tunna, höga murarna med många, högt placerade fönster både i norr och söder, det mycket oregelbundna murförbandet med dess omsorgsfulla, kvaderritsade fogar, materialblandningen (kalksten, kalktuff och ek) samt takstolarnas ålderdomliga konstruktion (fig 43 a).⁶⁵ Dessa drag känner vi igen bl a i tidiga danska och skånska kyrkor. Portalernas säregna uppbyggnad förekommer däremot inte i Skåne. Troligen hade kalktuffen samma ursprung som byggmästaren. Den skiljedekalken är mycket lätt att bearbeta och väger inte så mycket. Att frakta vad som erfordrades från Skåne eller Själland med båt kan inte ha inneburit några större problem, speciellt när man tänker på de oerhörda mängder av vulkanisk tuff, som fraktats från Rhenlandet och till de talrika kyrkobyggena i Sönderjylland.

I oktober 1986 tog Thomas Bartholin en serie prover i Resmo kyrka för dendrokronologisk analys. Än föreligger inte resultaten, men när de är klara, torde en mer exakt datering av period II bli möjlig.

Varifrån än kyrkans byggmästare har hämtats, så är planen sannolikt utlagd med den uråldriga öländska korta alnen om 47 cm, enligt de måttanalyser, som Solve Göransson har gjort (fig 73).⁶⁶ Yttersmygen till det av Billow uppmätta fönstret i fig 56 är 47 cm djup och bredden motsvarar knappt två korta alnar. Docent

Göransson ställer sig emellertid tveksam inför dessa sist nämnda mått, kanske beror de endast på en tillfällighet, som inte skall tillmätas alltför stor betydelse.

III. 1100-talets mitt (fig 122 C)

Västtornets färdigställande skedde under period III (fig 72a, 122 C). De provisoriska anordningarna under period II tyder på att det inte kan ha dröjt länge, innan tornbygget fortsatte. Vi vet emellertid inte, om uppehållet endast varade från höst till vår, om det var en paus på 2–3 år eller om uppehållet varade ännu längre. Förbandet är visserligen mer regelbundet än under period II, men fortfarande ett ålderdomligt, smått tuktsensförband, dock utan kvaderrits, och avtäckningen med ekplankor användes även i tornets överdel. Dateringen av period III är beroende av period II.

När arbetet med tornet återupptogs, var det under en ny byggnadsledning. Tornet, som från början var tänkt som en hel monolit, utan artikulering av fasaden, fullbordades nämligen enligt nya direktiv. Tornets överdel skulle framhåvas med en horisontell indragning. Därför fick man till att börja med hugga bort ytskiktet på de uppskjutande, östliga partierna. Det lyckades inte helt, kan man se av de skrovliga ytor, som framträder både på gamla teckningar och i fotografi (fig 22, 23, 28, 40, 41).

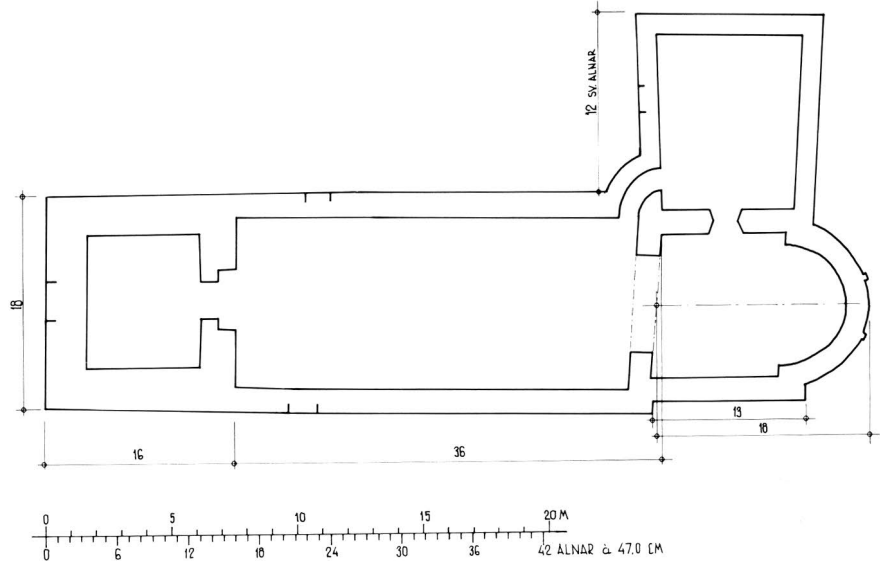
Så snart denna ”avhyvling” var gjord, placerades tornets yttre skalmurar 20–30 cm innanför den stående torndelens, så att den önskade avsatsen bildades. Därefter fullbordades första tornvåningens tre inre skalmurar, fem bjälkar murades in i norr och söder, omkring 1 m över gluggarna, varefter man göt murkärnan mellan skalmurarna (fig 72a). På detta underlag kunde så tornets övre murar resas utan avbrott ända upp till murkronan.

Bjälklaget över andra våningen, som nu ligger ca 240 cm över gluggarna, kan också ursprungligen ha legat i samma nivå och med upplag i öster och väster, i likhet med det yngre bjälklaget. Väggarnas insida är emellertid ilagade flera gånger, vilket försvårar analysen.

Den ursprungliga klockvåningens golv däremot är säkert belagt. De två väldiga ekbjälkar, som tillsammans med en av furu från 1826 bär upp den nuvarande klockstolen (fig 32), ser ut att ha legat där från början, inmurade, när tornet byggdes (fig 72 a). Bjälken mellan dem, från 1826, har tydligen ersatt en tredje bjälke av ek. På dessa tre har klockvåningens golv vilat samt också en klockbock, som har stått innanför ljudöppningarna, men fritt i rummet, utan att lämna märken

Fig 73. Planmått i Resmo kyrka enligt ett tolkningsförsök av Sölve Göransson 1986. Måtten i medeltidskyrkan i "naturliga" alnar om ca 47,0 cm, i sakristian från 1700-talet i svenska alnar, 59,4 cm. Skala 1:300. S Göransson och G Wirén 1986.

Resmo, plan. Measurements according to an attempted interpretation by Sölve Göransson. the measurements in the medieval church in "natural" ells of 47.0 cm, in the 18th century vestry in Swedish ells of 59.4 cm. Scale 1:300.

efter sig. Både Löfgren och Ahlqvist hade sett spår efter en klocka, som hade hängt öster om den enda, som fanns i tornet omkring 1820, alltså före den stora ombyggnaden 1826. Även i den gamla klockboken var alltså klockorna placerade bredvid varandra i kyrkans längdaxel.

De rundbågiga ljudportarna sitter ett språng innanför murens ytterliv. Såväl öppningarna som de yttre omfattningarna är avtäcka av rundbågar, som inåt öppningen har enkla kragstenar. Ett smalt anslag för luckor sitter ca 40 cm innanför murens ytterliv. Innersmygarnas sidor skrånar svagt åt sidorna och avtäcks vågrätt av ekplankor på precis samma sätt som torngluggarna längre ned.

Vattentaket var antingen att pyramidtak eller ett sadeltak, vilande på trekantgavlar, i båda fallen täckt av tjärad ekspån. De i fig 22 inritade, fyrkantiga små hålen hör troligen samman med en yngre, hög spira, för vilkens underhåll ställningsbjälkar kunde skjutas ut ur hålen (period VI). – Som ett krön på kyrkans färdigställande, pryddes koret med målningar (kap Kalkmålning, fig 75–77, pl I).

IV. Klövsadelskyrkan, 1100-talets slut eller omkring år 1200 (fig 122 D)

Denna byggnadsperiod känns igen på ett något grövre, ganska regelbundet murförband av huggen sten med kantslag i omfattningar och hörn och med rikligt med bruk i fogarna, som är utan kvaderrits. Ingen avtäck-

ning med ekplank av muröppningar har förekommit.

Korets och långhusets östra gavelrösten revs och på insidan av korets sidomurar byggdes avlastningsbågar för ett tunnvalv, vars höjd beräknades efter triumfbågens och absidens inre höjdmått (fig 29, 32). På de så kraftigt förstärkta kormurarna restes östtornet på liknande sätt som bl a i Köping (SvK vol 170, fig 31). Därmed blev även Resmo en klövsadelskyrka.⁶⁷ På korets östgavel framträder en vågrät skarv tydligt (fig 46) och över denna nivå kan man i släpljus skymta det regelbundna murförbandet genom putsen på norra och södra sidorna av koret.

Det norra korfönstret murades igen och försvann bakom den norra bågen, medan det södra ändrades till en liten glugg inne i södra trapphuset, som bärs upp av den södra avlastningsbågen. Det stenblock, som utgör överliggare över trapphusets ingång har sitt västra upplag inhugget i triumfmuren. Rhezelius' teckning från 1634 (fig 20) visar av allt att döma kyrkans utseende även 300 år tidigare: det södra korfönstret var synligt, men omgjort till en glugg och långhusfönstren var helt igenmurade. Härigenom förändrades ljusförhållandena i kyrkorummet radikalt. Därför kan vi tänka oss, att det var av denna orsak, som absidens rundfönster byttes ut mot ett större, rundbågigt (fig 29, 32, 48) och det i fig 20 tecknade, långsmala fönstret i långhusets östligaste del togs upp, jämte ett nu igenmurat på norra sidan (fig 29).

Orsaken till att det södra trapphuset fick en utformning, unik åtminstone för Öland (fig 33), är att söka i det mycket höga absidkoret, som framvingade ett högt tunnvalv (fig 29, 32). Studerar man sektionssritningarna i

fig 33, ser man, att det inte fanns plats för att låta den övre trappan fortsätta i rät vinkel mot norr över tunnvalvet, en lösning som man eljest bl a valt i Bredsättra (ÖI II:4, fig 19 C) och i Vickleby (SvK vol 193, fig 29, H vid plan III; s 50). Endast två mycket höga (tillsammans 70 cm) och alltför smala trappsteg ryms i Resmo. En annan, vanlig trappkonstruktion, som bl a tillämpats i Källa gamla kyrka (ÖI I:4, fig 236) och Föra (ÖI I:6, fig 392, 393, 395) med trappor som löper parallellt över varandra och åt samma håll⁶⁸ gick inte heller att använda i Resmo. Då hade man fått lov att göra den nedre trappan drygt 2½ m högre och så brant, att den hade varit svår att använda. Därför framstår den nu befintliga, övre trappan som den bästa lösningen, trots allt. På köpet fick man ett schakt (fig 52), som kunde användas som kasthål i försvaret av trappans övre del och korvinden. Jfr kasthål i Smedby, Hulterstad och Ventlinge.⁶⁹

Upp på korvinden, östtornets första våning, sköt södra trapphuset sannolikt upp ända till taket (andra tornvåningens golv).⁷⁰ I golvet, som nu delvis döljs under en isoleringsmatta, ligger nämligen en rad flisor (fig 53), som kan uppfattas som grunden till en tunn mur, en fortsättning mot väster av trapphusets avtäckning i sydöstra hörnet.

Till andra tornvåningen förde en trappa utmed norra muren. Av detta trapphus återstår bara en murklump och några steg (fig 29, 33), varav man i alla fall kan sluta sig till, att trappan började i nordöstra hörnet och gick åt väster. Frigeliuss' och Löfgrens teckningar (fig 22, 25) visar en glugg strax ovanför sakristians tak. Troligen var den placerad inne i trappan, men mitt för ingången, så att gluggen lyste upp både trappan och tornrummet, en form av belysning, som nästan var regel i de öländska försvarstornen.

Hur östtornets övre våningar i övrigt var disponerade, vet vi inte. Gluggarnas placering i fig 20 ff ger endast osäkra anvisningar. De båda på norra sidan (fig 22) visar troligen, var andra våningen befann sig. Den vågräta markeringen ovanför dem är sannolikt en artikulering av tornets överdel, ungefär som på västtornet, och inte en skarv mellan två byggnadsperioder. När östtornet byggdes, hade ju västtornet redan den eftersträlvade höjden och klövsadelskyrkornas silhuett brukade kännetecknas av att båda tornen var ungefär lika höga. Östtornets översta våning var en skyttevåning.

Absidens rundfönster (fig 69, 70) återanvändes i östtornet, men om det var placerat i en trappa eller i ett tornrum, vet vi inte. Inte heller finns det några uppgifter, om det var valv eller bjälklag i de övre tornvåning-

arna. Det förhållandet, att östtornets murar var tjockare än i västtornets överdel med dess bjälklag, skulle kunna stödja ett antagande om valv i östtornet, men något bevis för detta finns inte.

Den södra långhusportalen ersattes med en ny, som mer motsvarade den senromanska smaken (fig 59, 60). Ombyggnaden av koret invercade inte lika mycket på kyrkorummet som den förändring som västtornet fick genomgå.

När västtornets bottenvåning skulle välvas, hade man att ta hänsyn dels till portalen, dels till tornbågen (fig 72b). Därför fick valvet en höjd, som är ovanlig i bottenvåningen i öländska västtorn från samma tid. Det förhållandet, att tornmuren är tjockare i bottenvåningen än högre upp, beror, som redan är omtalat, på förmodade avsatser på murens insida, vilka under period II bar upp det nedersta bjälklaget (fig 72a). Avsatserna erbjöd också lämpliga upplag för valvets anfangar. Från trappan i kryphålet genom valvet ser man tydligt, att tunnvalvet och sköldmurens översta del är murade samtidigt.

Även under period IV (och ända fram till 1826) skulle klockorna hänga i tornet och ringas nedifrån bottenvåningen, varför man sparade ut löphål för klocklinorna i valvet (fig 29). Från början murades utan tvivel sturkar (not 35) in i valvet som skydd för linorna. Senare blev dessa utslitna, ty så sent som 1823 beslöt man att skydda linan "genom nötning i holen af Valfvet" genom en fjärdedels barkad hud (st prot). I en anteckning (från 1817?) skriver Löfgren "Klockan ringes med en lång sträng som går gen. tornhvalven ned i vapenhuset hvar rest man står då man ringer" (Löfgren I, s 29).

Genom Löfgrens och Ahlqvists beskrivningar och den förres uppmätning (fig 25) vet vi, att det före 1826 fanns en stentrappa på den nuvarande plats. Enligt Löfgren saknade trappan på hans tid innervägg, men det troligaste är, att trappan från början låg skyddad inne i ett trapphus (fig 72b), likt det i koret. Ett svagt avtryck på vapenhusets östra vägg, synligt genom putsen, kan nämligen tolkas som spår av en ca 30 cm bred trappmur. Jfr planerna i fig 122 D-F-G.

Avståndet från västtornets golv till det utsparade hålet i valvets nordöstra hörn är nu ca 5 m. Stentrappans stigning kan beräknas ha varit ungefär densamma som den nuvarande trätrappans. Stentrappans fortsättning inne i valvsvickeln, först med ett par steg mot öster och därefter mot söder, är den ursprungliga, medan själva hålet utvidgades 1826.

Trappans ingång låg i nordvästra hörnet och fick ljus från nordvästra torngluggen, medan den nordöstra

murades igen, förbyggd av trappan.

Som pendang till trapphuset byggdes en tvärmur med två ingångar innanför södra muren. Löfgren kallar det så uppkomna rummet ett litet mörkt rum för förvaring av kalk o d (fig 25, 72b) och 1825 omtalas ”kalk- och sandkurarne neder i vapenhuset” (e st prot). Hur högt tvärmuren sträckte sig, vet vi inte. Om det ursprungliga bjälklaget över bottenvåningen fick ligga kvar efter valvets tillkomst på samma sätt som i Löts västtorn (SvK ÖI II:2, fig 250, 251, 269, s 269), kanske skiljemuren på södra sidan nådde upp till bjälklaget. På så sätt skapades ett loft, som var användbart både som förvaringsrum och sovplats. Utrymmen av liknande slag finns i många andra öländska torn. Tydligt murades också de båda södra tornluggarna igen, eftersom Löfgren beskriver det lilla rummet som mörkt.

Med dessa genomgripande förändringar fanns det inte längre plats för någon herrskapsbänk ute i tornets bottenvåning. Det är tänkbart, att den flyttades in i långhusets västra del, mellan portalerna och västgaveln, där det även finns plats för en smal läktare. Kanske var det rent av herrskapsläktaren, som omtalas 1752, då den måste repareras och målas, och som ersattes med en ny 1787? Eventuella spår av den döljs i så fall under västra långhusgavelns puts, bakom den nuvarande läktaren.

Sedan tunnvalvet kommit till, hamnade första tornvåningens gluggar nere vid golvet (fig 29, 32, 72b). Upphuggningen av deras träöverliggare gjordes sannolikt samtidigt med välvningen, för att något mer ljus skulle komma in i tornrummet. Dess bjälklag behövde däremot inte ändras, takhöjden, ca 2,20 m, var fullt acceptabel (fig 72b). – Tornets överdel behövde inte heller göras om. Genombrytning i östra tornmuren (fig 67) hör samman med period VI, då en panel spikades på undersidan av långhusets bindare. Efter kyrkans omvandling till klövsadelskyrka under period IV saknade alltså de båda tornens övervåningar förbindelse med varandra via långhusvinden. De hade var sin uppgång, precis som i andra öländska klövsadelskyrkor, t ex Persnäs och Bredsättra (SvK ÖI I:5, fig 315 och ÖI II:4, fig 31 A); inte heller i Hossmo kyrka finns det någon förbindelse mellan centraltornet och västpartiets profana övervåning (Tuulse 1955, fig 70).

Vid dateringen av period IV har vi flera faktorer att ta hänsyn till. Två milstolpar är de båda romanska kalkmålningscyklerna (se detta kapitel), varav den äldre utförts omkring mitten av 1100-talet eller något senare och den yngre i slutet av 1100-talet eller omkring år 1200.

Andra stödpunkter för en datering inom 1100-talet eller omkring år 1200 finner vi i den sekundära sydportalerna (fig 59), nämligen stenbehandlingen med det bevarade kantslaget (Lidén 1974, s 21 ff) samt portalens uppbyggnad med den avtrappade omfattningen ”genom två murhörn, som i likhet med dörrposten direkt övergår i överliggande rundbågar” (Evald Gustafssons karakteristik av bl a en portal i Guldrupe kyrka, som även kan gälla Resmo. Gustafsson 1959, s 42).

Den långsmala formen hos de sekundära fönstren i långhuset och absiden, det medvetna utnyttjandet av dels grå, dels rödaktig kalksten i den sekundära sydportalerna samt de formskurna kilstenarna i dess rundbågar är företeelser, som på Öland stöder en relativt sen datering (jfr Källa, ÖI I:4, s 326 f; Högby, ÖI I: 3, s 197 f).

Om kyrkan från början (per II–III) kan sägas vara en dansk anläggning, liksom Hulterstad I (not 63), pekar period IV i stället på en medverkan från Gotland. Det gäller speciellt den sekundära sydportalerna (fig 59), som har många fränder på grannön. Om täta kontakter mellan öarna talar export från Öland av golvsten och import från Gotland av minst 23 dopfuntar från 1100- och 1200-talen, några av sandsten, de flesta av kalksten (not 22). Importen berodde bl a på att den öländska kalkstenen inte lämpar sig för funtar av det stora format, som krävdes för dopritualen under medeltiden. Under 1600-talet däremot blev Öland en stor exportör av funtar till det svenska fastlandet, ty på den tiden behövde inte funtarnas cuppor vara så rymliga.

Export av andra gotländska stenarbeten, såsom altarskivor (Algutsrum, Källa gamla kyrka, troligen också Resmo, se nedan; jfr not 22) samt en mittkolonn med kapitäl i Segerstads kyrka (Boström 1978 B, s 146, 149–150) skedde tidigt, på grund av att ölänningarna i början inte kunde bryta sten djupt nere i berget, som ovan är omtalat (period II). Om gotlänningarnas tidigt dokumenterade skicklighet i stenbyggnadskonst vittnar också bl a en notis av den livländske krönikeförfattaren Heinrich om att biskop Meinhard 1185 inkallade gotlänningar till Livland för att bygga kyrkor.⁷¹

Ett konkret bevis för gotländsk medverkan i ett öländskt kyrkobygge under 1240-talet har Sölve Göransson funnit genom måttanalyser av sydportalerna i Gothem och Gärdslösa. Den senare är nämligen i alla delar en replik i 3/4 skala av den gotländska och båda är måttatta med en av allt att döma gotländsk aln om 52,2 cm (SvK ÖI II:3, s 168).

En av orsakerna till att de öländska kyrkorna befästes, var hotet från hedniska ester och andra östsvenskar^{71a}, riktat mot kusterna på ömse sidor om Kalmars-

sund från 1170-talet och till omkring 1240 (Tuulse 1955, s 159 ff). Detta var också bakgrunden till att de öländska fornborgarna moderniserades under samma tid, bl a Bårby, Gråborg och Eketorp, en verksamhet som av allt att döma leddes av samma byggmästare som i kyrkorna. Närheten till rikets gräns mot Danmark, dit Blekinge då räknades, var naturligtvis också en viktig orsak till befästningsarbetena. Om Sveaväldets sydligaste stödjepunkt Sveabod, nära Ölands södra udde, och det fasta borglägret Eketorp III, se Göransson 1983, s 109 f och där anförd litteratur.

I orsakskomplexet till de s k försvarskyrkornas uppkomst vill yngre forskare, liksom på sin tid Tuulse (1955, s 161), även rikta uppmärksamhet på handelsvägarna bl a i Östersjöområdet.⁷² Ur det perspektivet kan ombyggnaden av kyrkorna ha sitt ursprung i behovet av väl skyddade och starka varumagasin. Något motsatsförhållande mellan dem som hävdar kyrkornas försvarsuppgifter och dem som snarare betraktar dem som varumagasin synes dock inte föreligga. Även under fredliga förhållanden kunde kyrkorna användas praktiskt, t ex som pilgrimshärbärgen och tillfälliga bostäder för kringvandrande hantverkare, t ex skomakare (Öl I:5, s 439; I:6, s 596, 632).

V. 1200-talet och tiden intill medeltidens slut (fig 122 E)

Sannolikt var det i slutet av 1200-talet eller omkring år 1300, som absiden fick ett nytt, tvådelat och spetsbågigt fönster på södra sidan (fig 20 f, 122 E). Dess innersmyg skjuter upp ovanför det nuvarande fönstrets (fig 32, 75). Vad som gjordes under medeltidens senare del är obekant. Kyrkan blev kanske invigd åt Anna Självfredje, att döma av inskriften på en klocka (fig 20), se klocka nr 1 samt not 141.

VI. 1580-talet (fig 122 F)

Den höga och smala spiran på västtornet synes vara från Vasatiden (fig 20 ff), men arkivaliska notiser saknas från denna period. Dateringen till 1580-talet sammanställs här med en svit kalkmålningar (se nedan detta kapitel), som av stilistiska skäl kan föras samman med de arbeten, som pågick i Kalmar slott inför Johan III:s⁷³ giftermål 1585 med Gunilla Bielke. Höga, smäckra tornspiror, senare försvunna, utfördes under Johan III:s tid av hans arkitekter Dominicus Pahr och Willem Boy bl a på slotten i Kalmar och Borgholm (Olsson 1966, avb s 30; Öland 1963, s 71). Initiativet till förändringarna i Resmo kan rent av ha kommit från kungen, som

just 1585 och 1586 gav andra öländska kyrkor konkreta bevis för sina omsorger (not 73).

Troligen var det samtidigt, som långhusets tak panelades, genom att spontade panelbräder spikades på undersidan av bindarna och en enkel profilerad täcklist anbringades närmast väggarna. Det blev nu nödvändigt att skaffa en passage från västtornet till långhusvinden. Det är det fula genombröttet i tornets andra våning, som gjordes utan någon murad omfattning (fig 67). Tröskeln är kvar, av trä, men dörr och karm är borta. Om denna dörröppning i stället hade varit medeltida, skulle den ha utförts med så stor omsorg, att man kunde ha trott, att den var ursprunglig. Jfr t ex dylika i Högby (Öl I:3, s 194) och Löt (Öl II:2, fig 167, s 254). Bjälklaget över det som nu är tornets första våning låg ännu under period VI på ursprunglig nivå, varför det var bekvämare på 1580-talet än nu att komma in i torngenombyggnaden (jfr fig 72b).

I samband med att långhuset fick ett innertak, målades de norra och södra väggarna (kap Kalkmålningar). Av allt att döma utfördes det omkring 1585 av Arent Lambrechtz⁷⁴ från Emden, som var inkallad till Sverige av Johan III för att utföra målningar och andra dekorationer i Kalmar slott inför kungens bröllop. Arbetena i Resmo under period VI bör ha utförts mellan 1585 och 1592, då kungen dör. Hans efterträdare Karl IX är nämligen inte känd för att aktivt ha intresserat sig för landets kulturskatter.

VII. 1600-talet

Danskarna for hårt fram i Resmo under kriget 1677. I en supplik till kung Karl XI ger prästen (P P Petronius⁷⁵) en drastisk beskrivning av förödelsen:

”Den grymme fienden har alldeles inuti ruinerat Kyrkian, oppbrändt och borttagit, först hafwe wi mist bägge våra klockor, den ena wardt köpt året före än brändt blef och gåfwo för henne 900 Daler kopparmynt och hafwe till bemälte klocka länt af Mörbylånga Kyrka en hoop penningar, som wi nu måst betala; för det andra hafwe wi mist all Kyrkans skruf, både kalk och Mäsehakar, prädikstol, stolar samt allt som i Kiörkan fanns, så att dett intet war likt något Gudz huss; utan en röfwarehuss, så att orenlighet af creatur och folk gick öfwer foten, beläten i Kyrkan skyte de till måls åt och brukade narre spel; ja dhe skonte intet lichen, som lågo i grafwin, der en stor del af Allmogen hade förwaradt sin egendomb i Kyrkian och altsammans borttagit och taket på den ena sidan af fienden samt af owäder fördärfwat, altså äre wi, så fattiga, att wi icke förmå henne

uprätta m m” (citatet hämtat ur Ahlqvist 2:2, s 303 f.) Ahlqvist gör själv ett tillägg: ”Prästegårdshuset blefwo allesamman af Fienden förbrände. Alt hwad penningar, som fanns i Resmo och Mörbylånga Kyrkor blefwo bortröfwade. . .”

Med anledning av skrivelsen skänkte Karl XI 100 daler smt till kyrkans klockköp och från andra socknar lämnades även ekonomiskt bistånd till den hårt drabbade församlingen. Kyrkans återställande tog lång tid i anspråk.

Ahlqvist såg att västtornets spira var gammal och hade reparerats upprepade gånger, bl a fann han årtalen 1630 och 1729 (period VIII) ”med knif inskurna” på sidostöd i spiran (Ahlqvist 2:2, s 190, not 2).

VIII. 1700-talet (fig 122 G)

Iståndsättandet av kyrkan och dess inredning, som hade spolierats 1677, fortsatte under 1700-talet. 1707 hade tydligt en stiftskollekt beviljats, ty detta år förklarade Gräsgårds församling på södra Öland, att den omöjligt kunde lämna något bidrag till Resmo, emedan dess egen kyrka, som också lidit stor skada, ”af församlingens egen omkostnad ifrån fiendens ofredeliga sköflande är förbättrad med panering, tornets ansande, läktare och stolar. . .” (Gräsgård st prot 1707).

Den höga spiran på västtornet krävde ständiga reparationer, bl a 1729, utförd av byggmästare Fröling (inskuret årtal, se period VII), 1732 av Nils Swan^{75a}), 1748 av skogvaktare Gädda, 1748 efter ett åsknedslag⁷⁶ och 1753–1754, efter ännu ett åsknedslag, av Anders Jönsson och ”Bläckslagaren” Olof Smith från Kalmar. Den senare fick betalt för 48 st ”Bläck” samt för deras påslående. Till kostnaderna för spån, tjära, virke etc tillkom också båtfrakt, ty det mesta hämtades från Småland.

Under åren 1728–1745 svarade murmästare Anders Hane i Gynges för många förbättringar av kyrkan. Predikstolen var ”lässig och will skrida ifrån muren. . .”, varför man beslöt att den i samband med reparationen skulle ”flyttas till södra sidan der fönstret är”. Detta torde inte ha inneburit, att den dittills hade varit placerad på norra sidan, som den nuvarande, utan att den stått längst inne i långhusets sydöstra hörn på ett sidoaltare, vilket var det vanligaste (kap Inredning). I samband med att predikstolen reparerades och flyttades någon meter åt väster, gjorde Hane också två nya fönster, för att göra kyrkan ljusare (st prot 1728; räk 1729–1730; vis prot 1735). Det ena fönstret var troligen en förstoring av långhusets östligaste fönster på södra

sidan (det som skulle ge ljus till predikstolen). Var det andra fönstret befann sig, vet vi inte. Kanske på norra sidan, uppslukat 1785 av ett av de spetsbågiga? Det kan också ha varit ett romanskt, tidigare igenmurat fönster, som tagits upp igen. Även ”fönstret i Choret”, d v s absiden, krävde åtgärder 1739, men vilket av de båda fönstren det gällde eller vad som gjordes, framgår inte av arkivalierna. Förutom Hanes arvoden medförde reparationerna naturligtvis många andra utgifter för material (trävirke, taktegel och järn togs från Södra Möre), gråkalk, vitkalk (s k gotlandskalk) och löner till snickare och glasmakare etc. Mellankyrkans tegeltak reparerades också av Hane 1733 och vid biskopsvisitationen 1735 vitsordades kyrkoherdens ”berömlige sorgfällighet”, varigenom kyrkan var väl omlagad såväl innan som utan. Biskopen föreslog emellertid, att kyrkan också skulle rappas och vitlimmas ”innantill”, så snart kyrkans ekonomi tillät detta.

De av biskopen föreslagna förbättringarna påbörjades redan 1738 i och med att man hyrde ställningsvirke från Mörbylånga kyrka. Även för de omfattande murningsarbeten, som bedrevs från slutet av 1730-talet och fram till 1745, bar murmästare Hane huvudansvaret. Kyrkans yttermurar hade stått med bart murverk ända till 1741. Detta år rappades och ”hwijsmöniades” västtornet, sedan det hade blivit reparerat. Följande år var det östtornets tur att behandlas på samma vis, 1743 började man uppföra en sakristia vid korets norra vägg (fig 22, 122 G), vars murverk hade lämnats oputsat (fig 34–35), och såväl sakristian som ”mellankyrkan” putsades både ute och inne.

Under första halvåret 1744 arbetade man vidare på sakristian, dels yttertaket, dels allt träarbete i interiören, tak, golv, dörr och dörrkarm (mot koret. Någon ytterdörr fanns ännu inte). För allt detta svarade snickaren mästare Pilltz (not 43); smeden Hiulberg gjorde beslag, gångjärn etc.

På en allmän sockenstämma samma år gjordes en uppräknings av vad som ännu återstod att göra:

”. . . förestältes Kyrkans nödvändigheter och vidare omlagande; så till gålf, stohlar, Sacerstigans förfärdigande, wåkenhus byggande, altarets omlagande, som större klockas tillställande”. Men i kyrkokassan, som ”nu intet mer kan tåla någon utgift”, återstod i skrivande stund endast 34 daler smt, eftersom den lilla församlingen hade varit besvärad av utgifter och arbete på grund av reparationer som pågått i flera år. I detta trängda ekonomiska läge beslöt stämman att ansöka om en rikskollekt ”till denna fattiga kyrkias wedmachthållande och förbättrande”.

Två stiftskollekter erhöles 1747, men under mellantiden stod inte arbetet med kyrkan stilla. Mäster Hane arbetade på sakristians yttertak och svarade ”för så väl Träwärbets som Teglets påläggande”.

1746 tillkallades murmästaren Herr (not 40) från Kalmar för att mura igen nordportalen, utvidga västportalen samt mura ”mellan-muren”, d v s mura igen tornbågen, så att endast en dörröppning återstod. Snickaren Pilltz gjorde nya dörrar, både i västportalen och i ”mellan-muren”. Här uppräknade åtgärder, med undantag av nordportalens igenmurande, är väl identiska med det ovan uppräknade arbetet med ”wåkenhus byggande”. Till Herrs uppgifter 1746 hörde också att ”anlägga” sakristians tak samt att rappa och vitmena dess väggar, vilket torde vara ett underkännande av Hanes arbete, utan att detta kommenteras i arkivalierna. Herr repareerade också mellankyrkans tak och lade på 300 tegelpannor.

I väntan på att de år 1747 beviljade kollektmedlen skulle inflyta, nöjde man sig med att detta år lägga nytt golv i koret samt ändra altardisken, så att den blev bekvämare (kap Inredning). Stenhuggaren Petter Enman, som fick bo hos klockaren, kanthögg och lade in 230 alnar skurad golvsten (not 42). Han kanthögg och inlade också en stor flisa, troligen en gravsten. Flera sådana låg nämligen i golvet före 1890 (period IX), se fig 25.

Under 1752 målades det omgjorda altarskranket och de nya bänkarna (kap Inredning). 1754–1755 betalades ”2^{ne} karlar som rest efter olja till målaren som målte läktaren” (kap Inredning) och samma år reparerades sakristians tak ännu en gång av en murmästare.

1757–1758 reparerades mellankyrkans tak. 6 läster kalk anskaffades från Högby. Arbetet tog murmästaren 9 dagar att utföra. För detta arbete köptes också 12.000 st spik att fästa teglen med. Bräder anskaffades från Småland, där också ”hästpengar” betalades.

Från och med år 1758 saknas i allmänhet detaljerade uppgifter i räk om vilka arbeten som verkligen har blivit utförda i enlighet med fattade beslut. I Resmo, liksom på andra håll, kom man ibland överens om att utföra reparationer och andra åtgärder, men dessa sköts ofta upp, år från år, utan att det framgår av arkivalierna, att så skedde. Genom att jämföra totalsummorna, som ibland växlar i storlek från det ena året till det andra, går det emellertid att på ett ungefär räkna ut, i vad mån ett beslut verkligen har blivit genomfört eller inte.

1777 skulle stigluckan, som var av trä (fig 22), ersättas med en murad port (kap Kyrkogården). Arbetet skulle utföras i samband med reparationer i västtornet (st

prot). En av åldermännen skickades upp i tornet och fann, att ”med Klåckans ställning” var ”icke något att befara”, men vad som däremot brådskade, var ”at i den wästra gafweln har en balk warit inmurad, som aldeles är förrutnad och rummet efter Balken tomt”. Öppningen skulle muras igen i samband med arbetena på den nya kyrkogårdssporten, vilken torde ha byggts 1777 eller 1778 (fig 23–24). Av allt att döma, var det den förrutnade balken, som 1826 blev ersatt med den mellersta bjälken under klockstolen (se ovan, Västtornet, fjärde våningen).

1780 frågade prosten om klockan i tornet, ”huruwida någon losning i ställningen eller annan åkomma skulle på henne finnas”. Klockaren, som hade ringningen om händer, svarade, att ”han intet fel har funnit sedan hon blef ansad i gången”. Sexmännen ville gå upp i tornet någon söndag, då det ringes, ”och noga efterse om något finnes bräckeligt och det gifwa antingen mig eller Åldermännen tilkänna”. Man beslöt vidare, att köpa ½ kvarter bomolja för att smörja klockan med.

13/5 1781 meddelade prosten, att det fanns skador på kyrkovalvet och ”Chor Kupan öfwer Altaret”, d v s absidvalvet. På detta hade en spricka tilltagit åtskilligt och man beslöt att murmästare Henrik Wermelin (not 41) ”med första” skulle undersöka skadan. Det förefaller också, som om Wermelin utförde den nödvändiga reparationen utan dröjsmål.

Under hösten samma år meddelade prosten, att sakristians golv skadats av takdropp och man beslöt därför, att ”i winter” beställa 7 dubbelbräder, 6 alnar långa, för reparationen. Först skulle emellertid sakristians tak repareras, ”som i vår beqwämligen kan ske aldenstund Kyrkan har tilräckelig kalk til denna reparation; äfwen som kyrkotaket nöwdändigt måste lagas så ansågs nyttigt at 6 tolfte bräder 6 al: långa uphandlas samma gång som dubbelbräderna”. Följande år påminde häradsdomaren om reparationen samt om att även ”taket öfwer Läcktaren”, d v s mellankyrkans tak behövde sättas i försvarligt stånd. Troligen utfördes de beslutade reparationerna strax därefter, ty i maj 1784 lades 23 daler smt i stora kyrkokistan för försäld kalk. Av allt att döma var det 1784, som sakristians sadeltak kom till (fig 25, 46, 122 H).

Vid den ordinarie stämman 22/5 1785 övervägde prosten Salomon med församlingen om ”nöwdändigheten at med fult alfwar och flit företaga Kyrkans reparation och som tiden nu icke medgaf at undersöka hwad som ther til fordras nöwdändigt med the tilbehör som ther til fordras”, sammankallades därför en extra sockenstämma ”nästa söndag”, d v s 30/5.

Till stämman hade murmästare Wermelin kallats. Han och sexmännen hade undersökt kyrkan och man beslöt i anledning härav bl a att "tilmura gluggarne på östra sidan", d v s östtornet, och ersätta dem med "ventiler, på det hwalfwet måtte få nödig luft". Valvet skulle sättas i bättre stånd på sidorna, tre av "mellankyrkans takbalkar vid ändan woro ruttnade" och skulle med säkerhet kunna "hjelpas genom skarfnig", den västligaste bjälken i mellankyrkan "skulle ny inläggas" (se ovan, Byggnadsbeskrivning, avsnittet Yttertak etc) och sist beslöts, att tegeltaket över mellankyrkan skulle sättas i försvarligt stånd genom att takpannorna togs ned och gjordes rena från mossor och "de bristfälliga läcktorna inläggas nya". På Wermelins förslag fattades också beslut om vad som behövde anskaffas av byggnadsmaterial och slutligen träffades avtal med murmästaren om arbetets utförande.

Utöver i st prot uppräknade åtgärder företogs 1785 ytterligare, mycket omfattande förändringar, ehuru ingenting är nämnt i arkivalierna (fig 122 G). Dit hör de stora, spetsbågiga fönstren, som är så karakteristiska för kyrkan, liksom det nuvarande trätunnvalvet, som ersatte den vågräta takpanelen från period VI. Tunnvalvet utfördes tydligen i samband med att "takbalkarna" reparerades. Av de gamla panelbräderna gjordes en gångbana uppe på vinden. – När absiden fick de nya fönstren, förstördes pilastrarna (fig 46). – Sannolikt var det också 1785, som korttrappans ingång murades igen och vapenhusets trapphus förändrades, genom att den inre begränsningsmuren togs bort (fig 25).

Det finns inga ritningar till kyrkans ombyggnad 1785. De spetsbågiga fönstren är troligen inspirerade av Torslunda kyrka, för vars omfattande ombyggnad 1776 Wermelin hade svarat. (Thornell 1953, s 86–87; Svennebring 1976, s 17 f). Han bodde f ö själv i Torslunda. Nygotiken uppträdde första gången i det gamla Kalmarstiftet i Åby kyrka, byggd 1774⁷⁷. Det var Adelcrantz själv, som hade signerat ritningen. Fogelmarck (not 77) förmodar, att Adelcrantz inspirerats av de spetsbågiga fönstren i S Klara kyrka i Stockholm, för vilken han hade ritat en ny, aldrig utförd tornhuv (SvK, Sthlm VI, fig 66–67). Vad S Klara beträffar, kan det f ö erinras om att "i synnerhet Johan III var benägen att på ideologisk grund hålla fast vid den got. stilen såsom den sanna kyrkoarkitekturen" (Sundquist 1969, sp 424). – Till de två tidigaste exemplen på nygotik i Kalmar stift, som Hofrén nämner (not 77), förutom Åby även Torslunda, kan fogas Kastlösa (1700-talets sista år) och Källa (1802, Öl I:4), jämte här behandlade Resmo.

De omfattande byggnadsarbetena fullbordades under

1785 och vid den ordinarie sockenstämman 1786 beslöt man, att allt det myckna kalkgrus, som hade samlats på kyrkogården sedan reparationen "förl. år", skulle köras bort av byamännen i Kleva, Resmo och Mysinge.

I slutet av 1780-talet byggdes en ny läktare och diskuterades anskaffandet av en altartavla (se kap Inredning). 1795 var västtornet förfallet. Man föreslog, att den höga spiran skulle tagas ned och ersättas med en låg huv, lik östtornets, och rådfrågade smeden Niclas Lindgren från Högsrum. Vågade han taga ned spiran "utan att derwid wore någodt att efwentyra?" På grund av att spiran förmodligen tjänade som sjömärke, inhämtade man tillstånd till rivningen från Amiralitetskollegium i Karlskrona. Nedtagandet av tornspiran skulle utföras på våren 1796 och innan dess skulle tornet förses "med starcka förbindningar". Dessa förstärkningsarbeten utfördes på hösten 1795.

I slutet av augusti följande år gjordes påminnelser om tornet, men det ansågs nu så starkt, att det ännu med säkerhet kunde stå längre. När ärendet åter togs upp 28/1 1798, beslöt man att anhålla hos landshövdingen om ett förordnande för murmästare Wermelin att göra upp förslag till lämpliga åtgärder. Denne ansågs nämligen vara mycket mångsidig, gjorde själv timmermansarbete, kunde göra ritningar och upprätta förslag. I april samma år avlämnade Wermelin sin rapport. Man beslöt att uppskjuta reparationen till 1799 och att under tiden anskaffa material. Det skulle emellertid dröja ytterligare 25 år, innan västtornets reparation åter blev aktuell (period IX).

Däremot gjorde Wermelin 1799 ett trapphus för den nya predikstolen i vinkeln mellan långhuset och sakristian (fig 30, 122 G). I samband med att en ny altarpupp-sats, altarring och predikstol uppsattes (se nedan, Inredning), beslöt man att måla långhustaket, läktaren och fönsterkarmarna.

IX. 1800-talet (fig 122 H)

Förberedelserna i slutet av 1700-talet till västtornets reparation avstannade i och med kyrkoherde Israel Ahlqvists död 1799 (not 26). De provisoriska förstärkningsarbetena på tornet synes också ha gjort ett uppskov mindre riskfyllt. Under kyrkoherde Isak Pihlqvists⁷⁸ första år ägnades socknens krafter åt prästgårdens nya mangårdsbyggnad och åt mindre reparationer. När stämman år 1808 bad om uppskov att måla läktaren och bänkarna, ett arbete som enligt ett tidigare fattat beslut skulle verkställas sagda år, medgav kyrkoherden detta "med afseende på närvarande tidens beskaffenhet".

1814 skulle "kuren", dvs predikstolens lilla trapphus, repareras och några år senare krävdes en del dyrbara nyanskaffningar av inventarier, bl a mässhake, kalkduk, vinkanna och altarduk (kap Inredning). Gravstenarna bortfördes från kyrkogården 1817–1820, för att en ny begravningsordning skulle kunna införas och 1822 beslöt man att ersätta klivstättan, som dittills hade varit av trä, med en murad sådan (kap Kyrkogården). Underhållsarbeten på det förfallna sakristietaket avhandlades 1821 och 1823, liksom reparation av den höga stegen i västtornet (fig 72 b).

Inte förrän vid den ordinarie sockenstämman 17/5 1824 togs frågan om västtornets reparation åter upp. Den hade då vilat sedan 1798. Skulle den höga spiran repareras eller tagas ned? Beslut härom skulle fattas, så snart en kunnig byggmästare hade besiktigt västtornet. I september samma år framlade byggmästare Söderström⁷⁹ resultatet av sin undersökning jämte ett kostnadsförslag till de åtgärder, som han ansåg lämpliga. Han hade nämligen funnit, att västra tornet "befans af den beskaffenhet att det icke utan alt för dryg kostnad kunde repareras, och ändå icke blifva för någon betydlig längre tid varaktigt". Den höga spiran skulle därför ersättas med "en så kallad åttkantig Trädhuf; och på det kyrkan må få ett bättre utseende, kommer äfven Östra Tornet att nedtagas till lika högd med kyrkotaket . . ."

Det sistnämnda var emellertid bristfälligt, "dess platta slutning bör upphöjas och med nytt Tegeltak förses", varefter hela kyrkan skulle rappas och vitmenas såväl in- som utvändigt. Med ledning av Söderströms materialförteckning skulle åldermännen förhöra sig om priserna, varefter ett kontrakt skulle upprättas, så att arbetena kunde företagas nästkommande år, dvs 1825. Kyrkans fordringar, jämte ränta, skulle drivas in efter 5 månaders uppsägning. Hemmansägarna Olof Persson i Resmo och Per Andersson i Lilla Frö skulle biträda vid materialanskaffningen och åldermännen skulle föranstalta om östra tornets "rengöring".

Beslutet om hur kyrkan skulle byggas om hade emellertid missuppfattats av vice pastor Dahlström⁸⁰, boende på gården Karlsberg i Mysinge. Han hade överklagat beslutet, som han fann förhastat, hos landshövdingen i Kalmar. Vid en extra stämma 3/10 1824 behandlades Dahlströms besvärsskrivelse. Sockenmännen bedyrade, att de noga hade övervägt ett beslut i en angelägenhet, som "i nära 30 år varit påtänkt af deras förfäder, men ej kommit i verkställighet". Även de hade, i likhet med Dahlström önskat bevara den gamla spiran på västtornet, men denna befanns nu, trots upprepade reparatio-

ner, helt och hållet förruttnad, "hvilket erkännes af alla dem, som närmare än på blotta marken betraktat det" (underförstått: till skillnad från Dahlström!). Man enades om, att Dahlström hade missförstått beslutet.

Det var ingalunda frågan om att "i grund nedriva båda tornen å deras kyrka, taket emellan tornen för att sedermera öka Murens högd på väggarna af mellankyrkan, samt sedermera uppbygga ett nytt Torn". Mellankyrkans murar skulle inte höjas, "de äga den fullkomliga högd, som de behöfva", det var "de så kallade Spanten" som skulle ökas, för att få kyrkotaket mera brant och därigenom mera varaktigt än det nu är "genom sin platta slutning". Trots detta försökte Dahlström förmå församlingen att uppskjuta det dyrbara företaget "i en tid, så tryckande för lantmännen". Församlingen vidhöll emellertid sitt beslut, bl a emedan "Skogsprodukterna årligen blifva dyrare . . ." Sockenborna hade "genom försynens Hand i mångfaldiga år och äfven detta år blifvit befriade från missväxt, utan äger Spannemål till afsalu . . ."

I januari 1825 uppvisades vid en extra stämma en ritning till lanternin, uppgjord vid ÖIÄ. Den visade emellertid en fyrkantig i stället för en åttkantig "såsom i deras tanka, mera prydlig och till likhet med angränsande Torslunda⁸¹ Församlings Kyrko-Lanternin här å Landet". Man hade redan anskaffat virke till en sådan. Ärendet brådskade, i synnerhet "som Kyrkan under förliden höst, genom ovanliga Stormväder blifvit betydligt skadad".

En ny ritning från ÖIÄ uppvisades i februari samma år, visserligen med åttkantig lanternin, men denna gång ansågs taket för platt. I stället önskade man "ett högre eller så kallat kupigt tak".

Slutligen "framteddes" 20/5 1825 en stadfäst ritning som helt överensstämde med församlingens önskemål (fig 74), utarbetad av G F Bohm (not 29).

Förberedelserna till kyrkans ombyggnad upptog hela 1825. Järnplåtar till västtornet skulle levereras av bruksförvaltaren Hildebrand på Flerohopps järnbruk i Småland och två läster gråkalk skulle anskaffas från Degerhamn eller personer däromkring. Beställt virke hade transporterats till Bottorps hamn i Småland. En del därav skulle hämtas med båt, men längre och grövre virke skulle vid tjänlig väderlek flottas över Kalmarsund och hämtas vid färjestället i Fröbygårda, Vickleyby sn.

Entreprenadauktion hölls 30/6 1825 och byggmästaren Håkan Göth (not 38) från Segerstad lämnade det lägsta anbudet. Enligt det kontrakt, som upprättades, skulle västra tornspiran och torntaket nedtagas. Om tornmuren var dålig högst upp, skulle den muras om till

Fig 74. Ritning till ombyggnad av västtornet, utarbetad vid ÖIÄ av Gustaf Fredrik Bohm 1825. RA.

Drawing for rebuilding of W tower, 1825. The drawing was not followed in all details. Cf fig 61.

ursprunglig höjd. På tornet skulle lanterninen placeras enligt den fastställda ritningen och i denna skulle beredas plats för två klockor, med tanke på framtiden.

Jämför man västtornets exteriör (fig 61) med den fastställda ritningen (fig 74), visar det sig emellertid, att de avviker från varandra. Ett stort rundfönster, som enligt ritningen skulle ersätta klockvåningens västra ljudport, placerades nämligen längre ned i västfasaden. Enligt kontraktet skulle ”de nu å Tornet varande större och mindre Gluggar igenmuras och andra åter göras efter behovet, hvilka böra med fönster förses, så vida ej det å Ritningen utsatte fönstret genom några alnars nedflyttning skulle blifva tillräckeligt att upplysa hela uppgången till Klockan”. I själva verket ansågs tydligen inte det nya rundfönstret vara en tillräcklig ljuskälla, utan man behöll också några ursprungliga ljusöppningar, medan ett par andra murades igen (se ovan beskrivningen av västtornet).

Vad östtornet beträffar ändrade man redan tidigare fattade beslut och ämnade behålla det, sedan taket reparerats och en del gluggar igenmurats och fönster satts i andra ”för att derigenom kunna afhålla fogel, som tillfogar stor skada”.

Arbetena skulle inledas i maj 1826 med att västtornets spira togs ned. I stort sett utfördes ombyggnaden i enlighet med den fastställda entreprenaden. I västtornet ersattes stentrappan i bottenvåningen med en av trä (fig 27) och ”kalk- och sand-kurarne neder i vapenhuset”, det smala utrymmet vid vapenhusets södra vägg (fig 25), togs bort. I dess ställe skulle ett tjänligare utrymme för dylika saker inrättas, såsom till exempel under den nya trappan (fig 27).

Öppningen i vapenhusvalvets nordöstra del utvidgades. I stället för det låga bjälklaget över första tornvåningen (fig 72 b) gjordes ett nytt, ungefär 1 m högre upp, med trätrappor (fig 29, 32, 31). På den övre trappans vant inristades bl a årtalet 1826 med romerska siffror, initialerna SR sammanbundna samt två bomärken (fig 15 d, e).

I den forna klockvåningen i nivå med ljudportarna byttes den mellersta bjälken ut mot en ny, märkt med årtalet 1826 och initialer för två män, S I S och P I S. På detta underlag byggdes en mycket hög klockbock, som når ända upp i lanterninen (fig 29, 32), med plats för två klockor. Som redan är omtalat ovan i beskrivningen av västtornet, ristade byggmästare Göth in sitt namn och upplysningar om den nya klockbocken på en av stråvorna uppe i lanterninen.

Under byggets gång vidtogs en del förändringar i förhållande antingen till entreprenaden eller till den

fastställda ritningen. Sålunda gjordes torntaket brantare genom att det höjdes $\frac{3}{4}$ aln ”till kyrkotornets desto större prydlighet och varaktighet”. Många åtgärder framgick inte av ritningen, utan fick diskuteras och beslutas under hand. Lanterninens luckor skulle göras inåtgående och förses med järngaller, 5 kvarter, dvs ca 60 cm, höga och lanterninen målas ”med en grön färg som liknar gräsets couleur, men luckorna dertill, så väl som båda taklistorne blifva hvitmålade” (st prot 31/5 1826). Ett par veckor senare bestämdes vidare, att ”hörnluckorne allenast med färgor skola blifva utmärkte och gjorde”. Dessa blindluckor är numera ersatta med glasade fönster. Ingenstädes är den målade akantusrankan (fig 61) nämnd, varken på 1820-talet eller senare. Vidare beslöt man i maj 1826, att nya dörrar skulle göras på kyrkan och förses med ram.

Arbetets organisation bestämdes i detalj. Bara manbart folk skulle tagas emot. ”I det hus der karl finnes emottages ingen qvinsperson.” Arbetet skulle börja klockan 5, sedan man ringt i klockan, och byggmästaren skulle själv hålla morgonbön efter upproppet. Arbetsdagen varade till kl halv 8 em, inklusive tre måltidspausar, kl 7, kl 12 och kl halv 5.

Västtornets ombyggnad bedrevs målmedvetet och samarbetet mellan Göth och sockenborna var så gott, att han fick tillstånd att bosätta sig i församlingen. I augusti 1826 var ombyggnaden av västtornet nästan färdig och man började planera arbetets fortsättning, melankyrkans nya vattentak. Det var i samband därmed, som frågan om östtornets bevarande åter blev aktuell. Vid den förnyade diskussionen i ämnet enades man om, att östtornet, ”som utan mycken kostnad ej skulle kunna repareras, och ej vore till någon nytta, skulle rifvas neder till medelkyrkan och kyrktaket komma att gå rakt ut”. Beslut härom fattades 13/8 och rivningen gick så snabbt, att den var klar redan 27/8. Så snart medhinnas kunde, skulle sten- och mullhögarna efter det raserade tornet föras bort från kyrkogården. Det föreslogs bl a, att man av sten från östtornet skulle uppföra svinhus vid prästgården, men om så skedde eller ej, har inte gått att verifiera. En analys av stenmaterialet i en byggnad strax öster om kyrkan (fig 10 D, 16), dels ett rundfönster (fig 69, 70), dels själva vägarna, diskuteras ovan i kap Byggnadshistoria, perioderna II och IV, emedan mycket talar för att däri ingår delar från östtornet.

Sedan östtornet rivits ned till något över det ursprungliga korets nivå, byggdes ett nytt gavelröste i öster (fig 29, 32, 33, 46) och sidomurarna gjordes något högre än långhusets, för att det skulle bli möjligt att

lägga ett gemensamt vattentak över långhus och kor. Samtidigt blev de översta delarna av långhusets östliga hörn ommurade. Det nya takets nock placerades ca 120 cm högre än den gamla (fig 43 b) och sträcker sig utan avbrott ända till korets östra gavel. Takfallen blev något brantare än de ursprungliga. Absidens taklist murades om med tegel och dess tak betäcktes med järnplåtar. Lyckligtvis måste långhusets gamla bindarbjälkar ligga kvar. Trätunnvalvets spant var ju spikade på deras undersida. De nya takstolarna beskrivs ovan i avsnittet Yttertak, takstolar och vindar. Man beslöt att vitlimma takpanelningen i kyrkan och "borrst hoptagas till en anstryknings borrhste för hvart byalag" (st prot 1826). Förra sjömannen Jacob Berglund i Vickleby utförde arbetet.

Redan 15/10 1826 kunde man hålla syn på kyrkobygget, genom vilket den gamla klövsadelskyrkan hade förvandlats till en ordinär empirebyggnad.

*

Tiden fram till nästa stora ombyggnad 1890–1892 ägnades i mindre grad åt kyrkobyggnaden och kyrkogården. Enligt arkivalierna rör det sig om normalt underhåll, vartill kommer inköp av ännu en klocka 1849. Församlingens omsorger gällde huvudsakligen prästgården och skolan.

1885 började man samla byggnadsmaterial och 22/10 1888 uppgjordes ett detaljerat program för en förestående reparation. Bl a skulle 1) en ny bänkinredning göras, med användande av material i de gamla (se nedan Inredning) och i samband därmed skulle bänkkvarteren få trägol, medan gångarna fortfarande skulle ha stengolv, 2) läktaren skulle utvidgas i rät linje och förses med en rundel utåt, 3) trävalvet, som förmodades vara i gott skick, skulle oljemålas i blått, 4) altartavlan skulle renoveras, 5) all förgyllning förbättras, 6) inre och yttre väggar putsas och "hvitmas, hvarvid bör iakttagas, att gamla rappningen afhackas, der så befinnes nödigt", 7) vid målningen bibehålles samma färgton, såsom den nu befintliga, 8) tegeltak påläggas, "dervid allt brukbart gammalt tegel användes" samt 9) "nedhuggas fensteröppningarne till 6 tum öfver de nuvarande bänkarne och nya fönster insätts" (st prot). Som det skall framgå nedan, utfördes endast en del av de beslutade åtgärderna, medan andra, som ej nämns i arkivalierna, blev utförda i stället.

Som en förberedelse till de kommande arbetena kan man betrakta ett beslut i maj 1889 att planera och snygga upp kyrkogården och lägga om muren, "der så nödigt är" och anbringa järnportar i södra muren. Detta arbete skulle utföras vintertid, för att bli billigare (st

prot). Se ovan, kap Kyrkogården.

Under senhösten 1889 bestämdes, hur arbetet vid den kommande kyrkoreparationen skulle organiseras, samt att en orgel skulle beställas (se nedan, Inredning). Även en "ugn" av bästa slag skulle insättas i kyrkan. I april följande år fastställdes en matlagslängd för kördagsverken under kyrkoarbetet, som torde ha satts igång omedelbart. Arbetena fortgick i etapper ända till försommaren 1892, men vad som företogs under det ena eller andra året framgår inte alltid av arkivalierna.

På våren 1890 var tydligen innerväggarna föremål för "avhackning", ty kalkmålningar hade upptäckts under putsen. 23/6 1890 föredrogs inför stämman ra Hildebrands skrivelse till K Majt med underdånig hemställan om nådig föreskrift "att den målning som påträffats i Resmo kyrkas triumfbåges södra sida, skall för framtiden bevaras samt att de i kyrkan förekommande grafstenar tagas till vara och de grafvar öfver hvilka de ligga, omsorgsfullt täckas och att anteckning göres om hvar stens ursprungliga plats". Församlingen accepterade förslaget, såvida det ej var förenat med några kostnader. Därjämte anhöll stämman om att "den grafsten som är belägen i midten av choret, fortfarande må der kvarligga" – det gällde den i fig 117 avbildade stenen. Beträffande fyndet av kalkmålningar, se kap Kalkmålningar. Gravar inne i kyrkan behandlas nedan i kap Inredning.

Ra Hildebrands skrivelse visar, att arbetena i kyrkan var på god väg i juni 1890. Arbetena med den nya bänkinredningen synes ha medfört, att golvet i hela kyrkorummet höjdes till sin nuvarande nivå, 63 cm över det gamla, och gjordes helt av trä. Många – troligen alla – gamla gravstenar togs till vara. Några förvaras nu i vapenhuset, men den dokumentation av gravminnen, som efterlystes i den ovan citerade skrivelsen från Hildebrand, utfördes inte. I varje fall har inte någon sådan påträffats i kyrkans arkivmaterial. Däremot placerades gravstenen i fig 117 i koret i enlighet med församlingens önskan.

Långhusfönstrens förlängning nedåt företogs väl också i samband med arbetena med bänkinredningen. De nya fönsterbågarna fick en diagonalindelning i tidens smak (fig 38). Den nya sydportalens tillkomst berörs inte i arkivalierna, men det är naturligt att tänka sig, att även denna, jämte igenmurningen av den gamla, gjordes samtidigt med fönsterarbetet (fig 122 H). Den nya sydportalen placerades mitt i sydfasaden (fig 27,38 ff). Det var en rundbågig genombrytning, försedd med ett par dörrar och över dem ett fönster, allt placerat invid murens innerliv, så att en djup yttersmyg bildades.

Till reparationerna 1890 hörde också en översyn av kyrktaket (årtalet 1890 är inskuret på en av korets takstolar) samt installationen av en kamin i långhusets sydöstra hörn (fig 13, 26, 27, 38). Tornets och lanterninens tak var fortfarande klädda med tjärad spån (fig 38). På hösten beslöt man att uppmana byggmästaren O Wärmelin att avsluta arbetena före oktober månads utgång, i annat fall skulle han bli tvungen att betala för att någon annan slutförde dem.

Även 1891 företogs takreparationer, bl a på absiden och sakristian. Den senare blev även föremål för andra förbättringar. Sannolikt var det i samband med dessa, som sakristian fick en direkt ingång i sin västra mur (fig 16, 30), fastän ingenting härom är nämnt i arkivalierna.

En orgel installerades på läktaren 1892 (se kap Inredning) och i sakristians nordöstra hörn placerades en kamin, som försågs med skorsten.

Kyrkans utseende efter 1890-talets reparationer framgår bl a av fig 38, av uppmätningar (fig 27), utförda för SvK räkning 1918 av Albert Flink⁸² samt av Anders Billows anteckningar 1924 (not 11). Kyrkans exteriör hade spritputsade väggar med slätputsade omfattningar. De gamla igenmurade fönster- och dörröppningarna doldes helt under putsen, så att fasaderna visade stora, hela ytor (fig 38). Även det inre visade stor enkelhet. Den färgbeskrivning, som Billow gör, kommenteras nedan, se period X.

X. 1900-talets förra hälft (fig 122 J)

I början av 1900-talet gjordes några mindre reparationer, bl a målades interiören 1909. Enligt Billows färgbeskrivning 1924 hade väggarna överdragits med en ljusgrön kalkfärg, utom längst ned, där en bröstpanel hade målats med oljefärg i en mörkare nyans. På ett foto i ATA, taget av Anders Roland 1911⁸³ (fig 26) syns den mörka panelen tydligt. Den nådde ungefär upp till fönstrens underkant och fönsteromfattningar var markerade med ljusare färg. Vid samma tillfälle målades långhusets tunnvalv vitt. Utöver normalt underhåll av kyrkan fick långhuset en ny kamin, tornet omtäcktes 1915 med plåt av A Rydström (se ovan, inskrift i tornets andra våning) och 1916 målades sakristian.

1923 avsattes pengar för kyrkans yttre renovering, som utfördes 1924 efter ett program, som var uppgjort av Anders Roland (not 83) på uppdrag av BSt. Anders Billow var RAÄ antikvariske kontrollant och hans utförliga dokumentation i ord och bild har varit mycket värdefull för kunskapen om Resmo kyrka. Murverket befriades från gammal puts (fig 36, 37) och yttersmy-

garna till de igenmurade, romanska portalerna och fönsteröppningarna frilades (fig 55–58). Därigenom bröts det stränga intryck, som fasaderna gjorde efter 1890-talets restaurering. Jfr fig 38 och 39.

Exteriörens nya puts var en spritputs, avfärgad i ljusbrunt, med slät, vitkalkad puts i omfattningarna och de framtagna yttersmygarna. En rekommendation av Sigurd Curman och Årland Noreen till församlingen, daterad 21/8 1924, att lämna ytterfasaderna opputsade, vilket de ansåg skulle vara till stor fördel för kyrkan ur både konstnärlig och kulturhistorisk synpunkt, anlände alltför sent till Resmo. Fasaderna var då redan omputsade.

Allt trä i taklister, vindskivor och fönsterbågar målades vita. Lanterninens färgställning 1924 i ockragult, vitt och ljusbrunt var densamma som i dag efter restaureringen 1965. Att lanterninen ser så mörk ut i fig 39 beror på filmkvaliteten 1924⁸⁴. Lanternin- och torntaken målades svarta.

*

En inre restaurering började förberedas i slutet av 1920-talet och 1931 fastställdes ett förslag, som var uppgjort av stadsarkitekten i Kalmar, J Fr Olsson. Ett förslag att bryta igenom västra långhusmuren för en trappa från läktaren till tornets första våning avvisades lyckligtvis av RAÄ, men i övrigt synes ombyggnaden ha genomförts enligt ritningarna.

Följande åtgärder berörde både exteriören och interiören: den stora sydportalens yttersmyg gjordes om till vindfång, i det att dörrarna flyttades ut i murens ytterliv (fig 40) och ett par svängdörrar placerades på insidan. Även i dörröppningen från vapenhuset insattes svängdörrar. De spetsbågiga fönstren fick nya bågar med indelning i rektangulära smårutor. Därmed försvann diagonalrutorna från 1890. De romanska fönster, som hade hela omfattningar, glasades.

En avgörande förändring av interiören blev följden, när kalkmålningarna togs fram och konserverades (fig 75 ff), ett arbete som utfördes i augusti 1931 av konserverator C L Lundin⁸⁵ (kap Kalkmålningar). – Bänkinredningen gjordes bekvämare, läktaren ändrades och fick en ny orgel (kap Inredning). I sakristian gjordes skåpinredningar utmed södra och västra väggarna (fig 30) och under sakristian schaktades ut ett pannrum, till vilket gjordes en trappa utmed insidan av sakristians västra vägg. – Kortrappans nedersta del, som av allt att döma hade varit igenmurad sedan period VIII, återupptogs och försågs med en dörr och på korvinden inlades ett flisgolv. Troligen tillkom också golvet i västtornets första våning samtidigt.

Arbetena utfördes av byggnadsfirman Bröderna Olsson⁸⁶ i Färjestaden och den högtidliga invigningen förrättades i februari 1932 av biskop Edgar Reuterskiöld.

XI. 1900-talets andra hälft (fig 122 K)

Ett beslut om nästa restaurering fattades 1954 och ett preliminärt förslag uppgjordes av byggnadsrådet David Dahl. Enligt det ursprungliga förslaget skulle klövsadelskyrkan återställas, sådan den såg ut före den stora ombyggnaden 1826. Östtornet skulle av ekonomiska skäl återuppföras av frivilliga krafter och västtornets lanternin skulle bytas ut mot en hög spira, som så mycket som möjligt skulle efterlikna den som togs ned 1826. De spetsbågiga fönstren skulle muras igen och ersättas med ett mycket stort, rektangulärt fönster, nära långhusets sydöstra hörn. Denna ljuskälla ansågs att, tillsammans med de romanska fönstren, ge kyrkorummet tillräckligt ljus. Dessa radikala planer avvisades emellertid av de antikvariska myndigheterna och i stället genomfördes endast mindre förändringar, enligt David Dahls definitiva förslag, som fastställdes 1964.

Den stora sydportalen murades igen och den romanska återupptogs och försågs med en ny dörr (fig 59–60). – Yttermurarna rengjordes, men någon dokumentation av murverket gjordes tyvärr inte, vilket redan är omtalat. Exteriören slammades vit med ett nytt fasadmedel, Snowcem, vid vilket mycket stora förhoppningar var fästa, när det först användes: ”det ger en för sekler framåt bevarande yta” (Östra Småland 2/12 1965). Mycket snart började emellertid fasaderna att flagna. Enligt byggmästare Per Olsson (not 86) erbjöd sig byggnadsfirman att göra om fasadbehandlingen, innan garantitiden

hade löpt ut, och ställningsvirke hade också körts fram för ändamålet, men kyrkorådet avböjde olyckligtvis förslaget. – Bland de arbeten, som utfördes 1965, kan nämnas, att lanterninen målades om i ungefär samma färger som tidigare, att yttertaken och taklisterna sågs över och att en ny tupp sattes upp på östra gavelröset. Långhusets spetsbågiga fönster fick nya solbänkar av kalksten, som på insidan är slipad, på utsidan huggen, och pannrummet fick en yttertrappa (fig 30).

Fasadbelysningen bekostades av Resmo CUF-avdelning för medel, som insamlats under föreningens logdanser under sommaren 1965. Den gamla altarringen byttes ut mot en rak och genombruten. Som en följd av portalarbetena på södra sidan ändrades bänkinredningen och såväl under som på läktaren togs bänkar bort och den södra läktartrappan avlägsnades. Vidare byggdes orgeln om. Se vidare, kap Inredning.

Vapenhuset, som dittills hade varit mycket mörkt, på grund av att alla gluggar, utom den sydvästra, hade varit igenmurade (jfr fig 27), gjordes betydligt ljusare, genom att de igenmurade åter öppnades och glasades. Trappan utmed norra väggen, som hade varit sammanbyggd med ett förvaringsutrymme (fig 27), ersattes med den nuvarande, friliggande (fig 63). Vapenhusgolvet byttes ut mot ett av sågad kalksten och i detta lades flera gamla gravstenar in. Trappan upp till kyrkorummet byttes också ut mot en ny av sågad kalksten.

Kalkmålningarna sågs över och bänkinredning m m färgsattes av konservator Sven Wahlgren⁸⁷ och byggnadsfirman Bröderna Olsson (not 86) svarade 1965, liksom 1931–1932, för byggnadsarbetena.

En inre renovering planeras äga rum 1987.

Kalkmålningar

Kyrkans östra delar är prydda med kalkmålningar från fyra olika perioder. De upptäcktes 1890 i samband med den då pågående restaureringen (period IX). Pastor S A Redin⁸⁸ och lektor Fabian Bæhrendtz⁸⁹ anmälde fyndet i skrivelser 12/5 resp 16/5 1890 till ra B E Hildebrand, som i sin tur anhöll hos K Majt om att målningarna i Resmo måtte bibehållas. Församlingen lät emellertid kalka över dem, sannolikt av ekonomiska skäl. Konstnären Nils Kreuger, som 1892 biträdde vid altartavlans renovering (kap Inredning), beklagade omkring 1910

inför William Anderson, att målningarna inte ens hade blivit fotograferade, innan de kalkades över, vilket han uppfattade som en grov försummelse från Hildebrands sida, men det förefaller snarare, som om de styrande i Resmo sett till, att målningarna hade kalkats över snarast möjligt.

I en anteckning från 1908 (?) konstaterade Johnny Roosval, att det fanns spår av svart och grön färg bakom tillstötande murverk vid trappan i koret. Anders Billow skymtade också en del målningsspår 1924 och vetskapen

Fig 75–77, 93 samt pl I. Kristus i majestät (Majestas Domini). Kalkmålning från 1100-talets mitt i absidens valv. Över den mandelformade glorian (mandorlans) topp en rundel med Guds Lamm (Agnus Dei). Mandorlans nedre spets förstördes, när ett litet fönster (fig 69–71) byttes ut mot ett stort (fig 29, 32, 48, se period IV). Av de omgivande evangelistsymbolerna skymtar nedtill t h bakkroppen till Lukas' symbol, oxen. Av de tre andra symbolerna återstår endast mörka färgfläckar. Nederst t h i fig 75 syns konturen av ett gotiskt fönster ovanför det nuvarande från 1785. Foto R Hintze 1981 (fig 75) och JLM/O Westerudd 1985 (fig 76–77).

Figs 75–77, 93 and plate I. Christ in Majesty. Mural in the apse vault, mid-12th century. Over the mandorla top a medallion with Agnus Dei. The bottom part of the mandorla was destroyed, when a small window (figs 69–71) was replaced by a larger one (figs 29, 32, 48) in the late 12th century or c 1200. Of the four evangelist symbols the back of the ox of St Luke can be seen bottom right. Of the other three symbols, only dark patches can be seen.

Fig 77. Mandorlans topp med Agnus Dei-medaljongen.

The top of the mandorla with the medalion of Agnus Dei.

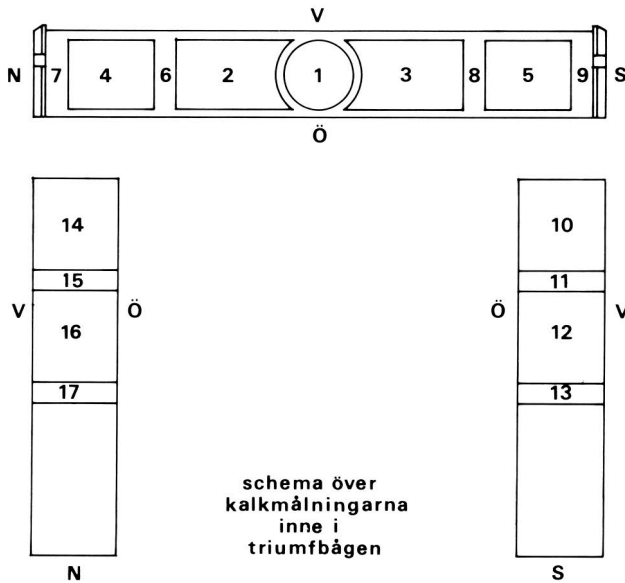

Fig 76. Mandorlans nederdel med Lukas' ox samt en del av omfattningen till ett sekundärt fönster med kvadermålning i rött och ljusgrått med vita "fogar" (jfr fig 48).

The bottom part of the mandorla with the ox of St Luke and part of the embrasure of a secondary window with mural in red, light grey and white, imitating ashlars with white joints (cf figs 48 a–b).

om deras existens ledde till, att kalkmålningarna frilades och konserverades i augusti 1931 (period X) av konservator C L Lundin (not 85), som vid denna tid var sysselsatt med liknande arbeten i Kalmar slott. Målningarna i Resmo hade då varit överkalkade sedan 1740-talet (period VIII). Konserveringsrapporten, som la Hofrén skrev 26/2 1932, är mycket kortfattad, så som var brukligt på den tiden, och meddelar endast, att han godkände Lundins insatser och att blott obetydliga retuscher hade gjorts. Vid jämförelser mellan de fotografier, som togs strax efter konserveringen 1931 (fig 79–83, 85–89, 93) och dem som togs långt efter restaureringen

1965 (period X, fig 1, 75–77, pl I–VIII) framgår det, att konservator Sven Wahlgren (not 86) 1965 hade avlägsnat en del retuscher från 1931. Detta kunde också konservator Ola Westerudd⁹⁰ konstatera vid en förundersökning 1985. Nedsmutsning och sprickbildning stör nu helhetsintrycket. Här återgivna svart-vita bilder från 1932–1935 visar målningarnas dåvarande tillstånd med ganska kraftiga retuscher och kompletteringar, medan bildmaterialet från senare år visar deras nuvarande tillstånd. En rengöring av målningarna planeras sedan några år, men har ännu inte blivit utförd.

1. 1100-talets mitt

De äldsta målningarna finns i koret, dels i absiden (fig 75–77, 93 samt pl I), dels i södra korfönstrets inner-smyg. Även på den del av södra korväggen, som är synlig inifrån trapphuset, på väggen ovanför sakristie-ingången samt längst in i det nedre sakramentskåpet i fig 91, finns färgspår. Allt är målat direkt på det unders-ta, glättade och gulaktiga puts-lagret. Färgskalan är numera mycket dunkel, där mörkbrunt, ockragult och svart dominerar, men vitriolgrönt, oxidrött och vitt också förekommer.

Absiden. Valvet domineras av en stor framställning av Kristus i majestät⁹¹ (Majestas Domini, Rex Gloriam, fig 75–77, pl I). Figuren är tecknad med svart och avtecknar sig mot en mörkbrun fond. Bilden är starkt retuscherad, speciellt Kristi ansikte, och det är svårt att säga, vad som är ursprungligt och vad som är Lundins verk. Kanske finns också påmålningar från 1580-talet? (Se nedan).

Kristus sitter vänd rakt framåt. De stora ögonen är vidöppna, näsan lång och munnen liten och bestämd. Håret är rödbrunt, halvlångt, mittbenat och faller i länkar över axlarna och det korta skägget är kluvet. Den stora korsglorian bakom hans huvud har gula färgspår och korsarmarna vidgar sig mot ändarna. Hans högra hand (utplånad) torde vila på en bok, som står upprest på hans knä, medan den vänstra handen håller upp en korskrönt spira. Detta är en mycket sällsynt komposi-

tion. I de flesta fall välsignar Kristus med sin högerhand och håller boken på sitt vänstra knä (jfr not 91). En mantel ligger över hans vänstra axel, är hoplagd över knäna och faller ned i breda veck. Den ljusa livklädnaden har vida ärmar. Det går inte att avgöra, om Kristus sitter på världsklotet eller på en regnbåge. – Den stora, mandelformade glorian (mandorlan) är också starkt retuscherad. Den består av flera koncentrisk band, olika breda och omväxlande ljusa och mörka. William Anderson såg ”rött, svart, vitt och brunt” i mandorlan. Toppen kröns av en rundel, målad på samma puts-lager som mandorlan (fig 77). Den är oxidröd med mörkbrun ram. Mot det röda avtecknar sig Guds Lamm (Agnus Dei)⁹², som håller en vit, tretungad, korsmärkt fana, tecknad med svart, i ena framklöven. Det är framför allt lammets bakkropp, som är synlig t h. Nedtill synes en stjälk vara virad omkring medaljongens ram, avslutad med en halvpalm ett utanför ramen. Strax t h om medaljongen buktande linjer (fig 93), en ranka eller ännu en rundel?

Murals, late 12th century or c 1200 in the chancel arch and on the E wall of the nave. The photographs 79–83 were taken shortly after the murals were uncovered, restored and retouched in 1931, while the colour plates II–VII were taken 1981, long after the second restoration in 1965, when some of the earlier retouching was removed.

Fig 78. Schema över kalkmålningarna inne i triumfbågen (fig 79–83 samt pl II–V). R Boström & G Wirén 1986.

Identification of the murals in the chancel arch (figs 79–83 and plates II–V).

Mandorlans nedre spets med Kristi fötter förstördes, när ett nu igenmurat, rundbågigt fönster bröts upp under period IV (dess målning, fig 48, 76, beskrivs nedan). Ursprungligen ingick sannolikt det i fig 69–71 avbildade rundfönstret i kompositionen (jfr not 61). Omkring mandorlan har de fyra bevingade evangelistsymbolerna varit fördelade. De skymtar nu endast som stora, mörka partier, med undantag av oxen nedtill t h. Hans ljusbruna bakkropp (fig 76) är på vanligt sätt vänd mot glorian, medan huvudet och framkroppen,

Fig 78–83 samt pl II–VII. Kalkmålningar från 1100-talets slut eller omkring år 1200 inne i triumfbågen och på långhusets östra vägg. Fotografierna är tagna strax efter målningarnas framtagning, konservering och retuschering av C L Lundin 1931, medan färgbilderna pl II–VII fotograferades av Rolf Hintze 1981, långt efter den andra konserveringen 1965, av Sven Wahlgren, som också tog bort en del retuscher från 1931.

Fig 79. Norra sidan. Abels offer, bård och brodermordet (fig 78:1, 2, 4, 6, 7 samt pl II och III). Foto A Edle 1935.

N side. Abel's Sacrifice and Cain Slaying Abel, separated by a decorated band (figs 78:1, 2, 4, 6, 7 and plates II and III).

(inte längre synliga) har varit vridna bakåt-uppåt mot Kristus. Svansen bildar en svag S-kurva, över ryggen syns hans stora vinge. Allt avtecknar sig mot mörk fond.

Majestas-framställningen med evangelistsymbolerna har av allt att döma från början fyllt ut nästan hela

Fig 80. Södra sidan. Kains offer, otydliga bårder och Gud förbannar Kain (fig 1, 78:1, 3, 5, 8, 9 samt pl II och IV A). Foto A Edle 1935.

S side. Cain's Sacrifice, indistinct bands and God's Curse on Cain (figs 1, 78:1, 3, 5, 8, 9 and plates II and IV A).

absidvalvet, men delvis förstörts genom fönsterupptagningar (det nyss nämnda, rundbågiga från period IV under mandorlans spets, fig 78, ett tvådelat från period V, fig 20 samt de spetsbågiga sidofönstren från 1785, period VIII).

Södra korväggen. På de inifrån östtornstrappan synliga murytorna skymtar enstaka fläckar av starkt lysande kromgult. I fönstersmygens sidor är först målat med gul färg, innan buktande linjer av röd färg lades på med bred pensel. De har antingen inramat stora medaljonger eller bildat en sammanhängande våglinje. I hjässan skymtar ett mönster av diagonalrutor (?), som syns bättre på foton från 1935 än i dag. Utmed dageröppningen skymtar också ett brett band.

Norra korväggen. Ovanför och väster om sakristieingången skymtar ett vågrätt band med färgspår i rött, gult, brunt och svart. Bandets kanter har svarta konturer. Bården försvinner mot väster innanför avlastningsbågen.

Östra korväggen. Den inifrån trapphuset synliga delen har också färgspår, bl a vitriolgrönt.

Datering. På grund av målningarnas fragmentariska skick och retuscherna är det svårt att bedöma dem vare sig stilistiskt eller tidsmässigt. Motivet med Majestas Domini i absidvalv var särskilt omtyckt under 1100-talet och ett stycke in i 1200-talet. Förmodligen har de äldsta muralmålningarna i Resmo kommit till under period III som avslutning av kyrkbygget, före period IV. Jfr Nisbeth 1986, s 43.

2. 1100-talets andra hälft eller omkring 1200

Den näst äldsta målningssviten är den omfångsrikaste och hänger intimt samman med klövsadelskyrkans fullbordande (period IV). Den består av en bård utmed korets södra avlastningsbåge, en hel svit inne i triumfbågen (fig 1, 78–82, pl II–V) samt en svit på triumfmurens mot väster vända sida (fig 83, pl VI–VII). De välproportionerade figurerna är tecknade med säker hand, liksom de många olika ornamentbårderna. Genom att de agerandes ben, fötter eller händer etc skär över de ramar, som omger de olika scenerna, skapas rymd och volym. I de båda offerscenerna (fig 79, 80, pl II) står Abel och Kain bredbenta med det ena benet utsträckt åt ena sidan och med överkropparna vridna åt motsatta hållet i ett slags *contraposto*. Därigenom skapas både intryck av livlig rörelse och rumslighet.

Bildscenerna är ordnade i inramade fält och även mönsterbårderna mellan dem avgränsas av svarta eller mörkbruna linjer. Figurerna avtecknar sig mot en mörk, oftast svart fond eller en yta, målad med blå färg ovanpå svart, vilket skulle ”göra den blå färgen djupare samtidigt som den gjorde det möjligt att spara på det mycket dyrbara färgstoff, lapis lazuli eller ultramarin, som användes till det blå” (Nisbeth 1986, s 43). Jfr pl II

ff. Figurerna står på rödbrun, knottrig mark. Ljusa partier är utsparade omkring de olika ”tavlor”. Medaljongen i triumfbågens hjäss (fig 79, 80, pl II) har en bredare, yttre, svart ram och en inre, smal, vit. Mellan dessa en smal, röd rand. De andra scenernas ramar består upptill och nedtill av rödbruna linjer, medan de på sidorna är antingen ockragula eller gråvita.

Färgskalan är rik. Förutom de redan nämnda, svart (med dragning åt antingen blått, brunt eller blågrönt), rödbrunt, tegelrött, ockragult, en lysande blå färg samt vitt eller ljusgrått. Den rödbruna färgen har troligen också triumfbågens ursprungliga kragstenar haft. Svarta eller mörkbruna linjer markerar triumfbågens murhörn överallt, där det finns målningar.

Utmed *södra avlastningsbågen* i koret finns spår av en bård av njurformade medaljonger med inskrivna palmetter i rött och grönt. Bården begränsas upptill och nedtill av svarta linjer.

Målningarna inne i triumfbågen (siffrorna hänvisar till schemat fig 78):

1. En bröstbild av Gud Fader med korsgloria (fig 78:1, 79, 80, pl II). Han har tegelrött hår och glorians kors är rödbrunt. Han avtecknar sig mot blå fond, men resten av figuren består nu endast av en ljusgrå yta.

2. Abels offer (fig 78:2, 79, pl II). Han har tegelrött, halvlångt hår, en grå livklädnad, hosor i samma färg och en något längre, blå mantel utan armar, hopfäst över ena axeln. Abel räcker upp ett sprattlande lamm mot Gud Fader. Vid hans fötter ett träd med böjlig stam och blad, formade som halvpalmetter.

3. Kains offer (fig 78:3, 80, pl II). Han har samma hårfärd och frisyr som Abel, livklädnaden är blå, manteln, som är fäst över ena axeln, är ljusgrå och hosorna mörkare grå. Hans hållning är en upprepning av broderns, offret, en kärve, sträcker han upp mot Gud.

4. Brodermordet (fig 79, pl III). Kains hårfärd och frisyr är som i föregående scen, hosorna blå, dräkten grå. Ur skyn t v sträcker Gud Fader ut handen i en fördömande gest. Abels tegelröda hår är utslaget över axlarna och livklädnaden blå, med rund halsringning och åtsittande, långa armar. Hosorna är ljusgrå. Han sjunker ned av det dödandet slaget med Kains klubba och sträcker avvärjande fram händerna.

5. Gud förbannar Kain samt bårder (fig 1, 78:5, 8, 9, 80, pl IV A). I denna scen går färgskalan numera i grått, endast avbruten av de agerandes tegelröda hårfärd. Gud höjer handen till förbannelse, medan den döde Abel ligger hopsjunken på marken.

6 och 8. Vita, vegetativa, yviga spiralrankor, tecknade med svart mot blå botten (pl III, IV A).

Fig 81. Södra sidan. Otydliga figurscener samt palmettbård (fig 78:11–13 samt pl IV A–B). Foto A Edle 1935.

S side. Unidentified scene and palmette band (figs 78:11–13 and plates IV A–B).

Fig 82. Norra sidan. Otydliga scener samt bårder (fig 78:14–17 och pl V A–B). Foto A Edle 1935.

N side. Unidentified scene and bands (figs 78:14–17 and plates V A–B).

7 och 9. De dekorativa bårder, som man också väntar sig här, är nästan helt utplånade. Blå och gråsvarta färgspår. Bladrankor? Syns inte ens på foton från 1930-talet. Pl III, IV A.

På södra sidan i triumfbågen väntar man sig scener ur

Gamla testamentet, men alltför litet är bevarat, för att man skall kunna identifiera dem.

Av nr 10 ser man bara grönaktigt svarta, blå, rödbruna och gula färgspår. Bården nr 11 går inte heller att tolka. Endast grå och blå färgspår. Pl IV B.

12. Huvud med tegelrött hår (fig 81, pl IV C). Rödbruna, grönsvarta, svarta och blå färgspår. William Anderson skymtade också en frontalt sittande, kvinnlig figur.

13 är en del av den bård, som omger triumfbågen (fig 81, pl IV C, se nedan).

På norra sidan inne i triumfbågen förväntar man sig scener ur Nya testamentet som motstycken till dem på södra sidan, men inte heller dessa går att tolka.

14. William Anderson såg här en stående figur med gloria och blå dräkt samt röd och svart färg. Nu skymtar bara glorian och färgfläckar, utan sammanhang. Uptill t h är en eller två bruna stavar eller spiror målade framför ramen (fig 82, pl V A).

15. En praktfull böljeranka med omväxlande gråsvarta ("rödbruna" och vita halvpalmetter "mot blågrön botten" enligt William Anderson), fig 82, pl VA.

16. Otydlig scen. På foton från 1930-talet ser man fyra glorieprydda huvuden, tre vuxna och ett barn (fig 82). Nu syns bara barnets och en vuxens huvud på höger sida (Maria med Jesusbarnet?). Det lilla barnets hår är brunt och ligger ned över ryggen. I bakgrunden ett rött tak med vita prickar och framför detta avtecknar sig toppiga tak eller husgavlar. Spår av blå och svart bakgrund samt grå och vita färgytor. Fig 82, pl V B.

17. En del av den bård som omramar triumfbågen (fig 82, pl V B, se nedan).

Målningarna på triumfmurens mot väster vända sida (långhusets östra mur). Omkring triumfbågen är målade en palmettbård mellan svarta linjer (fig 83, 98, pl VI, VII). Den följer bågens kontur ända ned till ca 170 cm över golvet. Palmetterna består av fem släta blad med rundade toppar, vartannat ockragult, vartannat svart. De växer upp ur små svarta kullar och är inskrivna i rundbågar. Dessa är vita, begränsade upptill av en rödbrun kontur och inåt bågen av en tunn, svart linje. Palmettbladen ligger omväxlande framför och bakom rundbågarna, vilket har en rumsskapande effekt. Bågarna förenas med varandra av små blå kullar, ur vilka liljor, en på varje kulle, växer rakt upp. De på triumfbågens södra sida är gula, de på norra sidan är blå. Omkring 170 cm över golvet viker palmettbården av vinkelrätt in i triumfbågen och slutar där (fig 78:13, 17), pl IV C, V B).

Ungefär i jämnhöjd med triumfbågens hjässa delas muren på tvären av en horisontell bård av romber. Den är bildad på så sätt, att ett par breda, bruna linjer och ett par smala, röda har målats i sick-sack och fått korsa varandra mellan brytningspunkterna. Därigenom har uppstått en kedja av romber med en inre, röd kontur. I

dem är inskrivna mångflikiga vita blad, tecknade med svart, som avtecknar sig mot blå fond. Även i svicklarna mellan romberna skymtar liknande vita blad med svarta konturer. Bården avgränsas av svarta linjer upptill och nedtill.

Rakt över triumfbågen tronar Världsdomaren på regnbågen (fig 83, pl VI, VII). Glorians kors har samma rödbruna färg som glorian inne i triumfbågen. Hans hår är tegelrött och han är klädd i en svart mantel med vida armar. T h ser man hans höjda arm. Delar av hans dräkt är blå. Regnbågen är målade i svart, mörkbrunt, rött och blått. Scenen omges av en ram på sidorna och upptill, målade med svart och rött. Ramens överdel försvinner ovanför långhusets trätunnvalv.

På ömse sidor om Världsdomaren har stått glorieprydda draperifigurer, fem på varje sida, att döma av fotografier från 1930-talet. Nu skymtar endast antydningar till glorie och färgfläckar i svart, rött och blått. Helgonprocessionen avgränsas upptill av en yvig spiralranka, som var synlig på foton från 1930-talet, men som nu endast kan anas. Dess fortsättning uppe på vinden är förhoppningsvis bevarad bakom den vita kalk, som har täckt den sedan 1740-talet.

Nedanför bården av romber har troligen också funnits figurscener. William Anderson såg på södra sidan en basunblåsande ängel, nu ser man endast färgfläckar.

Dateringen av målningarna har Åke Nisbeth satt till tiden efter ombyggnaden i slutet av 1100-talet (Nisbeth s 43). Muntligen har han givit författaren beskedet: "i varje fall inte senare än omkring år 1200". Dateringen är givetvis avhängig hur ombyggnaden under period IV placeras tidsmässigt. En mer exakt tidsbestämning kan förhoppningsvis fastställas, så snart resultatet föreligger av de dendrokronologiska provtagningarna i oktober 1986.

3. 1200-talets mellersta tredjedel

Omkring det sekundära, senromanska fönstret bakom altaruppsatsen (fig 48, 76) upptäckte konservator Westerudd 1985 kvadermålning i klara färger, målade på ett putslager, som ligger ovanpå det äldsta med Majestas-målningen. Den består av i målning utförda kilstenar i omväxlande rött och ljusgrått med vita fogar (fig 48, 76). På Öland förekommer kvadermålning även i Gärdslösa (Öl II:3, fig 63, 66a, 93, s 89 ff) och rester av sådan målning har också påträffats i Långlöt (Öl II:1, fig 36 ff, 162 f, s 120 ff), alla daterade till 1200-talets mitt. Kvadermålning på Gotland har av Bengt Söderberg⁹³ satts till 1200-talets mellersta tredjedel. Han

Fig 83. Yttersta domen. Målning på östra långhusmuren (pl VI och VII). Foto M Hofrén 1932.

The Last Judgment. Mural on E wall of nave (plates VI and VII).

utgår nämligen från de berörda kyrkornas byggnadshistoria, sådan den har framställts av Lagerlöf-Svahnström⁹⁴. Som Åke Nisbeth haft vänligheten att påpeka för mig, kan emellertid kvadermålning mycket väl tänkas ha förekommit tidigare i Sverige.

4. Målningar från omkring 1585–1592

Målningar på långhusets sidoväggar framställer Passionshistorien och Yttersta domen (fig 84–89, pl VIII). De på södra sidan är mer skadade än de norra, dels 1890, när muren bröts upp för en portal (period IX), dels när denna murades igen 1965 (period XI). Färgerna

är svart, rött och vitt. Ibland har den röda färgen blandats med vitt till en grisskär ton. Den röda färgen dominerar nu, på grund av att den svarta i stor utsträckning har försvunnit.

Figurerna är mycket summariskt utförda, utan tvivel beroende på att de skulle synas från mycket långt håll: deras ansikten befann sig ca 4,5 m över det ursprungliga golvet. Ansiktena (gärna i halvprofil) och händerna är tecknade med röda konturer, gloriorna med dubbla, svarta linjer. Öronen är utstående, ibland formade som små korvar, och armarna är alltför korta och de barnsligt små händerna gör ett kraftlöst intryck, speciellt i sådana scener, där krafttag skulle skildras, som exempelvis i Tillfångatagandet (scen 19, fig 86). Hår och skägg är antingen röda eller svarta, samma omväxling ifråga om färger gäller dräkterna. Om mantlarna, de heliga figureernas dräkter, är röda, är livklädnaderna

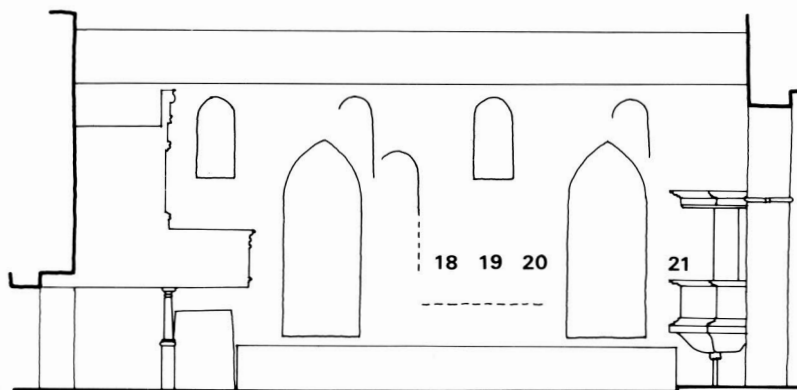

Fig 84. Schema över kalkmålningarna på norra långhusväggen. R Boström & G Wirén 1986.

Identification of the murals on N nave wall.

Fig 84–89 samt pl VIII. Kalkmålningar på långhusets sidoväggar, här tillskrivna Arendt Lambrechtz och daterade mellan 1585 och 1592. Fig 85–89 reproducerade efter fotografier tagna strax efter målningarnas framtagning, konservering och retuschering 1931 av C L Lundin, medan färgbilden pl VIII togs långt efter målningarnas andra konservering 1965 av Sven Wahlgren, som då också tog bort en del retuscher från 1931.

Murals on S and N walls of the nave, here attributed to Arendt Lambrechtz and dated between 1585–1592. Figs 85–89 were photographed shortly after the murals were uncovered, restored and retouched, while plate VIII was photographed 1981, long after the second restoration in 1965, when some of the earlier retouching was taken away.

svarta eller omvänt. Genom att dräkternas färg har sparats ut mot den vita fonden, har volym, draperingar och annan innerteckning skapats. De medagerande, Pilatus (?) och soldaterna (fig 86, 87), är klädda i enlighet med det sena 1500-talets mode: kort, åtsittande jacka med långa, upptill vida ärmor, knä korta, vida byxor och åtsmitande strumpor eller andra benklädnader. Pilatus' eleganta hatt har hög kulle och smalt bälte, samma dräktdetalj som vi bl a känner igen på Baptista van Uthers berömda porträtt av Johan III i Siena.

Dateringen av målningarna bör sammanställas med de profana dräkterna, dvs till Johan III:s tid. På andra sidan Kalmarsund pågick 1584–1585 febrila arbeten i Kalmar slott, för att sätta det i ståndmässigt skick inför Johan III:s bröllop med Gunilla Bielke. En av de många konstnärer, som kungen hade låtit inkalla, var målaren Arendt Lambrechtz (not 74). Han utförde omfattande utsmyckning och dekorationer i flera av de i ordningställda salarna, bl a i den som nu går under namnet Grå salen (Olsson 1966, s 22 och pl II:47–48). Namnet har salen fått på grund av de omfattande grisaillemålningarna, bl a livliga figurscener med motiv hämtade ur Simsons historia samt olika arkitektoniska element, målade i skenperspektiv, pilastrar, kassetter, konsoler, ägg- och bladstavar m m. Studerar man de mänskliga figurerna närmare, återfinner man hos dem samma alltför korta armar och små händer som i Resmo, likaså målarens förkärlek för invecklade, ofta överdrivna rumsskapande kroppsställningar, dramatiskt höjda händer, bl a hållande sköldar, så att man ser deras baksida (jfr fig 86), och djärva förkortningar.

Målningarna på Kalmar slott restaurerades 1931–1932 av C L Lundin (not 85), samme konservator, som också 1931 fick uppdrag i Resmo. Det är därför vanskligt att pressa de stilistiska jämförelserna mellan de båda verken alltför hårt, en del detaljer kan ju vara Lundins verk. Därtill kommer, att Resmo-målningarna är mer fragmentariska än de i Kalmar. Så mycket kan ändå sägas, att målningarna i den öländska kyrkan står nära Arendt Lambrechtz. Säkert hade han också medhjälpare. Sedan de brådskande arbetena i Kalmar hade blivit färdiga i början av 1585, kan Lambrechtz och hans gesäller ha kommit till Resmo. Dess kyrkoherde, Johannes Andreae⁹⁵, hörde till kungens anhängare (not 73) och hade av kungen fått flera konkreta bevis för dennes synnerliga ynnest. Det är visserligen inte känt, om kungen även hade intresserat sig aktivt för kyrkobyggnaden i Resmo, men detta är fullt möjligt, med tanke på hans ingripande i underhållet av andra kyrkor på Öland. Dateringen av Resmo-målningarna skulle då kunna sättas till tiden från 1585 och senast 1592, Johan III:s dödsår. Därmed tillhör målningarna byggnadsperiod VI, densamma under vilken västtornets höga spira och långhusets takpanel förmodas ha blivit byggda. Det är möjligt att Lambrechtz även "förbättrade" kyrkans medeltida målningar.

Norra långhusväggen (siffrorna hänvisar till schemat i fig 84). Kompositionen består av ett högt register av figurscener, som upptill begränsas av ett språkband. Detta är på ett par ställen avbrutet och de långa ändarna slingrar sig uppåt i stora S- och C-former. Man skymtar enstaka svarta minuskler, men ingen läsbar

Pl I. Kristus i majestät (Majestas Domini). Kalkmålning från 1100-talets mitt i absidens valv (fig 75–77, 93). – Samtliga färgbilder pl I–VIII är tagna 1981 av Rolf Hintze efter målningarnas andra konservering av Sven Wahlgren 1965, då en del retuscher från C L Lundins verksamhet 1931 togs bort.

Christ in Majesty, mural, mid-12th century, in the apse vault (figs 75–77, 93). – All colour plates I–VIII are photographed 1981, after the second restoration of the murals, 1965, when some of the retouching from 1931 was removed.

Pl II–VII. Kalkmålningar från 1100-talets slut eller omkring år 1200 inne i triumfbågen och på långhusets östra vägg (fig 78–83).

Murals, late 12th century or c 1200, in the chancel arch and on E wall of nave (figs 78–83).

Pl II. Kains och Abels offer (fig 78:1–3, 79, 80).

Cain's and Abel's Sacrifice (figs 78:1–3, 79, 80).

Pl III. Kain dödar Abel och två bårder (fig 78:4, 6, 7, 79).

Cain Slaying Abel and two bands (figs 78:4, 6, 7, 79).

PI IV: A. Gud förbannar Kain och bårder (fig 1, 78:5, 8, 9, 80).

God's Curse on Cain and bands (figs 1, 78:5, 8, 9, 80).

PI IV: B. Otydlig scen och bård (fig 78:10, 11).

Unidentified scene and band (fig 78:10, 11).

PI IV: C. Otydlig scen och palmettbård (fig 78:12, 13, 81).

Unidentified scene and palmette band (figs 78:12, 13, 81).

Pl V: A. Scen med glorieprydd figur och bårder (fig 78:14, 15).

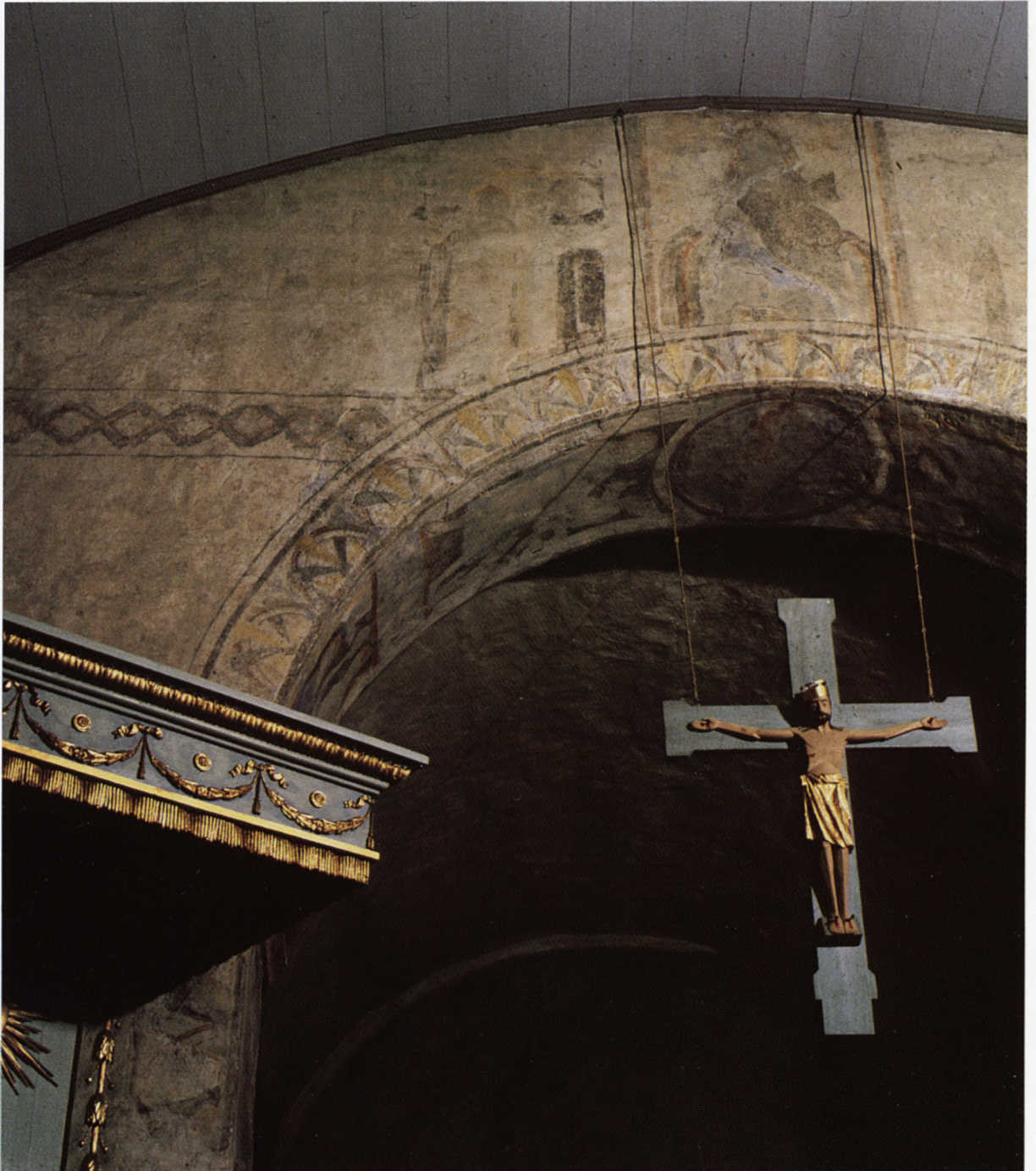
Saints with haloes and bands (fig 78:14, 15).

Pl V: B. Otydlig scen med glorieprydda figurer, bl a Maria med Jesusbarnet (?) och bårder (fig 78:16, 17).

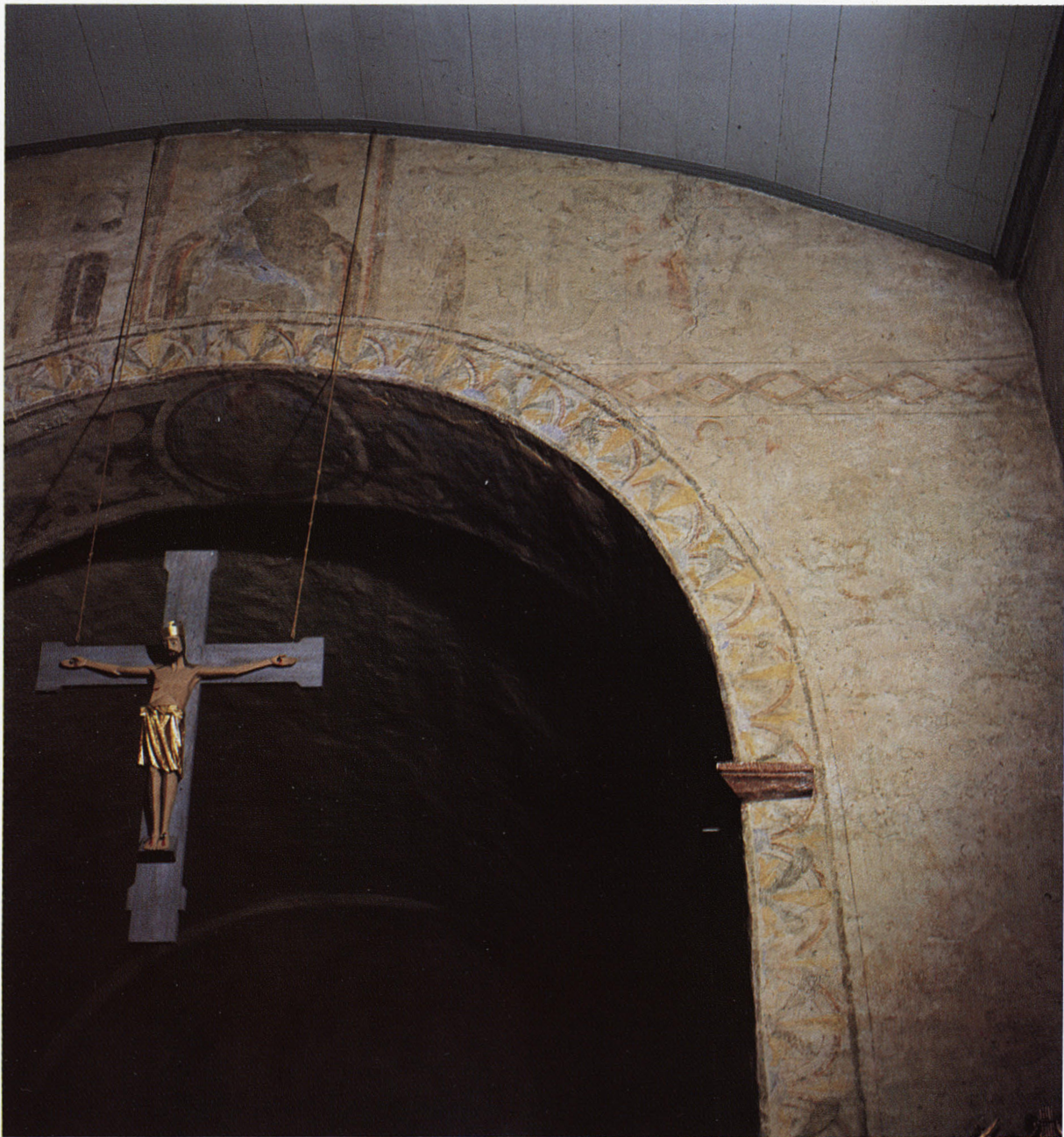
Unidentified scene, saints with haloes (Virgin and Child?) and bands (fig 78: 16, 17).

Pl VI. Långhusets östra vägg, norra delen (jfr fig 83), med Yttersta domen, helgon och bårder. Krucifixet av Sven-Bertil Svensson 1965.

E wall of nave, N part (cf fig 83), with the Last Judgment, saints and bands. Rood crucifix 1965.

Pl VII. Långhusets östra vägg, södra delen (jfr fig 83), med Yttersta domen, helgon och bårder. Krucifixet skulpterat av Sven-Bertil Svensson 1965.

NE wall of nave, S part (cf fig 83), with the Last Judgment, saints and bands. Rood crucifix 1965.

Pl VIII. En del av långhusets norra vägg med några scener ur passionshistorien (jfr fig 84:18–20, 85–87), här tillskrivna Arendt Lambrechtz och daterade mellan 1585–1592. Foto R Hintze 1981.

Part of N wall of the nave with scenes of the Passion of Christ (cf figs 84:18–20, 85–87), here ascribed to Arendt Lambrechtz and dated between 1585–1592.

Färgbilderna pl IX–XIV är tagna 1987 efter målningarnas tredje konservering.

The colour plates IX–XIV are photographed 1987, after the third restoration of the murals.

Pl IX:A. Mandorlans topp med Agnus Dei-medaljongen, 1100-talets mitt. Jfr fig 75, 77 samt *a* i pl X:B. Foto R Boström.

The top of the mandorla with the medallion of Agnus Dei, mid-12th century. Cf figs 75, 77 and a in plate X:B.

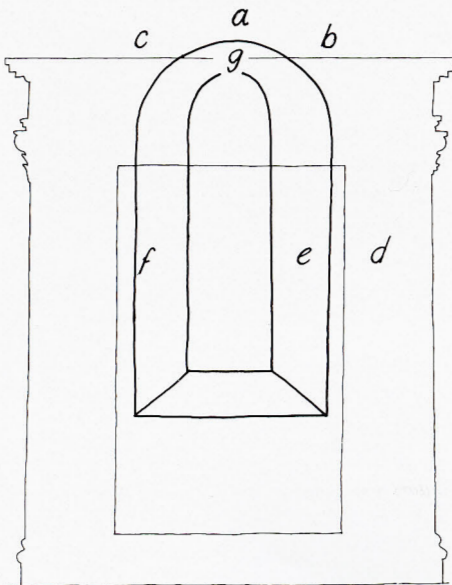
Pl IX:B. Mandorlans nederdel med Lukas' ox, 1100-talets mitt. Jfr fig 76 samt *b* i pl X:B. Nederst t v del av omfattningen till ett sekundärt fönster med kvadermålning, 1200-talets mellersta tredjedel. Jfr fig 76, *g* i pl X:B samt pl XIV. Foto R Boström.

The bottom part of the mandorla with the ox of St Luke, mid-12th century. Cf fig 76 and b in plate X:B. Bottom left can be seen part of the embrasure of a secondary window with mural representing ashlars, middle third part of 13th century. Cf fig 76, g in plate X:B, and plate XIV.

Pl X:A. Ängel (d i pl X:B), 1100-talets mitt.
Foto KLM/R Lind.

Angel (d in plate X:B), mid-12th century.

Pl X:B. Schema över absidens kalkmålningar ovanför och bakom altarpopsatsen. R Boström 1987. – a. Majestas Domini och Agnus Dei-medaljongen (fig 75–77, 93 och pl I, IX:A). – b. Evangelisten Lukas' symbol, oxen (fig 76, pl IX:B). – c. Evangelisten Markus' symbol, lejonet. – d. Ängel (pl X:A). – e. S Dionysius (pl XI:A, XII). – f. S Nikolaus? (pl XI:B, XIII). – g. Fönstervelvet's kvadermålning (fig 76, pl XIV).

Identification of the murals in the apse above and behind the altar piece. – a. Christ in Majesty and the medallion of Agnus Dei (figs 75–77, 93 and plates I and IX:A). – b. The ox of St Luke (fig 76, plate IX:B). – c. The lion of St Mark. – d. Angel (plate X:A). – e. St Dionysius (plates XI:A and XII). – f. St Nicholas? (plates XI:B and XIII). – g. Mural representing ashlar's (fig 76, plate XIV).

Pl XI:A. S Dionysius (*e* i pl X:B och pl XII), 1200-talets mellersta tredjedel. Foto KLM/R Lind.

St Dionysius (e in plates X:B, XII). Middle third part of 13th century.

Pl XI:B. S Nikolaus? (*f* i pl X:B och pl XIII), 1200-talets mellersta tredjedel. Foto KLM/R Lind.

St Nicholas? (f in plates X:B and XIII). Middle third part of 13th century.

Pl XII. S Dionysius, detalj av pl XI:A. Foto KLM/R Lind.

St Dionysius, detail of plate XI:A.

Pl XIII. S Nikolaus? Detalj av pl XI:B. Foto KLM/R Lind.

St Nicholas? Detail of plate XI:B.

PL XIV. Kvadermålning (g i pl X:B, fig 48, 76), 1200-talets mellersta tredjedel. Foto KLM/R Lind.

Mural representing ashlars, middle third of 13th century. Cf figs 48 and 76, g in plate X:B.

Fig 85. Getsemane (fig 84:18, pl VIII). Foto A Edle 1935.

The Agony in the Garden. Christ kneeling in prayer (right) and three disciples sleeping, Peter, John and James (left; fig 84:18 and plate VIII).

text. Bandets skuggor är formade av flera tvärgående streck, som tydligt visar, att målaren har använt sig av en grafisk förlaga.

Under figurscenerna är en smal, vit bård, där man skymtar regelbundet återkommande bågformer. Kanske har det varit en perspektiviskt tecknad rad av konsoler eller äggstavar, ungefär som i Kalmar (Olsson 1966, s 24 och pl II:47–48). Bandets övre kant är svart, medan den undre är röd. Under denna syns resterna av

ett rött draperi med vita dagar. Både draperiet och bårderna fortsätter åt väster under det år 1785 igenmurade fönstret.

Figurscenerna avgränsas från varandra genom röda pilastrar med svarta konturer och en skuggning med svart färg utmed höger kant. Den västligaste scenen på norra sidan begränsas mot väster av en pilaster, som är målad på kanten av det 1785 igenmurade fönstrets östra smyg. Fönstret fanns alltså kvar, när målningarna gjor-

Fig 86. Tillfångatagandet (fig 84:19 och pl VIII). Foto A Edle 1935.

The Seizing of Christ (fig 84:19 and plate VIII).

des. Under samma fönster syns en låda eller en inskriftstavla i perspektiv, tecknad med svart.

18. Getsemane (fig 85, pl VIII). T h Jesus på knä, vänd åt höger. Livklädnaden är röd, veckrik. Den svarta färgen på hans hår, skägg och mantel är nästan helt utplånad. Därför ger konturen av hans skägg, tecknad med rött, intrycket av en galoschhaka. Landskapet är målat i rött och svart. T v i bakgrunden tre sovande lärjungar, varav två håller handen mot kinden på traditionellt sätt. Deras livklädnader har varit svarta, medan den röda färgen på deras hår, skägg och mantlar är bättre bevarad.

19. Tillfångatagandet (fig 86, pl VIII). Jesus är lätt igenkännlig på grund av den röda livklädnaden, likaså några lärjungar t v i dräkter, där mantlarna har kvar en del av den röda färgen och livkläderns svarta färg nästan helt saknas. Soldaten, som griper Jesus, omedelbart t h om denne, lyfter högt sin ovala sköld och vrider den så att man ser dess baksida. Soldatens övriga dräkt och huvud är nästan utplånade. I den vinkel, som bildas av hans upplyfta arm, ser man huvudet av en man bakom honom, klädd i en toppig hjälm.

20. Folksamling (Jesus inför en domare, kanske Pilatus? Fig 87, pl VIII). Huvudpersonen i dramat, som

Fig 87. Folksamling. Kristus inför Pilatus (?) (fig 84:20 och pl VIII). Foto A Edle 1935.

Crowd. Christ before Pilate (?). Fig 84:20 and plate VIII.

torde ha stått t v, är nu helt utplånad. I stället domine-
ras nu bilden av en elegant klädd man med hög hatt med
smala brätten, liten pipkrage och åtsittande, midjekort,
röd jacka. Hans byxor är nästan helt utplånade. Hans
intresse riktar sig mot en barhuvad man i svart jacka
och röda knäbyxor, t v om honom. Det ser ut, som om
den barhuvade mannen förde fram en person (Jesus?)
mot den förmodade Pilatus. Längst t v en skäggig, bar-
huvad person, troligen en lärjunge eller någon annan
åskådare. I bakgrunden skymtar man flera soldater i
toppiga hjälmar.

Mellan scenerna 20 och 21 är nu ett fönster. Där kan

ha funnits ytterligare två scener ur passionshistorien.

21. Sannolikt kung Herodes (fig 88). I denna scen
dominerar den röda färgen. Kungen bär en ståtlig
krona, bestående av dels ett pannband med många spet-
sar, dels höga, böjda byglar, som möts högst upp. Lik-
nande magnifika kronor återfinns man bl a i en stor
svit kalkmålningar i Glanshammars kyrka, där de bärs
av Gud Fader (SvK Nä 1:3, fig 369, 370, 388 m fl).
Heroders sitter vänd rakt framåt på en tron med högt
ryggstöd. Över axlarna bär han en röd mantel. T h ett
rutgolv, målat som ett mönster, utan perspektivisk för-
kortning. Den tillfångatagne Jesus har stått t v, men

Fig 88. Konung Herodes (fig 84:21).
Foto A Edle 1935.

*King Herod (fig 84:21). The King
crowned and seated on a throne.*

förstördes 1785, när fönstret togs upp.

Södra långhusväggen har upptagits av en skildring av Yttersta domen (fig 89), mycket skadad dels 1890, då en stor sydportal togs upp (period IX), dels 1965, då samma portal murades igen (period XI). William Anderson såg 1935 väster om den stora dörren "en figur i kjortel med framsträckta händer – kanske en ängel?" Han såg också t h "en vertikal bård och t h därom en basunblåsande ängel; ett gott karakteriserat manshuvud med hand i böneställning – det enda som återstår av en

Världsdomare. Nedanför ses flera ansikten med kort hår; detta är v. delen av en Yttersta domsscen." Med hjälp av Edles foto (fig 89) kan man se, att den vertikala bård, som Anderson såg, i stället är en pilaster av det slag, som även finns på norra långhusmuren. Ovanför pilastern syns ett hoprullat språkband. Det har också funnits en bild av ett skepp på södra sidan, enligt en ännu levande muntlig tradition i socknen. I dag återstår av allt detta endast otydliga färgspår.

Fig 89. Yttersta domen. Södra långhusväggen, omedelbart väster om den år 1965 igenmurade sydportalen. Foto A Edle 1935.

The Last Judgment. S wall of nave, just W of a doorway, opened in 1890 and blocked up in 1965.

Omedelbart före tryckningen av denna volym påbörjades en renovering av kalkmålningarna. Därvid påträffades hittills okända målningar. För de viktigaste resultaten redovisas med några bilder och ett tillägg sist i denna bok.

Inredning och inventarier

För skadegörelsen av kyrkan och dess inredning under kriget 1677 redogörs ovan i kap Byggnadshistoria, period VII.

Interiörens färgsättning är från 1965 och gjord i samråd med Sven Wahlgren (not 87). Utgångspunkt var den tegelröda färgen i de medeltida kalkmålningarna.

Medeltida altaren

Högaltarets skiva är bevarad. Den är av ljusgrå kalksten, möjligen gotländsk (not 22 och 28). Ovansidan är slipad och kanterna profilerade: platt + hålkäl. Mått: 197 × 101 × 14 cm. Alla fyra kanterna är, ovanligt nog, profilerade.⁹⁶ Det vanligaste är eljest, att ena långsidan är rakt avhuggen. – Altarskivan har av allt att döma legat kvar på sin ursprungliga plats på ett murat altare ända till 1799, då det nuvarande altaret (fig 90) kom till. – Altarskivan låg före 1965 som trappsten utanför den stora sydportalen från 1890 och står nu lutad mot östra kyrkogårdsmuren.

”Altarets omlagande” omtalas 1744 (st prot), men vari detta bestod, framgår inte av arkivalierna.

I samband med restaureringsarbetena 1931 påträffades en liten trädos, som endast innehöll en pärla⁹⁷, har byggmästare Per Olsson (not 86) meddelat författaren. Han var då skolpojke, men minns dosan mycket tydligt. Kanske var den en relikbehållare från högaltaret? Den har inte kunnat återfinnas.

Troligen finns spår av kyrkans altaren under golvet, även sidoaltarna, men några sådana undersökningar gjordes inte 1931. De senare var placerade i långhusets båda östliga hörn. Det norra kallades ”Lilla offer altaret” 1703 (inv) och ”lilla osta-altaret” 1706 (inv),⁹⁸ men var under katolsk tid ett Mariaaltare. Det södra sidoaltaret, som från början torde ha varit invigt åt kyrkans skyddshelgon, var under protestantisk tid underlag för en predikstol (se nedan).

Nuvarande altare

Altaret (fig 90), som är sammanbyggt med uppsatsens ramverk, är helt av trä. Det består av två mörkgrå plintar under uppsatsens kolonner samt mellan dem ett plant parti, målat i smaragdgrönt. På framsidan är det dekorerat med pålagda, förgyllda ornament: tre dubbla guirlander av blad, blommor och frukter, förenade med varandra med fladdrande band och nedhängande snören med tofsar. I bågfälten, som bildas av festongerna, profilerade rundlar. Den gråmarmorade altarskivan skjuter långt utanför underredet. Vid jämförelse mellan fig 27 och fig 30 framgår det, att altarskivan har förstörats efter 1918, då Flink gjorde sin uppmätning. I likhet med altarpopsatsens ramverk och predikstolen tillverkad av Anders Högström⁹⁹ efter ritningar (fig 94), utarbetade vid ÖIA av C F Sundwall¹⁰⁰ 1798.

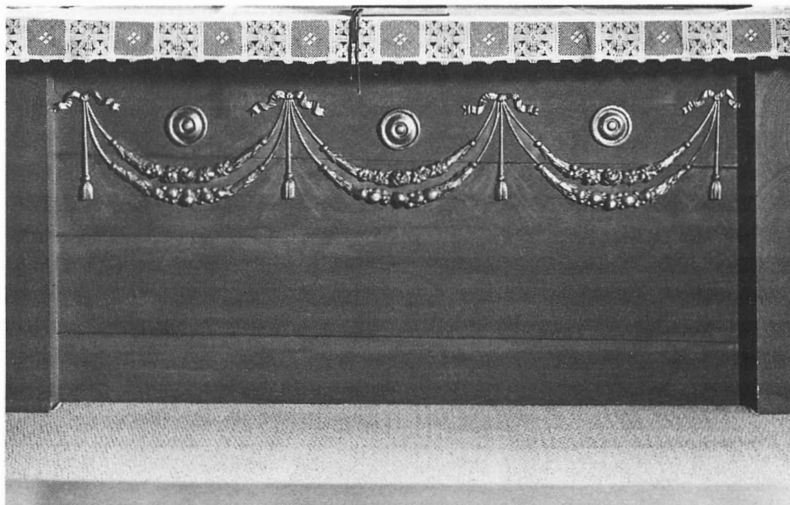
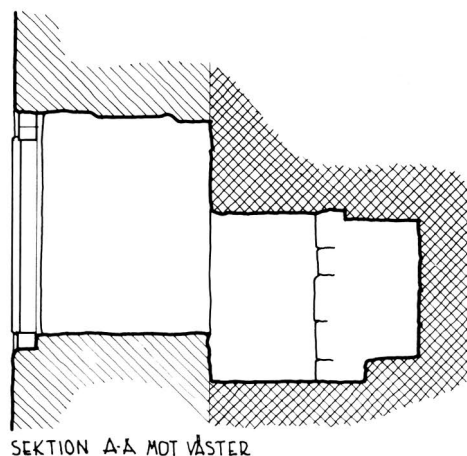

Fig 90. Altaret, ritat av C F Sundwall 1798 (fig 94) och utfört 1799 av Anders Högström. Foto R Hintze 1982.

The altar, drawn in 1798 by C F Sundwall (fig 94) and executed in 1799 by Anders Högström.

Altarringar

1. Av okänd ålder, omtalad 1747, då den skulle ändras, för att bli bekvämare för båda parter (st prot), och 1752, då den målades (räk). – 2. Bekostad av änkeprostinnan Berghman (not 25; st prot). Den sträckte sig tvärs över koret, strax väster om absiden, och hade en stor utbuktning mot väster (se fig 25 och 27). Ett avtryck i korgolvet visar ännu dess plan. Löfgrens teckning (fig 25) visar, att fasaden var sluten och indelad i marmoretrade speglar. På Billows tid var den målad i vitt och guld. Ersatt 1965. – 3. Genombruten, rak altarring i tre delar, gråmålad och med stoppade dynor, klädda med ljus mockaskinn. 1965.

Sakramentskåp (depositorier)¹⁰¹

I norra korväggen sitter två förvaringsnischer rakt ovanför varandra (fig 47), 58 resp 138 cm över nuvarande korgolv. De är utsparade i murverk från klövsadelskyrkans byggnadstid (period IV) och försedda med dörrar av yngre datum. Det övre lilla rummet, som är högst, är brädfodrat, medan det nedre endast har putsade och vitkalkade väggar. Nischernas östliga väggar och ryggstycken utgörs av kyrkans ursprungliga murverk (period II; fig 30, 91). Stötfogen mot absiden är mycket tydlig. I den nedre nischen ser man spår av ursprunglig puts samt gula och svarta färgspår på det äldsta murverket. Innanför öppnar sig ännu en nisch, som är utsparad i det äldsta murverket och samtidigt med detta (fig 91). Den har varit fodrad med ekbräder, av bevarade rester att döma.

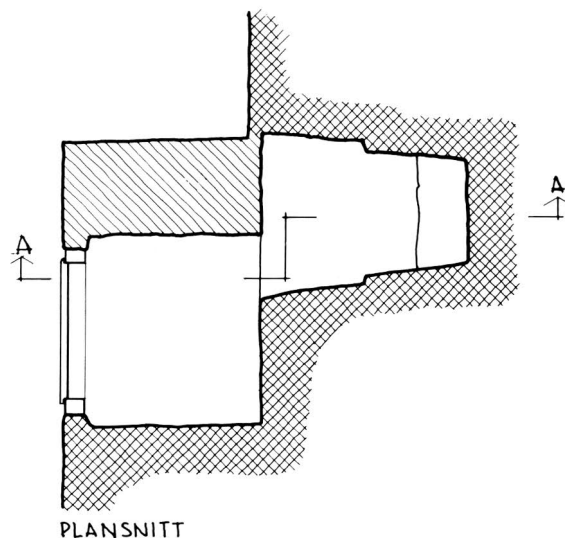

Fig 91. De två nedre sakramentskåpen i korets norra mur. T h i kormuren (per II), t v i norra avlastningsbågen (per IV; jfr fig 47). Överst sektion mot väster, nederst plan. Uppm, skala 1:20, G Wirén 1982.

The two lower eucharist cupboards in the N chancel wall. Scale drawing, 1:20. Top, section towards W. Bottom, plan. To the right in chancel wall (period II), to the left in the buttress masonry (period IV; cf fig 47).

Medeltida bildkonst

Under kriget 1677 skövlades kyrkan på flera sätt (kap Byggnadshistoria, period VII). Bl a sköt fienden till måls på "beläten i kyrkan" och brukade dem till "narrspel". Bland bilderna befann sig troligen också ett eller flera altarskåp.

Altartavla

1777 väcktes ett förslag att en altartavla skulle anskaffas, "hållst tilfalle dertil nu kunde wara, sedan kyrkans Capital är något ökt" (st prot). Församlingen biföll förslaget med glädje och genom prostens (Salomons, not 25) försorg skulle en ritning anskaffas från ÖIA, men det dröjde ända till 1788, innan en ritning, författad av Gudmund Rundgren,¹⁰² uppvisades (st prot). Tavlan skulle kosta 200 dlr smt, en alltför hög summa,

men genom sammanskott från församlingsborna och bidrag från prosten hoppades man kunna uppnå det behövliga beloppet, så att tavlan redan instundande sommar skulle kunna föras till kyrkan så tidigt, "at oljofärgen och förgyllningen så kan påsättas, att den

Fig 92. Altaruppsatsen. Ramverket ritat av C F Sundwall 1798 (fig 94) och utfört 1799 av Anders Högström. Överstycket, se fig 93. Målningen, Kristi förklaring, signerades av N J Hansson samma år. Foto R Hintze 1982.

The altar piece, the framework was drawn in 1798 by C F Sundwall (fig 94) and executed in 1799 by Anders Högström. The gablet can be seen in fig 93. The painting, the Transfiguration, was signed by N J Hansson in the same year.

hinner wid Sommarens rena luft och värma fullkomligen torkas, och det wid den tid at arbetet börjas innan höbärgslen begynnes”.

I samma prot görs utförliga förslag om hur Rundgren och tavlan skulle hämtas med båt från Döderhult, hur arbetet skulle organiseras och Rundgren och hans medhjälpare skulle förses ”med anständig föda” etc. Trots den detaljerade planeringen kom ingenting till utfö-

rande. Orsaken därtill framgår inte av kyrkböckerna. Kanske hade det inte gått att samla in tillräckligt med pengar. Prosten Salomon avled 9/7 1792 och när biskop Wallenstråle visiterade församlingen 20/7 samma år, påpekade han, att Resmo kyrka saknade altartavla. Även vid detta tillfälle beslöt man att snarast anskaffa en ”dessein” från ÖIÄ. – Ännu 1794 heter det, att församlingen flera gånger hade yttrat en åstundan att få

Fig 93. Altaruppsatsens överstycke (sedan 1965 på tornvinden) och Majestas-målningen (fig 75–77, pl I). Foto A Edle 1935.

The altar gablet (since 1965 in the attic of the W tower and the apse mural, Christ in Majesty (figs 75–77, plate I).

kyrkan prydd med altartavla samt även en predikstol och att ritningar härtill skulle anskaffas från ÖIÄ.

Äntligen tog frågan om altartavla fart 1798 (st prot). Änkeprostinnan Berghman (not 25) utlovade 600 daler smt för den nya altartavlan med altare och disk, församlingsborna å sin sida lovade att bidra med 2 daler riksgäldsmynt för varje oförmedlat hemman och kyrkokassan disponerade 300 daler smt. Ritningar till altartavla (fig 94) och predikstol (fig 96) i nyklassisk stil, författade av C F Sundwall (not 100) uppvisades i augusti 1798 och vann församlingens bifall, återsändes till ÖIÄ och fastställdes slutligen 30/10 samma år. Arbetena torde dock inte ha utförts förrän följande år. Spegelmakare Anders Högström (not 99) var den som fick det hedersamma uppdraget att göra altaret med altaruppsatsen och predikstolen, medan den flitige akademile-

damoten Anders Johan Hansson¹⁰³ i Stockholm, på sin tid mycket uppskattad, målade altartavlan.

Altaruppsatsen (fig 92) består av ett par kraftiga, gråmarmorade kolonner med förgyllda, korintiska kapitäl och likaledes förgyllda, attiska baser. De vilar på de båda plintar, som utgör altarets gavlar (se ovan). Kolonnerna bär upp en arkitrav, rikt prydd med dels gråmarmorade, dels förgyllda lister av olika slag – tandsnitt, äggstavar, bladlistor och akantusslingor (de senare avtecknar sig mot kornblå fond). Före 1965 vilade en låg trekantgavel på arkitraven, smyckad och målad på samma sätt som denna (fig 93). Den togs bort 1965 för att absidens målning bättre skulle komma till sin rätt och är nu uppställd i tornet. – Altartavlans blågröna ram är slät och mycket bred. Närmast tavlan är den försedd med en profilerad, förgylld ramlist,

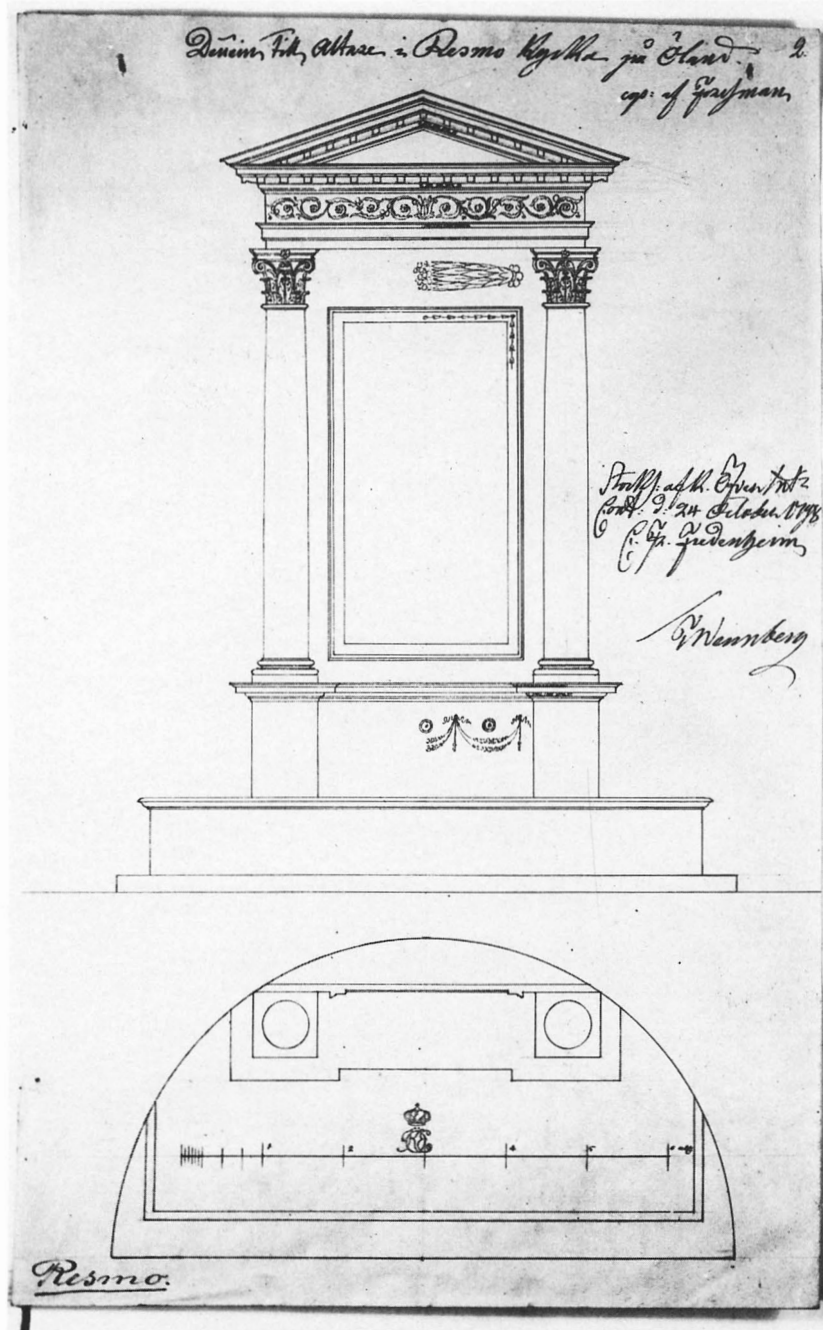

Fig 94. Ritning till altarpopsatsen och altaret av C F Sundwall, fastställt 1798. RA.

Drawing for the altar piece and altar by C F Sundwall, authorized in 1798.

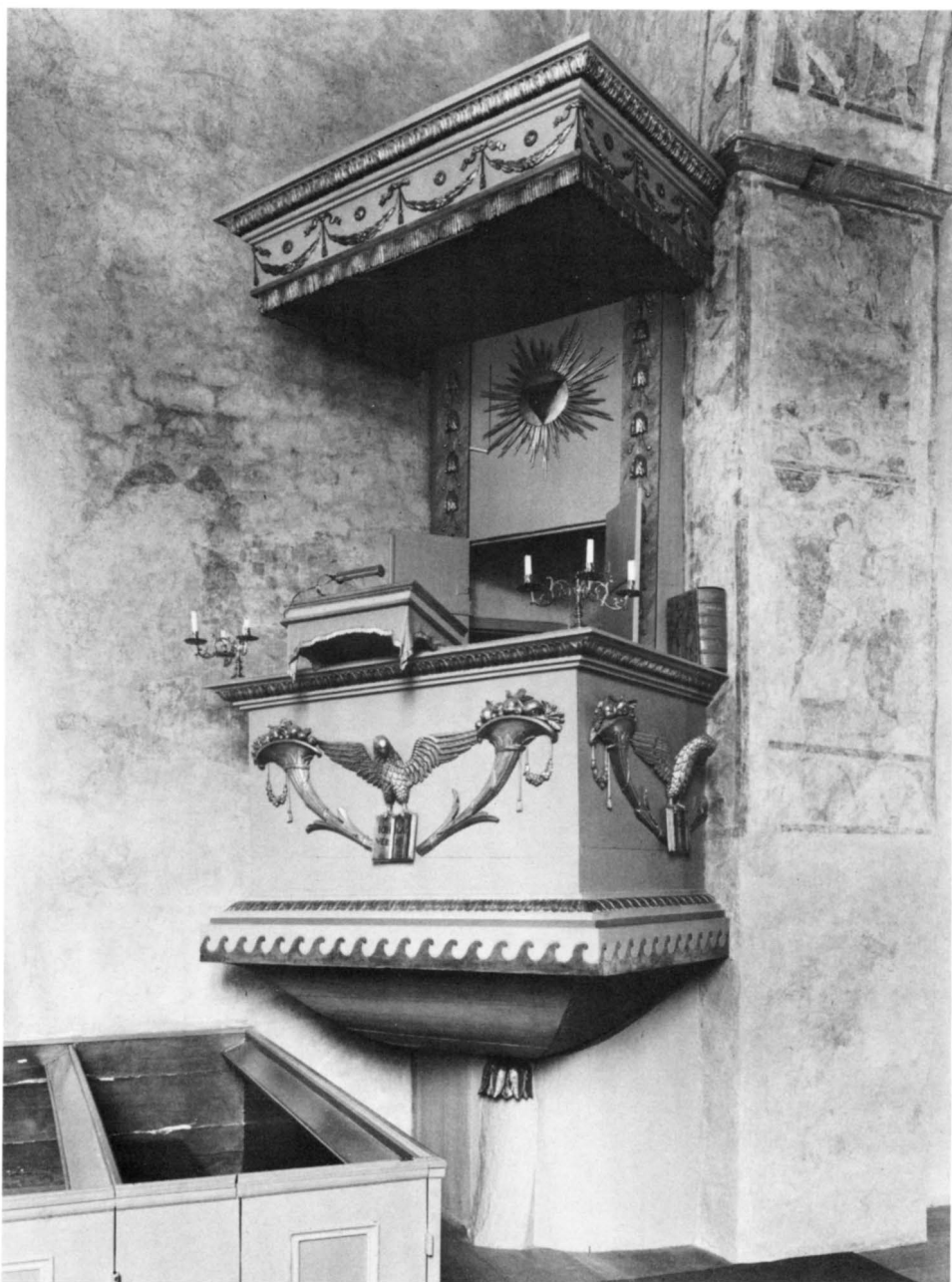
prydd med en bladstav.

A J Hanssons målning är utförd med olja på duk och föreställer Kristi förklaring (Matt 17:1; Mark 9:2–13; Luk 9:28–36), Kristus, i fotsid, vit livklädnad och ljusblå mantel, samtalar med två vitklädda gestalter, t h

Moses med lagens tavlor, t v Elia med en bok. I förgrunden de tre förskräckta lärjungarna, den skägglöse Johannes i ockrafärgad livklädnad och röd mantel, närmast honom hans bror Jakob i ljusbrun livklädnad och blågrön mantel, längst t h Petrus i vit livklädnad och

Fig 95. Predikstol, ritad av C F Sundwall 1798 (fig 96) och utförd 1799 av Anders Högstrom. Ljusstakarna av mäsing anskaffade mellan 1767 och 1792. Foto R Hintze 1982.

Pulpit, drawn in 1798 by C F Sundwall (fig 96) and executed in 1799 by Anders Högstrom. The brass candlesticks were obtained between 1767 and 1792.

mellanblå mantel. Figureerna har ljusbrun karnation samt brunt hår och skägg. Målarens signatur är placerad i nedre högra hörnet: "A:J: Hansson / 1799". Tavlan konserverades 1892 med biträde av konstnären Nils Kreuger (K Boström 1948, s 240) och 1932 av konserverator Alfred Nilson. — Hela altarpopsatsen har hos Håkansson nr 689.

Krucifix

Triumfkrucifix av trä (pl VI–VII), skulpterat och målat av Sven-Bertil Svensson och uppsatt 1965. Kristusbilden har ljusröd karnation, brunt hår och skägg samt förgylld krona och ländkläde. Korsets framsida har samma ljusblå färg som predikstolen m m, medan baksidans tegelröda färg har hämtats från triumfbågens medeltida kalk-

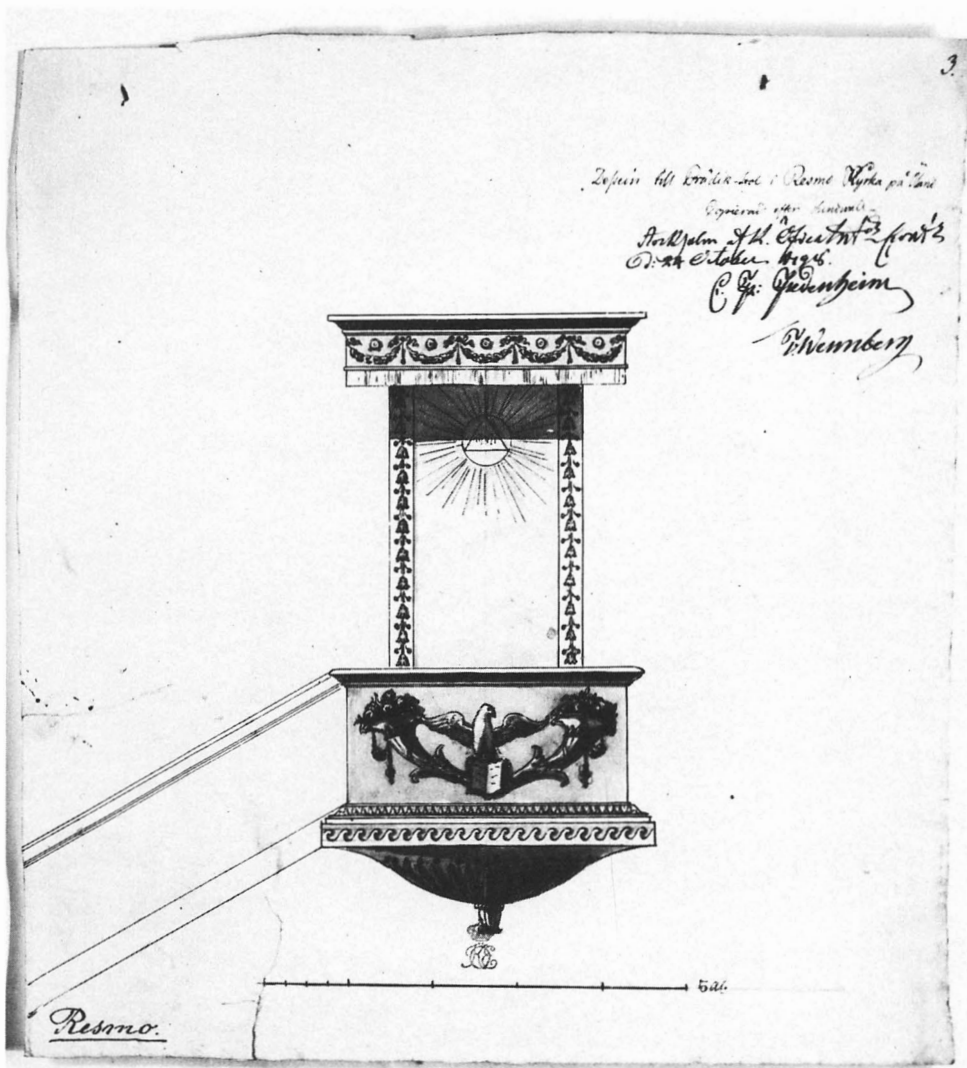

Fig 96. Ritning till predikstol av C F Sundwall, fastställd 1798. RA.

Drawing for pulpit by C F Sundwall, authorized in 1798.

målningar. Höjd ca 1,5 m.

Altarkrucifix av skulpterat och målat trä, signerat SBS (= Sven-Bertil Svensson). Höjd 64,5 cm. Kristus-bilden har samma färger som triumfkrucifixets.

Kristushuvud, skulpterat av rödbonad ek. Höjd 29 cm. Osignerat. I bisättningskapellet.

Predikstolar

1. Om denna vet vi endast, att den blev tagen av danskarna 1677.

2. Dess ersättare, också av obekant utseende, var 1728 "lässig och will skrida ifrån muren; och således farlig för prädikanten, att han omsider faller öfver-

ända" (st prot). Man beslöt, att vid dess reparerande "skall han flyttas till södra sidan, der fönstret är, på det prädikanten så mycket bättre må se at läsa publicationer etc." Av allt att döma, var predikstolen från början placerad på södra sidan, troligen på södra sidoaltaret (på norra sidan placerades inte predikstolar förrän under 1700-talets andra hälft och senare). Av beskrivningen av långhusets fönster ovan framgår bl a, att det på 1600-talet endast fanns ett (sekundärt) fönster rakt under det av allt att döma igenmurade, östligaste romanska fönstret och att man vid en reparation 1729–1730 gjorde nya fönster, varav ett placerades något längre västerut än det tidigare, men sekundära. Jfr Frigelius' teckning 1752 (fig 22). – När predikstolen

flyttades i samband med fönsterarbetena 1729–1730, synes den ha placerats något längre västerut än tidigare.

3. Den nuvarande predikstolen (fig 95) är utförd av Anders Högström 1799 efter C F Sundwalls ritning (fig 96). Både korgen och ljudtaket har rektangulär plan. Korgens profilerade armlödare är ganska smal. Den är dekorerad med en skulpterad bladstav. Mitt över korgens framsida står en bokbräda med en i skulptur utformad duk med frans. Korgens tre plana sidor dekorerar med pålagda ornament och evangelisten Johannes' örn med utbredda vingar, flankerad av ymnighetshorn. Örnerna håller i sina klor en uppslagen bok med varierande text med antikva-versaler: närmast väggen: APOSTLAG / CAP XV / VERS 30; på mittpartiet: IOH I CAP / VERS 29; närmast triumfbågen: PSAL XXXVII / VERS 37. – Mellan korgens nederkant och botten är en starkt framskjutande, profilerad list med en smal bladstav upptill och en bred löpande hund nedtill. Bottenpartiet har S-svängd profil och avslutas längst ned av en skulpterad, nedåtvänd blomma med många kronblad. På Sundwalls ritning (fig 96) pryds bottenpartiet av smala blad, som strålar ut från centrum, men dem har Högström utelämnat. I övrigt har han troget följt ritningen.

Uppgången till predikstolen går från sakristian inne i ett litet trapphus (fig 27, 30), samtidigt med predikstolen, murat av mästern Wermelin (not 41). Inåt kyrkorummet stängs det med ett par dörrar. Ovanför dem är ett slätt väggparti med skulpterade ornament. I mitten en Jehova-sol och på sidorna bårder av klockformade blommor.

Ljudtakets sarg dekorerar med festonger, band och rundlar av samma slag som på altaret (fig 90). Taket kröns av en utskjutande bladlist och avslutas nedtill av en skulpterad frans. Färger: ljusblått med ornament i guld och silver. På Billows tid var predikstolen målad i vitt och guld med marmorering, en färgsättning, som troligen härstammade från 1890–1892. – Håkansson nr 690.

Timglas

Timglas, bestående av två glas i träställ med snidade ståndare, grönmålat med röda kanter. Höjd 22,5 cm. Anskaffat mellan 1703 och 1706 (inv).

Bänkar

1. Den äldsta kända bänkinredningen förstördes av danskarna 1677. Ingenting är känt om dess utseende. -- 2. Inte heller den följande bänkinredningens utseende är bekant. 1703 gjordes en påminnelse om att en stol-

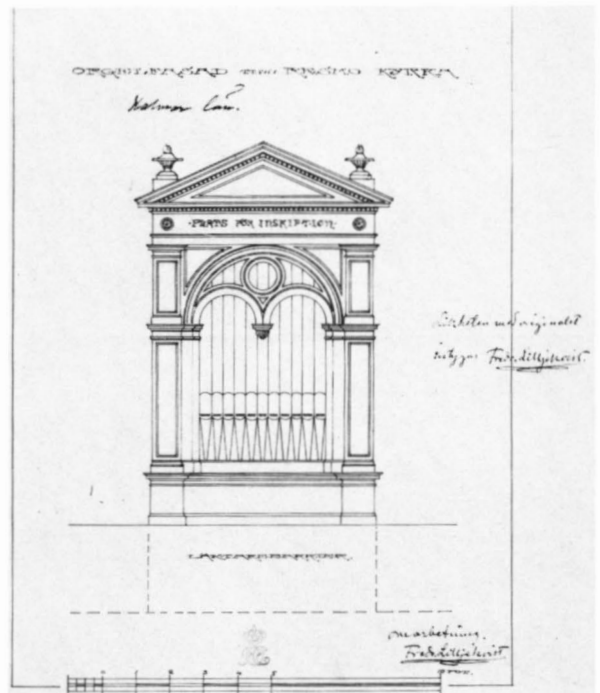

Fig 97. Ritning till orgelfasad av Fredrik Lilljekvist 1892. RA.

Drawing for organ front by Fredrik Lilljekvist 1892.

delning var nödvändig, emedan "det fantz därwid en stor oreda, och oricktighet, i det ingen wiss bänkelängd warit upprättad" (inv). Därför hade somliga för många bänkplatser, medan andra hade för få eller inga alls. – 3. Enligt räk gjorde mästern Pilltz (not 43) 1750 en sluten bänkinredning (fig 25) med 39 stoldörrar och knoppar, svarvade av Anders Lustig. Den målades 1752. Delar av densamma ingår i den nuvarande. Vid Billows besök 1924 var den målad i vitt och blågrått. Kantorn berättade för honom bl a, att bänkarna fordom hade "så höga stöd att blott nackarna av folk syntes. En bräda att gå på i var bänk och stengolv under". – 4. 1888 beslöt man att göra om bänkarna i samma konstruktion som de gamla, men lägre, och att använda allt användbart material från dem. De skulle också målas i samma färg som dessa. Arbetet utfördes 1890. Flinks plan (fig 27) visar, att de stod ganska tätt. De hade numrerade dörrar (fig 26).

En uppmätning från 1931 visar, att ryggstöden bildade en nästan rät vinkel med sittbräderna, som endast var 32 cm breda. – 5. Bänkarna gjordes bekvämare 1931, genom att ryggstöden fick en lutning av ca 10° och sitsarna breddades till omkring 40 cm. Till följd därav

Fig 98. Nummertavla, troligen utförd av N J Jonsson i Glömminge till kyrkans restaurering 1890–1892. Foto R Hintze 1982.

Hymn board, probably executed by N J Jonsson in Glömminge for the church restoration in 1890–1892.

gjordes också mellanstyckena mellan dörrarna bredare. Bänkinredningen målades först ljusgrå med ljusblå speglar, men 1965 färgsattes den av konservator Sven Wahlgren (not 87) i en ny färgskala med utgångspunkt från det rödbruna i kalkmålningarna och predikstolens ljusblå färg. Därför är fasaderna och dörrarna nu ljusgrå på båda sidor, dörrarna med ljusblå speglar, medan själva bänkarna och psalmboksbräderna är rödbruna. Flera bänkar längst bak i kyrkan togs bort 1965, medan bänkkvarteren på södra sidan ändrades i samband med att ingången från 1890 murades igen och den romanska sydportalen åter öppnades.

Utmed norra korväggens östra del står en murad bänk med en grå sittbräda av trä. – På Löfgrens tid (fig 25) stod klockarestolen vid korets södra sida och en annan, kort bänk mitt emot, medan prästgårdsstolen stod längst bak i kyrkan under läktarens norra del.

Läktare, orglar

Läktare: 1. Omtalas 1752, emedan den var förfallen och skulle bli uppbyggd av en snickare ”efter förut giordt aftal” (st prot). Kanske var den en rest av en medeltida herrskapsläktare (kap Byggnadshistoria, period IV). Den målades 1754 (räk). För detta anskaffades olja. – En ny läktare (fig 45) byggdes 1787–1788 (räk) i långhusets västra del, buren av två firsidiga pelare med enkla kapitäl. Den hade från början två trappor (fig 25). Läktarens bröstning svänger kraftigt inåt mitten. Norra trappan togs bort 1892 i samband med att en orgel anskaffades. 1965 byttes den södra trappan (fig 27) ut mot en ny, som placerades på norra sidan och från detta år är den ljusgrå med ljusblå speglar och sparsam förgyllning. Tidigare var den målad i pärlgrått och guld.

Ett ”orgelmelodium” d v s ett orgelharmonium, omtalas 3/9 1887 (kst prot), då det konkursdrabbade

boet efter den avlidne kronolänsmannen K G Bolmgren begärde 300 kr i hyra för instrumentet. Församlingen vägrade betala hela summan, emedan en enskild person, utan församlingens hörande, hade lånat "melodiet". Man betalade därför endast 100 kr i ersättning.

Orgelfasaderna (fig 45) är ritad 1892 av Fredrik Lilljekvist¹⁰⁴ (fig 97). Den består av ett stort, rundbågigt mittfält med dekorativt ordnade, blinda pipor.

Den stora rundbågen är indelad av två mindre bågar, skilda åt av ett cirkelrunt fält. På sidorna profilerade pilastrar, som bär upp en triangelgavel. Denna är prydd med tandsnittslister och flankeras av två eldurnor. Färgskalan är densamma som på läktarbröstningen.

Orglar: 1. Byggt 1892 av P L Åkerman & Lund, Stockholm, i enlighet med beslut och kontrakt 1889. Den hade 4 stämmor¹⁰⁵, en manual och pedal. I samband med kyrkans restaurering i början av 1890-talet godkändes orgelfirmans fasadritning, under förutsättning att den av firman underställdes ÖLÄ för godkännande. Orgeln avsynades av klockaren i Segerstad samma år som den sattes upp. – 2. Byggt 1931 av A Magnusson i Göteborg och ombyggt 1965 av orgelbyggaren Einar Berg, Bromma. Den har nu 10 stämmor¹⁰⁶, fördelade på två manualer och pedal.

Nummertavlor

Nummertavlor: 1. Den äldsta kända anskaffades i enlighet med ett beslut 1728 att anskaffa "numrer. . . med en tafla, at utwisa Psalmerne, som siunges" (st prot). Siffrorna var av bleck. Troligen den som på Löfgrens teckning (fig 25) hänger på samma plats som den nuvarande på triumfmuren och troligen identisk med en som Billow beskrev 1912: "med enkel smal förgylld ram krönt av en lyra. Ramens H. 79, B 56. Sakr. Lyran borta 1918". Avskriven 1936 vid biskop Stadeners visitation.

2. Med profilerad, förgylld ram med skulpterade hörn och överstycke (fig 98). Krönt av en lyra, omgiven av ankare, kors, hjärta, blommor och rocailler. Nedtill på sidorna två ljushållare av mässing. Total höjd 132 cm. Troligen ett arbete av bygdekonstnären N J Jonsson¹⁰⁷ i Glömminge.

Dopredskap

Dopfund av ljusgrå granit (fig 99). Cuppan prydes av stora, nedåtriktade, flikiga blad, utom underdelen, som jämte foten är skulpterad som en fårad ekstam. Kring brädden med inhuggna, förgyllda versaler: TILL

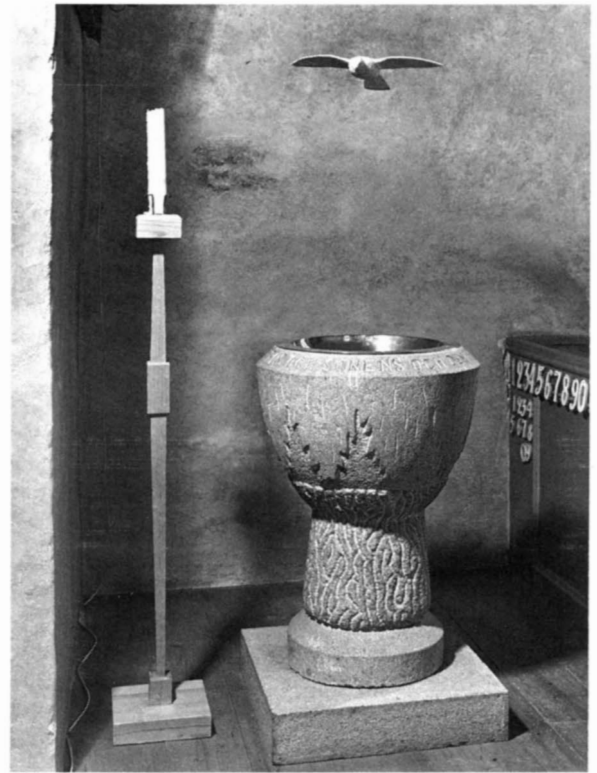

Fig 99. Dopfund av grå granit, ritad av artisten Georg Nyström, Torshälla, och utförd 1915 i Eskilstuna vid Alfred Hagelins stenhuggerifabrik. – Duva, skulpterad av trä av Sven-Bertil Svensson 1965. – Dopljusstake 1965. Foto R Hintze 1982.

Font, grey granite, 1915, wooden dove and baptismal candlestick, 1965.

FADERNS OCH SONENS OCH DEN HELIGE ANDES NAMN. Höjd 96 cm. Komponerad av artisten Georg Nyström, Torshälla, och utförd vid Alfred Hagelins stenhuggerifabrik i Eskilstuna samt bekostad 1915 av donerade medel, bl a från familjen Wennerholm (kap Kyrkogården, grav nr 10) samt kyrkliga syföreningen.

Tillhörande dopfat av driven mässing, invändigt förgyllt och cicelerat. I botten den Helige Andes duva i drivet arbete. Runt brättet med versaler: LÅTEN BARNEN KOMMA TILL MIG TY SÅDANA HÖRER GUDS RIKE TILL. Diameter 49 cm. Samtidigt med funten, tillverkad av Guldsmeds AB och skänkt av samma donatorer.

BSt kritiserade funten 1918, emedan den var uppställd "utan nådigt tillstånd" och församlingen fick gå till kungs för att få behålla den. Detta beviljades, på villkor att funten placerades på södra sidan i koret, under trappans avlastningsbåge. Numera står funten i

Fig 100. Kyrkans nattvardskärl av delvis förgyllt silver, allt tillverkat i Kalmar. Kalk och paten av Hans Christian Witte 1771. – Oblatask av Johan Högstedt 1809. – Vinkanna av Carl Gustaf Lundberg 1821. Foto R Hintze 1982.

The communion plate, partly silver gilt, all executed in Kalmar. Chalice and paten made in 1771 by Hans Christian Witte, the wafer box in 1809 by Johan Högstedt and the wine flagon in 1821 by Carl Gustaf Lundberg.

långhusets sydöstra hörn.

I slutet av 1500-talet fanns en "Funtketell" (PB vis), sannolikt densamma som även är upptagen i senare inv: "Mässingz bäcken" (inv 1714), "Ett Mässingsbäcken i funten" (inv 1753, 1794, 1830 och 1832) och av allt att döma även är identisk med en ännu bevarad, slät och rund dopskål, diameter 25 cm, höjd 6,5 cm. Enligt inv 1865 kallas den "Dopskål, som äfven begagnas vid Collecters upptagande". 1918 förvarades sand för jordfästningar i skålen.

Över funten hänger en duva av vitmålat trä (fig 99), skulpterad av Sven-Bertil Svensson 1965. Bredd mellan vingpetsarna 38 cm.

Nattvardskärl, brudkrona m m

Nattvardskalkar med patener av silver: 1. "1 kalk och disk vog – 35 lod" (inv 1566¹⁰⁸), troligen densamma som omtalas i PB vis i slutet av 1500-talet: "Kalk förgyllt mz alt tilbehör". Togs av danskarna 1677. – 2. Omtalad i inv 1706, såsom sedermera, d v s efter 1703, tillkommen: "En Silfwer Kalk förgyllt inuti och öfwer Knappen wid handgreppet, och paten till af Silfwer, som förgyllt är inuti eller på den sidan som witter oppføre". Den vägde 30 lod, enligt inv 1714.

3. Enligt stämplarna tillverkad 1771 i Kalmar av Hans Christian Witte¹⁰⁹. Kalken (fig 100), som nästan är hel-

förgyllt, har en cuppa med svagt utsvängt brätte. Under detta en nästan utplånad, punsad inskrift med kursivstil: *Tager och Dricker Detta är mitt Blod Resmo Kyrkia till hörig A^e 1771*. På botten utsida är inpunsad ett slags akantus- eller rocaillebård. Både den höga foten och den päronformade noden har svängda åsar och bårder av olika slag. Runt fotens kant en akantusbård. Stämplarna sitter på fotens utvikta kant. Höjd 25,5 cm. – Patenen (fig 100), som har samma stämplarna och samma inskrift angående ägaren som kalken, är av helförgyllt silver. Förutom inskriften *Resmo Kyrkia Till hörig A^e 1771* står: *Tager och Åter Detta är min Lekamen* punsat med små punkter. Diameter 16 cm.

En kalk av tenn med paten omtalas 1714 (inv), ej bevarad.

Oblataskar: 1. "1 pixis vogh – 2½ lod" (inv 1566), ej bevarad. – 2. "En liten målad oblats ask" av trä, upptagen i inv 1703 och 1706, men inte senare. – 3. Av bleck, "at hafwa oblater utj då Communion skier", inköpt 1751 (räk). Ej heller bevarad. Den betecknades 1809 som gammal och obrukbar (st prot). – 4. Anskaffad i enlighet med ett beslut 1809 (fig 100). Den är oval, av silver, förgyllt inuti, och har raka sidor och kupigt lock, krönt av ett liggande lamm. Ett hål på vänster sida visar, att lammet har hållit en korsfana. Lammet är gjutet, men päls och andra detaljer är graverade. Askens utskjutande kanter pryds av pärlstavar. På en

Fig 101. Två vinflaskor av glas, den vänstra anskaffad senast 1714, den högra, som är en av fyra, inköpt 1854. Foto R Hintze 1982.

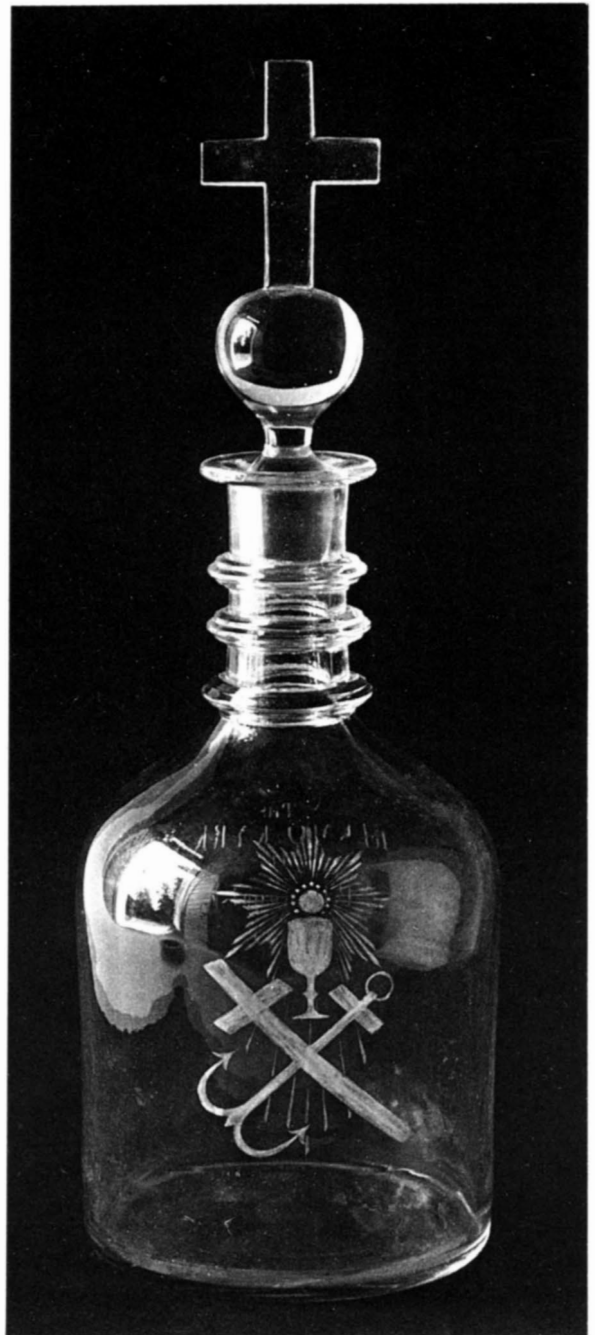
Two glass winebottles, the left purchased in 1714 at the latest, the right one, which is one of four, in 1854.

Fig 102. Vinflaska av kristall, den ena av ett par, tillverkad vid Kosta och enligt inskrift skänkt 1879 av komminister P Ringquist. Foto R Hintze 1982.

Chrystal winebottle, one of a pair, made at Kosta Glass factory and presented in 1879.

förgylld yta mitt fram på själva asken är graverat med kursivstil: *Resmo. Kiörça. / Tilhörig*. Enligt stämplrar på botten utsida tillverkad av Johan Högstedt¹¹⁰ i Kalmar 1809. Längd 14,5 cm, höjd 12 cm.

Vinkanner: 1. I slutet av 1500-talet fanns endast en "teen flaska" (PB vis). – 2. 1714 omtalas en flaska av 2½ kannors rum (inv). – 3. 1714 beslutades, att "en skiänkekanna skall af Silfwer förfärdigas, till att brukas på altaret wid Communionen, för de 50 Dr Smt, hvilka Hr kiörkiöh: Sal: K: Hustru¹¹¹, på sitt yttersta lemnat kiörkan i Testam: all denstund sal: Matronan då äfwen wälgjordt det förordnande att saña pengar skulle der till användas" (vis prot). Beslutet tycks inte ha blivit verkställt. – 4. 1753 omtalas under rubriken Tenn bl a

"En stor skiänkekanna, om 3 stop, i denna Pastors tid till kommen, och förärad af Handelsmannen Hr Alexander Weijdling i Linköping" (inv). Sista gången upptagen i inv 1794. – 5. Vinkanna av delvis förgyllt silver, päronformad på ganska hög fot (fig 100). Det S-formade handtaget avslutas nedtill med en liten symmet-

Fig 103. Sockenbudstyg, kalk och paten, av silver, tillverkat 1751 av Hans Andersson Wiggman i Kalmar, delvis för medel som skänkts av M Weijdling, överkommissarie vid Dykeriet. Foto R Hintze 1982.

Viaticum chalice and paten, silver, executed in 1751 by Hans Andersson Wiggman in Calmar.

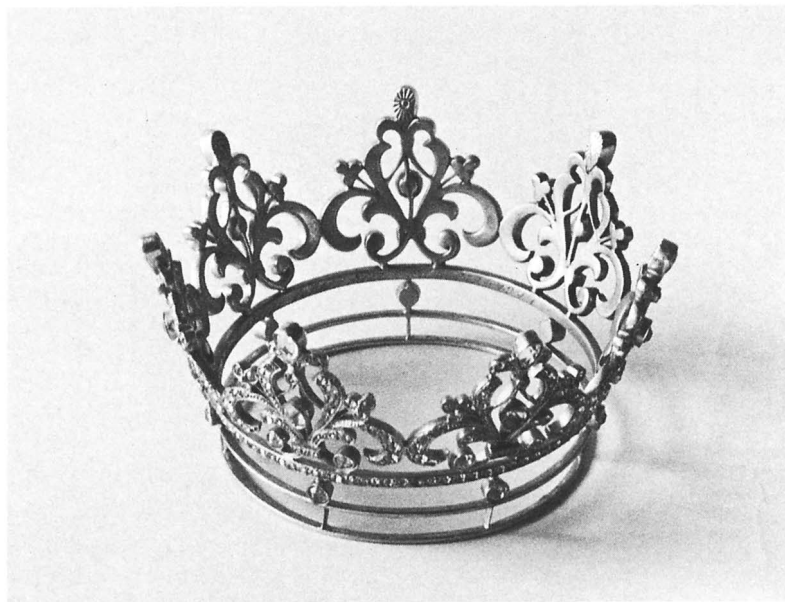

Fig 104. Brudkrona av silver, tillverkad av Gunnar Svensson, Kalmar, och enligt inskrift köpt eller skänkt 1944. Foto R Hintze 1982.

Silver bridal crown, made 1944 by Gunnar Svensson in Calmar.

risk sköld. Det kupiga, profilerade locket är krönt av ett kors med spår av förgyllning och lockgreppet är format som ett mångflikigt blad med graverad inerteckning. På bottens utsida med punsad kursivstil: *Kyrkan. Resmo. 1821*. Enligt stämplor tillverkad 1821 av Carl Gustaf Lundberg¹¹² i Kalmar. Höjd 30,5 cm.

Vinflaskor av glas: 1. Mörkgrön, klotformad, något

tillplattad, smal hals, (upp)stucken botten ("Kinnekulle"^{112a}, fig 101). Höjd 30 cm. 1700-talet. Kanske identisk med en "Glaas buttelie af 2 kannor" (= 5,2 l), som är upptagen i inv 1714. Jfr Runsten (ÖI II:5, fig 48). – 2–5. Av ofärgat glas, fyrsidig med kort hals och etsad inskrift: RESMO / KYRKA / 1854 (fig 101). Inköpta 1854 (räk).

Fig 105. Ljuskrona av mäs-
sing, den ena av ett par, an-
skaffad mellan 1767 och
1792. Foto R Hintze 1982.

*Brass chandelier, one of a
pair, purchased between 1767
and 1792.*

Vinflaskor av ofärgad kristall, ett par cylindriska (fig 102). Hög hals med tre ringar, klotformad propp, krönt av ett kors (den ena flaskans kors avslaget). Etsad dekor: på ena sidan kors och ankare, lagda i kors, på den andra en kalk och en svävande oblat, omgivna av strålar. Inskrift (också etsad) med versaler: TILL RESMO KYRKA AF P RINGQUIST¹¹³ ÅR 1879. Höjd med propp 43 cm, utan 35 cm. Tillverkad vid Kosta.

En vinflaska av trä inköptes 1742 (räk). Ej bevarad. Till denna eller en yngre anskaffades 1871 en kran (räk), längd 17 cm.

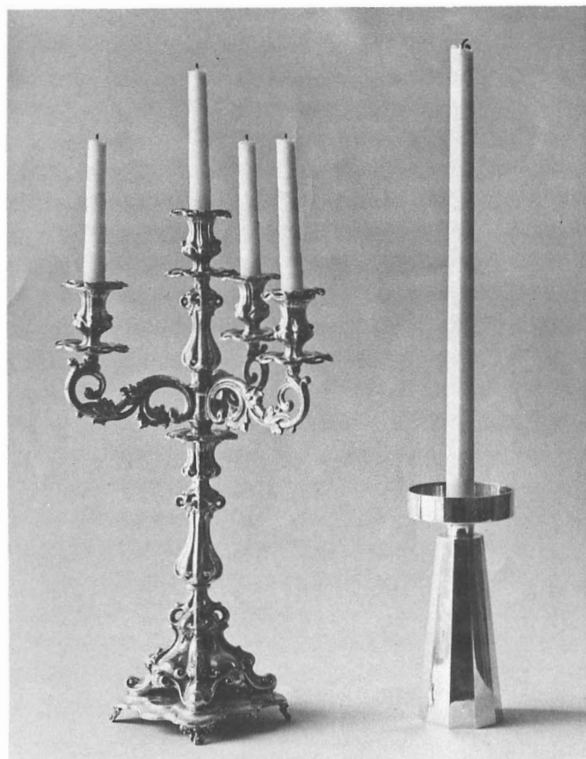
Sockenbudstyg: 1. Kalk med paten och flaska av tenn omtalas 1714 (inv). De betecknades som odugliga 1753 (inv). – 2. Av delvis förgyllt silver (fig 103), enligt

stämplar tillverkade 1751 av Hans Andersson Wiggman¹¹⁴ i Kalmar. Graverad inskrift omkring skålen: *Öfwer Commissarien. Wid. Dykeriet. Herr: M: Weijdling*^{114a}: 1751. Höjd 11 cm. Paten av silver med samma stämplor som på kalken. Diameter 8 cm. – Håkansson nr 683. – Weijdling hade givit 20 daler smt för ändamålet, men summan hade inte räckt, varför kyrkan också hade fått bidra med ett mindre belopp. I svarvat fodral, överklätt med läder. – Till sockenbudstygget hör dels en vinflaska, dels en cylindrisk oblatbehållare av silver (fig 103). Diameter 4,5 cm. På locket graverat IHS med ett kors över bokstaven H. Enligt stämplor tillverkad 1940 av A Nilsson, J P Hasselgren eftr, Wiwen Nilsson, Lund.

Fig 106. Ljuskrone av mässing, den ena av ett par, 1890-talet?
Foto R Hintze 1982.

Brass chandelier, one of a pair, 1890's?

A

B

Ingen brudkrone är nämnd i äldre inv. – Modern brudkrone (fig 104) av silver med sju spetsar i form av symmetriska bladknippen. Slipade, ljusgula stenar (citriner?) infattade dels i kronspetsarna, dels på den översta av de tre smala band, som bildar kronringen. På insidan av det översta bandet är graverat med kursivstil: *Kärleken söker icke sitt den 3/1 1944*. Tillverkad av Gunnar Svensson, Kalmar. Diameter 10,4 cm.

Rökelsekar eller fyrfat

I slutet av 1500-talet ägde kyrkan ett "Eeld kar" (PB vis). Ej bevarat. Troligen ingår dess metall i en av kyrkans klockor.

Ljusredskap

I slutet av 1500-talet hade kyrkan tre stycken "Messings staka" samt en "jern staka" (PB vis). Den sistnämnda är kanske identisk med en "stake med 3 pipor – 1 st", som är upptagen 1714 under rubriken "Bläck och Järn", samt 1753 och 1792, då den var "obruklig" (inv).

Ljuspipor av järn: 1–2. I vapenhuset, instuckna i väggen. – 3. I första tornvåningens östra vägg, rund droppskål. Skjuter ut 18,5 cm från murlivet. – 4–5. Ligger lösa. Den enas längd är 11 cm, den andras 12 cm. Ljushållaren är formad av ett band, som är uppböjt inåt väggen. Den enas spets är vriden som en skruv, den andras endast tillspetsad. – Två ljuspipor är upptagna i inv 1714, men kan vara medeltida.

Ljuskronor av mässing: 1–2. För tolv ljus i två kranzar (fig 105; nr 42 i kyrkans inv). S-formade, förgrenade ljusarmar samt prydnadsarmar, de nedre med klockformade reflexblommor, de övre med flata blommor med många kronblad. Raka, vridna ljuspipor och musselformade droppskålar. Den profilerade mittstammen avslutas nedtill med en stor kula utan inskrift, upptill med en bygel. Den nedre kranzen av ljusarmar är inpassade i små fyrkantiga hål i en rund skiva. Både hål och ljusarmar är numrerade. Höjd 82 cm. Anskaffad emellan 1767 och 1792. Exakt lika Vickelby fig 95 (SvK, vol 193).

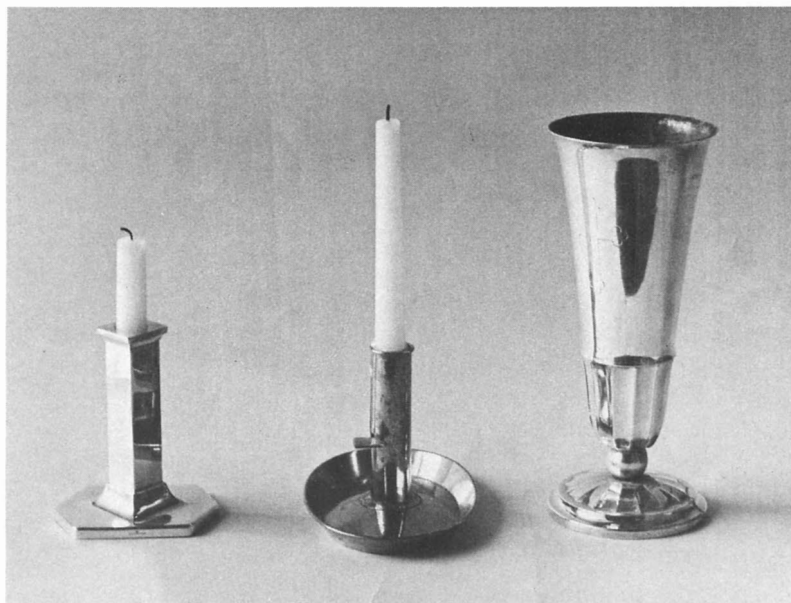
3. För tjugofyra ljus i tre kranzar. Profilerad mitt-

Fig 107. Ljusstakar. A. Nysilver, den ena av ett par, skänkt 1933 av sjökaptanen Alfred Danielsson. – B. Silver, en av fyra, enligt stämplarna tillverkad 1965 av Markström, Uppsala, och skänkt till minnet av Svante Nilsson, Mysinge. Foto R Hintze 1982.

Candlesticks. A, one of a pair, German silver, presented in 1933. – B, one of four, silver, made in 1965 by Markström, Uppsala, and presented in the same year.

Fig 108. Ljusstakar. A. Nysilver, tillverkad av Guldsmedsab. – B. Mässing, den ena av ett par, anskaffad mellan 1794 och 1799. – C. Nysilvervas, tillverkad av C G Hallberg i Stockholm och anskaffad 1932. Foto R Hintze 1982.

Candlesticks. A, German silver. – B, brass, one of a pair, purchased between 1794 and 1799. – C, flower vase, German silver, purchased in 1932.

A

B

C

stam, som är 141 cm hög, avslutas nedtill med en mycket stor kula, upptill med Guds Lamm, ur vars rygg en bygel skjuter upp. Har i övrigt liknat de båda föregående ljuskronorna. Tillkom 1898. Ligger isärtagen på tornvinden, men hängde före 1965 i koret (fig 26).

4–5. För fem ljus, något olika (den ena avbildad i fig 106). U-formade ljusarmar, som på den ena kronan är refflade, på den andra vridna. Inne i bågen är ett genombrutet ornament. Raka ljuspipor med utvikt, blomliknande kant, som liknar de runda droppskålarna. Mittstammen rak. De avslutas nedtill av ett slags kula, sammansatt av en skål och ett halvklot med drivet mönster. Högre upp på stängen en liten och en större platta, den senare formad som en blomma med utvikta kronblad. Höjd 75 cm.

6. Av gjuten mässing (synlig i fig 68). För fem ljus. Ljushållare med rundad kontur och utvikt, profilerad kant, droppskålar formade som blommor, C-formade, genombrutna ljusarmar. Profilerad mittstam. Höjd 55 cm.

Två ljuskronor med mittstam av svarvat trä och ljusarmar av smidesjärn anskaffades i mitten av 1700-talet: ”ämnen till lius Cronor af träd” köptes 1750. 1751 svarvades knappar till ljuskronornas ”tog”, klockaren fick betalt för smidesarbetet och en målare ersattes för att han målade kronorna, knapparna och linorna. Numera är endast en av dem bevarad, för sex ljus i en krans. Höjd 61 cm. Av den andra återstår sju ljusarmar av

järn. Längd 33–43 cm. 1792 hängde den ena på läktaren, medan den andra var förfallen (inv). 1830 nämns båda (inv) och då var fortfarande en av dem på läktaren.

Lykta av driven mässingsplåt, cylindrisk, i genombrutet arbete. Anskaffad 1932.

Ett par väggplåtar av mässing med cirkelrund, kupig ryggplåt. För ett ljus. Ett S-format band bär upp en cylindrisk ljuspipa och en rund, något kupad droppskål. Höjd 38 resp 40 cm. Den förra är märkt med en punsad tvåa, medan den andra är märkt med en punsad etta på den bygel, som håller ljusarmen. Anskaffade mellan 1794 och 1799. Kallas ”lampetter” i alla äldre inv (synliga på Löfgrens interiörbild, fig 25). Numera under läktaren, inne i tornbågen.

Ett par ljusplåtar av förtent järnbleck, formade som en rektangel, upptill avslutad med en halvcirkel, vars diameter är något kortare än rektangelns kortsida. Runt kanterna en bård av punsade viggas och punkter. Framtill en bygel för en förlorad ljushållare. På baksidan är fastlödd en hållare för upphängning. Höjd 36 cm, bredd 22,5 cm. Troligen skänkta av syföreningen 1915.

Ljusstakar av silver: 1–2. För ett ljus, rund genomskärning, hög fot med inåtsvängd profil. Höjd 25 cm. Tillverkad 1959 av Markströms, Uppsala. – 3–6. För ett ljus, tiokantig, uppåt avsmalnande fot och skaft, cylindrisk droppskål med rak kant (fig 107 B). Graverad inskrift med antikva-versaler: RESMO KYRKA 1965 TILL

Fig 109. Antependium (nr 7) av sidendamast ("triumphant"), ursprungligen brunviolett, men numera rödbrun med blomkvistar i ärggrönt, klargult, rosa och vitt och med frans av mångfärgat silke. Skänkt 1796 av änkeprostitinnan Salomon, Maria Cecilia Berghman, † 1798. Foto R Hintze 1982.

Antependium (no 7), silk damask, originally dark purple, but now reddish brown, with flower sprigs in ærgu green, bright yellow, rose and white with a fringe of multicoloured silk. Presented in 1796.

MINNE AV SVANTE NILSSON MYSINGE. Höjd 24,5 cm. Tillverkade av Markströms, Uppsala, 1965.

Ljustakar av nysilver: 1–2. För fyra ljus, nyrokoko (fig 107 A). Överdelen med ljusarmarna kan lyftas bort. Då återstår en ljusstake för ett ljus. Enligt graverad inskrift "Gåva / Till Resmo kyrka / av sjökaptenen Alfr. Danielson / 1933". Höjd 55 cm. Stämplade GRG.

3–4. För ett ljus (fig 108 A). Fyrsidigt skaft på avlångt åttkantig fot. Höjd 14 cm. Stämplade Guldsmedsaktiebolaget.

Ljustakar av mässing: 1–2. För tre ljus (synliga i fig 95). De snirklade, S-formade ljusarmarna utgår radiellt från en profilerad mittstam på rund fot med cicelerad bladornering. Vridna ljushållare med avskuren kant, blomformade droppskålar. Höjd 21 cm. Anskaffade mellan 1767 och 1792. Fastskruvade vid predikstolen (fig 95).

3–4. För ett ljus. Raka ljuspipor och runda, kupiga droppskålar. Profilerat skaft med stor, kupig fot. Anskaffade mellan 1767 och 1792. Stod på altaret 1912 (Billow). Höjd 39 cm. Den ena fot har diametern 24 cm. Den andra 20,5 cm.

5–7. För ett ljus (fig 108 B). Den raka, cylindriska ljushållaren är fastnitad mitt i en oval skål med slät, utåtvikt kant. På två av dem kan ljuset höjas i två lägen med en nyckel, vars handtag är format som ett blad. Vid skålens ena kortsida en ring för upphängning. Längd 18 cm. Kallas "ljusplåtar" i inv 1799. Anskaffade mellan 1794 och 1799.

8. Kandelaber för sju ljus i drivet och punsat arbete (blommor, druvklasar, ekollon). Från en rak mittstam

utgår vridna armar med kulor, raka ljuspipor med blomformade droppskålar. En extra droppskål i form av en liten flat, åttkantig skiva under det nedersta paret ljusarmar samt ytterligare en, större, omedelbart över foten, som består av en kupig, rund fot, vilande på en åttkantig fotplatta. Kan ändras till ljusstake för ett enda ljus, genom att de sju ljusarmarna lyfts bort. På bottenplattan inpunsat med versaler: SKÄNKT AF / RESMO SYFÖRENING / JULEN. 1903. Stämplad: F. E. LINDSTEDT¹⁵ / KALMAR. Total höjd 61 cm.

9. För ett ljus, profilerat skaft, hög, rund fot. Höjd 40 cm. 1800-talet?

10–13. För ett ljus, sammansatta av tre delar. Korta, raka ljuspipor med runda droppskålar. Det profilerade skaftet är fäst vid den höga, kupiga fotplattan med en skruv. Höjd ca 31 cm. Möjligen desamma som skänktes 1915 av kyrkliga syföreningen.

Ett par ljusstakar av tenn tillkom mellan 1714 och 1728. De stod på altaret. Finns inte kvar.

Dopstake av furu (synlig i fig 99). Höjd 136 cm. Modern.

Textilier

I slutet av 1500-talet hade kyrkan följande textilier:¹¹⁶

"Messhakell *gammal* mz alt tilbehör – 1 ste

Koor kåpa – 1 st.

Röcklin 1 st.

Altare duck mz en lista – 1. st.

Handkläder – 4 st.

Ornagot 2 st." (PB vis).

Fig 110. Detalj av fig 109. Foto R Hintze 1982.

Detail of fig 109.

I senare arkivalier kan man få närmare upplysningar om en del av dem, trots att ingenting återstår i våra dagar.

Antependier (nr 1–4 ej bevarade): 1. En skadad inventarieuppgift 1706 avser troligen ett antependium: ". . . hwitt gement och groft dito 1 st." Troligen identiskt med ett "af tryckt linnnet, gammalt" (inv 1714). Ordet 'dito' visar, att det 1706 fanns minst ännu ett antependium. – 2. 1706 hade tillkommit bl a ett altarkläde av grönt kläde, 9 alnar långt, köpt 1705 för kyrkans pengar (inv). Även upptaget i inv 1753. – 3. Av blårandigt sidenbast (inv 1714). – 4. Ett rött "altarkläde" av "Scharlakan" var enligt inv 1753 skänkt av borgmästarinnan Hoppenstedt¹¹⁷. Sålt 1801.

5. Av ursprungligen brunviolett, nu rödbrun sidendamast med invävda, stora, yviga blommor i ärggrönt, klargult, rosa och vitt (fig 109, 110). Materialet kallas i äldre inv "triumphant" (not 116). Ett stycke nedanför

överkanten en frans av mångfärgat silke. Enligt en anteckning av Billow 1912 och ännu 1951 fanns det tidigare mitt fram rester av en liten fyrkant av svart rippsiden med initialierna M och B samt siffrorna 1 och 6. Enligt inv 1865 var den fullständiga inskriften M C B och året 1796 och alla äldre inv uppger, att antependiet var skänkt av prostinnan Maria Cecilia Berghman (not 25), som samtidigt skänkt en håv av samma material (se nedan Kollektredskap, håv nr 6). – Nytt, oblekt, grovt linnefoder. Enligt Billow var längden 235 cm, numera endast 170 cm. Det bör observeras, att antependiet gjordes för det medeltida stenaltaret, vars ännu bevarade skiva är 197 × 101 cm (se ovan). – Håkansson nr 686. – Konserverat av Pietas 1951 (nr 2934).

6. Av rött kläde med applikationer och broderier i guld, silver, gult och gulvitt (fig 111). I mitten stort kors med törnekrona, på sidorna bårder med bl a rosor. Vitt

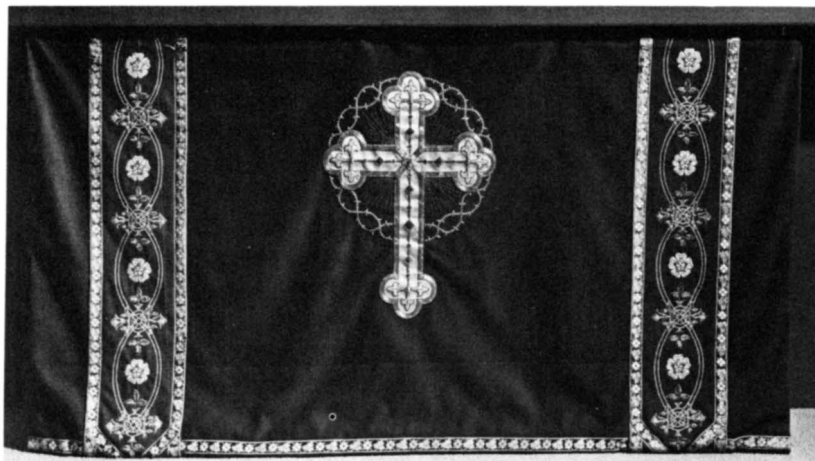

Fig 111. Antependium (nr 8) av rött kläde med applikationer och broderier i guld, silver, gult och gulvitt. Ersta? Skänkt 1915. Foto R Hintze 1982.

Antependium (no 8), red broadcloth with appliqué and embroidery in gold, silver, yellow and cream. Probably executed by Ersta Paramentavdelning and presented in 1915.

foder av kyprad bomull. Förmodligen tillverkat av Ersta Paramentavdelning¹⁸. Skänkt av kyrkliga syföreningen 1915.

7. Av ofärgad sidendamast med symmetriskt blommonster inom romber samt applikationer och broderier av mångfärgat silke på mörkgrått atlassiden: Guds välsignande hand, kors med Helige Andes duva, det himmelska Jerusalem, kyrka, hjärta, nattvardskalk. På sidorna bårder med vinrankor. Guldfrans. Ljusgrått linnefoder. Komponerat av arkitekterna Nyblom och Skylling, verksamma vid kyrkans restaurering 1931–1932, tillverkat 1934 av Ersta Paramentavdelning samt skänkt av syföreningen sistnämnda år.

8. Av grön bomull med grov ytstruktur, prydd med applikationer och figurbroderier i mångfärgat silke: i mitten Kristus inom mandorla, omgiven av representanter för olika åldrar och yrken. Därunder ett vågrätt, vitt gros-grain-band med antikva-versaler: KOMMEN TILL MIG I ALLA SOM ARBETEN OCH ÄRO BETUNGADE SÅ SKALL JAG GIVA EDER RO. Ofodrat. Skänkt 1947 av fröken Maria von Sydow, Stockholm.

9. Av svart kläde. Mitt fram ett kors av bred guldgalon och kantat med smalare guldgaloner. Skänkt 1951 av kyrkliga syföreningen.

10. Av violett sidendamast, mönstrad med stort, yvig tulpanmönster. Broderier och applikationer i guld, silver, grönt och svart silke. Mitt fram stort kors, flankerat av Alpha och Omega. Över korset en femuddig stjärna, därunder en kalk. På sidorna en rad små kors, ordnade lodrätt över varandra som en bård, kantad med silverband. Skänkt av församlingsmedlemmar 1951.

11. Av grovt, svart linne med en vågrät besättning av

ett mönstrat band i grått och vitt. Skänkt 1959 av kyrkliga syföreningen.

12. Av handvävt, naturfärgat ylle, mönstrat i flera ljusa nyanser. Mitt fram ett kors, broderat med guldtråd och brun tråd. Foder av naturfärgat linne. Komponerat och vävt av Filippa Lorentzon 1986.

Altarbrun: en i slutet av 1500-talet omtalad "lista", fäst vid en altarduk, ej bevarad (PB vis).

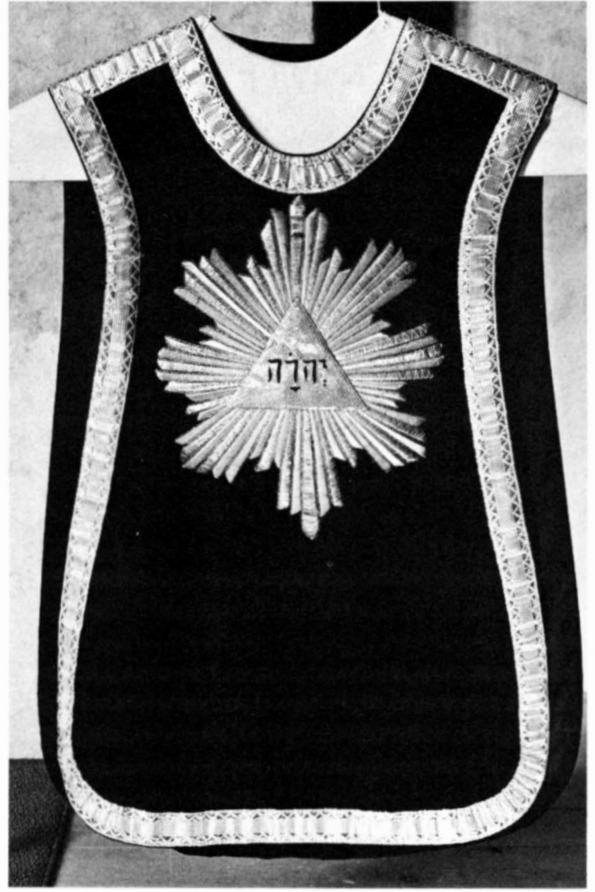
Några altardukar, som inte heller finns kvar, förtjänar också att omnämnas: 1. Den äldsta kända, omtalad i slutet av 1500-talet: "altare duck" (PB vis, se ovan). – 2. "Ett litet stykke trykt lärff kläde på lilla osta-altaret [not 98] om en aln" (inv 1706) användes senare som kalkduk (nr 2 nedan).

3. "En hwit altarduk af slessing om 3 alnar" (inv 1706) betecknas 1714 som "nästan odugelig" (inv). – 4. En "damast dräls duk" var skänkt av pastors salig hustru, dygdesamma matronan Maria Skarp (inv 1714; not 111). – 5. 1743 köptes "Schlessing" till ett altarkläde (räk). "Stoppad" (inv 1794), såld strax därefter. – 6. "En stor damast drälleduk med Kristi krucifix att ligga på altaret", första gången nämnd i inv 1753, var skänkt av borgmästarinnan Hoppenstedt (not 117). Såld (tilllägg i inv 1794). – 7. En altarduk av bomullslärf med breda spetsar, förärad av prostinnan Berghman (not 25). Fanns kvar 1822.

Kalkdukar (nr 1–5 ej bevarade): 1. "Ett linnet silkesstikka Kalkkläde" skänktes mellan 1703 och 1706 av Kirstin Jacobsdotter i Kleva. Även i inv 1714, 1753. – 2. "Tryckt dito: som till förne legat på osta altaret [not 98], men nu brukas om kalken" (inv 1714). Jfr altarduk nr 2 ovan. Om denna heter det 1728, att den

Fig 112. A–B. Mässhake (nr 4) av svart sammet med silverbroderier och -applikationer. Anskaffad från Stockholm före 1822. Foto R Hintze 1982.

Chasuble (no 4), black velvet with silver embroidery and appliqué. Bought in Stockholm before 1822.

”fans intet igen, utan lærer wara förslijtet” (inv). – 3. 1743 utgift ”Till ett Linne kläde att hafva om eller öfwer mässe kallken” (räk). – 4. Ett grönt och rött ”Silfwer moars kläde med silffwer Galloner omkring” att lägga över den största kalken var skänkt av borgmästarinnan Hoppenstedt (not 117), ”sedermera tillkommet” (inv 1753). – 5. Ett grönt kläde av taft med silvergaloner omkring, att lägga över den lilla kalken, skänkt av fru Elisabeth Edenberg¹¹⁹ (inv 1753). – 6. Av svart sammet, kantad med silverfrans och fodrad med svart atlas-siden. 45 × 51 cm, inklusive fransen. Kanske den som anskaffades efter 1822. – 7. Av röd sidendamast (=mässhake nr 7) med guldbroderier: i mitten IHS sammanskrivet, omgivet av kors. I kanten guldtråd. Gult crêpe-de-chine-foder. 46 × 46 cm. Skänkt av ungdomssyföreningen 1951. – 8. Av naturfärgad, småmönstrad sidendamast med symmetriska blommor i

medaljonger. I mitten rött, strålande kors, broderat med silke och guld, i hörnen röda små kvadrater med guldkant. Runt kanterna guldtråd. Gult sidenfoder. 46 × 46 cm. Skänkt 1951 av fröken Maria von Sydow, Stockholm. – 9. Av violett, småmönstrad sidendamast med små palmetter inom romber med svängd kant (samma mönster som i den naturfärgade mässhaken nr 5). Silverbroderier: nära nederkanten kors med I N R I inskrivna i svicklarna. Hörnen markerade med vinklar i silver. Grått sidenfoder. 47 × 46 cm. Tillverkad av Agda Österberg¹²⁰ och inköpt 1951. – 10. Av grön sidendamast, mönstrad med kors. Nära nederkanten Kristusmonogram med guldtråd. Runt kanten är en guldtråd applicerad med små stygn. Gult sidenfoder. 47 × 47 cm. Inköpt 1951.

Mässhakar: 1. Var troligen medeltida, emedan den i slutet av 1500-talet betecknades som gammal (jfr ovan).

Fig 113. Gravhäll (nr 1) av rödspräcklig kalksten ("ölandsmarmor"), över Sigmund Elovsson, 1200-talets slut eller 1300-talets förra hälft. Stenen är numera avslagen nedtill (jfr fig 114). Foto R Hintze 1982.

Grave slab (no 1) of red speckled limestone ("Öland marble") over Sigmund Elovsson, late 13th century or early 14th century. The lower part of the stone is now lost (cf fig 114).

– 2. Av röd sammet "med sydda gullblommor uti samt 2 wapen påsydde, förärade af Sal. Commendeuren Wälborne H' Ekenberg¹²¹, något sliten, men dåck än till en god tid brukelig" (inv 1706). Senast omtalad 1753, då den var "mäst utsliten och förmultnad" (inv). – 3. 1753 hade bl a tillkommit en grön och vit mässhake av "Triumphant" (not 116), "utsydd med grön botn" (inv 1794) samt "med breda silveraloner och vita silkes-

band runt omkring". Den var skänkt av borgmästarinnan Hoppenstedt (not 117). Var 1819 "aldeles förfallen", 1822 "obrukbar" och såld senare (inv). – 4. Av svart sammet med silverbroderier och kantad med bred silveralon (fig 112). På framsidan en stråltriangel med Jehovah, på ryggen ett kors med törnekrona. Modernt, svart crêpe-de-chine-foder. Själva mässhaken anskaffad från Stockholm före 1822 i enlighet med ett beslut 1819

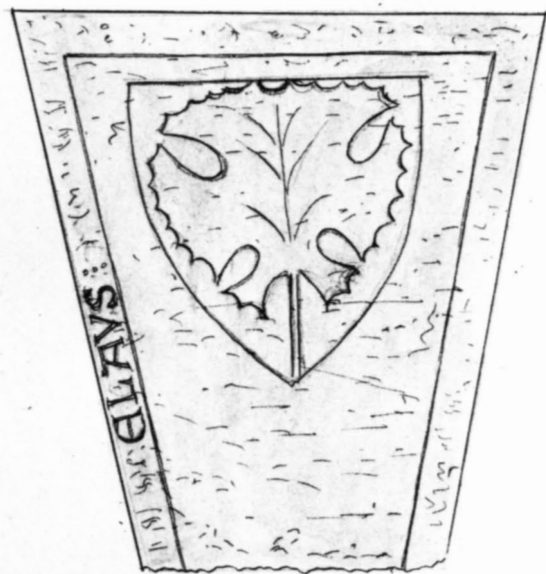

Fig 115. Gravhäll (nr 2), ej bevarad, över Elav, Lars och Bengt (Elavus, Laurentius och Benedictus), 1200-talet eller 1300-talets förra hälft. Teckning av E Ihrfors 1892. Då var stenen avslagen nedtill och endast namnet Elavs läsligt.

Grave slab (no 2, not preserved) over Elav, Lars and Bengt (Elavus, Laurentius and Benedictus), late 13th century or early 14th century. Drawing 1892.

(:REQ)V(IES)CIT: ELAVI:NATVS:VERMIBV(S:ESCA:DATVS/+HIC IACET:SIG/MVNDVS:C)UIVS:A)N(IMA):IN:PA(CE REQVIESCAT). Bokstaven *v* formad som en triangel med en punkt i centrum (=Den som icke vet det, må lägga märke till, var Sigmund Elovsson vilas, lagd som mat åt maskarna. Här ligger Sigmund, vilkens själ vile i frid"). Inskriften *fr o m* (+CER)N(AT) t o m DATVS är ett leoninskt distikon. – Håkansson nr 675. – Stenens nedre fjärdedel är avslagen från ordet VERMIBV, nederst på höger långsida, och före ordet CUIVS nederst på vänster långsida. Frigelius har med en linje markerat, att stenen var spräckt nedtill 1752. Övre högra hörnet är sedan länge avslaget, men bevarat, sånär som på ett litet stycke i skarven mellan hörnet och höger långsida. Nuvarande längd 145 cm, ursprunglig längd enligt Törnnewalls uppmätning (fig 114) ca 190 cm. Jfr ÖI I:1, s 25. Övre bredd 94 cm, nedre 78, men har varit något mindre, när stenens nederdel var kvar. – 1200-talet eller tidigt 1300-tal.

Stenen låg på Frigelius' tid "under manfolksbänken", och så ännu på Ahlqvists tid (2:2, s 192). Sannolikt är det denna sten som Löfgren har prickat in på sin planritning (fig 25). Som redan är omtalat, avlägsnades den, jämte de flesta andra gravstenarna, från kyrkans och korets golv 1890. Sigmunds sten stod vid Billows besök 1912 lutad mot vapenhusets östra vägg och så även 1987.

2. Fig 115. Trapetsformad, ej bevarad. Inskriften, med endast tumshöga majuskler, var placerad utmed stenens kanter. Den löd enligt Hadorph (not 32): HIC IACĒT ELAVUS ET (LAUREN, struket i handskriften)CIUS ET BENEDICTUS (överstruket ord, ersatt med:)NULLUS ERAT TALIS (överstruket ord) TAM LA[RG¹²⁴]US TAM SEPE ELAUS, TAM PIUS IN DONIS HOMO (överstruket ord, ersatt med:) NULLUS ERAT REGIONIS, ARVA NEMUS PRATA (?) LUCRANT AD DANDA PARATA. MAGNO CONSTARE NESCIT MUNDANA NOTARE. AVE MARIA GRATIA PLENA, DOMINUS TECUM (= Här vilas Elov, Lars och Bengt. Ingen Elovss namne var som han, så frikostig så ofta. Ingen människa i trakten var så kärleksfull, när det gällde gåvor. Åkrar, skogar och ängar vinner i värde, om man är beredd att skänka bort dem. Han kunde ej se, att värdsliga ting kostar mycket. Hell dig, Maria, du högt benådade! Herren är med dig [Luk 1:28]). – Inskriften *fr o m* det första NULLUS t o m NOTARE består av fyra leoninska hexametrar med ett bristfälligt rim i den första¹²⁵. Överst på stenen, som 1892 var avslagen nedtill, en symmetrisk, tresidig sköld med samma sköldemärke som i fig 113–114. – 1200-talet eller tidigt 1300-tal. – Gardell nr 98. Håkansson nr 676.

Stenen låg på Ahlqvists tid och till 1890 på stora gången, intill nr 1 (fig 113–114). 1890 flyttades nästan alla gravstenar ut ur kyrkorummet. Vid Ihrfors' besök i Resmo 1892 låg nr 2 "ante januam templi RESMOENSIS," *d v s* framför porten till Resmo kyrka, men vilken av dem, meddelar han inte. Stenen har inte kunnat återfinnas.

Beträffande identiteten för två av de på stenarna nr 1 och 2 nämnda personerna, har S G U Scheffer föreslagit, att de skall sättas i samband med en fogde på Borgholms slott, Elavus Sigmundason, som omtalas i två brev 1346 och 1347, utfärdade av hertiginnan Ingeborg¹²⁶ (SvK, ÖI I:4, s 479–480).

Den långsmala formen på stenen i fig 113–114 tyder på 1200-talet eller möjligen tidigt 1300-tal. Därför kan inte Sigmunds fader Elav vara identisk med slottsfogden Elav, som var i livet så sent som 1347. Vi känner inte namnet på fadern till de på sten nr 2 nämnda personerna. Det skulle ju kunna vara Sigmund. I så fall är sten nr 1 lagd över fadern till Elav, fogden över Borg-

holms slott, och hans bröder eller söner Lars och Bengt. Om här framförda hypotes är riktig, känner vi namnet på tre eller fyra generationer: Elav, som levde under 1200-talet och dennes son Sigmund, som i sin tur var far till slottsfogden Elav, verksam i mitten av 1300-talet. Om han i sin tur var far eller bror till Lars och Bengt, vet vi däremot inte.

I detta sammanhang kan erinras om en berömd folkvisa, återgiven i Ransakningar 1667. Den handlar om S Elav, väktare vid Borgholms slott, som led en våldsam död (SvK vol 170, Köping, s 12 och där angivna källor).

3. Av röd kalksten, trapetsformad, uppmätt av Billow (fig 116), då stenen låg som översta steg i trappan från vapenhuset till kyrkorummet (så ännu 1965). Inskriften var läslig i sin helhet vid Hadorphs besök 1673 och löd: ANNO (överstruket ord) DOMINI MCCCXLIII MORTUUS EST [PLEB]ANUS (?)¹²⁷ LONGUS C[UIUS] A[NIMA] (IN P[ACE] överstruket) REQ[UI]ES[CAT] (= Herrens år 1344 avled kyrkoherde [?] Lang¹²⁸, vars själ må vila i ro). Stenen är också beskriven av Frigelius 1752 och Ahlqvist (2:2, s 192). Den låg på 1820-talet på stora gången. Mått: längd 202 cm, övre bredd 75 cm, nedre 66 cm. Inskriftsbandet var 12 cm brett och placerat 10 cm från kanten på kortändarna av stenen, medan bandets avstånd från långsidornas kanter endast var 3 cm. Försvunnen efter kyrkans restaurering 1965. – Håkansson nr 677 och 695.

4. Av röd kalksten med ristningar. Uptill inom en ring: IHS. Därunder en rektangel med en delvis starkt nött inskrift: ANNO 163[0] THEN 19 / IVLJ AFSOMNADE I GVDI / S. HENDRIK BVRVIS BØRDIG / I STRALSVND GVD HANS SIAL / NÅDELIG BEVARE OCH GIFVE / HONOM EN SALIG UPSTÅNDELSE. Därunder en sköld med initialerna .H.B / AMD, skilda åt av ett bomärke (fig 15 f ; jfr Håkansson nr 219).

Ned till ännu en rektangulär kartusch med inskriften: PHILIP. I CAP. / CHRISTVS ÄR MIT LIIF / OCH DØDEN ÄR MIN VINNING. Mått: 189 × 119 cm. På Frigelius' tid låg stenen i stora gången i kyrkan, mitt emot södra dörren, medan den vid Billows besök 1924 och enligt Håkansson stod rest mot väggen i vapenhuset. Numera inlagd i vapenhusgolvet nordöstra hörn. – Håkansson nr 679.

5. Av grå, öländsk kalksten över en anonym präst (fig 117), helt utan inskrift. Skulpterad med en symmetrisk sköld med svängda sidor i mitten, omslutande en nattvardskalk med en svävande oblat. Omkring skölden en lagerkrans. Däröver en kartusch, omgiven av stiliserad beslags- och broskornamentik. Under lagerkransen ett liggande, ovalt fält, flankerat av en dödskaile med korslagda knotor samt ett timglas. I hörnen upptill keruber,

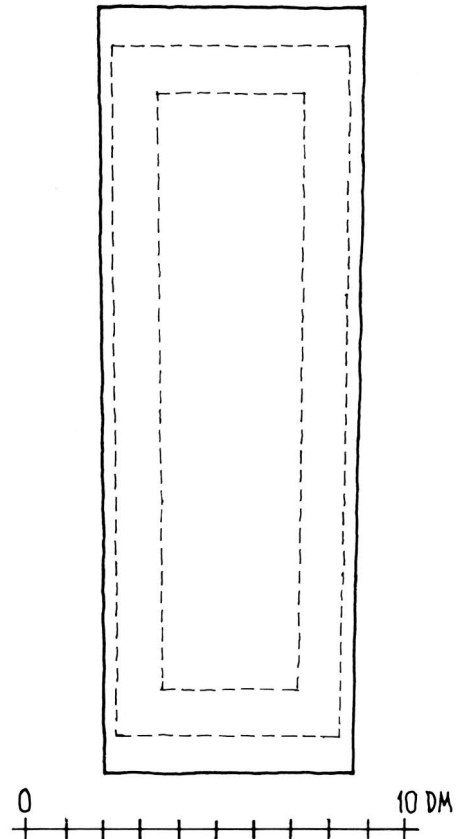

Fig 116. Gravhäll (nr 3) av röd, öländsk kalksten, över kyrkoherde Lang, † 1344. Mellan 1890 och 1965 låg stenen överst i trappan mellan vapenhuset och kyrkorummet. Försvunnen efter 1965. Uppmätningsskiss av A Billow 1918, renritad av G Wirén 1986.

Grave slab (no 3), red Öland limestone, over vicar Lang, d 1344. Now lost.

ned till sexbladiga rosor. Utmed stenens kanter är lågerhuggna band. 1600-talet. Mått: 212 × 127 cm. I korgolvet. Håkansson nr 696. – Även på Ahlqvists tid låg stenen i korgolvet. – Håkansson nr 696.

Beträffande identifieringen av den anonyme prästen har William Anderson föreslagit, att det kunde vara Petrus Petronius (not 75), som var kyrkoherde i Resmo 1662–1700. Det var han, som författade en klagoskrift till Karl XI efter danskarnas härjningar 1677 (se ovan, kap Byggnadshistoria, period VII) och det är tänkbart, att hans insatser för den hårt drabbade församlingen länge bevarades i gott minne, även om hans namn var glömt. Stenen låg ju på hedersplats i koret.

I samband med kyrkans restaurering 1890 bestämdes,

Fig 117. Gravhäll (nr 5) av grå, öländsk kalksten, 1600-talet, över en anonym präst. Kanske ursprungligen lagd över kyrkoherde Petrus Petronius, † 1700, senare möjligen över kyrkoherden Georg Weijdling, † 1763. Foto R Hintze 1982.

Grave slab (no 5), grey, Öland limestone, over unknown vicar, possibly Petrus Petronius, d 1700.

att alla gravstenar i kyrkans golv skulle flyttas ut ur kyrkan, sedan de hade dokumenterats¹²⁹. Församlingen utbad sig emellertid speciellt att få behålla gravstenen i fig 117 i koret. Det tyder på, att stenen då ännu hade ett affektionsvärde, även om man inte nämde något namn. Jfr även grav nr 7 nedan.

6. Grå, öländsk kalksten med inristad inskrift med antikva-versaler: THENNA . GRAF . TILLHÖRER . FORDOM. / KIÖRKIOHERDEN . VID . RESMO . OCH . / MÖRBYLÅNGA. FÖRSAMLINGAR./ HERR. JOHAN. WELLIN.¹³⁰ OCH . / THES. K. HÿSTRUR. MARIA. BRAUN./ OCH. CHRISTINA. SCHULTS. SAMT./ THERAS ARFVINGAR./ LIKTEXTERNE ROM VIII.V.VI. /PSALM. CXVI. V.7.8.9. QVI. MORITUR . ANTEQVAM. MORITUR./ NON. MORITUR. QVANDO. MORITUR./ NON. CHRISTIANUS. SED. SOLA. EIUS./ MISERIA. MORITUR./1732 (= Den som dör, innan han dör, dör icke, när han dör. En kristen dör icke, utan blott hans elände dör). – Håkansson nr 682. – På Frigelius' och

även på Ahlqvists tid låg stenen på norra sidan i koret. Numera är den inlagd i sydöstra delen av vapenhusets golv. – Wellin anskaffade stenen för sin andra hustru, Maria Braun, som dog i Resmo 1731. År 1732 hade han gift om sig, men varken Christina Schultz eller Wellin själv begrovs i Resmo. De flyttade nämligen till Torsås 1744 (Herdam 3, s 190).

7. På begäran av änkepastorskan Weijdling (not 9) beslöts, att ett gravställe i kyrkan skulle lämnas (st prot 1764). Det utsågs genast och "finnes på stora gången ifrån och med Numer 9 till och med n° 12 på manfolksraden, för hwilket Fru Enke Pastorskan betalte till kyrkan 6 D^r S^mt." Någon gravsten är inte känd. Kanske har möjligen gravsten nr 5 ovan under någon tid legat över graven? – Gravstenar, som står eller stått på kyrkogården behandlas ovan, se kap Kyrkogården.

Fig 118. Kollektståv (nr 6) av samma tyg som antependiet i fig 109–110. Foto R Hintze 1982.

Collection bag (no 6) of the same material as the antependium in figs 109–110.

Votivskepp

1751 fick en målare betalt för att han hade målat skeppet med knappar och ljus (räk). Det är också upptaget i inv 1753: "Ett hängande Skiupp". Ingenting är känt om dess ålder. Har sedermera försvunnit.

Tavlor

1736–1737 betalades ett par Hedengranstavor¹³¹ och följande år fick snickaren betalt för "Carmarne till begge Hedengrans Taflor". 1754 ägde kyrkan fyra sådana tavlor. Ingen är bevarad.

1753 finns bl a upptagna tre tavlor, som inte heller är bevarade (inv): "Twänne stⁿ Taflor, den ena, med denna öfwerskrift: Epihania Domini. Esa. 60 [= Herrens uppenbarelse. Jesaja 60¹³²], den andra med denna öfwerskrift: Livore ejus sonāli sumus Esa. 53. [= Genom hans sår bliva vi helade. Jesaja 53:5] bägge förärade af Handels Mannen Peter Weijdling och dess hustru Maria Elisabeth Kretzmer i Calmar" samt "En Dito med denna öfwerskrift: Jesus Gloriosus Debellator & Victor [= Jesus, den ärorike betvingaren och segaren] förärad av Handelsmannen Anders Klint i Calmar".

Löfgren återger en bön i sakristian (not 76) att läsas i kyrkan vid åskväder, men han meddelar inte, om texten var målad direkt på väggen eller på en tavla.

Kollektredskap

Håvar: 1–2. År 1706 omtalas bl a en gammal, oduglig håv, i vilkens ställe en annan "med första" skulle anskaffas (inv). Förmodligen var den senare identisk med en "Håv borderat med gull på hwitt attlask [not 116] med k^a [= klocka] och beslag af Silf^e förärad af Past: Sal: hustru [not 111] men silfweret köpt för kiörkians medel" (inv 1714). Kallas gammal 1794 (inv). Senare söndertagen och skaftet med klockan använt till en ny håv (troligen nr 6 nedan).

År 1728 beslöt sockenstämman, att en av kyrkvärdarna skulle "alternatim" om sön- och helgdagarna sitta "fram i stolen hoos kläckaren: och emot taga hwad som till kyrckian gifwes, så ock gå med pungen, då något samlas skall, slå p^{gr} [= pengar] på altaret och intet räckna dem förr än gudztiensten är sluten".

3. En håv av gul damast var enligt inv 1753 skänkt av fru Elisabeth Edenberg (not 118). Troligen var det till densamma, som klockaren 1751 hade svarvat en käpp och smitt en ring (räk).

4. 1764 anmäldes, att ett litet stycke gul damast hade givits till en håv av borgmästarinnan Hoppenstedt (not 117), "men ej tillräckligt", samt att hon också hade givit ett håvskaft och en därtill hörande klocka (av silver, ännu kvar 1832, st prot).

5. Håv av röd sammet med klocka (inv 1794). Obrukbar 1822, senare såld.

6. Håv (fig 118) av samma tyg som antependiet nr 5 ovan (fig 109 f) och skänkt av samma donator (inv 1799). Längd 167 cm, inklusive det svarvade björkskaf-

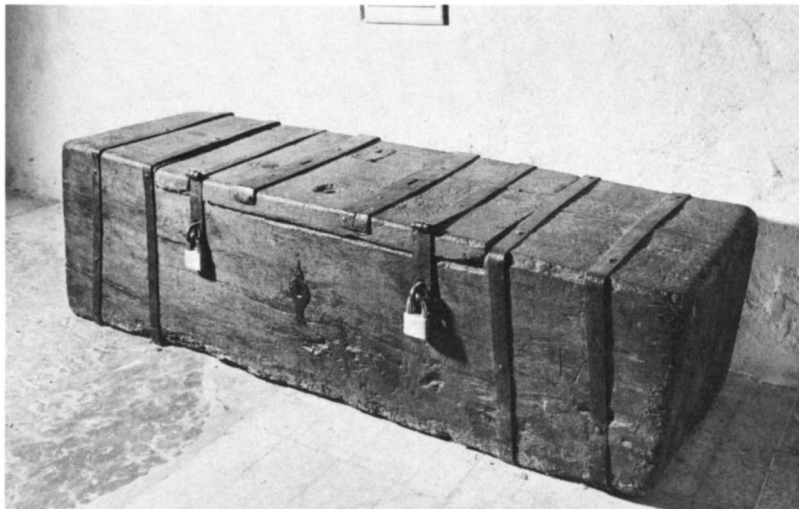

Fig 119. Järnbeslagen kista av ek, omtalad som ny 1706. Bomärket t h avbildas i fig 15 g. Foto R Hintze 1982.

Iron bound oak chest, mentioned as new in 1706. The owners mark to the right is illustrated in fig 15 g.

tet från 1951. Järnholk och modern läderpung. Kantad runt holken med en bred, knypplad spets av svartnat silver och linne. Järnholkens skaft instucken i en silverhylsa med uddkant och två små hål efter en nu förlorad silverklocka. Järnholken med sin hållare övertagen från äldre håv (nr 2 eller 4 ovan). Konserverad av Pietas 1951 (nr 2935).

1837 beslöt sockenstämman, "att den hittills vanliga håfgången" skulle bortläggas och i dess ställe varje matlag betala 8 skilling banco. – 1876 användes bäcken för insamling av kollekt (räk).

7–8. Av svart sammet med broderier i mångfärgat silke och silver. Pungen, som är fodrad med läder, har nedtill en silvertofs och är indelad i fyra fält, i vilka en romb med en blomkvist är inskrivna. Runt holken, som är av mässing, en silverfrans. Svarvat, svart träskaft. Längd 189 cm. Skänkta av syföreningen 1932.

"En ordinair Thenn-Tallrik" skulle anskaffas 1823, "att nyttja vid Barndop till uppbärande af Lazarett-medlen" (st prot).

Böcker

I slutet av 1500-talet fanns en "Handbock *gammal*" (PB vis). Ej bevarad.

Hadorph antecknade följande böcker 1673 (sign S 30, UUB, fol. 89, r-v), som troligen försvann 1677:

1. Petrus Jonæ Angermannus¹³³, Homiliæ in quorundam Prophetarum capita, quæ Diebus Rogationum [= gångdagarna], mandato . . . Gustavi Adolphi . . . , Wittebergiæ, Johannes Gormannus, 1616.

2. Benedictus Olai¹³⁴, Een Nyttigh Läkere Book, Stockholm, Anders Torstenson, 1578.

3. Visitationes Synodalis Nicolai Eschilli¹³⁵ debito anno 1629, 1632, 1633, 1635, 1637, 1639, 1641, 1642, 1645, 1646, 1647.

4. Ett arbete av Laurentius Erics Wallerius¹³⁶. Hadorph nämner endast författarens namn. Notisen avser den enda kända, tryckta skriften av Wallerius, In laudem Smolandiaë & Oëlandiaë oratio (Trygophorus 4 juli 1618), Gryphiswaldi [Greifswald], Johannes Albinus, 1618.

Hadorphs lista omfattar verk av stiftschefer (nr 1 och 3), av lokaltopografisk art (nr 4) och för praktiskt bruk i församlingsvården (nr 2), samtliga nyttiga handlingar och böcker i prästens dagliga verksamhet.

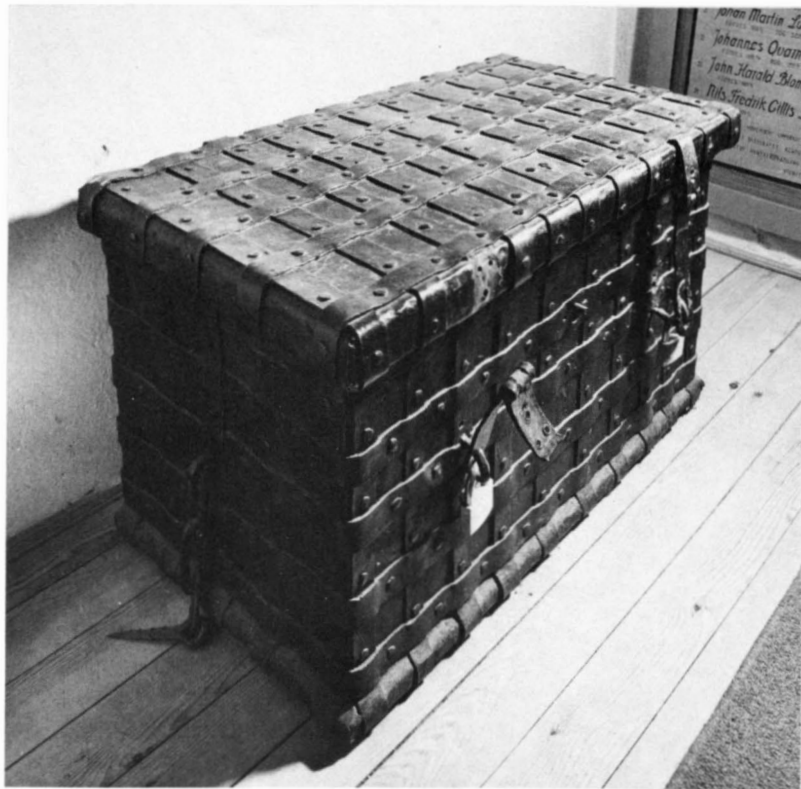
Karl XII:s bibel i skinnband med knäppen finns där- emot kvar.

Möbler m m

Sakristians bord och två fåtöljer (fig 68) tillverkades 1744–1745 av snickaren Pilltz (not 43; räk). Bordet är ett bockbord med draglåda, profilerade bockar, slår och fotbräda. Skivan och fotbrädan svarta, bockarna bruna. 135 × 77 cm, höjd 82 cm. – De båda fåtöjlerna har svängda armstöd, höga ryggstöd och fotbräda. Höjd 115 cm. Marmorering i brunt och svartbrunt. Ett liknande möblemang finns i Mörbylånga och har även funnits i Algutsrum¹³⁷. Fåtöjlerna var 1912 övermålade gröna, men enligt Hofréns rapport 1931 var denna färg

Fig 120. Kista av ek, helt järnbeslagen, anskaffad enligt beslut 1714. Foto R Hintze 1982.

Oak chest, totally covered with iron mounting, purchased after a decision in 1714.

då avlägsnad och den ursprungliga, bruna marmoreningen framtagen.

Träpall, enkel med inskurna initialer RPS samt året 1716. Höjd 31 cm, längd 47 cm.

Järnbeslagna kistor av ek: 1. Beslagen på tvären med järnband (fig 119). Kistan består av en massiv ekstock, i vars mittparti är urholkat ett fyrkantigt förvaringsutrymme. Låses med två moderna hänglås och ett innanlås. I två järnband på locket finns myntsringor. På framsidan, längst t h, är inhugget ett bomärke (fig 15 g), som delvis är dolt bakom ett beslag. Mått: 183 × 49 cm, höjd 44 cm. Kistan omtalas som ny 1706 (inv): "En ny Ekekista wäl beslagen med god och stark lås före" och i kistan stod då "En wäl beslagen låda med två goda låsar före", i vilken kyrkans penningar förvarades. Den senare är numera försvunnen och ersatt med en läddika (litet fack).

2. Helt överklädd med järnplåtar samt korsade järnband (fig 120). Överfalsat lock. Låses med två moderna hänglås och ett innanlås. Kistan delas av en mellanvägg och har en läddika utmed vänster kortsida. På kortsidorna är fästa järnkedjor och dubbar av samma material. Kistan skulle nämligen fästas i muren (sakristian

byggdes inte förrän 1743). Mått: 97 × 61 cm, höjd 57 cm. Anskaffad enligt ett beslut vid visitationen 1714. Kista nr 1 ansågs nämligen inte tillräckligt säker: "icke . . . wäl förwarat". Man beslöt att en ny skulle "uthuggas i en Ekeklump" (vis prot 1714).

Två skrudskåp (Resmo inv nr 128) förvaras i Mörbylånga kyrkas torn. Det ena kan vara identiskt med det som mästare Pilltz tillverkade 1744–1745 och som försågs med lås och gångjärn av smeden Hiulbärg (räk). – Ett äldre skåp försågs med lås och järn 1741 (räk). – Det nuvarande skrudskåpet vid sakristians östra vägg tillkom 1951.

Ståndur av typ "Moraklocka" (synligt i fig 47). Gråmålat fodral med rödbruna lister. På Billows tid vitt och guld. På dörrens insida en inskrift med stor, svart kursivstil: *Skänkt af / Gabr. Persson / och / Kjerstin Lars dr / I Gyng / A^{no} 1830*. Höjd 210 cm. Det heter i st prot 2/3 1830: "Anmälte Älderman Gabriel Pehrsson i Lilla Frös sig vara sinnad att till detta Herrans Hus skänka ett Urvärk till väggklocka, som går 8 dagar mellan hvar uppdragning och slår Timmarne, för hvilken hederliga gåfva, hvarigenom kyrkan får ett nytt möbel och kommer att vinna i prydning, Gabriel Pehrsson på det högsta

betäckades så väl af Pastor som Församlingen". – Håkansson nr 692.

Sandmått av trä med sand i behåll. Höjd 6 cm, diameter 6,5 cm. På botten med bläck: $18\frac{29}{3}54$ samt ett namn. Ej återfunnet 1986.

Mullskovel av järnbleck med spår av förtening. Bladet har insvängda sidor och är fastlött vid ett rörformat handtag. Längd 33,5 cm. Som mulllåda användes tidigare ett dopfat av mässing (se ovan).

1738 köptes "Nya Mäth-Stafwen" (räk), d v s en allikare. Inv 1753 upptar både en järnaln och en måttstock, d v s en mällikare.

Vaser: 1–2. Av hamrad mässing, bägarform. Höjd 19 cm. Anskaffade i början av 1900-talet, stulna 1982. – 3–4. Lika nr 1–2, men lägre, höjd 13,3 cm. – 5–6. Av nysilver (fig 108), bägarformade. På framsidan ingraverat kors med trepassformade korsarmsändar. Enligt stämplar tillverkade av C G Hallberg i Stockholm. På fotens kant ingraverat: "Resmo kyrka 1932".

Straffredskap

Kyrkstötär¹³⁸ (1794 kallade "spögubbestafvar", inv): 1. En "gammal af träd" (inv 1794, ej bevarad). – 2. Av spanskrör med handtag och beslag av förgylld mässing med profilerade kanter (fig 121). På ett band upptill är graverat: GEORG JACOB SPINCK¹³⁹ DEN 21 FEBR. 1783. WÄCK SOFVANDE. AT HÖRA TILL. En doppsko av järn sticker fram ur mässingen nedtill. Kyrkstöten har varit sammansatt av två delar, varav den korta nederdelen med doppskon numera ligger lös. Total längd 193,5 cm. Den långa överdelen är skadad nedtill på grund av att kyrkvaktare i äldre tider har använt den till eldgaffel i kyrkans kamin. Den räddades av prosten Gillis Danielsson¹⁴⁰. – Håkansson nr 685.

1778 beslöt man, att "Gåssarna" skulle sitta i koret under gudstjänsten. Prosten Salomon gjorde till församlingen "en öm förmaning om föräldrarnes skyldighet at så laga det barnen icke försumma Gudstjensten". – Några år senare framfördes klagomål över "att barnen emot flera Sockenstämmo beslut wisa olydnad och icke gå fram uti Choret och Beslöts at den brottslige utan förskoning skulle sitta i stocken. Beslutet skall kungöras från predikstolen nästa söndag efter brottet."

1814 beslöt man, att "en straffstock, som för flere år sedan blef omtalt och besluten skall af Resmo soknemän anskaffas, och wirket der till hämtas för betalning hos Lars Olofsson i Resmo" (st prot).

Klockor

I slutet av 1500-talet hade kyrkan två "Klocker j tornet" och två stycken "prim klocker" (PB vis). Av de sistnämnda återstod endast en 1735 och 1753 (inv).

Tornklockan ringdes med ett långt rep nedifrån tornets bottenvåning ända till 1826 (Löfgren I, s 29).

1. En av de stora i PB vis upptagna klockorna hade enligt Rhezelius (fig 20) en inskrift med minuskler på tyska: "hifl gott maria begot + sancta + anna + salb + brite". Rhezelius har missförstått texten, som torde ha slutat med orden "sancta Anna Selbdritt", d v s Självtröste¹⁴¹. Av texten att döma, rör det sig om en medeltida klocka. Den togs av danskarna 1677.

2. Om denna, som också nämndes i PB vis, vet vi endast, att den måtte ha tagits av danskarna 1611, ty 1619 fick alla kyrkor, med undantag av Torslunda och Vickleby, 2 tunnor spannmål vardera till klockköp (Ahlqvist, sign S 84, s 95).

3. Om den klocka, som köptes för de ovan nämnda två tunnorna spannmål 1619, vet vi ingenting heller. Kanske uppsköts klockköpet ända till 1676, då man även måste låna pengar från Mörbylånga kyrka. I den supplik med begäran om kollektmedel, som sockenborna lämnade Karl XI efter kriget 1677 (kap Byggnadshistoria, kap VII), heter det nämligen bl a:

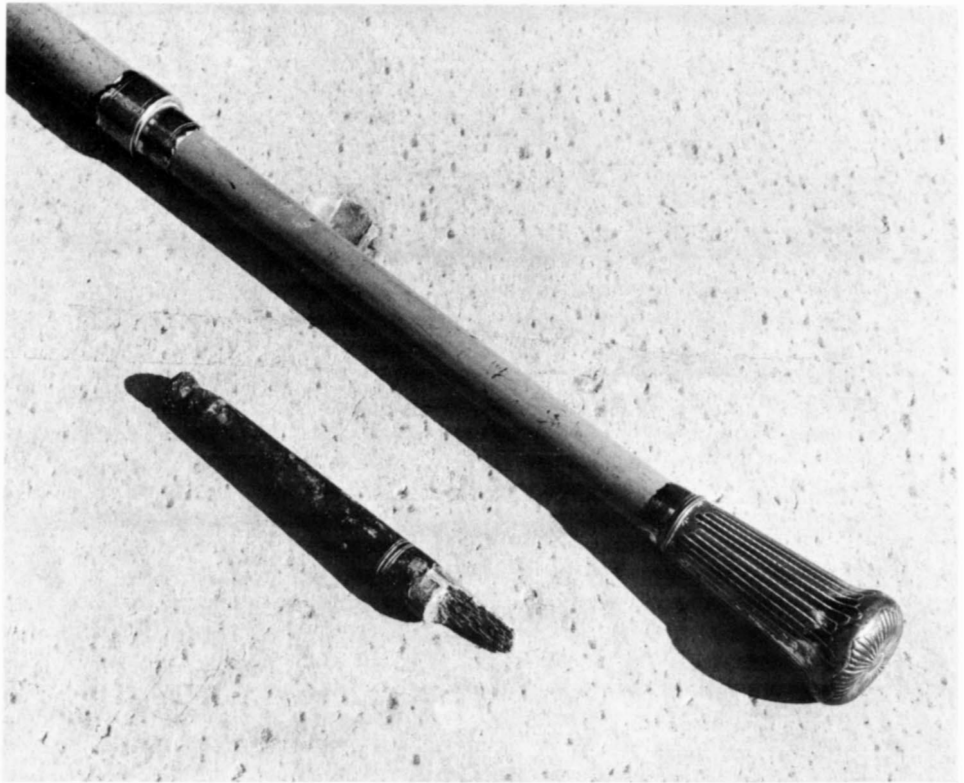
"... först hafwa wi mist begge våra klockor, den ena wardt köpt året före än brändt blef och gåfwo för henne 900 dal: kopparmynt" (Ahlqvist 2:2, s 303). Till detta klockköp hade församlingen måst låna "en hop penningar som wi nu måst betala".

Enligt en av Löfgren och Ahlqvist meddelad tradition, ännu levande i Resmo, skulle danskarna ha fört en klocka till Kristianopol (1611 eller 1677?). Dess kyrkklockor fördes senare till Karlskrona (SvK BI I, s 44) tillsammans med Kristianopels tornur och orgel, men ingen i Karlskrona bevarad eller känd klocka går att identifiera med den försvunna Resmo-klockan, den är inte heller identisk med någon annan klocka i hela Blekinge. – Både Löfgren och Ahlqvist såg också i västra tornet "sporr till ställning åt en klocka, som hängt öster om den som där nu befinnes" (Saml III, vol S 86, s 211, ca 1820). Jfr ovan avsnittet om västtornet.

4. Den nuvarande lillklockan¹⁴² är enligt inskrift gjuten 1685 av Michel Bader¹⁴³ i Stockholm. Den pryds runt halsen med en bård av yviga växtrankor och en inskrift: (ros) SOLI DEO GLORIA [= Åt Gud allena äran] ANNO 1685.

På ena sidan: TILL GWDZ . AEHRA . OCH . RESMO . FÖRSAMBLINGS / LEDA MOTERS . VPMANING . TIL . SIN . GVDS ./ TIENST . AER . THENNA . KLÄCKA . MEDELST . DÅ ./

Fig 121. Kyrkstöt (nr 2). Skaft av bambu med förgyllda mässingsbeslag och doppsko av järn. Skänkt 1783 av handlanden Georg Jacob Spinck i Göteborg, som var född i Resmo. Foto R Hintze 1982.

Sexton's stick for wakening sleepy church-goers (no 2), bamboo with gilt brass handle and mounts and iron ferrule. Presented in 1783.

WARANDE . KYRCKOHERDES . HER . PETRI . PETRONII [not 75] / OCH . FORSAMBLINGENS . FORESTANDARES . BE / STELNING. GVTIN.

På slagringen: (ros) GLORIA IN EXELSIS DEO ME FVNDEBAT HOLMIAE MICHEL BADER. (= Ära vare Gud i höjden Michel Bader i Stockholm göt mig).

Mått: diameter 72,5 cm, höjd med krona 62 cm, utan krona 49 cm. – Håkansson nr 681.

Karl XI skänkte efter 1677 100 daler smt till klockköpet. Ahlqvist meddelar, att församlingen också erhöi bidrag härtill av alla övriga kyrkor på Öland (2:2, s 190, not 3).

5. Anskaffandet av ännu en klocka hade diskuterats redan i slutet av 1700-talet (vis prot 1792). Storklockan (not 142) är gjuten i Stockholm 1849 av C A Norling¹⁴⁴. Den orneras runt halsen av palmblad samt inskriften: I FOLK! BÄRER FRAM ALLTID HANS NAMNS ÄRA; KOMMER I HANS GÅRDAR OCH TILLBEDER HONOM I HELIG PRYDNAD!!! PS. 96. V. 8.9

På norra sidan: DENNA KLOCKA/ RESMO FÖRSAMLINGS KYRKA TILLHÖRIG/ BLEF UNDER KONUNG OSCAR DEN I^{stes} REGERING./ GENOM KYRCKOHERDEN H' CAND. JOH. LUNDGREN¹⁴⁵/ OCH RIKSDAGSMANNEN JAEN SAMUELS-

SONS I KLEFVA OMBESTYR./ BESTÅLD OCH GJUTEN I STOCKHOLM ÅR 1849 AF C. A. NORLING./ ÄLDERMÄN JÖNS PERSSON I KLEFVA OCH/ ANDERS SAMUELSSON I GYNGE.

På slagringen: VI WILJE KOMMA OCH GÅ IN UTI DINA GÅRDAR HERRE OCH TILLBEDJA INFÖR DIN FOTAPALL; TY VI HAFVE DINS HUS BONING KÄR OCH DET RUM DER DIN ÄRA BOR. PS. 132. V. 7. [PS.] 26. [V.] 8.

Mått: diameter 91,5 cm, höjd med krona 85 cm, höjd utan krona 63 cm.

Enligt Wincent Severin klämtar man vid meddelande om dödsfall klockan 10 fm först nio slag (det görs alltså ingen skillnad på man eller kvinna). Därefter ringer man själaringning i tjugo minuter. – Denna förändring av ringningsseden i likställighetens namn är beklaglig. Klämtningarnas antal – vanligen 6 för kvinna och 9 för man – var nämligen i gamla tider ett sätt att före massmedias tid förkunna, om den avlidne var en man eller en kvinna (Bringéus 1958, s 209 ff). Själaringningens längd brukade enligt traditionen också vara olika, varigenom det även meddelades, om det var en ung eller gammal människa, som hade avlidit.

Ringmaskinen står kvar i västtornets andra våning. Elektrisk ringning infördes 1965.

Noter

INLEDNING

1. *Litteratur: Ahlqvist, A*, 1827 (nytr 1979), Ölands Historia och Beskrifning, del II, Uppsala. – *Arne, T J*, 1909, Stenåldersundersökningar; II. En öländsk gånggrift, Fv. – *Hagberg, U E*, 1967, The archaeology of Skedemosse II, Uppsala. – *Densamme*, 1979, Öland during the iron age and early middle ages. Eketorp, The setting, Stockholm. – *Herschend, F*, 1980, Myntat och omyntat guld. Två studier i öländska guldfynd, Uppsala. – *Linné, Carl von*, 1741, Carl von Linnés öländska resa, förrättad 1741, Stockholm 1957.
Ej publicerat arbete: L Lundin, S B Phersson och K Zachrisson, 1973, En inventering av gjorda fornynd i Stenåsa, Resmo och Mörbylånga socknar. Uppsats för 40-poäng i Arkeologi, särskilt nordeuropeisk, Uppsala.
2. *Abraham Ahlqvist* (se nedan) antog namnet *Mysing* vid sitt inträde i Götiska förbundet 1825. – *Abraham Ahlqvist*, f 1794, † 1844, präst och topografisk/kulturhistorisk författare, botaniker. Brorson till Israel A (not 26). Efter skolgång i Kalmar blev han student i Uppsala 1813 och prästviges 1818. Efter tjänstgöring dels som pastorsadjunkt i Kalmar stift, bl a i Vickleby (1819), dels som lärare i naturhistoria vid Kalmar Gymnasium, blev han 1825 kh i Runsten och kontraktsprost i Ölands medelkontrakt från 1831. De perioder han som riksdagsman vistades i Stockholm, 1828–1830 samt 1834–1835, utnyttjade han flitigt för arkivstudier. Medlem av flera lärda samfund, förutom Götiska förbundet, från 1829 VHAA:s korresponderande ledamot och ombud och erhöll dess silvermedalj 1830. Förf till det klassiska verket Ölands historia och beskrifning, 3 vol 1822–1827 (nytr 1979), se Tryckta källor. I detta verk har hans nära vän, N I Löfgren (not 4), en så stor del, att han borde ha stått som medförfattare. Sålunda är planscherne graverade av C P Ringberg med Löfgrens teckningar som förlagor. Se vidare SvK ÖI I:1, s 45 ff och där angiven litteratur samt Göransson 1979.
3. *H Adam R Sidén*, f 1825, † 1898, se SvK ÖI I:1, s 60 ff och där anf litteratur samt artiklar om honom i KNS 1979 (tr 1980), författade av S Göransson, U E Hagberg och R Boström (1980 B).
4. *Nils Isak Löfgren*, f 1797, † 1881, präst o fornforskare. Som gymnasist i Kalmar 1815–1819 tillbringade han ferierna i Vickleby, där han tjänade sitt uppehälle som informator. Efter studier i Lund avlade han 1821 dimissionsexamen och anställdes s å som predikobiträde i Vickleby. 1822–1825 nådärspredikant i Gårdby-Sandby pastorat. Från sistnämnda år verksam i Småland, bl a i Ryssby, Högsby och Kråksmåla. 1845 prost i egna församlingar, 1858 kh i Högsby och Långemåla, samma år kontraktsprost över Handbörds kontrakt. – 1844

utsågs han till korresponderande ledamot av VHAA efter Ahlqvist (not 2), som avlidit samma år. Beträffande hans insatser i Ölands historia och beskrifning, se not 2. Hans dokumentation i ord och bild är värd det högsta beröm. I övrigt, se SvK ÖI I:1, s 35 ff och där angiven litteratur samt Boström 1983 D.

Åhstrand-Löfgren = interfolierat exemplar i ATA av Åhstrand 1768 med teckningar och anteckningar av N I Löfgren 1815–1817.

5. Bror *William Oscar Anderson*, f 1879, † 1939, konsthistoriker. Efter skolgång i Karlskrona och ett par års anställning vid Överums bruk försörjde han sig bl a som stationsföreståndare vid Öjkrokens station på Öland 1906–1909. Vid sidan av tjänstgöringen vid Ölands järnväg ägnade han sig åt en mångsidig vetenskaplig produktion, främst behandlande den tidiga svenska medeltidskonsten. Han sammanträffade med Johnny Roosval 1908, då denne besökte ön för att beskriva dess kyrkor för det topografiska verket Sverige (tr 1917, se Tryckta källor och litteratur). Per cykel färdades de tillsammans och besåg öns kyrkor. Denna händelse innebar en vändpunkt i William Andersons liv. Han flyttade till Lund och tog först en fil kand 1923, två år senare avlade han fil lic examen. Med knapp marginal försörjde han sig dels som tidningsman, dels som medarbetare i verket Sveriges Kyrkor, till vars stab han hört alltsedan starten 1912. Blekinge kyrkor är till största delen författade av honom (vol 22, 36, 59, 65, 86). Vid hans död förelåg manuskript dels till kyrkor i några Skåne-härader, dels till Öland, vilkas publicering uppskjutits av ekonomiska skäl. De sistnämnda, som utarbetats 1929–1935, överläts 1940 till Ragnild Strömbom(-Boström) och utgör stommen i de tryckta Ölandsvolymerna. Kyrkornas mer eller mindre omfattande restaureringar krävde en omarbetning av manuskripten. Sveriges Kyrkors sedan dess förbättrade ekonomi möjliggjorde ingående arkivstudier, bättre och mer omfattande bildmaterial samt en utförligare publicering. – Under sin livstid var William Anderson mer känd i USA och Tyskland än i Sverige. Nya generationer av svenska konsthistoriker har emellertid, glädjande nog, ”upptäckt” denne begåvade och mångsidige forskare. – *Welin* 1908, s 107. – *Roosval* 1939, s 50 ff. – En utförlig bibliografi har sammanställts av *EC Tempelman* 1942, s 123–126.
6. *Thekla Engström*, f i Vickleby 1848, † 1930. Dotter till en lantmätare. Utbildade sig till lärarinna, verksam i Vickleby, Torslunda och Kalmar. Flitig medarbetare i ortspresen (sånger, personhistoria). Utgav bl a Öland, ett slags supplement till Ahlqvist (1903, 2:a uppl 1922, nytr i KNS, vol 55, 1981) samt Ölandsfolk, gastar och troll (1927). – *Königsson* 1981, s III ff.

7. Glysings kvarn *kan* ha drivits av Resmo källa, men detta går ej att vare sig visa eller bevisa (Sölve Göransson).
8. Uppgifterna om kyrko- och klosterjord i Resmo socken har hämtats ur bl a följande källor. RA: medeltida pergamentsbrev; A 7 (Hans Brasks registratur 1523–1527); A 9 (Linköpings pergamentsregister); D 11 (Vadstena klostrets jordebok "1447"); Smålands handlingar, särskilt 1541:7 (årliga räkntan av kyrko-, präste- och prebendelandbor på Öland och i Möre) och 1544: 9. – VaLA: Kalmar domkap F V:3 (s 337: Petrus Petronius' berättelse om prästgårdsägorna 28/11 1695). – LMV, LLK: lantmäteriaakter.

KYRKOGRÄDEN

9. *Georg Weijlding*, f 1705, kh i Resmo 1743, tilltr 1744, † 1761. G m *Anna Maria Rosin*, f ca 1705, † 1777. Herdam 4, s 362. – Georg W tillhörde en förmögen Kalmarläkt, av vilken flera medlemmar gjorde donationer till Resmo kyrka (noterna 114 a, 117, 119).
10. *Gångled* = en dag av varje man och häst i socknen, en arbetsfördelning som var vanlig, när det gällde underhåll av en kyrkogårdsmur (jfr Ingeborg Wilcke-Lindqvist, Knutby kyrka, SvK Up III:3, s 271).
11. *Anders Gustaf Paco Billow*, f 1890, † 1964, konsthistoriker, museiman, redaktör, framstående och stilbildande grafisk formgivare. Medarbetade 1911–1931 i några av SvK Upplandskåften (tr 1912, 1921 och 1952). Deltog även på annat sätt i SvK arbete, utarbetade register, granskade manuskript, fotograferade och gjorde uppmätningar. Uppmättningsarbetet företogs 1918 (i samarbete med Albert Flink, not 82). Inventerade Ölands kyrkor 1912 för en planerad, men aldrig anordnad utställning av kyrklig konst, som var tänkt att äga rum i Kalmar (materialet förvaras dels i KLM, dels i ATA). Denna inventering ligger till grund för den s k Snabbinventeringen (1918) av Öland. Billows manuskript om kyrkorna i Algutsrums härad, påbörjade 1918, kom aldrig till tryck i SvK, men i stället kom materialet till användning i andra publikationer. I SvK arkiv förvaras Billows inventeringslappar samt hans och M Gunnes systematiskt ordnade arkivexcerpter. I samband med hans forskning om Ölands kyrkor erhöll han flera uppdrag från RAÄ som antikvarisk kontrollant, bl a 1918 (Vickleby, S Knuts kapell i Algutsrums sn) och 1924 (Resmo). Bland Billows arbeten om Öland kan man bl a nämna *Från slott och koja på Öland* i STF årsskrift (1921); *Öland, Resehandbok*, utg av STF (1925); *Ölands kyrkor förr och nu*, utg av Kalmar tryckeri (1926) samt *Öland. Kyrklig konst*. Nord fam-bok, vol 20, nytr av 3:e uppl, red 1923–1937.
12. *Petrus Frigelius*, f 1708, † 1791, lektor i matematik i Kalmar 1742–1755, kontraktsprost i Södra Möre 1764. – Under sommarferierna 1746–1755 ritade han av, helt för sitt nöjes skull, kyrkor och kyrkliga föremål inom det dåvarande Kalmar stift. På Öland gällde det öns mellersta och södra del. Han är den förste som även avbildade kyrkorna från norr. Teckningarna är valhant gjorda, men pålitliga i sin detaljtrohet. Hans samlingar om kyrkorna och deras minnesmärken, de s k *Analecta Frigeliana* eller de *Frigelianska samlingarna*, förvaras i KSB, Kalmar. Dessa samlingar har utnyttjats av bl a N I Löfgren och Abraham Ahlqvist. I ATA förvaras utdrag ur *Frigelius' saml*, utförda 1900 av lektor Fabian Bæhrendtz (not 89). I Herdam 3 finns ett antal av *Frigelius' teckningar* av småländska kyrkor reproduce-rade. Se vidare SvK Öl I:1, s 28 ff och där anförd litteratur.
13. *Dragling* sannolikt = dragnagel eller dragspik, 'stor och grov spik'. Ordet saknas i SAOB:s samlingar. – *Trossbod* trol = redskapsbod. SAOB har inte något säkert belägg på en allmännare betydelse av ordet trossbod utan bara 'bod för militär tross el soldatutrustning'. – *Tilde* = 'innertak' eller 'varmtak'. – För dessa upplysningar tackar jag ordbokschefen Hans Jonsson.
14. *Karl Sune Fredrik Ambrosiani*, f 1874, † 1950, fil dr, kulturhistoriker, museiman, anställd vid NordM 1903–1939. Tillhörde ett ungarlshushåll på Engelbrektskatan tillsammans med bl a Ragnar Hjorth, Nils Lithberg och Anders Roland (not 83). Med den sistnämnde som arkitekt hade A nära samarbete både på Gotland och fastlandet. Mångsidigt författarskap, bl a Den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets mitt, *Kyrkohist Tidskr* 1902; De uppländska rundkyrkorna, *Sv Fmf Tidskr* 1903; Medeltida kyrklig byggnadskonst i Sverige, 1904; Gotlands kyrkoinventarier, utg av VHAA 1912. Han skrev även om järn-, pappers- och glastillverkning, redigerade under flera år tidskriften *Rig* samt ett stort antal festskrifter. Se vidare *Sune Ambrosianis tryckta skrifter 1898–1944*, Stockholm 1945. För data om A tackar jag hans son, Björn Ambrosiani.
15. För den språkliga tolkningen tackar jag Jan Paul Strid vid Runverket samt Lennart Karlsson, SHM, och Hans Christiansson, som har delgivit mig sina synpunkter på stilistisk bedömning och datering av stenarna. Se även SvR Öl; Fv 1911; H Christiansson 1959; L Karlsson 1981 samt 1983 och där angivna källor samt not 16.
16. *Sune Lindqvist*, f 1887, † 1976, arkeolog med mångsidig produktion. Professor i nordisk och jämförande fornkunskap i Uppsala 1927–1962. Hans doktorsavhandling, *Den helige Eskils biskopsdöme* (1915), är en till omfånget liten, men fortfarande betydelsefull bok. Hans hustru *Ingeborg Wilcke-Lindqvist*, f 1891, † 1974, fil lic och korresponderande ledamot av VHAA, medarbetade under många år i SvK, vilket resulterade i nio publicerade, gedigna volymer av *Upplands- och Södermanlandskyrkor*.
17. Andra exempel på runstenar, som huggits om till gravhällar under tidig medeltid, är *Runsten* (SvK vol 188, s

- 16 och fig 11) och Köping, nu i Ölands Forngård, Borgholm (SvK vol 170, s 19). – Exempel på runstenar, som återvänt *utan* omhuggning är Mörbylånga (Jansson 1982, s 54 ff samt Boström 1983 B, s 75). Ett särfall är den intressanta runstenen från S Hans i Visby (Swanström och Gustavson i Gotländskt arkiv 1982, s 77–90; Gustavson m fl i Fv 1983:3–4, s 224 ff).
18. Sandbysten, SvR Öl 26, avbildas i Lindqvist 1915, fig 33, efter ett träsnitt med signaturen IH (= Johan Hadorph) och PT (= Petrus Törnewall, se not 32). Sandbysten har också ingått i en Eskilstunakista. Även en sten i Mörbylånga har en liknande toppcirkel, SvR Öl, pl VI:6. – Träsnitten av runstenarna är signerade av både Hadorph och Törnewall, men eftersom Hadorph enligt min och andras erfarenheter var en mycket dålig tecknare, torde Hadorphs del i träsnitten enbart ha gällt ett troget återgivande av själva texten. Jfr SvK Öl I:1, s 26. Träsnitten utgavs inte förrän 1750 av Johan Göransson i Bautil, varifrån Lindqvist hämtat fig 33. Jfr nedan gravsten nr 1, fig 113–114.
19. Som en kuriositet kan nämnas, att stenen i fig 11 har fått stå modell för ett monument, rest 1926 till minnet av fil dr E L Thulins (1881–1919) landning med flygplan på Öland 11/2 1914, den första på ön. Stenen står vid västra sidan av väg 136, strax söder om Ölands Folkhögskola i Skogsby, nära den plats, där landningen ägde rum. Ett av ögonvittnena, Gunnar Arwidsson, som 1914 var elev vid folkhögskolan, har givit en utförlig redogörelse för den märkliga händelsen (G Adolfs-son, Ölandsposten, Malmö 1981, s 120 ff; G Norrbohm-B Skogsberg, Vingar över vasaborgen, Kalmar/Mjölby 1980, s 8–9; R Boström, Öbl 21/8 1986).
20. *Liljegren, Jon (Johan Gustaf)*, f 1791, † 1837, riksantikvarie och sekr i VHAA, "ville han anknyta akademiens verksamhet till det gamla antikvitetsarkivet, o han lyckades väcka den ur en mångårig dvala" (Broomé, SBL 1980, s 18–22). Han gjorde bestående insatser bl a genom sin fornfyndsinventering, inom runforskningen samt som utgivare av SD (första delen utkom 1829).
21. Runstenen i fig 12 pryddes år 1961 ett 10-kronors frimärke, graverat av Arne Wallhorn.
22. Glimmerskiffer förekommer bl a i Glava, Vrm och i Norge. I gången mellan T-Centralen och Stockholm C består golvbeläggningen av glimmerskiffer. Det troligaste är, att materialet i Resmo-stenen har hämtats sjövägen från Norge. För dessa och andra upplysningar i geologiska frågor tackar jag f d förste statsgeolog *Erik Åhman*.
23. *Gustaf Adolf Johansson*, f 1887, † 1977, journalist och hembygdsforskare, som skrev under signaturen GAJ och bodde i Resmo by. Medarbetade bl a i Ölandsbladet och i hembygdsboken om Resmo (1955). – A Johansson & P-O Larsson, Ölands stora alvar, Sthlm 1978, s 82 ff. I detta arbete återges också en del av GAJ:s berättelser, bl a den om Mysinge hög. – GAJ:s grav ligger på norra delen av kyrkogården.
24. *Ture J Arne*, Nya fornfynd på Gotland och Öland, DN 3/8 1911. – Författaren f 1879, † 1965, var arkeolog, professor, specialist på järnåldern och vikingatiden, Orienten samt Sveriges tidiga förbindelser med Ryssland. En bibliografi gavs ut till hans 80-årsdag, kompl i Fv 1959, s 294.
25. *Elias Salomon*, f 1718, kh i Resmo 1764, kontraktsprost i Ölands västra kontrakt 1767, † 1792. G 1 m *Christina Eleonora Klint*, † 1763. En av döttrarna, *Brigita*, g 1 m faderns efterträdare Israel Ahlqvist (not 26).
G 2 1769 m *Maria Cecilia Berghman* (adl ätten nr 922), den yngsta av 19 syskon, f 1724, † 1798, änka efter häradshövud Peter Nobelius. Hennes syster *Beata Juliana*, f 1718, † 1798, g 1744 m prosten och kh i Jämshögs pastorat, teol dr Johan Corylander, f 1707, † 1775.
Magdalena Regina Berghman, f 1752, † 1819, var brorsdotter till Maria Cecilia och Beata Juliana och gifte sig 1803 m prosten Christoffer Lambrecht i Vickleby (SvK vol 193, not 11). – Elgenstierna I, s 346, sp 1. – Herdam 4, s 362 ff.
26. *Israel Ahlqvist*, f 1750, kh i Resmo 1792, tilltr 1794, prost över egna förs 1797, † 1799. G 1786 m *Brigita (Brita) Maria Salomon*, f 1755, † 1839, dt t Elias Salomon och Christina Eleonora Klint (not 25). – Herdam 4, s 363 f. Abraham A (not 2) var hans brorson.
27. *Erik Ferdinand Ihrfors*, f 1846, † 1929, privatlärare, från 1900 eo amanuens vid det nyinrättade landsarkivet i Vadstena. Under vandringar genom stora delar av Mellansverige och Öland samlade han material om den äldre kyrkliga konsten. Sammanlagt 16 volymer förvaras i ATA, varav en handlar om Öland. Se vidare Öl I:1, s 62, samt Boström 1973 B, s 770 f och där angivna källor och litteratur.

KYRKOBYGGNADEN

28. *Erik Åhman* tog 1985 ett prov ur absidens omfattningsbåge och konstaterade, att materialet var kalktuff (på danska frådsten, kildekalk), vilket också bekräftades av flera danska kolleger (se Förordet). W Anderson (1933, s 13, not 1) betecknade också stenen som kalktuff och hänvisade till en specialist, professor K A Grönvall, som givit det negativa beskedet, att stenen inte kom från Benestad i Skåne. Varifrån tuffen kommer, går f n inte att analysera. Se vidare kap Byggnads-historia, period II.
29. *Gustaf Fredrik Bohm*, protokollsekr vid Finansdep, antogs 1816 till sekr vid ÖIÄ och trädde i tjänst 5/3 samma år. Bohm har bl a ritat förslag till om- eller nybyggnad av några öländska kyrktorn, Vickleby 1816 (i SvK vol 193, fig 67, felaktigt tillskriven S Enander), Torslunda 1819 samt Resmo 1825 (fig 74). – *Samuel Fredrik Bohm*, med vilken Gustaf Fredrik har sammanblandats, var troligen dennes son. Han antogs 1836 som

- ordinarie konduktör vid ÖIÄ och har bl a mått upp och beskrivit Uppsala slott (1841). För de biografiska upplysningarna om GF och SF Bohm tackar jag fil lic Carine Lundberg.
30. *J H Rhezelius*, f i början av 1600-talet, † 1666, se SvK ÖI I:1, s 4 ff och där angiven litteratur; Boström 1966 B, s 59 ff; densamma i KL 1978 A, s 113 ff. – R är i allmänhet en in i minsta detalj pålitlig källa. Hans samtliga teckningar av Ölands kyrkor är bl a publicerade i Herdam 4 samt i Öland, utg av Allhem, Malmö 1963.
 31. *E Lundberg* skriver om de i murens överkant infällda takbjälkarna i Garde kyrka: "... av stort intresse är det förhållandet, att takbjälkarna inte vilar på remstycen, utan är inlagda direkt i murkrönet. Detta förekommer i regel bara i de allra äldsta landskyrkorna eller i ålderdomliga sådana. Men konstruktionen är den normala i Roms gammalkristna basilikor" (SvK Go V:3, s 279 ff). Jfr Lundberg 1971, s 40 ff. Andra exempel: Långlöt (med kryssad takstol, ÖI II:1, s 25, 114) och Herrestad, Ög (med dubbelt snedstöttad takstol, Lundberg 1971, s 44).
 32. *Petrus Törnwall*, f omkr 1650, † 1706. – Efter skolgång i Linköping studerade T i Uppsala från 1668. Ritare vid Antikvitetskollegium i Uppsala från 1669, medföljde i denna egenskap på riksantikvariens Johan Hadorphs (1630–1693) resor. Efterträdde Elias Brenner som ritare 1670. Tog avsked 1678 och studerade därefter teologi, prästvigdes 1680 och tjänstgjorde från samma år i Gladhammars sn (Sm), där han 1682 blev kyrkoherde. – Törnwalls avbildningar av kyrkor är inte lika tillförlitliga som hans teckningar av gravstenar. – R Boström 1959, s 80 f. – SvK ÖI I:1, s 17 ff och där anförda källor.
 33. Skytteöppningar för handeldvapen, på tyska kallade *Maulscharten* (Piper, Burgenkunde, fig 291 a och f samt 335 ff).
 34. Konservator *Birgit Als Hansen* vid Nationalmuseets 2. Afdelning i Köpenhamn har generöst låtit mig ta del av sitt omfattande material rörande romanska fönsterbågar. Enligt hennes erfarenhet avslutas även fönster med två eller flera vertikala fält upptill av en enda, gemensam rundbåge.
 35. *Sturk* eller *stolk* kallades den träskoning, som sitter i hålet för en klocklina i ett stenvälv. Till formen liknar den ett hjulnav, genom vilket ett hål för linan är borrarat. För att sturken skall sitta fast i valvet, är den ofta försedd med radiellt utstående, ekerliknande pinnar, som är intappade i "navets" mittparti. Gamla sturkar har mycket tydliga nötningsmärken.
 36. *Nils Månsson Mandelgren*, f 1813, † 1899, se SvK ÖI I:1, s 51 ff och där angivna källor och litteratur samt *Stave-now* 1972.
 37. Bomärket i fig 15 d användes av Per Andersson i Lilla Frö 1824 (st prot), det i fig 15 e av Måns Olofsson i Kleva 1777 (st prot).
 38. *M(äster) Håkan Göth*, byggmästare från Seby i Segerstads sn, har bl a byggt lanternin på tornet i Ventlinge 1825 (Boström 1976 A, s 61) och byggt om Resmo kyrka 1825–1826. Anhöll om och erhöll tillstånd att bosätta sig i Resmo 1826.
 39. Noten har utgått.
 40. *Johan Herr*, murmästare i Kalmar från början eller mitten av 1740-talet, son till Anders (Andreas) H i samma yrke. Medan Johan ännu var gesäll, arbetade han tillsammans med fadern 1728–1732 i Långlöt (ÖI II:1, s 130). Senast 1745 blev Johan mästare. Kända arbeten bl a Röpplinge och Stenåsa (1745), Resmo (1746), Hossmo (1748, Tuulse 1955, s 119 ff), Egby (1748–1749, ÖI II:2, s 358) och Runsten (1748, ÖI II:5, s 39). – Två gravhällar, märkta Andreas Herr, ligger på Gamla kyrkogården i Kalmar (SvK, Sm III:3, fig 321 och s 458).
 41. *Henrik (Hindrich) Wermelin*, murmästare i Kalmar, bosatt i Björnhovda, Torslunda sn, som har utfört byggnadsarbeten i följande öländska kyrkor: Böda 1771 (ÖI I:2, s 120, 122), Smedby 1773, Högby 1700-talets sista år (ÖI I:3, s 191, 201 ff), Gårdby 1775, Torslunda 1775–1776, Resmo 1780- och 1790-talen och Sandby 1792. Han förlängde Ås kyrka mot väster 1777 (Boström 1975 A, s 126), byggde ekonomilängor vid Ottenby kungsgård, Ås sn, på 1780–1790-talen, påbörjade 1795 ombyggnad av tornet i Löt (ÖI II:2, s 274) och arbetade 1802 vid Röpplinge kyrka (Hofrén 1937, s 438). Han tillkallades också som sakkunnig i samband med större reparationer och ombyggnader.
 42. *Skuraln, stenaln*, kvadratisk golvsten med 18" sida, dvs 44,5 cm. Granlund 1938, s 322; Göransson 1952, s 23; densamme 1955, s 58; densamme 1975 A, s 80, not 4 och där angivna källor.
 43. *Mäster Pilltz* i Mysinge, snickare, verksam i mitten av 1700-talet. Utöver de uppdrag, han hade fått i Resmo (1743–1744 sakristians inredning, 1747 det nyinredda vapenhusets dörrar och 1750 bänkinredningen), tillverkade han fåtöljer för Algutsrums och Mörbylånga kyrkor (not 137) samt dörrar m m till en ny predikstol i sistnämnda kyrka.
 44. Jämför t ex Föra och Köpings kyrkor (SvK ÖI I:6, fig 443 resp vol 170, fig 31, 47), Långlöt (SvK ÖI II:1, s 113), Runsten (ÖI II:5, s 13, 36), Hulterstads kyrka (ms under utarbetande för SvK), de gotländska kyrkorna i Träkumla (SvK Go III, fig 31, s 31) och Silte (Trotzig 1972, s 73 ff) samt S Stefan i Lund (Mårtensson 1981, fig 39, s 67).
De talrika exempel som finns på kyrkplaner med en "knyck" mitt för triumfmuren, på grund av att koret och långhusets mittaxlar bildar vinkel med varandra, brukar numera tolkas som indicium för att en träkyrka fått stå kvar, medan stenkyrkans kormurar restes öster därom.
 45. Goda danska exempel på oregelbundet förband av mo-

- saik- eller intarsia-karaktär, utan genomgående skiftgångar och med mycket skiftande stenformat, är Sonnerup (DK III, Khvn 2, s 892), Starup (DK XX, Haderslevs amt 1, fig 17), Torslunde (DK III, Khvn 1, fig 4) och Lyngby (Vellew 1983, fig 6). – Geologen *Erik Thomsen* avvisar den i dansk litteratur mycket vanliga, men missvisande beteckningen 'kridt' eller 'kridtsten' på byggnadsmaterial och förordar i stället ordet 'kalksten', som bättre överensstämmer med modern geologisk terminologi (Thomsen 1983, s 77).
46. J H Rhezelius' teckningar av Algutsrums och Södra Möckleby kyrkor är bl a återgivna i Herdam 4, s 289 och 425 samt i Allhems bok om Öland (1963), s 74 och 76. Algutsrums kyrka enligt Rhezelius och Frigelius finns också i Boström 1985, s 144–145, medan Södra Möckleby kyrka (Rhezelius) är avbildad i Boström 1966 B, s 61.
 47. Exempel på anglosachsiska portaler, besläktade med dem i Resmo, behandlas av *Brown* 1925, s 30, 395–396 samt fig 38, 175, 182. Många exempel finns i Gloucestershire. – Antikvarien *Thomas Billig*, som har gjort en specialundersökning av romanska portaler i Sverige och har låtit mig ta del av sitt bildmaterial, säger sig inte heller känna till några andra svenska exempel än de öländska.
 48. Ventlinge sydportal, se Boström 1976 A, s 59. – Av Köpings nordportal återstår endast nederdelen, varför man inte vet, hur den avslutats upptill (SvK vol 170, fig 31, 40, 41 samt s 36. Kyrkans äldsta delar dateras s 47 till "mitten av 1100-talet eller något senare", men är troligen äldre. Jfr not 63).
 49. Inte mindre än 10 portaler av detta slag finns på Jylland. DK XIII, Tisted amt, 2. halvbind, s 1060 och 1065, översikt – Beckett 1918, s 25. – Jfr Boström 1983 C, s 172–173.
 50. Stenkatedralen och Vor Frue i Roskilde (DK III:1, 1944, s 64) samt föregångaren till S Bendt i Ringsted (DK V:1, 1936, s 111), 1080-talet. Yngre exempel: Tveje-Merløse (Tuulse 1968, pl 92) och Kirke-Fjenneslev på Själland (Tuulse 1968, pl 93; DK V, Sorö amt, 1. Halvbind, s 324 ff) samt flera skånska exempel, t ex Färlöv och S Stefan i Lund (Mårtensson 1981) samt Vä (Græbe 1971, SvK vol 139).
 51. *John Granlund*, Arbete och rytm i en ölandsby, Sv kulturbilder, ny följd, 6 bd, del XII, 1938, s 318–328 (nytr i Öländsk bygd 1966, s 40 ff).
 52. Till liknande resultat beträffande tidig användning av kalksten kom på sin tid bl a E Ekhoft (1912, s 39), E Fischer (1920, s 19, 26, 30–36), E Lundberg (Fv 1929) samt S Curman och E Lundberg (SvK Ög II, Vreta, s 25). Jfr not 65.
 53. Råpplinge kyrka, se Boström 1983 C, s 169.
 54. Exempel på *träavtäckning* av muröppningar och trappor i svenska stenkyrkor: Vårdsberg (SvK, Ög I:2, s 108), Hossmo (Tuulse 1955, fig 61, 67, s 27, 122), Glanshammar (SvK Närke I:3, fig 338, 339), Sunnersta och Strö (SvK Vg I:1, s 60, 91) samt Hammarby (I Anderson 1960, s 50).
 55. *Fönster, där såväl yttre omfattning som dageröppning är runda*: Mästerby (SvK Go III, fig 196, 199, 203, s 177), Västerhejde (SvK Go III, fig 53, 57, s 50), Nörre Jernløse, absidens sidofönster (DK IV, Holbaek amt, 2. hefte, fig 3, s 88), Tveje-Merløse, Norra Kyrketorp (Högberg 1965, s 100) samt Norra Åsarp, fragment (Högberg 1965, s 101).
 56. Exempel på *fönster med rund dageröppning, men fyrpassformad yttre omfattning*: Strö (SvK Vg I:1, fig 97, 98, s 88), Nörre Jernløse, absidens mittfönster (DK IV, Holbaek amt, 2. hefte, fig 3 och s 88 samt Tuulse 1968, pl 96) och Kirke-Fjenneslev (DK V, Sorö amt, 1. halvbind, s 325).
 57. *Fönster, där både dageröppning och yttre omfattning är fyrpassformade*: Staby (Tuulse 1968, pl 77).
 58. *Flyttade omfattningar till öländska absidfönster*: Källa ödekyrka (SvK Öl I:4, fig 200), troligen också Bredsättra och Runsten (SvK Öl II:4, fig 21, s 24 samt II:5, fig 26).
 59. Exempel på gotländska gluggar, som från början kan ha suttit i absider: Buttle (SvK Go IV:3, fig 415, s 392), Ala (SvK Go IV:4, fig 661), Ganthem (SvK Go IV:2, fig 238 c, d, s 226), Stenkumla (SvK Go III, fig 11, s 6), Burs (SvK Go VI:1, fig 9, skärning B-B, möjligen fig 26, s 25), Sanda (SvK Go III, fig 145, s 137), det s k sjuhålet i Gothem (SvK Go IV: 1, fig 85, 91, s 84) samt i Sunde korgavelsröste.
 60. Korens orientering mot öster behandlas bl a av *Cinthio* 1964, sp 608, *Högberg* 1965, s 100 f, 107 f, *Holmberg* 1977, s 56, samt *Johannsen* 1981, s 96 f.
 61. *Majestas Domini-målning komponerad med en ljusglugg*, se bl a Övraby (Rydbeck 1943, fig 10, s 20), Nörre Jernløse (not 55), Skibby (DK II, Fredr amt, H. 29–30, s 2661, fig 18, 19) samt Rye (DKalkm 1986, s 178 f; i samma, fig 174, även Skibby).
 62. Ett fyrpassformat fönster med yttre, rundbågig omfattning i Lau kan tänkas ha varit avsett för en absid (SvK Go VI: 7, fig 644, 647, 650, 671 och s 574).
 63. Hulterstad, se Boström 1967, s 151 ff; densamma 1983 C, s 173–175 ff. Köpings kyrka byggdes inte om till treskeppighet förrän ett stycke in i 1200-talet (Boström, SvK vol 170, s 47; densamma 1983 C, s 173 f). Välvningen av kyrkorummet i Hulterstad är äldre än Köpings, sannolikt 1100-talets senare del och samtidig med utgången från västtorn nr 2 till mittskeppsvinden.
 64. Frågan om vem som initierade uppförandet av de äldsta kyrkorna i Danmark har under senare år diskuterats bl a av *Gustafsson & Weidhagen* 1968, *Nyborg* 1979 och 1987 (Hikuin 12), *Johannsen* 1981, *Sundnér* 1981 och 1986, s 208 f samt *Stiesdal* 1983 A och B, med utförliga bibliografier. Förhållandena torde ha varit likartade i Sverige. Jfr *K Andersson* 1982 och 1983 samt *Liepe*

- 1986, s 348.
65. *Barbro Sundnér* (1986) har på ett övertygande sätt visat, att murningstekniken kan vara ett gott stöd för dateringen av tidiga kyrkor. I sin uppsats ger hon också en översikt av andra forskares tidigare gjorda försök att finna "dateringsramar".
66. *Göransson* 1977, sp 79–82. — *Densamme*, Om alnen i Norden. Ett bidrag till den historiska metrologin, Saga och sed (1985 eller 1986, under tryckning 1987).
67. *Löfgren* kallar denna typ av kyrkor »Öländska s k klöfsadlar», men *Ahlqvists* förklaring av beteckningen lyder: »Gamla Köpings kyrka var uppbyggd i den så kallade Klefsadels formen med ett torn på hvarje ända» (2:1, s 160. — Så även ang Råpplinge kyrka, 2:1, s 194). »Långlöts Gamla Kyrka var uppförd med 2:ne torn, på vanliga Öländska sättet, ett vid hvarje ända» (2:1, s 236). Ang Resmo kyrka skriver *Ahlqvist*: »Efter ett besynnerligt bruk i forntiden, ägde hon 2:ne Torn, ett hwid hvarje gafwel» (2:2, s 190). — Såvitt mig är bekant, förekommer ej uttrycket tidigare, varken hos *Rhezeli*us eller i *Ransakningar*. Det äldsta exempel som anförs i SAOB är från 1866. — *Klövsadel*= packsad del som används såsom underlag för klövjebördor. Tornen liknas vid de båda bördorna på ömse sidor om packdjurets rygg.
68. *Spiraltrappor* förekommer inte i öländska kyrktorn under medeltiden, med undantag av ett kort parti i *Vickleby västtorn* (SvK vol 193, fig 29, plan vid II, samt fig 58).
69. *Kasthåll* i form av lodräta schakt, utsparade i murverket, finns i *Hulterstad* (Boström 1967, fig 5 A, 9, s 158, 165; 1983 C, s 179; 1984 A, s 60) och *Ventlinge* (Boström 1976 A, s 60; 1983 C, fig 13, s 179; 1984 A, fig 2 B, s 60) och har troligen också funnits i *Smedby* (Boström 1966 B, s 70, 72; 1983 C, s 167; 1984 A, s 60). Ett kasthåll i valvet utanför ingången till torntrappan finns i *Högsrum* (Boström 1973 A, s 10; 1979, s 91).
70. Sådana *trapphus* finns bl a i *Högby* (SvK ÖI I:3, fig 124–126), *Persnäs* (ÖI I:5, fig 302, 304), *Föra* (ÖI I:6, fig 451–452 samt Boström 1983 C, fig 10), *Löt* (ÖI II:2, fig 250), *Bredsättra* (ÖI II:4, fig 19, 22 a, c) samt *Vickleby* (SvK vol 193 fig 29). Se även Boström 1984 A, fig 2–3, 5, s 58.
71. *Heinrich Cronicon Livoniæ*, Heinrich von Lettland, Livländische Chronic, Neu übersetzt von Albert Bauer . . . Darmstadt 1953. För denna hänvisning tackar jag docenten *Sölve Göransson*.
- 71 a. Hypotesen att våra kuster ännu i senare delen av 1100-talet skulle ha hotats av vänderna, är numera övergiven. Jfr *N H Garner* 1984, *Konge, knees og bisp. Venden og Danmark*. *Herning*.
72. *Marit Anglert* i *Meta* 84:3–4 och *Wienberg*, *Bornholms kirker i den ældre middelalder* (Hikuin 12, under tryckning 1987) samt där återgivna källor. Handelsvägarna omkring *Kalmarsund* har behandlats av *Blomkvist* bl a 1978, 1979 samt i *Världshandelsepoken vid Kalmarsund*, *Hikuin* 12, under tryckning 1987.
73. *Johan III:s omsorger* om de kungliga slotten, vilka bl a resulterade i omfattande byggnadsverksamhet, utsträcktes också till kyrkorna. 1585 skänkte han 4 tunnor spannmål till *Persnäs* och *Föra kyrkor*, "som ere möcket förfalne til tack och murer" (*Herdam* 4, s 77). Deras säteritaxliknande tornhuvar tillkom av allt att döma då (SvK ÖI I:5, fig 300, 450, 457, ÖI I:6, fig 390, 509, 584). Samma år gav kungen 4 tunnor spannmål till *Hulterstads kyrka* för att upprätta kyrktornet, som var mycket förfallet, medan han 1586 beviljade hela Ölands kyrkotionde till den förfallna *Storkyrkan* i *Kalmar* (*Sylvander*, del 7, s 224). — En hög spira på takryttaren på *S Johannes kapell*, *Ås sn*, kan också vara ett bevis på kungens ingripande (*Borg* 1975, s 136). *Johan III:s* stora kulturhistoriska intresse visade sig också bl a, när han lät resa upp *Rynings kors* i *Persnäs* (ÖI I:5, s 16, 418). Öland var ju nästan en enda kunglig jaktpark och kungen hade under sina många besök på ön utan tvivel själv sett, vad som behövde göras.
74. *Arendt Lambrechtz* (Arenn eller Aron målare) från *Emden* i *Ostfriesland* inkallades av *Johan III* 1583 och var verksam vid de kungliga slottsbyggena i *Kalmar*, *Borgholm*, *Vadstena*, *Stockholm* och *Gripsholm* till sin död 1623. I hans krets av målare är *Baptista van Uther* den bäst kände. *Arendt* "tillhör den italienskt påverkade riktning inom 1500-talets nederländska måleri som kallas romanisterna. I sin formgivning står han närmast *Rafael*. Målningarna i *Grå salen* [*Kalmar*] ger knappast intryck av att mästare *Arendt* var någon mer betydande målare" (*Olsson* 1966, s 22). I *Kalmar* dekorerade han många salar, men allt finns inte kvar. I fönstersmygarna i *Rikssalen* i *Vadstena* slott målade han 1590–1591 romerska krigare (avb i *Lundberg*, *Thäberg* och *Westlund* 1940, s 141–142). I *Uppsala universitet*s saml finns också målningar som tillskrivits *Lambrechtz*. De skildrar scener ur samma ämnesområde som i *Resmo*, men är annorlunda komponerade. — *K(arl) E(rik) S(teneberg)* 1957, s 450–451 och där anf litt; *Olsson* 1961 s 328, pl II:46–48; *densamme* 1966, s 19 ff, pl II:46, 48.
75. *Petrus Petri Petronius*, son av *Petrus Eschilli*, kh i *Åby*, och *Kerstin Berendsdotter*. Student i *Uppsala* 1652, kh i *Resmo* 1663, † 1700. Ägde en skattegård i *Kleva*, där änkan slutligen bodde. G m *Elisabeth Cygnæa*, änka efter företrädaren *Samuel Olai Löfving*. Bland deras barn märks *Samuel*, f 1668 (not 111). *Herdam* 4, s 360 ff.
- 75a. *Nils Swan* byggmästare som bl a utförde en grundlig tornreparation i *Vickleby* 1732 (SvK vol 193, s 60).
76. Bön i sakristian, att läsas under åskväder: "Evide och barmertige Gud! Du som är rådande i Himmelen och på jorden, och med din allmagts hand styrer både luft väder och dunder. Vi bönfalle inför Dig: förskona detta Diitt Hus och tempel ifrån Dina vredes strålar; ifrån Åskeslag och Ljungeldens vådeliga itändelse. Gif, milde Gud! din

- nåd att vi i detta ditt Tempel med sann botfärdighet och helig andakt må fira vår Gudstjänst; Ditt namn må Helgas och allas vår salighet vinnas – Beskydda ock, milde Gud! alla våra hus och hemvisten ifrån Eldsvåda och farlighet samt blif vår Hjelp i all vår nöd! Hör oss för Jesu skull! Amen!* (Löfgren, Saml I, s 116).
77. *Fogelmarck* 1957, s 141, 494–495; *Hofrén* 1959, s 172–173, 180, not 3. Citatet efter *Sundquist* återfinnes i KLN M under uppslagsordet Rosevindu. – När Källa gamla kyrka fick sina spetsbågiga fönster 1802, heter det om de gamla, att de hade varit ”utan all ordning och skick”. Fönsterarbetet verkställdes ”efter vår nu varande tids regler och smak” (SvK ÖI I:4, s 343).
78. *Isak Pihlqvist*, f 1744, † 1824. Kom till Resmo 1802. Under hans ämbetstid byggdes Mörbylånga nya kyrka 1811. Herdam 4, s 365 f. Hans andra hustru, *Maria Sophia Wellin*, f 1750, † 1829, var dt t kh J Wellin och h h (not 130). – Kh Pihlqvist mottog som gäster i prästgården den landsflyktige franske kung Ludvig XVIII, hans brorson och hovfolk under ett dygn 23–24 sept 1804 på deras väg till Kalmar (Sylvander 9, s 398, 400–402).
79. *Johan Söderström*, Kåtorp, häradsurmästare. Han har bl a arbetat vid följande kyrkor på Öland: Vickleby (SvK vol 193, s 63–64) och Torslunda 1818, Algutsrum 1822 (Boström 1985, s 146) och Gräsgård 1823 (Boström 1984 B, s 44). Han var känd för sitt häftiga humör. När han skulle bygga ett nytt långhus i Gräsgård 1823, beslöt församlingens representanter, ”Att Murmästare J Söderström bör åläggas böter – 36 str. Om han på någodt hårdt sätt J oförnuft handterar någon af de Arbetande med hugg och slag – Och det för hvarje gång som Han dermed befunnen varder” (Gräsgård K I:2, st prot 9/3 1823; Boström 1984 B, s 44).
80. *Pehr Dahlström*, f 1783 i Resmo, † 1854 i Köping. Fadern var gästgivaren Nils Olsson i Resmo by och modern Kerstin Andersdotter. Dahlström var vice pastor i Resmo 1820–1826. Efter tjänstgöringar i Småland och på Öland slutade han sina dagar som kh i Köping och Egby (1841, tilltr 1844). Herdam 4, s 141 f.
81. Torslunda kyrktorn var också ritat av G F Bohm (not 29) och byggt av Johan Söderström (not 79). Se omslagsbilden till *Svennebring* 1976 samt Herdam 4, s 304.
82. *Albert Flink* f 1895, † 1980, arkitekt. Medarbetade 1917–1922 i SvK med uppmätning och fotografering av kyrkor i Småland, Uppland, Värmland, Västergötland och Öland. I sistnämnda landskap mätte han upp kyrkor i Algutsrums härad tillsammans med Anders Billow (not 11). Senare har han bl a medverkat vid utförande av Sweden Square vid New York-utställningen 1939 och haft arkitektsverksamhet och rörelse inom stenindustrien. Han levererade och monterade stenarbeten av skilda slag (socklar, omfattning m m) till olika ny- och ombyggnader, bland ett 100-tal byggnadsföretag i Stockholm kan nämnas Kanslihusannexet, Arvfurstens palats och Dramatiska teatern.
83. *Anders Ivar Roland*, f 1879, † 1927, arkitekt, författare. Stud vid Tekn högsk och Konstak 1901–1908, arkitekt i ÖIÄ från 1910, intendent i BSt från 1/1 1918. Gjorde byggnadsundersökningar och program för restaureringar. Bland hans skrifter kan nämnas: ”Mesula”-konstruktioner (Fataburen 1906). – Utgräfn vid Storkyrkan och Stockholms gamla slott hösten 1908 (Tekn Tidskr, Afd f ark 1909:1). – Äldre taktegel . . . Helsingborg 1912 (Sveriges tegelindustriför:s pop yrkesböcker N° 6). – Formtegel från Ystads kloster . . . (Hist tidskr f Skåneland 1914). – En ålderdomlig hvalfslagningsmetod (Arkitektur 1917). – SvK Vg I:1–4, Kållands härad (tills m E Fischer, 1913–1922). – Spänklädda stenväggar å romanska kyrkor (Fv 1918). – De äldre kyrkornas stenhuggarteknik (Byggn-världens specialh N 10 A, 1922). – Värnanäs (Byggn 1923). – Schloss Hallwil. Der Baubestand im Bilde, bd 5, 1924 (tills m N Lithberg).
84. På 1920-talet fanns ännu inte ortokromatisk film. På gamla fotos brukar därför den svenska flaggan ha ett mörkt kors på en ljus duk.
85. *Carl Leopold Lundin*, f 1874, † 1960, dekorationsmålare, konservator och god fotograf, bosatt i Söderala, Hs. Han kallas i alla befintliga handlingar i ATA för C L Lundin, men tack vare fil lic Olle Häger vid Sveriges Television, som kände Lundin väl och som har haft ett intressant program om honom i TV, känner vi nu bl a såväl Lundins fullständiga förnamn som hans födelse- och dödsår. – Lundin gick i lära hos dekorationsmålaren och kyrkorestauratorn *Edvard August Bergh* (1853–1915). I de första åren av Lundins verksamhet som Berghs assistent nämns han överhuvud taget inte vid namn, hans närvaro framgår då endast av de fotografier, som togs i samband med restaureringarna. Ett av Lundins tidigaste arbeten under Berghs ledning var Söderala kyrka (1904). Bland hans därefter följande arbeten i kyrkor kan nämnas, i kronologisk ordning. Bromma (tills m E Bergh och G Hallén, SvK vol 49, Sthlm VIII:1, s 31 ff). Strängnäs (SvK vol 189, Sö I:3), Glanshammar (SvK vol 92, Nä I:3, fig 360 och s 420), Alsike (SvK vol 1, Up IV:1, s 144), Edebo (SvK vol 75, Up II:5, s 828), Habo (SvK vol 135, Vg II:1 s 35), Riddarholmskyrkan (SvK vol 28, Sthlm II:1, s 164), Vreta (SvK vol 43, Ög II, s 93), Ed (SvK vol 82, Up VI:5, s 723), Vika (SvK vol 9, Dr I:2, s 158, 162), Varnhem (SvK vol 190, Vg, s 124), Strö (SvK vol 2, Vg I:4, s 523) samt här behandlade Resmo kyrka (1931). Han utförde också omfattande konserveringsarbeten i Kalmar slott på 1920- och 1930-talen (M Olsson, Kalmar slotts historia, I, s VI; II, s V, 427, 465 samt III, passim). – Lundins omfattande samling av glasplåtar tillfördes ATA efter hans död på initiativ av Åke Nisbeth och är inordnad topografiskt.
86. Byggnadsfirman *Bröderna Olsson i Färjestaden* kan sö-

- ka sitt ursprung redan på 1700-talet, då snickaren, timmermannen och hemmansägaren *Petter Larsson* ("Timmer-Lasse", † 1793) var verksam i Stockholm på 1760-talet och deltog bl a i uppförandet av den s k Eldkvarn på det nuvarande Stadshusets tomt samt några broar. Verksamheten fortsattes av följande generationer. *Per Albin Olsson* (f 1858, † på 1920-talet) fick ensam ansvar för företaget, när han endast var 14 år. Han deltog bl a i återuppbyggnaden av Sundsvall 1889–1894 efter den stora branden 1888. 1920 överlämnade han firman till sina tre söner *John* (1879–1944), *Anders* (1890–1985) och *Axel* (1893–1962), vilka fortsatte verksamheten under firmanamnet Bröderna Olsson. Anders' son *Per* (f 1919), som i sin tur tog över ansvaret, tills firman upphörde 1979, är den som har lämnat upplysningar om firman. För detta och för värdefullt samarbete under många öländska kyrkorestaureringar tackar jag honom.
87. *Sven Hugo Wahlgren*, f 1906, † 1977. Konservator med omfattande och mångsidig verksamhet. Utbildning hos målaren och dekoratören Sundbaum, Konstfack och Otte Skölds målarskola. Praktiserade vid flera konserveringsateljéer. Bland hans många uppdrag kan nämnas arbeten i domkyrkorna i Kalmar och Västerås, Kalmar slotskyrka, Arvfurstens palats i Stockholm, kyrkor (Solna, Gärdslösa, Långlöt, Hossmo, Kläckeberga m fl), kyrkliga inventarier, bl a högaltarskåpet i Lunds domkyrka, Birgittaskåpet i Algutsrums kyrka på Öland, samt Fredriksbergs herrgård utanför Oskarshamn. För dessa upplysningar tackar jag fru Elna Maria Wahlgren.

KALKMÅLNINGAR

88. *Sven August Redin*, f 1856, † 1930. Upphöll kh-tjänsten 1880–1892, kom i Madesjö 1892 (tilltr 1893). Herdam 3, s 286. Hans företr, kh Carl Ludvig Carlsson, avled 1/6 1888 och efterträddes 1886 av B *Uno K J H L S A Hummerhielm*, som tilltr pastoratet först 8/12 1891. Herdam 4, s 369, 370.
89. *Fabian Julius Bærendtz*, f 1849, † 1920, fil dr, eo professor i statskunskap o historia. Mångsidig, högt uppskattad lärare vid Kalmar h a lärov från 1880. Anslag från VHAA för arkeologiska undersökningar i Kalmar län 1885–1905, föreståndare för de arkeologiska saml, som numera ingår i KLM. Mångsidig skriftställare, bl a om Kalmar domkyrka i KLMedd 2 (1900), 6 (1912), 8 (1914) samt 10 (1918). – Lindqvist i SBL II, Sthlm 1920, s 548–551.
90. Vid en teknisk förundersökning av målningarna på hösten 1985 delgav mig konservator *Ola Westerudd*, JLM, många värdefulla iakttagelser, för vilka jag tackar honom.
91. *Majestas Domini*, Kristus som världshärskare, pryder (eller har prytt) ett stort antal absider i vårt land och i Danmark under 1100- och 1200-talen. Motivet återfinns också på många dopfuntar av den anonyme stenmästaren *Majestatis* (Roosval 1918, s 145 ff). Den välsignande gesten skall utföras av Kristi högerhand och boken brukar vila på vänster knä. I Resmo syns inte högerhanden (t v på bilden) och boken, som skymtar på höger knä, kan vara en misstolkning av Lundin. I Vester Broby kyrka i Danmark på en förnämlig absidmålning håller Kristus i sin vänstra hand dels en korskrönt spira, dels den uppslagna boken (Tuulse 1968, pl 98 och s 116; DKalkm 1986, s 184 f).
92. *Agnus Dei* (Guds Lamm). En medaljong med liknande placering återfinns i Lannaskede (Nisbeth 1986, s 42). – Ett pilgrimsmärke med *Agnus Dei*, förfärdigat av ett stycke invigt vax, utdelades sedan 800-talet vid påsken åt pilgrimerna i Rom (Helander 1956, sp 58–59).
93. *B G Söderberg*, Gotländska kalkmålningar 1200–1400. Gotländska minnesmärken III, Visby/Uppsala 1971.
94. *Lagerlöf-Svahnström*, Gotlands kyrkor, 1:a upplagan (1966).
95. *Johannes Andrae*, kh i Resmo 1566–1615. Herdam 4, s 359.

INREDNING OCH INVENTARIER

96. KLM nämner inte altarskivor med fyra profilerade sidor, vilket däremot Braun gör (J Braun, I, 1924, s 279). Skivor med profilering runt om hör samman med fristående altarbord, men om ett retabel skall stå på altaret, brukar den östliga långsidan av altarskivan vara rak, eftersom officianten då inte skall stå öster om altaret.
97. Relikdosan med pärlan finns tyvärr varken i SHM eller KLM.
98. *Ostaltare*, *mat-* eller *kakaltare* var ett altare, där barnsängskvinnorna brukade lägga de brödkakor eller ostar, som de medförde vid sin kyrkotagning. Den 16/10 1720 förbjöd K Maj:t att altarmaten finge inbäras i kyrkan, men det stode allmogen fritt att bära altarmat till prästgården. – Benämningen *ost-* eller *kakaltare* är vanlig i Uppland, *kvinnooaltare* var en benämning i Västergötland (SvK Vg I, s 94, not 2), »*Kyrke-gångzaltare*» i Värmland (SvK Vrm I, s 137, not 1). Detta sidoaltare var identiskt med kyrkans Maria-altare i långhusets nordöstra hörn. – *C R af Ugglas*. En folklivsbild från 1600-talet. Rig 1925, s 69–73. – *M Åmark*. *Kakaltaret* i Överselö kyrka. i: *Bidr t Söderm äldre kulturhist XXVII* (1934), s 14 f.
- Kyrktagning*, se KLM I, sp 362 f; II, sp 314; X, sp 21 ff; XI, sp 3 och XII, sp 528. – A Gustavsson 1972, *Kyrktagningsleden* i Sverige, Lund.
- Det var strängt förbjudet för barnaföderskor att "löpa omkring" i byn, innan de hade blivit kyrktagna.
99. *Anders Högström*, målare och bildhuggare, spegelfabrikör. I lära hos spegelfabrikören Anders Malmqvist i Kalmar 1771–1779, förestod fabriken från 1779, fick

- mästarebrev 1787. Verksam i Kalmartrakten och på Öland, från 1810 bosatt i Vickleby. Gjorde ramar till kungatal, deltog 1788 i arbetet med orgeln i Kalmar domkyrka, utförde predikstolar i Böda (1803; SvK ÖI I:2, s 145 f), Resmo (1799), Hulterstad (1803), Kastlösa (1810); nummertavlor i Vickleby (1794 SvK vol 193, fig 84) och Kalmar domkyrka (1799); altare samt ramverk till altaruppsatsen i Resmo (1799); två förgyllda krukor på portstolpar i Sandby (1807). Målade altarring, bänkar och läktare i Torslunda (1809). – Manne Hofrén, Spegelmakare i Kalmar. Rtg 1931, s 41 ff och där anförda källor och litteratur.
100. *Carl Fredric Sundwall*, f 1754 i Karlskrona, † 1831 i Stockholm, byggnads- och inredningsarkitekt, tecknare, fortifikationsofficer. Utbildades till arkitekt hos sin morbror C F Adelerantz, vistades utomlands för studier 1781–1791. Hovintendent 1792, vice preses vid Konstakademien o direktör för dess arkitekturskola fr 1824. Bland hans många a nyklassicistisk stil uppförda byggnader märks huvudverket Carolina rediviva (UUB) i Uppsala (ritn fastst 1819), Stjärnsund och gymnasiet i Kalmar 1801, huvudbyggnaden till Ottenby kungsgård 1804 samt Skottorp 1816–1828. Han ritade också bl a predikstolar, altaren (SvK Sö I:2, fig 282, 284 ff, s 415 ff) och sarkofager (se SKL). Jag tackar Christian Laine, som ägnat Sundwall en specialstudie, för att han granskat mitt här publicerade avsnitt.
101. *Sakramentnischer*, ”ciborier”, observerades av *Löfgren* i norra korväggen i följande kyrkor: Persnäs, Föra, Högsrum, Torslunda, Gårdby, Resmo, Kastlösa och Ås. – I Egby är ännu en dylik bevarad i norra absidväggen och ytterligare en har funnits i samma kyrka (SvK ÖI II:2, s 370 ff samt fig 376). Även i Källa gamla kyrka finns dylika nischer (ÖI I:4, s 361, fig 225). Flera nischer murades igen i enlighet med föreskrifter fastställda vid Uppsala möte 1593, för att förhindra tillbedjan av sakramentet. – *Svenska riksdagsakter* III:1, 88, s 39 och 144.
- Credentia* = nisch där altarkärlden tillredes innan de användes på altaret. Se *E Moltke* 1964, sp 250, samt *E Gustafsson* 1967, s 11.
102. *Gudmund Rundgren*, orgelbyggare och skulptör, verksam i senare hälften av 1700-talet och bosatt i Döderhultsvik. Han har bl a satt upp en orgel i Gärdslösa (1759, SvK ÖI II:3 s 131), tillsammans med A G Wadsten skulpterat en altaruppsats i Bredsättra (ÖI II:4, s 46–49) samt ritat en altaruppsats för Resmo kyrka 1788 (ritningen som ej är bevarad, omarbetades troligen av C F Sundwall).
103. *Anders Johan Hansson*, f 1769, † 1833. Historie- och porträttmålare, utbildad vid Konstak 1795–1803 under ledn av L Masreliez, P Hillerström d ä och L Pasch d y. Målade i unga år altartavlor, varav den i Resmo ansågs som ”den vackraste på Öland”. Mycket uppskattad på sin tid, men numera är det fr a hans porträtt som sätts högt (S Rönnow i SKL III, s 49–50).
104. *Johan Fredrik Lilljekvist*, f 1863, † 1932, arkitekt som ”anslöt sig . . . till den tongivande arkitekturriktning i sekelskiftets Sveriges, som med I G Clason . . . som ledare, sökte utveckla en modern arkitektur med anknytning till barocken, gärna med karolinska drag” (Andersson & Bedoire i SBL XXIII, s 160). Som arkitekt i ÖIÄ utförde han en lång serie ändrings- och restaureringsförslag för kyrkor, bl a för Strängnäs domkyrka (SvK Sö I: 2–3, passim). Ledde även restaureringar av Kobergs och Gripsholms slott, den senare starkt kritiserad av bl a Verner von Heidenstam. Dramatiska teatern i Stockholm är hans förnämsta arbete. Han intresserade sig också för villabyggnandet och medverkade bl a i tillkomsten av Djursholm.
105. Den äldsta orgelns disposition skulle enligt orgelfirmans kostnadsförslag 23/11 1889 endast omfatta tre stämmor, Principal 8 fot, Borduna 8 fot samt Ekoflöjt 4 fot. Församlingen beslöt 30/12 samma år att acceptera förslaget, men önskade även en fjärde stämma, Salicional 8 fot. – Åkerman & Lunds arkiv förvaras hos Åkerman & Lund Orgelbyggeri AB, Knivsta.
106. Disposition 1931: *Man I*: Principal 8', Flute harmonique 8', Gamba 8', Oktava 4'. *Man II*: Borduna 8', Salicional 8', Voix céleste 8', Ekoflöjt 4'. *Ped*: Subbas 16', Gedackt 8' (transmission från Borduna 8'). Koppel = nuvarande (se nedan).
- Disposition efter 1965: *Man I*: Gedakt 8', Principal 4', Kvinta 2 3/4', Svegel 2'. *Man II*: Borduna 8', Ekoflöjt 4', Principal 2', Oktava 1'. *Ped*: Subbas 16', Gedackt 8' (transmission från Borduna 8'). *Koppel*: I/P, II/P, II/I, II 16'/II, *Kombinationer*: Piano, Mezzoforte, Tutti, en fri komb.
107. *Nils Johan Jonsson* från Glömminge sn, f 1832, † 1894, dekorationsmålare och bildhuggare, ”Ölands siste bygdemålare av någon betydelse” (Hofrén). Efter en lärotid hos bildhuggaren och snickaren Heinrich Dumrath († 1866) i Stockholm utförde han bl a dekorativa målningar i småländska och öländska prästgårdar och andra boställen samt porträtt. Han målade även altartavlor, t ex i Vickleby 1856 (SvK vol 193, fig 76), Föra (ÖI I:6, fig 464) och Glömminge 1873 (Boström 1976 B, s 82), Torslunda 1880 samt Algutsrum 1881 (Boström 1985, s 152). Han har även målat predikstolarna i Högsrum 1886 (Boström 1973 A, s 13 samt 1979, s 96) och Ventlinge 1870 (Boström 1976 A, s 64). I Gärdslösa målade han interiören i början av 1870-talet, även partier av huggsten, täckte över sydportalen med grå, marmorerad färg samt skulpterade och förgylde ett par nummertavlor (SvK ÖI II:3, passim). Ett par nummertavlor i Vickleby 1868 (SvK vol 193, fig 84) och Glömminge är troligen också tillverkade av honom. – Hofrén 1925, s 14–15; 1937, s 317; 1957, s 249 samt 1958, s 46. – Fürst 1980, s 33 ff. – Boström 1982 A, passim.
108. Enligt Abraham Ahlqvists avskrift ur KA, Smålands

- handl 1566:20 A (Saml I, S 84).
109. *Hans Christian Witte*, f 1753, mästare i Kalmar 1764–1782 (1785). – SS s 340. – Redan 1770 är Wittes nattvardskalk i Mörbylånga tillverkad (Boström 1983 B, s 74). Bland hans fåtaliga arbeten på Öland kan vidare nämnas ett par silverspännan till en mässhake i Runstens kyrka (ÖI II:5, s 66).
110. *Johan Högstedt*, guldsmedsmästare i Kalmar 1785–1819. SS s 341. – Han har bl a gjort en nattvardskalk i Gärdslösa kyrka 1791 (ÖI II:3, fig 142 och s 133).
111. "H^r kiörkiöh: Sal: K: Hustru" (st prot 1714) torde vara identisk med "Pastoris salig hustru dygdesamma matronan *Maria Skarp*" (inv 1714), död senast 1714, som av allt att döma var gift med kh Samuel Petronius (se nedan). Hon tillhörde en prästsläkt, troligen ättling till Petrus Nicolai Skarp (Scharpius), f 1567, † 1645, slots- och fängelsepredikant i Kalmar 1601–1603, senare kh i Höreda, Locknevi och därefter åter Höreda (Herdam 2, s 56–57).
- Samuel Petronius*, f 1668, † 1717 i Mörbylånga, son till företrädaren (not 75), tillträdde Resmo 1701, men avsåde sig pastoratet 1716, då han nekades adjunkt. Herdam 4, s 361, uppger att han dog ogift, men av allt att döma var han i stället änklings efter *Maria Skarp*, som hade dött senast 1714 i Resmo.
112. *Carl Gustaf Lundberg*, guldsmed, stämplade arbeten i Kalmar 1819–1823. Kontrollprot. SS s 342. – Vinkannen i Resmo är hans hittills enda kända arbete på Öland.
- 112 a. "Om botten efter blåsningen trycktes upp, blir inåtbuktad, konkav kallas detta 'stucken botten' . . . Liknande effekt uppnås om blåsformens botten är uppåtbuktad och en 'kinnekulle' erhålles" (Hermelin 1966, s 9). För denna hänvisning tackar jag Åke Nisbeth.
113. *Peter Ringquist*, f 1828 i Rinkaby, Hossmo sn (därav namnet), komminister i Mörbylånga 1877 (tilltr 1879), † 1908. Herdam 4, s 376 ff.
114. *Hans Andersson Wiggman*, guldsmed, mästare i Kalmar 1712–1761. SS s 339. – Han har på Öland efterlämnat en stor produktion.
- 114 a. *M Weijdlings* förnamn var *Mikael* (inv 1753), bror till kh Georg W (not 9) och g m *Elisabeth Edenberg* (not 119). Deras gåvor till kyrkan 1751 hör samman: från honom grundplåten till en sockenbudskalk (fig 103) och från henne en kalkduk till densamma. De var bosatta i Kalmar.
115. *Lindstedt & Son Gelbgjuteri AB* i Kalmar grundades 1875 av fabriker F E Lindstedt. Firman har levererat ett stort antal ljusredskap till bl a öländska kyrkor.
116. Textilbeskrivningarna är granskade och försedda med ordförklaringar av antikvarie *Margareta Ridderstedt-Heineman*. *Altarkläde* = vanligen antependium, kan också beteckna en duk av t ex sammet eller kläde, som lades över altarduken under veckorna. – *Altarlista* = altarbrun. – *Atlask* = atlassiden, slätt siden i satinbindning. – *Diskduk* = altarringsduk (av disk, dvs altarring). – *Handkläde* = handduk (manutergium), handlin. – *Knytning* = knypplad spets, kan även beteckna fransflätning och broderad spets på knutet nät, s k pinnspets. – *Lista*, altarlista = altarbrun. – *Moar* = moiré, rippsiden eller ylle med pressat, vattrat mönster. – *Ornagot, örngått* = överdrag till bokdyna, altardyna. – *Röcklin, röklin* = plagg av vitt linne med vida ärmor, som vanligen bars över den prästerliga vardagsdräkten. – *Schlessing, slessing* = mycket fint linne tillverkat i Schlesien. – *Sidenbast* = bast, ett antingen enfärgat eller randigt halvsidentyg, av silke och kamelhår, mestadels brukat till underfoder. – *Tambursöm* = kedjesöm, utförd med virknål. – *Triumphant* = blomerat, kostbart sidentyg.
117. Borgmästarinnan *Emerentia Hoppenstedt* i Kalmar, f 1681, † 1770, d t handl Jörgen Weijdling, en av Kalmars förmögaste köpmän (jfr not 9) och h h Catharina Fock, † 1738, i hennes 1 gifte. Emerentia g m handl, sedermera politieborgmästaren *Caspar D Hoppenstedt*, † 1745. – Bæhrendtz 1914, s 24, 67, 76 ff, 105, 116 f.
118. *Ersta Paramentavdelning* startades 1880 av diakonissan Louise Fryksell. Verksamheten upphörde 1967.
119. *Elisabeth Edenberg*, g m överkommisarien *Mikael Weijdling* i Kalmar (not 114a). Hon tillhörde kanske den adliga ätten (nr 617), som hade dött ut 1716. Dt t rådman E i Jönköping och h h Magdalena Kinnerdt.
120. *Agda Österberg*, f 1891, verksam hos Libraria från 1929. Grundade senare en ateljé i Varnhem, Tre Bäckar, som fortfarande är verksam. – *Märta Gahn*, f 1891, † 1973, textilkonstnär, verksam hos Libraria, som hon förestod 1935–1953. Hon hade en omfattande produktion av alla slags kyrkotextilier.
121. Kommendören *Johan Ekenberg* (nr 476, †) till Fårbo (Misterhults sn), f 1649 i Åbo, † 1693 i Karlskrona. Han ägde intill 1682 ett hemman i Gyngge, som kronan bytte till sig nämnda år av honom (Wirsell 1955, s 37). G 1672 m *Christina Elisabeth Hammarskiöld* (nr 135), f 1653, † 1697, dt t majoren Arvid H till Bröttorp (Nörra Möckleby sn), Fårbo (Misterhults sn) och Humlekärrshult (Döderhults sn) och h h Anna Dorotea Patkull (nr 237). Christina Elisabeth var ett av deras åtta barn. Elgenstierna II, s 512–513 samt III, s 468. – Hammarskiöld 1978, s 79–82.
122. *Södra Sveriges Kyrkliga Textil* grundades 1939 i Lund av textilkonstnärinnorna Sigrid Birgitta (1895–1986) och Helga Synnergren samt Maria Wirde († 1952). Konstnärlig ledare för ateljéns verksamhet var Sigrid Synnergren. Den mycket produktiva firman upphörde för några år sedan.
123. Att använda gravar som gömställe för värdeföremål, jfr Gräsgårds kyrka, där dyrbarheter gömdes i kyrkoherde Gresilius' grav 1712 (Boström 1984 B, s 39).
124. Bokstäverna [RG] inom klammer är en komplettering

- av *Svante Nyberg* (not 125). Hardorph har här två punkter, eftersom han inte kunde läsa hela ordet.
125. För tolkning och översättning av latinet i inskrifter på gravstenarna nr 1–3 samt på några tavlor tackar jag fil kand *Svante Nyberg*.
126. Hertiginnorna *Ingeborg*, norska kungadöttrar och kusiner, den yngre (f 1301, † 1361) g 1 m hertig Erik av Sverige och den äldre (f 1297, † 1356 eller 1357) med dennes yngre broder hertig Valdemar (dubbelbröllop 1312). Den förra blev moder till konung Magnus Eriksson. Den senare kom efter hertigarnas död 1318, i samband med Nyköpings gästabad, att huvudsakligen vistas på Öland, som tillfallit Valdemar vid hävdaskiftet mellan hertigarna 1315; hon residerade på Borgholm under ca 35 år och kallade sig Ölands hertiginna. För denna utredning tackar jag *Sölve Göransson*. – Den äldre Ingeborgs brev är citerade hos Ahlqvist i del 1, s 62 ff. Fogden Elavus Sigmundason är s 265 uppräknad som nr 2 i ordningen av fogdarna på Borgholms slott. Publiceringen av SD, påbörjad av Liljegren (not 20), förelåg ännu inte, då Ahlqvist skrev sitt verk. I SD har de ovan omtalade breven nr 4118 och 4246.
127. Komplettering av ordet enligt *Svante Nyberg*.
128. Namnformen 'Lang' enligt Runverket.
129. Ingen dokumentation av gravstenarna synes dock ha utförts 1890. I varje fall har inga sådana handlingar påträffats.
130. *Johan Wellin*, f 1686, † 1760, komm i Söderåkra från 1710, kh i Resmo 1727, kontr-prost över Ölands V kontr 1741, kh i Torsås 1743 (tilltr 1744), † i Torsås. G 1 m Dorothea Gerdzlovia i hennes 2 g, f ca 1681, † 1711 efter endast ½ års äktenskap, dt t kh i Söderåkra Nicolaus G. Wellin g 2 m Maria Braun, f 1667, † 1731 i Resmo. G 3 m Christina Schultz, f 1713, † 1754, och fick med henne 8 barn, varav den yngsta dottern gifte sig med kh I Pihlqvist (not 78). Herdam 3, s 189–192.
131. *Ambrosius Hedengran*, f 1660 i Hedemora, † 1741 i Stockholm: kanslist i Kgl Majts Kansli. Tecknare och kopparstickare. Tecknade ett stort antal minnestavlor, vilka graverades av honom själv, Erik Geringius och Claude Haton. Dessa tavlor utfördes till åminnelse av 100-årsminnet 1693 av Uppsala möte, Karl XI:s begravning 1697, segern vid Narva 1700, återställande av religionsfriheten i Schlesien 1707, 200-årsminnet 1717 av reformationen samt 1721 och 1730 av den rena evangeliska lärans predikande i Norden. Det karakteristiska för H:s graverade ramverk kring texten på dessa minnestavlor består däri, att hela ornamentiken är ritad med en enda, sammanhängande linje. Minnesbladen spreds till så gott som alla svenska kyrkor.
132. Översättningen av tavlornas inskrifter är utförd av *Svante Nyberg*.
133. *Petrus Jonæ Angermannus*, biskop i Växjö från 1595 –, † 1630. – Gångdagar, vissa bot- och böndagar, se H Johansson 1960, sp 187–188. – För orienteringen rörande de av Hadorph förtecknade böckerna tackar jag teol dr och fil lic Oloph Odenius.
134. *Benedictus Olai*, förmodligen f i b av 1520-talet i Örebro. – En facsimileutgåva ombesörjdes 1938 (nytr 1957) av John Kroon i Malmö med en utförlig inledning av O T Hult.
135. *Nicolaus Eschilli*, f 1588, † 1650, superintendent i Kalmar 1627–1650. – Herdam 1, s 28.
136. *Laurentius Erici Wallerius*, 1617, magister i Wittenberg, lektor i Kalmar, kh i Högsby 1624, † 1662. – Herdam 2, s 336–337.
137. Karmstolarna i Mörbylånga kyrka är avbildade i Boström 1983 B, s 72. Ett par liknande karmstolar i koret till den medeltida kyrkan i Algutsrum finns med på en teckning av Löfgren (Boström 1985, s 149, 158).
138. *Kyrkstöt*, se Schlyter 1986 A och B samt där anförd litteratur, dock inte SvK. – I grannkyrkan Vickleby finns också en kyrkstöt (SvK vol 193, fig 74, s 94, 95 samt 98). Andra öländska exempel: Bredsättra (SvK ÖI II:4, s 54), Böda (ÖI I:2, s 133, 153), Egby (ÖI II:2, s 394), Gärdslösa (ÖI II:3, s 146), Högsby (ÖI I:3, s 233) samt Källa gamla kyrka (ÖI I:4, s 372).
139. *Georg Jacob Spinck*, handlande i Göteborg, var född i Resmo.
140. *Gillis Danielsson*, f 1904, † 1975, kh i Mörbylånga från 1930, kontraktsprost i Ölands S kontrakt från 1938. Herdam 4, s 372; 5, s 59.
141. *S Anna*, jungfru Marias moder, favoriserades i vårt land speciellt under 1300- och 1400-talen. Köpings kyrka hade en träskulptur, framställande Anna Självträdje, dvs med dottern Maria och det lilla Jesusbarnet (SvK vol 170, fig 59) och i Kalmar Storkyrka fanns i början av 1400-talet ett S Anna-altare och ett därtill anslutet gille (Sm III:2, s 205). Kulten växlade med stiftet, ”starkast var den i Linköpings och Strängnäs. Genombrotten kom under 1400-talet, av allt att döma som en frukt av birgittinsk påverkan” (Helander 1956, sp 147–148). B Olsson 1931, s 71 f; Åmark 1960, s 188. Jag tackar också antikvarien Ingallil Pegelow för orientering i ämnet.
142. Beskrivningen av de nuvarande klockorna utfördes 1970 av framlidne domkyrkokomminister *Lars Magnus Holmbäck*.
143. *Michel Bader*, klockgjutare, mästare 1680, kungl styckgjutare i Stockholm, verksam 1681–1694. Holmbäck 1951, s 90. – På Öland har han även gjutit lillklockan i Köping 1686 (SvK vol 170, fig 117 och s 99).
144. *Carl August Norling*, klockgjutare i Jönköping, verksam 1848–1881. Holmbäck 1951, s 94.
145. *Johan Lundgren*, f 1801, kh i Resmo 1846, tilltr 1848, † 1862. G 1832 m *Anna Martha Foræus*, f 1801, † 1881. Deras son Johan Martin, f 1840, † 1916, var kh i Resmo från 1897. Herdam 4, s 367 f och 370 f.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA: medeltida pergamentsbrev; A 7 (Hans Brasks registratur 1523–1527); A 9 (Linköpings pergamentsregister); D 11 (Vadstena klosters jordebok "1447"); Smålands handlingar, särskilt 1541:7 (årliga räkntan av kyrko-, präste- och prebendelandbor på Öland och i Möre) och 1544:9; Inrikes civilregistratur (Kgl brev 1747 6/3); ÖIÄ skr t K Majt 1798 24/10 (vol 336, ritn t altaruppsats och predikstol av *C F Sundwall*, R 30:1–2); *N I Löfgren*, Dagbok 1816–1881 (kop i ATA o SvK); ÖIÄ skr t K Majt 1825 29/3 (vol 354, ritn t ombyggnad av västtornet av *G F Bohm*, R 30:3); ED konseljakt 1892 22/1 (nr 10, ritn t orgelfasad av *F Lilljekvist*, R 30:4); *J Fredr Olson*, uppm o förslag t restaurering 1931 (R 30:8, 9, 11); *D Dahl*, förslag t restaurering 1963 (R 30:18–21).

RAÄ, Df: fornlämningsregister 1942, rev 1976 (Resmo sn). – RAÄ, ATA: *N I Löfgren*, Dagbok 1816–1881 (kopier); *Åhstrand-Löfgren*, kyrkan o dess närmaste omgivn 1816; *N I Löfgren*, Saml o anteckn t Ölands historia, I, s 29, 39, 115, 116, 248; *Inv 1830*; skr t ra *J G Liljegren* 1832 29/5 (ang runstenar mm); *A Sidén* 1873–1874, tuschlavyr av domarring; *G Edlestam* o *F Bährendtz* 1886 13/10 ang runsten; *S A Redin* 1890 12/5 ang kalkmål; *F Bährendtz* 1890 16/5 ang kalkmål; *E Ihrfors*, *Oelandia sacra* 1891–1892, s. 196 (ext S), s 299 (gravsten); *W Anderson* 1911 8/7 ang runstenar o gravsten; *O Sörling* 1911, tuschritn av runsten; *W Anderson*, Ölands kyrkors inv 1911–1912; *Snabbinv 1912*, rev 1918 (A Billow), kompl 1932 (G Danielsson); kopior av utg skrivelser 1924–1926 samt 1930–1932 ang kyrkans o kalkm restaurering; kopior av reseförordn 1924 9/7 f *A Billow* o 1925 2/9 f *M Olsson*; *M Olsson*, tillägg 1925 26/9 f PÅ prot; *M Olsson*, rapporter 1925 3/10, 1926 16/4, 1930 15/4 o 16/7 samt 1931 8/5; *J Qwarnström* t M Olsson 1925 5/10 ang kalkm; *M Hofrén* 1927 5/10 ang kyrkog utvidgn; kop av RAÄ skr i ärendet 1927 12/10 t länsstyr; *M Hofrén*, rapporter 1931 10/9 och 1932 26/2 ang kalkm; RAÄ korrespondens med Resmo PÅ 1936–1948 ang runsten; *Håkansson*, Journal I, s 131 o II, s 139–143, 207, 209; skriftväxling 1955–1966 ang kyrkans restaurering; *O Westerudd*, konserveringsrapport o bilder 1987 25/9; Fotosaml; Ritningar. – *Kulturhistoriska byråns arkiv*: Handl, fotos, tidningsurklipp, fotos av äldre ritn i RA samt av yngre ritn. – *Sveriges Kyrkors arkiv*: Anteckn 1890 (?) av S Ambrosiani; J Roosval, anteckn o skisser 1908 (?) o 1930-talet; uppm av kyrkan av A Flink 1918; anteckn, uppm, exc o fotos av A Billow 1912–1924; ms 1931–1935 t beskr av kyrkan av *W Anderson*, bearb av J Roosval, kompl R Strömbom (Boström) 1940–1952; R Boström, anteckn, fotos o neg 1939–1987; uppm o a ritn av G Wirén 1982–1986; uppm av S Göransson 1976; fotos o neg av *W Anderson* 1908 (?) o 1932, A Billow 1918 o 1924, A Edle 1931, 1935, R Hintze 1980–1982, R Lind 1987, J Roosval 1908

(?); arkivexc o anteckn av A Billow ca 1912–1924, arkivexc av M Gunne ca 1920, av R Boström 1944 samt 1980-talet, av E B Lundberg 1981; tidningsurklipp, fotos o anteckn. – *Ikonografiska registret*: kartotek o fotosaml.

KB: J H Rhezelius 1634, F.c. 5, s 17 (ext SÖ, klockinskr, fornminnen); *P Törnwall* 1673, F.m. 46, fol 38, 39 (teckn av gravsten jämte avdrag av trästock).

Gävle

LMV: Geometr jordeboken G 1. Resmo kyrka o kyrkogård 1641–1642, uppm 1639 (?) av *Ambjörn Larsson*; geometr jordeböcker, avmätningar, skiftesakter o a lantmåteri-handl.

Kalmar

KLM: topografiska arkivet (div handl o fotos); Westrinska saml (personhistoria).

KSB, stifts- o gymnasiebibliotekets arkiv: Frigeliussaml I:6, s 132 (kyrkan från SV o NO 1752 samt notis om kriget 1677), s 133 (gravstenar avb), s 134 ("stenring" o gravsten).

Länsstyrelsen: lantmåterienheten (geometr jordeböcker, avmätningar, skiftesakter o a lantmåteri-handl); länsantikvarens arkiv: RAÄ inventering av byar o gårdar på Öland, Resmo sn, 1970-talet.

Knivsta

Åkerman & Lund Orgelbyggeri AB, arkiv: kostnadsförslag 1889 23/11.

Lund

LUF: N M Mandelgrens saml: Serie 4, avd 9, N° 1, plan, fasad efter Ahlqvist samt sektion; N° 2, konceptteckn, plan, sektioner, anteckn [tidigast 1849]; N° 3, ext efter Frigelius. – Serie 5, avd 9, två anteckn. – Avd XI, Helgedomar, pl 114, nr 493 [ext efter Rhezelius].

Mörbylånga

Hos PÅ förvaras yngre arkivalier för Resmo, bl a *räk* 1843–1902 (L I a:3), 1868–1932 (L I a:4), 1903–1950 (L I a:5), *prot* 1848–1861, 1872, 1878, 1884 (H II:6), 1855–1895 (K I:4), 1883 (K III a:2), 1868–1932 (L I a:4), 1871–1885 (H II:6), 1896–1929 (K II a:2), 1913–1932 (K III a:4) samt *inv* 1967 –. Skrivelser från RAÄ ang restaureringar 1924–1926, 1930–1932, 1955–1966, m fl. Ritn t orgelfasad av *F Lilljekvist* 1892, av *D Dahl* t kyrkorestaurering 1963–1965, m fl.

Uppsala

UUB: *J Hadorph* 1673, sign S 30, fol 88 v–89 v (beskr av gravstenar, förteckn över böcker mm); *P Törnwall* 1673, sign S 74, fol 217 (ext från S); *A Ahlqvist*, saml I, sign S 84, s 36 (avskr ur KA) samt saml III, sign S 86, passim.

Vadstena

VaLA: *Biskop Petrus Benedicti visitationsbok*, sign F III:a:1, fol 32–32 v (inv från 1500-talets slut). – Kalmar domkap F V:3, s 337 (Petrus Petronius' berättelse om prästgårdsägorna

1695 28/11).

Kyrkans arkivalier: *Räk* 1728–1839 (L I A:1), 1738 (K I:1), 1826–1833 (J I:2), 1850–1861 (H II:6), 1839–1876 (L I a:2), 1845–1894 (L I a:3); *st prot* 1718–1764 (spridda år, K I:1), 1764–1819 (K I:2), 1819–1855 (K I:3), 1855–1862 (K I:4), 1848–1861 (H II:6); *kr prot* 1818–1876 (spridda år, K III a:1), 1883–1892 (K III a:2), 1872, 1878, 1884 (H II:6); *st prot o kr prot* 1848–1861, 1872, 1878, 1884 (H II:6); *kr prot* 1862–1895 (K I:4); *vis prot o inv* 1706 (början saknas), 1714, 1718, 1728, 1730, 1732, 1734–1737, 1753 (K I:1), 1767, 1792, 1794, 1796, 1799, 1804. 1822, 1830–1832, 1838 (K I:2); *prosting* 1732, 1734 (K I:1); *inv* 1849, 1862 (H II:6). – G r ä s g å r d, *st prot* 1707, 1712, 1823 (K I:1).

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Adolfsson, G, 1981. *Ölandsposten*. Malmö.
- Ahlberg, B, 1958. *Vad skall jag se på Öland*, utg av STF. Stockholm.
- Ahlqvist, A, 1822–1827. *Ölands historia och beskrifning*. Band I–II. Faksimilupplaga 1979. Med inledning av Sölve Göransson. Uppsala.
- Ambrosiani, Sune, 1945. *Sune Ambrosianis tryckta skrifter 1898–1944*. Stockholm.
- Anderson, I, 1960. Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp. *Antikvariskt arkiv* 14. Stockholm.
- Anderson, W, 1933. *Resmo kyrka. Dess beskrivning och byggnadshistoria*. Nybro.
- Andersson, H & Bedoire, F, 1980. Lilljekvist, Johan Fredrik. *SBL* h 111. Stockholm.
- Andersson, K, 1982. Medeltidskyrkorna vid Kalmarmarkusten och deras förändringar under 1600- och 1700-talet. *KL*. Kalmar.
- 1983. Kalmarmarkustens kyrkor under tidig medeltid. *Hikuin* 9. Højbjerg (tr Viborg).
- Anglert, M, 1984. Vem försvarade vad? – Några reflexioner kring de så kallade försvarskyrkorna. *Meta* 84:3–4. Lund.
- Arne, T J, 1909. Stenåldersundersökningar; II. En öländsk gånggrift. *Fv*.
- 1911. Några fornfynd på Gotland och Öland. *DN* 3/8.
- 1959 A. *T J Arnes tryckta skrifter 1902–1959*. Bibliografiska uppgifter sammanställda av Marie-Louise Bachman. Uppsala.
- 1959 B. Komplettering av T J Arnes bibliografi. *Fv*.
- Bærendtz, F. 1914. Anteckningar om Kalmar domkyrka II. Inledning och lösa inventarier. *KLMedd* VIII.
- Beckett, F, 1918. Venge klosterkirke. I. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*.
- 1924. *Danmarks Kunst* 1. Oldtiden og den aeldre Middelalder. København.
- Bexell, O, se Olsson, B.
- Billow, A, 1921. Från slott till koja på Öland. *STF:s årsskrift*. Stockholm.
- 1925. *Öland*. Resehandbok, utg av STF. Stockholm.
- 1926. *Ölands kyrkor förr och nu*, utg av Kalmar tryckeriab. Kalmar.
- 1946. Öland. Kyrklig konst. *Nord fam-bok* vol 20, red 1923–1937, nytr av 3:e uppl. Malmö.
- Blomkvist, N, 1978. *Kalmars uppkomst och äldsta utveckling*. Tiden till 1300-talets mitt. Akad avh. Uppsala (tr Karlshamn).
- 1979. Medieval Eketorp and contemporary turn-over places on Öland. *Eketorp: Fortification and Settlement on Öland/ Sweden. The Setting*. Stockholm.
- 1986. Världshandelsepoken vid Kalmarsund. *Hikuin* 12. Højbjerg (tr Viborg).
- Bond, F, 1913. *An introduction to English Church Architecture . . . 11th–16th centuries*, Vol II. Oxford.
- Borg, K, 1975. Capella Beti Johannis in Kyrkiohaffn. *Ås – socknen på Ölands sydspets*. Nacka.
- Boström, K, 1948. *Nils Kreuger*. Stockholm.
- Boström, R, 1959. Petrus Törnewall och Ölands kyrkor. *Fv*.
- 1966 A–1987. *Sveriges Kyrkor*, Öland I:1–6: Inledning (vol 108), Böda (vol 116), Högby (vol 119), Källa (vol 128), Persnäs (vol 133, 142), Föra samt rättelser etc till band I (vol 142). – Öland II:1–5: Långlöt (vol 151), Löt och Egby (vol 163), Gärdslösa (vol 177), Bredsättra (vol 183), Runsten (vol 188). – Köping (vol 170). – Vickleby (vol 193). – Resmo (vol 203).
- 1966 B. J H Rhezelius' resedagböcker. Några randanmärkingar. *Konsthist studier tillägnade Sten Karling*. Stockholm.
- 1967. Är Hulterstads kyrka en dansk anläggning? *Nordisk medeltid. Konsthist studier tillägnade Armin Tuulse*. Stockholm (tr Uppsala).
- 1968 A. *SvK* vol 116.
- 1968 B. *SvK* vol 119.
- 1968 C–1984B. *KNS*. Uppsala. Öländska kyrkor: vol 44–54, 56: Alböke (46), Böda (44), Egby (48), Glömminge (51), Högby (45), Köping (47), Löt (49), Persnäs (46), Runsten (52), Segerstad (53), Stenåsa (50), Vickleby (54; i samma volym även en artikel om A Sidén med bilder av bl a Gräsgård), Gräsgård (56).
- 1973 A. *Högsums kyrka, En vägledning*. Kalmar.
- 1973 B. Ihrfors, Erik Fredinand. *SBL* del XIX. Stockholm.
- 1973 C. *SvK* vol 151.
- 1975 A. *Ås kyrka. Ås – socknen på Ölands sydspets*. Nacka.
- 1975 B. *SvK* vol 163.
- 1976 A. Ventlinge kyrka. *Ventlinge – en sockenbeskrivning*. Kalmar.
- 1976 B. Glömminge kyrka. *KNS* vol 51. Uppsala.
- 1978 A. Jonas Haquini Rhezelius och Ölands kyrkor. *KL*. Kalmar.
- 1978 B. Segerstads kyrka. *KNS* vol 53. Uppsala.
- 1978 C. Kyrkorna i Norra Möckleby. *Norra Möckleby*. Kalmar.
- 1979. Högsums kyrka. *Högsum – en sockenbeskrivning*. Kalmar.

- 1980 A. *SvK* vol 183.
- 1980 B. Adam Sidén och Ölands konstminnen. *KNS* vol 54, 1979. Uppsala.
- 1982 A. Ölands kyrkor. *Svenska fornminnesplatser* 53, utg av RAÄ. Stockholm (tr Uddevalla).
- 1982 B. *SvK* vol 188.
- 1982 C. Ölands försvarskyrkor. *KL*. Kalmar.
- 1983 A. *SvK* vol 193.
- 1983 B. Kyrkorna i Mörbylånga. *Mörbylånga. En öländsk socken i ord och bild, helg och söcken*. Mörbylånga.
- 1983 C. Ölands medeltida kyrktorn. *Hikuin* 9. Højbjerg (tr Viborg).
- 1983 D. Löfgren, Nils Isak. *SBL* XXIV, h 119. Stockholm.
- 1984 A. Några öländska kastaltorn. *Matts Dreijer 80 år 1981*. Mariehamn.
- 1984 B. Gräsgårds kyrka. *KNS* vol 56. Uppsala.
- 1985. Algutsrums kyrka. *Algutsrum. En sockenbeskrivning*. Emmaboda.
- Braun, J, 1924. *Der christliche Altar*. I. München.
- Bringéus, N A, 1958. Klockringningsseden i Sverige. *NordM handl* 50. Lund.
- Broomé, B, 1980. Liljegren, Jon (Johan Gustaf). *SBL* h 111. Stockholm.
- Brown, G B, 1903–1925. *The arts in early England*, Vol I–II. London.
- Christiansson, H, 1959. *Sydskandinavisk stil. Studier i ornamentiken på de senvikingatida runstenarna*. Akad avh. Uppsala.
- Cinthio, E, 1964. Kyrka. *KLNM* 9. Malmö
- Curman, S & Lundberg, E, 1935. Vreta klostrets kyrka. *SvK* vol 43, Östergötland band II.
- Danielsson, G, 1955. Resmo prästgård och församlingshem. *Resmo. En hembygdsbok*. Kalmar.
- Danmarks Kirker*, 1933 –. Udg af Nationalmuseet, Köbenhavn.
- II. Fredriksborgs amt.
- III. Köbenhavns amt.
- IV. Holbæk amt.
- V. Sorø amt.
- VI. Præstø amt.
- XII. Tisted amt.
- XX. Haderslev amt.
- Danske kalkmalerier. Romansk tid 1080–1175*. Nationalmuseet. Köbenhavn 1986.
- Edgren, B, 1982. Tusen år – tre borgar. *Forskning och framsteg* 5/1982.
- Ekhoff, E, 1912. *S:t Clemens kyrka i Visby*. Stockholm.
- Elgenstierna, G, 1925–1927. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser*. I–III. Stockholm.
- Engström, T, 1903. *Öland. Dess historia, land och folk*. (2:a uppl 1922. – Faksimil i *KNS* vol 55, 1980, Uppsala, med en biografi författad av Lars-König Königsson).
- 1927. *Ölandsfolk, gastar och troll*. Lund.
- Fischer, E, 1920. Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden. *Västergötland A:2. Bidr t landskapets kulturhist o naturbeskr*. Uppsala.
- Fogelmarck, S, 1957. Carl Fredrik Adelcrantz. Arkitekt. Akad avh. *Monografier utg av Stockholms kommunalförvaltning*. Stockholm (tr Uppsala).
- Fürst, L. 1980. Inredningsmåleri i Kalmar län ca 1650–1900. *KL*. Kalmar.
- Gardell, S, 1945–1946. *Gravmonument från Sveriges medeltid*. I–II. Akad avh. Stockholm (tr Göteborg).
- Garner, H N, 1984. *Konge, Knees og bisp*. Köbenhavn (tr Herning).
- Græbe, H, 1971. Kyrkorna i Vä. *SvK* vol 139. Stockholm (tr Uppsala).
- Granlund, J, 1938. Arbete och rytm i en ölandsby. *Svenska kulturbilder, ny följd, 6 bandet, del XII* (nytr i *Öländsk bygd* 1966).
- Gustafsson, E, 1959. Den romanska stenkyrkan i Atlingbo. *Antikvariskt arkiv* 12. Stockholm.
- 1967. Gråbrödernas hus. Ystad – den räddade miljön. *Sydsvenska Dagbladets årsbok* 1968. Malmö.
- Gustafsson, E & Weidhagen, M, 1968. Investigations in Hammarlunda. *Archæologica lundensia. Investigationes de antiquitatibus urbis Lundiae, III. Res medievales*. Lund (tr Karlshamn).
- Gustavsson, H, 1972. Runfynd 1971. *Fv* 1972:3–4.
- 1982. Hailgairs håll i S:t Hans. *GA*.
- Gustavsson, H, Snædal Brink, T och Strid, J P, 1983. Runfynd 1982. *Fv* 1983:3–4.
- Gustavsson, A, 1972. *Kyrktagningsleden i Sverige*. Lund.
- Göransson, J, 1750. *Bauitl, det är: Alle Svea ok Götha rikets runstenar ifrån verldens år 2000 til Christii år 1000 . . .* Stockholm.
- Göransson, S, 1950. Öländsk stenskurning. *Åkerbo Hembygdsförenings årsbok*. Lötörp.
- 1952. De öländska skurverken. *Åkerbo Hembygdsförenings årsbok*. Lötörp.
- 1953. Med oxring och med väder. *Åkerbo Hembygdsförenings årsbok*. Lötörp.
- 1955. Från Kongl Maj:ts stenhuggare vid Dälje till modern stenindustri vid Sandvik. *Åkerbo Hembygdsförenings årsbok*. Föra.
- 1973. Kyrkans metrologi. *SvK* vol 151.
- 1975 A. Hur gammal är skurkvarnen och hur uppfanns väderskurverket på Öland? *KL* 1975. Kalmar.
- 1975 B. Löts och Egby kyrkors metrologi. *SvK* vol 163.
- 1975 C. Bebyggelsen i Ås under äldre historisk tid. *Ås – socknen på Ölands sydspets*. Nacka.
- 1976. Metrologi, byggnadshistoria och bebyggelsegeografi på Öland. *KNS* vol 51. Uppsala.
- 1977. Alen. *KLNM* 21. Malmö.
- 1979. Inledning till faksimilupplagan av *A Ahlqvist, Ölands historia och beskrifning 1822–1827*. Uppsala.
- 1980. Fyrmästaren och fornvännen H Adam R Sidén. Utkast till en levnadsteckning. *KNS* vol 54, 1979. Uppsala. Även utg i *Odlarmöda* 1986, utg av Mandelgrenska sam-

- fundet. Lund.
- 1983. Härad, socken och by på Öland. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 1982, nr 4.
 - 1984. Bebyggelseförflyttningar och namnkronologi på Öland. *Nornrapporter* 26. Uppsala
 - 1987. Om alnen i Norden. Ett bidrag till den historiska metrologin. *Saga och sed* 1985 el 1986.
- Hagberg, U E, 1967. The archæology of Skedemosse II. Uppsala.
- 1979. Öland during the iron age and early middle ages. *Eketorp. Fortification and Settlement on Öland/Sweden. The setting.* Stockholm.
 - 1980. Adam Sidén och Ölands fornminnen. *KNS* vol 54, 1979. Uppsala.
- Hammarskiöld, T, 1978. Peder Michilsson Hammarskiöld till Bröttorp. *Norra Möckleby*. Kalmar.
- Heinrici Cronicon Livoniae*, Heinrich von Lettland, Livländische Chronic. Neu übersetzt von Albert Bauer. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr von Stein-Gedächtnisausgabe. Herausgegeben von Rudolf Buchner. Band XXIV). Darmstadt 1959.
- Helander, S, 1956. Agnus Dei resp Anna. *KLNM* 1. Malmö.
- Hermelin, C F, 1966. *Fakta om glas*. Glasforskningsinstitutet, Växjö.
- Herschend, F, 1980. *Myntat och omyntat guld. Två studier i öländska guldfynd*. Uppsala.
- Hofrén, M, 1925. Nils Johan Jonsson från Glömminge. *Öningen*.
- 1931. Spegelmakare i Kalmar. *Rig*.
 - 1937. Herrgårdar och boställen. En översikt över byggnadskultur och heminredning i Kalmar läns herrgårdar 1650–1850. Akad avh. *NordM handl* 6. Stockholm.
 - 1957. Jonsson, Nils Johan. *SKL* III. Malmö.
 - 1959. Kyrklig byggnadstradition i Kalmar stift under 1700- och 1800-tal. *Från Småland och Hellas. Studier tillägnade Bror Olsson den 6 augusti 1959*. Malmö.
- Holmberg, R, 1977. Den skånska Öresundskustens medeltid. Akad avh. *Acta archæologica lundensia. Series in 8°*. Nr 11. Bonn/Lund (tr Lund).
- Holmbäck, L M, 1951. *Klockor och klockringning*. Stockholm (tr Malung).
- Håkansson, G, 1942. *Öländska personminnen bevarade i äldre gravstenar, epitafer och andra kyrkliga föremål*. Göteborg.
- 1944. *Kalmar och kalmarbor under 1600-talet*. Kalmar (tr Göteborg).
- Högborg, F, 1965. Medeltida absidkyrkor i Norden. En studie särskilt anknuten till Västergötland. *Skövdeortens Hembygds- och Fornminnesförenings skriftserie* nr 10. Skara.
- Höglund, R, 1955. Någa drag ur skolans historia i Resmo. *Resmo. En hembygdsbok*. Kalmar.
- Jansson, S B F, 1982. Runstensfyndet på Mörbylånga kyrkogård. *KL*. Kalmar.
- Johannsen, H och Smidt, C M, 1981. *Danmarks arkitektur. Kirkens huse*. Köbenhavn.
- Johansson, A och Larsson, P-O 1978. *Ölands stora alvar*. Stockholm.
- Johansson, G A, 1955. *Minnen från forntiden. Resmo. En hembygdsbok*. Kalmar.
- 1955. Väderkvarnarna i Resmo (ibidem).
 - 1955. Hantverk, handel och samfärdsl (ibidem).
 - 1955. Skrock och sägner från Resmo (ibidem).
- Johansson, H, 1960. *Gangdagene, Sverige. KLN M 5*. Malmö.
- Johansson, K H, se Petrus Benedicti.
- Karlsson, L, 1981. Slöjfmotivet i Sverige under missionsskedet. *Romanske stenarbejder* I. Viborg.
- 1983. Nordisk form. Om djurornamentik. *Studies/The Museum of National antiquities, Stockholm*. 3. Stockholm (tr Uddevalla).
- Konung Gustaf I:s registratur*. Utg genom V Granlund m fl. 1–29. Stockholm 1861–1916.
- Königsson, L-K, 1981. Thekla Engström, en stor öläning. *KNS* vol 55, 1980. Uppsala.
- Lagerlöf, E & Svahnström, G, 1966. *Gotlands kyrkor. En vägledning*. [1:a uppl]. Stockholm (tr Uddevalla).
- Lidén, H-E, 1974 *Middelalderen bygger i stein*. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Liepe, A, 1986. Kyrka i gränsbygd – tidigmedeltida kyrkobyggnade i södra Varend. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio. Lund studies in medieval archæology*. 1. Lund.
- Lindqvist, S, 1915. Den helige Eskils biskopsdöme. Akad avh. *Antikv tidskr f Sverige*, del 22, nr 1. Stockholm.
- 1920. Bæhrendtz, Fabian Julius. *SBL* II. Stockholm.
- Lindroth, Hj, 1926 A. Ölands folkmål. I. *Göteborgs Högskolas årsskrift*. 1925:I. Göteborg.
- 1926 B. Från ortnamns- och dialektforskningen inom Kalmar län. *Södra Kalmar län*. II. Kalmar.
 - 1945. Ölands folkmål. II. *Göteborgs Högskolas årsskrift*. 1945:1. Göteborg.
- Linnæus, C, 1745. *Öländska och gothländska resa på riksens höglöflige ständers befallning förrättad år 1741*. Nytr Stockholm 1907, 1957 och 1962.
- Lundberg, E, 1929. Iakttagelser angående 1100-talets murningsteknik. *Fv*.
- 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400*. Stockholm.
 - 1949. *Arkitekturens formspråk. Studier över arkitekturens konstnärliga värden i deras historiska utveckling*. III. Västerlandets medeltid 600–1200. Stockholm.
 - 1971. *Trä gav form*. Stockholm.
 - 1972. Den romanska takstolen i Garde. *SvK* vol 145, Go V:3.
- Lundberg, E, Thäberg, C-T och Westlund, P-O, 1940. *Vadstena slott. En bilderbok tillägnad Gerda Boëthius*. Stockholm.
- Lundin, L, Phersson, S B och Zachrisson, K, 1973. *En inventering av gjorda fornyfynd i Stenåsa, Resmo och Mörbylånga socknar*. Uppsats för 40-poäng i arkeologi, särskilt nordeuropeisk. Stencil. Uppsala.

- Matrikel öfver personalen vid Sveriges järnvägar 1908*. Utgifven af Gustaf Welin. Stockholm.
- Modéer, I, 1948. Ortnamn i Ålem. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift* 1948. Uppsala.
- Moltke, E, 1964. Kredens. *KLNM* 9. Malmö.
- Mårtensson, A W, 1981. S:t Stefan i Lund. *Föreningen Gamla Lund. Årsskrift* 62. Tillägnad Ragnar Blomqvist inför 80-årsdagen den 1 maj 1981. Lund.
- Nisbeth, Å, 1986. *Bildernas predikan. Medeltida kalkmålningar i Sverige*. Stockholm (tr Värnamo).
- Norrbohm, G och Skogsberg, B, 1980. *Vingar över Vasaborgen*. Kalmar (tr Mjölby).
- Nyborg, E, 1979. Enkeltmænd of fællesskaber i organiseringen af det romanske kirkebyggeri. *Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg*. Nationalmuseet. København.
- 1986. Kirke – sognedannelse – bebyggelse. Nogle overvejelser med udgangspunkt i et bebyggelseprojekt for Ribeområdet. *Hikuin* 12. Højbjerg (tr Viborg).
- Olsson, B, 1931. Några medeltida inskrifter på öländska kyrkklockor. *Acta Oelandica* IV.
- 1947–1951. *Kalmar stifts herdaminne* 1–4. Kalmar.
- 1980. Del 5, supplement. Tillägg och rättelser. Personregister, utg av Oloph Bexell. *Växjö stiftshistoriska sällskap – Skrifter* 2. Kalmar (tr Uppsala).
- Olsson, M, 1944–1965. *Kalmar slotts historia*. I–III. Stockholm (tr Uppsala).
- 1966. *De kungliga gemaken i Kalmar slott. Jämte kortfattad redogörelse för slottets byggnadshistoria*. Stockholm (tr Uppsala).
- Olsson, M och Näslund, R, 1976. Kalmar gamla kyrkogård m m. Småland III:3. *SvK* vol 162. Stockholm (tr Uppsala).
- Palm, B, Landin, L och Nordmark, O, 1948–1949. *Öland I–III*. Kalmar.
- Petrus Benedicti. 1954. *Linköpingsbiskopen Petrus Benedictis visitationsbok*, utg av K H Johansson, Kalmar (tr Lund).
- Piper, O, 1912. *Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen*. Neue, verbesserte und erweiterte Aufgabe. München. Nytr 1967.
- Raphael, E, 1913. *Öländska gårdar och deras inventarier 1677. Fataburen* 1913.
- Resmo. En hembygdsbok*. 1955. Kalmar.
- Roosval, J, 1917. Se Sverige 1917.
- 1918. *Die Steinmeister Gotlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters, ihre Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen*. Stockholm.
- 1939. Bror William Oscar Anderson. *Konsthistorisk Tidsskrift* årg VIII. Stockholm.
- 1942. Träkumla kyrka. *SvK* vol 54, Go III.
- Rydbeck, M, 1943. Valvslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor. *Skr utg av Kgl humanistiska vetenskapsamf i Lund*, XXXV. Lund.
- Rönnow, S, 1957. Hansson, Anders Johan. *SKL* III. Malmö.
- Scheffer, S G U, 1970. Gravsten över Sigmund från Horn, beskrivning och kommentar. *SvK* vol 133, s 479–480.
- Schlyter, H, 1986 A. Kyrkstöten, en funktionär i kyrkotuktens tjänst. *Rig*. Stockholm.
- 1986 B. Kulturens kyrkstöt. *Kulturen*. Lund (tr Trelleborg).
- Schück, H, 1953. *Det Medeltida Öland*. Provtryck ur en historisk-topografisk översikt av "Det medeltida Sverige," utg av den av VHAA tillsatta kommittén. Stockholm (tr Uppsala).
- 1959. *Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa*. Akad avh. *Acta Universitatis Stockholmensis. Stockholm Studies in History* 4. Stockholm.
- Stavenow, Å, 1972. Nils Månsson Mandelgren. *NordMhandl* 79. Lund.
- Stenberger, M, 1933. Öland under äldre järnåldern. VHAA. *Arkeologiska monografier* 19. Stockholm.
- Steneberg, K-E, 1957. Lamprechtz, Arendt. *SKL* III. Malmö.
- Stiesdal, H, 1983 A. Tidlige sjællandske og lolland-falsterske vesttårne. *Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Möller*. København (tr Herning).
- 1983 B. Grave i tidlige vesttårne. *Hikuin* 9. Højbjerg (tr Viborg).
- Sundnér, B, 1974. Rapport från Källa gamla kyrka. *Öländsk Bygd*.
- 1982. Maglarp, en tegelkyrka som historiskt källmaterial. Akad avh. *Acta archæologica lundensia. Series in 4°*. N° 15. Bonn/Lund (tr Lund).
- 1984. Från stenbrott till kyrka – presentation av ett planerat projekt. *Meta* 1984:3–4. Lund.
- 1986. Kan murningstekniken datera medeltidskyrkorna? *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio. Lund studies in medieval archæology*. 1. Lund.
- Sundquist, N, 1969. Rosevindur. Sverige. *KLNM* 14. Malmö.
- Swanström, E, 1983. En bildsten från S:t Hans ruin. *GA*.
- Swartling, I, 1967. Roma Abbey Church in the middle ages. *Antikvariskt arkiv* 32. Stockholm.
- Svennebring, O, 1976. *Torslunda kyrka 200 år*. Kalmar.
- Svenska Riksdagsakter* III:1, 88, 1894. Det första förslaget till ständernas supplik till Konungen. Uppsala 1594 i februari. Stockholm.
- Svenskt diplomatarium* 1–6 (t o m år 1355) och ny ser 1–4 (åren 1401–1420). Stockholm 1829–1959.
- Svenskt silversmide 1520–1850*, 1963. Guld och silverstämplor (av E Andrén, B Hellner, C Hernmarck och K Holmquist). Stockholm
- Sverige*, 1917. Geografisk, topografisk, statistisk beskrivning. Del II. Utg av A Kempe, E Apelqvist och O Sjögren. Kyrkobeskrivningarna för Öland författade av J Roosval.
- Sveriges runinskrifter*, 1900–1906. Utg av VHAA. Första bandet. Ölands runinskrifter, granskade och tolkade af S Söderberg och E Brate. Stockholm.
- Sylvander, G V, 1872. *Kalmar slotts och stads historia*, delarna 7 och 9. Kalmar.
- Söderberg, B G, 1971. Gotländska kalkmålningar 1200–1400. *Gotländska minnesmärken* III. Visby (tr Uppsala).

- Tempelman, E C, 1942. En William Anderson-bibliografi. *Konsthistorisk Tidskrift* årg XI. Stockholm.
- Thomsen, E, 1983. Byggningsstenen i Grenånegns kalkstenskirker. *Hikuin* 9. Højbjerg (tr Viborg).
- Thornell, A, 1952. Torslunda kyrka. *Torslundaboken. Tillväxten under år 1911*. SHM och K Myntkab. Fv 1911.
- Trotzig, G, 1972. En stavkyrka i Silte. *GA*.
- Tuulse, A, 1955. Hossmo. En försvarskyrka med östtorn. *VHAA handl, Antikv ser 2*. Stockholm.
- 1968. *Romansk konst*. Stockholm.
- af Ugglas, C R, 1925. En folklivsbild från 1600-talet. *Rig*.
- Welin, G, se Matrikel . . .
- Vellev, J, 1983. Grenånegns kalkstenskirker – forskningshistorie og tagværker. *Hikuin* 9. Højbjerg (tr Viborg).
- Wienberg, J, 1986. Bornholms kirker i den ældre middelalder. *Hikuin* 12. Højbjerg (tr Viborg).
- Wilcke-Lindqvist, I, 1953. *SvK* vol 69, Up III:3. Stockholm.
- Wirsell, G, 1955. Från medeltidens Resmo till 1860-talets. *Resmo. En hembygdsbok*. Kalmar.
- Åhstrand, P, 1768. *Beskrifning öfwer Öland. Besynnerligen det Norra motet eller Fögderiet* (1765), utg av S L Gahm Persson. Uppsala.
- Åmark, M, 1934. Kakaltaret i Överselö kyrka. *Bidr t Söderm äldre kulturhist*. XXVII.
- 1960. *Sveriges medeltida kyrkklockor. Bevarade och kända klockor*. Stockholm (tr Uppsala).
- Öland, 1948–1949. Red av B Palm, L Landin och O Nordmark, 1–3, Kalmar.
- Öland, 1963. Utg av Allhems förlag. Malmö.

Förkortningar

Ahlqvist, Saml	Abraham Ahlqvist, Anteckningar till Ölands historia och beskrifning, vol I-VII. Ms sign S. 84-S.90, UUB. Se närmare SvK ÖI I:1, s 45 ff.	JLM	av en serie förvaras i resp kyrkoarkiv, en serie i ATA.
ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet vid RAÄ och SHMM, Stockholm.	KB	Jönköpings läns museum.
BSt	Kungl Byggnadsstyrelsen, Stockholm. Dess Kulturhistoriska byrå och arkiv överfördes 1/7 1967 till RAÄ.	kh	Kungl bibl, Stockholm.
dep	deponerad, deposition.	KL	Kyrkoherde.
DKalkm	Danske kalkmalerier. Romansk tid 1080–1175. Köbenhavn 1986.	KLM	Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård. Utgiven av Kalmar läns fornminnesförening [51–]. Kalmar 1963–.
DN	Dagens Nyheter, Stockholm.	KLMedd	Kalmar läns museum och dess arkiv. Kalmar.
Domkap	Kalmar domkapitel och dess arkiv, VaLA.	KLNM	Årsboken Kalmar län. Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1–50. Kalmar 1898–1962.
ED konselj- akter	Kungl Eklesiastikdepartementets konseljakter i RA.	KNS	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 1–22. Malmö 1956–1978.
e st prot	prot fört vid extra sockenstämma.	KNS	Kalmar nations skriftserie I–. Kalmar, senare Uppsala 1924–.
Fv	Fornvännen. Meddelanden från VHAA 1906–.	KSB	Kalmar stadsbibliotek.
GA	Gotländskt arkiv, meddelanden från Gotlands Fornvännen, Visby 1929–.	la	landsantikvarien.
GIR	Konung Gustaf I:s registratur.	LLK	Länslantmäterienheten, Kalmar.
Hadorph	Johan Hadorph, ”Resanteckningar i Sverige och Seland”, trol 1671–1673. Ms sign S. 30. UUB. Se närmare SvK ÖI I:1, s 17 ff.	LMV	Statens lantmäteriverk, Gävle.
Herdam	se Bror Olsson.	LUF	Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet (Folklivsarkivet).
Ihrfors	Erik Ihrfors, <i>Oelandia sacra</i> . Ms från 1891–1892, ATA. Se närmare SvK ÖI I:1, s 62 samt art Ihrfors i SBL bd 19, Stockholm 1971–1973.	Löfgren	Nils Isak Löfgren, <i>Samlingar och Anteckningar till Ölands Historia och Beskrifning . . . Började i Maji månad år 1816</i> . Författaren då på sitt 19de år. Skänkte till Abr. Ahlqvist. Återlemnade till samlaren af Enkefru Prostinnan Ahlqvist den 6 October 1857. Ms i ATA. Se närmare SvK ÖI I:1, s 35 ff.
inv	inventarieförteckning, inventering.	ms	manuskript.
Inv 1830	en på grund av gkl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, var-	NordM	Nordiska museet, Stockholm.
		PB vis	Linköpingsbiskopen Petrus Benedictis visitationsbok. ms i VaLA, utg av K H Johansson

1954.
 prot protokoll.
 PÅ pastorsämbetet.
 RA Riksarkivet, Stockholm
 ra riksantikvarien.
 RAp pergamentsbrev i RA.
 RAÄ Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
 Rhezelius ms av J H Rhezelius i KB med dessa signa. De
 F.b. 22 långa titlarna återfinns i SvK ÖI I:1, s 84–85
 F.c. 1 under Otryckta källor. Se även a a, s 4 ff.
 t o m F.c. 5
 räk räkenskaper.
 SAOB Svenska akademiens ordbok, Lund 1893–.
 SBL Svenskt Biografiskt Lexikon 1–. Stockholm
 1918–.
 SD Svenska diplomatarium 1–6 (f o m år 1355) och
 ny ser 1–4 (åren 1401–1420), Stockholm
 1829–1959.
 SHM Statens Historiska Museum, Stockholm.
 SHMM Statens Historiska Museer, Stockholm.
 SKL Svenskt konstnärslexikon, I–V, Malmö
 1952–1967.
 sn socken.
 Snabbinv en preliminär inventering av de svenska kyrkor-
 nas föremålsbestånd av konst- och kulturhisto-
 riskt värde, utförd under åren 1917–1932. Se R
 Norberg Fv 1941, s 1–21. Samtliga snabbinven-
 teringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts
 varje inventerad kyrka samt vederbörande
 domkap. – På Öland utfördes inventeringen av
 Anders Billow 1912–1921. Senare tillägg utför-
 da av prästerna.
 SS Svenskt silversmide 1520–1850. IV. Guld- och
 silverstämplar (av E Andrén, B Hellner, C
 Hernmarck och K Holmquist), Stockholm 1963.
 STF Svenska turistföreningen, Stockholm.
 st prot sockenstämmoprotokoll.
 SvK Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium,
 vol 1, Upps 1912, vol 2–, Stockholm 1913–.
 SvR ÖI Sveriges runinskrifter, utg av VHAA. Första
 bandet, Ölands runinskrifter, granskade och
 tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate,
 Stockholm 1900–1906.
 Törnwall ms i KB, sign F.m. 46 samt UUB, sign S 74,

med teckningar av Petrus Törnwall 1673. Se
 närmare R Boström 1959 i Fv, SvK ÖI I:1, s 17
 ff och där angiven litteratur samt s 85.
 utan datum.
 UUB Uppsala Universitetsbibliotek.
 VaLA Vadstena Landsarkiv.
 VHAA Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Aka-
 demien, Stockholm.
 vis visitation.
 vis prot visitationsprotokoll.
 Åhstrand Petter Åhstrand, Beskrifning öfwer Öland, Be-
 synnerligen det Norra Motet eller Fögderiet.
 Upps 1768. (Förf 1765 och utgiven av Sigfrid
 Gahm Persson).
 Åhstrand- interfolierat exemplar i ATA av Åhstrand med
 Löfgren teckningar och anteckningar av N I Löfgren
 1815–1817. Se närmare SvK ÖI I:1, s 35 ff.
 Öb1 Ölandsbladet, Borgholm.
 ÖIÄ Överintendents Ämbetet, efter 1918 BSt,
 Stockholm.

Vid *måttangivelser* nämns höjd eller längd före bredd.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottnen		

Summary

Ancient Resmo

by Kenth Holgersson

The parish of Resmo lies in south-west Öland and contains many well known ancient monuments and finds from the Stone, Bronze and Iron Ages (fig 2). There are chambered tumuli from the early Stone Age. Chambered tumulus is a type of grave which is found mainly in Västergötland and suggests contact with the megalith cultures of south-west Europe. The Bronze Age is represented by grave finds and two mounds, the great Mysinge mound (fig 3) and the smaller Gynge mound.

Finds from the Iron Age have been unearthed in various situations such as when ploughing, draining bogs and in gravel pits (fig 5). In the bogs at Kleva and Lilla Frö among other items a bronze bull was found (fig 4) – the bull was a Roman field symbol – and Roman gold coins, *solidi*. These have been offerings and also indicate contact with the Roman Empire. What this contact can have meant for Resmo and Öland has been discussed in scientific dissertations. Ulf Erik Hagberg contends that, i.a., the export of hides to the Roman army increased more and more. Frans Herschend presents the theory that the coins prove that wool was an important export from Öland to the Roman empire.

The parish and its name. Church property in the parish

by Sölve Göransson

Resmo parish contains the villages of Lilla Frö, Resmo, Gynge and Mysinge, which during the Middle Ages were subject to Borbo jurisdictional district, and the village of Kleva. Since c 1720 the whole parish is subject to Algotsum jurisdictional district.

The name Resmo, primarily that of the village in which the church was built, was spelt *Rysme*, *Risme* etc, during the Middle Ages. The name has not yet been convincingly interpreted by place-name research.

The vicarage was the most southerly farmstead of the church village and during the time of open-field régime it owned land into the village equivalent to 24 cubits (a measure referring to the normal selion breadth). A few smaller plots in villages in and outside of the parish also belonged to the vicarage.

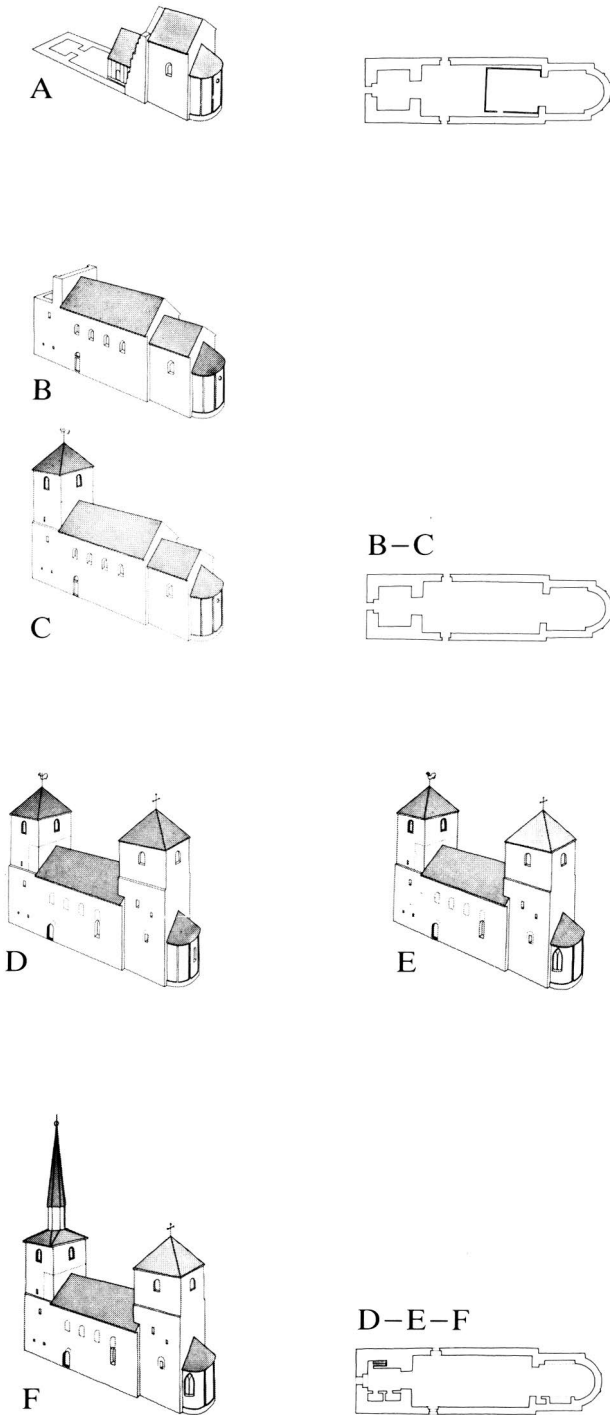

Fig 122 A–K. Kyrkans utveckling. 1:1000. R Boström och G Wirén 1986.

Development of church and perspective drawings, seen from SE, scale drawings, 1:1000.

Other ecclesiastical institutions owning farms or small plots in Resmo parish were the Själakor benefice (at Linköping Cathedral), Vadstena Monastery and Kalmar (later Skenninge) Convent. These properties had been donated by royalty and the aristocracy during the 14th and 15th centuries.

THE CHURCHYARD

The churchyard is surrounded by a dry limestone wall, rebuilt several times, 1767 and 1890. In earlier times, the only entrance to the churchyard was in the W. Its gates were locked on weekdays, to prevent cattle from entering the churchyard. A wooden lichgate (fig 22) was new or totally rebuilt in 1750. It had a stile, to be used when the entrance was locked. The lichgate was replaced in the 1770's by a masonry archway (figs 23, 24). Today, there are three entrances (fig 10 B), with iron gates between masonry pillars. The main entrance is to the W.

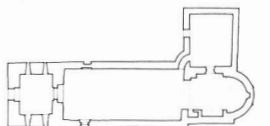
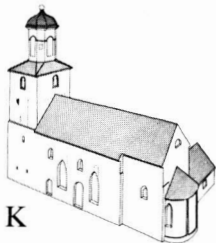
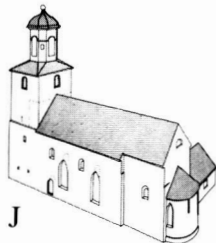
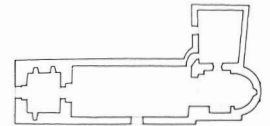
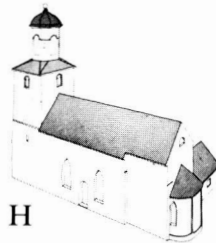
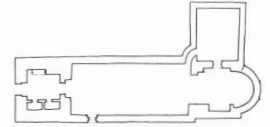
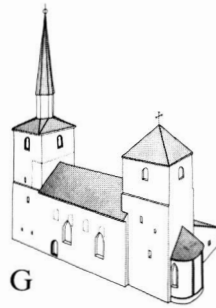
Grave monuments from the 11th century are preserved (figs 11–14), but only three are known from the Middle Ages (figs 113–116). This is probably due to the fact that king Gustav Vasa ordered gravestones from here to be sent to Calmar to be used as floors and steps on the castle staircases. In 1557, no less than 122 gravestones were delivered for this purpose from Öland.

From the 17th century onwards, there are grave monuments in the churchyard (figs 16–19, 41, 46), within the church (figs 113–114, 117) and spread out in the villages, owing to the fact, that from time to time, it was necessary to relieve the crowded churchyard from gravestones no longer in use.

HISTORY OF THE CHURCH BUILDING

I. 11th century (fig 122 A)

Resmo was a Christian district as early as the middle or second half of 11th century, to judge from several runestones (figs 11–14). That there was also a contemporary wooden church is suggested by the irregular plan of the present stone church (figs 30, 73, 122 A). The plan of its chancel and nave have not the same median line and the E wall of the nave is not at right angles to the side walls of either the chancel or the nave. These facts indicate that an 11th century wooden church still existed, when the walls of a stone church were erected around it. An impressive grave monument of high quality and of a particular type, called Eskilstuna-monu-

ment (figs 11–12; Lindqvist 1915 pp 67–71) suggests that the first church was opened by a local magnate (was his name Sueinu?).

II. Early or first half of the 12th century (fig 122 B)

The oldest parts of the stone church are the apse, the chancel, the nave, the bottom floor of the W tower and the external shell walls of the first floor of the W tower (figs 28–32, 72). The E parts were erected first (cf period I). All walls are limestone cavity walls, filled with rubble, mortar and chips. The masonry is very irregular and the stones are rather small. Most material is local limestone, normally arranged in courses with horizontal strata. Sometimes stones stand on edge, with vertical strata, either small stones with the strata at right angles to the wall surface and put together in a row like books in a book-shelf (figs 34, 36, 65), or with the flat surface parallel with the wall surface, thus corresponding with two or more courses (figs 34–36, 59, 65). Both so-called "ground stones", found in loose blocks in fields and elsewhere, and quarried stones were used, sometimes very little dressed. If quarried stone was used, it was taken from the surface of the cliff.

In all parts, where wedge-shaped ashlar were needed (in the embrasure of the apse, fig 51, perhaps in the vault itself, in the chancel arch and in the windows), calcareous tufa has been used, an imported material that is not found in any other church in Öland.

There were false ashlar on the exterior (fig 37), and they can also be seen in the interior (fig 51). The chancel and nave walls are very high and also very thin in comparison with most Öland churches, only 95–99 cms. The external walls were not plastered until 1741–1743, but the internal plaster is very smooth and is at least older than the oldest murals (figs 75–77, plate I).

The N doorway in the nave (figs 55, 57) illustrates the original shape of the two other entrances. This type is very rare in Öland and is not found at all in the rest of Sweden. It is of Anglo-Saxon origin (note 47) and is rather common among early Romanesque churches in Denmark (note 49). According to Danish investigators, the prototype is to be found in the now vanished 11th century churches in Roskilde, built of calcareous tufa (note 50). The Resmo doorways, like the N one, had lintels of very long oak planks, as was also the case with the inner, wide splays of the W tower windows. This was necessary as the building material consisted of very small stones. As has already been said, the stones were quarried on the cliff surface, where only small blocks could be taken, too small to cover openings of some

width, if wedge ashlar were not to be used for vaulting.

The original chancel and nave windows are round-headed and situated very high above the ground. They are rather wide in comparison with the height and width of the light openings in the centre of the walls. Traces of a window frame (figs 56, 58) discovered in 1924, showed that the frame had been divided into two vertical parts, of which each had its round-headed top. This is very rare. In most early Romanesque windows in Sweden and Denmark the two vertical parts have or had one common round-head. Originally the apse probably had a circular window (figs 69–71, 122 A-C), in period IV replaced by an oblong, round-headed one (figs 29, 30, 32, 48, 76).

On the exterior of the apse there are plain pilaster-strips (figs 46), which are very uncommon in Öland. – The angle of the nave roof was originally obtuse (fig 43 a). The roof-trusses were open and had double slanting supports. Most of the tie-beams still remains, their ends being enclosed in the nave wall, as was done in the past.

Originally, the tower was intended to be about the same width all the way up, without any horizontal accentuation. In other words: the W tower was to look as if it rose from the W part of the nave.

The stone church with its unusual size and height seems to have been some kind of an affirmation as also the wooden church had been. Perhaps the stone church was erected by the son or grandson of the 11th century magnate? The bottom floor of the W tower with its own, magnificent doorway was probably the private chapel of the squire and his family. There they could attend the church ceremonies without mixing with the common parishioners. Perhaps the graves of this family are under the floor, once covered by the re-cut runestone in fig 11? This can only be confirmed by excavation.

Many facts speak in favour of Resmo church being one of the oldest stone churches in Öland, erected early or in the first half of the 12th century: the thin, high walls with their unusual irregular masonry, the mixture of materials (lime-stone, calcareous tufa and oak) and the early type of roof trusses. All this we recognize in early Danish and Scania churches. When the results of Thomas Bartholin's dendrochronological tests of October 1986 are available, perhaps an exact dating of period II will be possible.

Perhaps the building contractor came from Zealand or Scania. All the North countries were subject to the same archbishopric, Lund, until 1164, when Sweden received its archbishopric in Old Uppsala. Another church in Öland, Hulterstad, could also be Danish

(Boström 1967, Summary pp 165–166).

Probably the calcareous tufa came from the same place as the builder. The tufa is light and easy to quarry. To transport what was needed for details by ship from Zeeland or Scania cannot have been a problem, particularly if one considers the enormous amount of volcanic tufa being freighted in the 12th century from the Rhineland to the great number of churches in Jutland.

Wherever the master mason came from, the plan of the church was probably drawn up with the old Öland ell of 47 cms (fig 73).

III. Mid-12th century (fig 122 C)

The W tower was completed in period III (figs 72 a, 122 C). There seem to have been only a short interval between periods II and III. The masonry is more regular than in period II, it is true, but oak beams are even now used to cover the inner window splays of the upper storeys of the tower. Nor are there any false ashlar, but this has probably to do with the fact that such masonry details could not be seen from the ground level and were thus a senseless ornament.

When the W tower was to be completed, there was a new master builder. Instead of giving the tower the form of a monolith, without any articulating of the façades, the upper part of the tower was to be stressed with an horizontal recess. Therefore, first of all, the N and S parts of the E tower above the nave eaves were levelled (fig 122 C), but with little success, as can be seen by the rough surfaces in figs 22, 23, 28, 40, 41. After this, the new external shell walls of the tower were placed some 20–30 cms inside the original wall in the lower part of the tower, in order to make an horizontal recess, and after that, the three internal shell walls of the first storey and the filling of mortar, etc, between the shell walls were completed (figs 29, 31, 32, 72:II-III).

The original division in the tower storeys is obvious in fig 72 a. In the belfry two huge beams remain. They supported, together with a third beam, the original bell rack (and also the present rack of 1826, fig 32). – The belfry openings are roundheaded on the exterior, but their inner splays are covered with oak beams, like the other openings of the tower.

To embellish the completed church, the chancel was decorated with murals (figs 75–77, plate I, cf chapter MURALS).

IV. The pack-saddle church, late 12th century or c 1200 (fig 122 D)

In this period, the masonry is fairly regular, but still somewhat coarse, with tooled stones and overflowing mortar in the cracks, but without false ashlar. In corners and embrasures ashlar with finely chiselled edges were used (figs 49, 51, 54, 59, 60), but no oak planks for lintels over the openings.

The E gable pitches of the chancel and nave were pulled down and inside the N and S chancel walls arches were built, to support a barrel vault. Its summit was measured to correspond with the apse vault and the chancel arch (figs 29, 30, 32, 33, 47). On this foundation, an E tower was erected, thus making Resmo church into a pack-saddle church (figs 20–25), like many other Öland churches, e g Köping (SvK vol 170), Alböke (SvK vol 108, figs 29–30), Persnäs and Föra (SvK vols 133, 142), and Långlöt, Bredsättra and Runsten (SvK vols 151, 183, 188).

The N chancel window was blocked up and the S chancel window was hidden in the new staircase. Therefore it was necessary to replace the circular apse window (figs 69–71) with a larger one (figs 29, 32, 48). Presumably it was at the same time as the highly placed nave windows were blocked up, as can be seen in fig 20, and replaced by two oblong, roundheaded windows, one to the S and one to the N (figs 20–22). The S doorway was replaced by a new one (figs 59, 60).

The construction of the S staircase (figs 30, 33, 49–53) is unique, at least for Öland. It is a result of the very high chancel barrel vault as well as the apse vault. They made it necessary to keep the stairs to the first floor of the E tower within the S staircase. Only one flight of stairs was out of the question, as it was too steep and would have been impossible to climb. Therefore the stairs were divided into two flights, but to reach the upper flight it was necessary to pass through a hole. Thus a shaft was created, through which the upper parts of the E tower could be defended with stones or other missiles. Cf shafts in Smedby, Ventlinge (Boström 1984 A, fig 2 B) and Hultestad (Boström 1967, figs 5 A, B). We know from other Öland churches that piles of stones for this purpose were collected in the church attics.

The upper surface of the chancel vault is levelled with mortar, rubble and chips to serve as a floor in the first storey of the E tower. Probably this storey was also vaulted with a barrel vault. Fragments of a staircase along the N wall show the communication to the second floor, but the rest of it was pulled down in 1826 (cf period IX).

In the same period, the W tower too was given a barrel vault over the bottom floor (figs 29, 32, 63, 72 b). Its summit was calculated to correspond with the magnificent W doorway and the tower arch, the opening between the tower and the nave. The vault rests on recesses on the inside of the walls. Probably there was a staircase close to the N wall and small cells at the S wall (figs 25, 72 b). In the vault there are original bell-rope holes and the bell-ringer stood on the bottom floor of the W tower until 1826.

The floor of the first storey of the W tower is constructed in the same way as the one in the E tower. Note, that the windows of the first storey are close to the floor (figs 29, 32, 72 b).

To reach the upper storeys of the W tower, wooden stairs or ladders were used, other than the present ones from 1826. There was no communication between the upper parts of the two towers.

When the great alterations of period IV were completed, the chancel and E wall of the nave were decorated with murals (figs 1, 78–83, plates II–VII, cf chapter MURALS). They are dated to late 12th century or c 1200 at the latest (Nisbeth 1986, p 43). The new S nave doorway (figs 59–60) does not refute this dating, nor do the historical facts.

Saxo tells about a naval battle near Öland in the year 1170 between Danes and Estonians from Ösel, and from other historical sources we know of several plundering expeditions in the Baltic from Estonia and Courland. The pressure from the other side of the Baltic Sea reached its climax in the late 12th century and the first decades of the 13th (cf Tuulse 1955, *Zusammenfassung*, pp 201–203). Ösel was conquered by the Germans in 1227, it is true, but the conquest of Courland 1230–1231 was not final and attacks from there could be expected up to the middle of 13th century.

Between 1170 and c 1240, all churches in Öland were rebuilt and reinforced in different ways, and also the fortresses from the Migration Period. The most famous among them, Gråborg and Eketorp, were strengthened and repaired by the same specialists who rebuilt the churches. Öland, with Borgholm Castle, 34 parish churches and c 18 fortresses, then became heavily protected. As to Resmo, we know, thanks to the murals (figs 1, 78–83, plates II–VII), that this church was fortified already in the 12th century.

It is also necessary to point out Öland's exposed situation close to the Danish border. About Sveabod (the southernmost base of support of the land of the Swedes, close to S point of Öland) and the firm military

camp of Eketorp III, cf Göransson 1983, pp 109 ff, with literally sources.

Among the number of reasons for fortifying churches, younger scholars (Blomkvist 1979, Anglert 1984 and Weinberg 1986), as well as Tuulse in his time (1955 *Zusammenfassung*, p 201) also draw attention to the trade routes in the Baltic (note 72). With this in mind, the alterations in the churches can have originated in the need of strong and well protected warehouses. There is, however, no opposition between those who argue the defence purpose of the churches and those who look at them as magazines. Also in peace time, the churches were used for practical purpose, e.g lodgings for pilgrims and occasionally quarters for craftsmen. In the thick culture layers in other churches in Öland many valuable finds have been made through vacuum cleaning (Boström-Nilsson 1971; SvK Öl I:6, figs 462–462 A, 493–497, p 623). They give us information about daily life, work, war and pleasure from the late 12th century to the early 19th century.

Who were responsible for the rebuilding of Resmo in period IV? The S nave doorway (figs 59–60) points to co-operation with Gotland, as do examples from other churches in Öland. At about the same time at least 23 fonts were imported to Öland from Gotland.

V. 13th century up to the end of the Middle Ages (fig 122 E)

In the apse a new, divided, Gothic window was put in to the S (figs 20, 21). Its inner splay can be seen in figs 32 and 75.

VI. 1585–1592 (fig 122 F)

The alterations at the end of the 16th century may have been initiated by the Swedish King Johan III, who may also have paid for them: the high, slender W tower steeple (figs 20–25), a flat ceiling under the nave tie-beams, a door opening to the nave attic in the E wall of the W tower (figs 29, 31, 32, 67) and murals (figs 84–89, plate VIII, cf chapter MURALS). The steeple is typical of the royal architects Dominicus Pahr and Willem Boy. In the small, square holes under the eaves of the W tower probably scaffolding beams could be inserted for steeple repairs. We know that the steeple was damaged several times in thunder storms.

VII. 17th century

In the war of the 1677 the Danes burnt and pillaged the church and village houses and took all fixtures and inventories. The church was used as a military cantonment and a stable. It took a long time for the impoverished parish to restore the church and its inventories. They were given financial help by King Karl XI and other Öland parishes.

VIII. 18th century (fig 122 G)

The restoration after the damage in 1677 continued in the next century. In the 1730's and 1740's a great deal was done. The nave roof and the W tower steeple were repaired, also the nave and chancel pavements, the external and internal walls were plastered and limewashed, the N nave doorway was blocked-up, the W doorway was widened, the arch between the W tower and the nave was altered to a doorway, the bottom storey of the W tower became a porch and a vestry was built to the N side of the chancel.

In the 1780's, the E tower vaults were repaired, new, ogival windows were put into the nave and apse, an early example of New Gothic style in the old diocese of Calmar, and a new ceiling over the nave, with curved profile, replaced the flat one from period VI. The entrance to the chancel staircase was blocked-up and detailed preparations for an elaborate restoration were made. Nevertheless, the rebuilding did not take place until after another 25 years (period IX).

IX. 19th century (fig 122 H)

In 1824, the preparations for a restoration were again taken up, and in 1825–1826 they were carried out by Håkan Göth: the high steeple of the W tower was replaced by a lantern, not exactly after the official drawing (cf figs 61 and 74). The lantern walls were to be "green as the colour of grass" and the belfry shutters and corniches white. (When the present colour scheme with ochre walls, white corniches and other details and grey shutters was agreed upon, we do not know, nor the age of the white acanthus spray, figs 38, 39, 61).

The stone stairs in the porch were replaced by a wooden staircase, combined with a closet (fig 27). The joists of the first storey of the W tower (figs 72 a-b) were replaced by new ones in a higher position (figs 29, 30). This time, the windows of the second floor were also close to the floor. New stairs were built between the

storeys of the W tower, and a very tall bellrack was constructed.

Most of the E tower was pulled down to the same level as the nave eaves and a new E gable pitch of the chancel was erected. New trusses for a roof, common for nave and chancel, were put up with the ridge c 120 cms higher than the ridge of the old nave roof (cf figs 43 a and b) and with steeper slopes. The roof was tiled.

Under the following decades, only maintenance was carried out. In 1885 preparations for the next thorough restoration started, this took place in 1890–1892. The S doorway in the nave was blocked-up and a larger S doorway was opened in the centre of the S façade (figs 27, 38–40). A doorway was also opened in the W wall of the vestry (figs 18, 27, 30). The apse and nave windows were given new window-frames with diagonal sashes (figs 13, 38, 39). The pavements of the chancel and nave were replaced by wooden floors, placed more than 60 cms over the original floor level. The pews were rebuilt and made more comfortable, an organ, the first in the church, was built in the gallery and iron stoves were placed in the nave and in the vestry (figs 26 f). The exterior after 1890–1892 is shown in figs 13, 27 and 38, the interior in fig 26.

X. First half of 20th century (fig 122 J)

Besides normal maintenance, a renovation of the exterior was done in 1924, when many important discoveries concerning the building were made (figs 36, 37, 55–58). The original outer splays of the original doorways and windows were revealed, and these broke the severe appearance of period IX (cf figs 38 and 39).

An internal restoration was planned in the 1920's and was realized in 1931–1932. The deep outer splay of the S doorway was made into an air valve and the window frames with their diagonal sashes were exchanged for new frames with rectangular panes, and the blocked-up chancel staircase was opened again. Central heating was installed, with a boiler room under the vestry, which was furnished with roomy cupboards. The most spectacular alteration was, however, the revealing and conservation of the murals, which had been concealed since the 1740's (figs 1, 75–83, plates I–VIII. Cf chapter MURALS). This work was directed by C L Lundin, who also slightly retouched the paintings.

XI. Second half of 20th century (fig 122 K)

External and internal restoration took place in 1965. The S doorway from period IX was blocked-up and the romanesque S doorway and the blocked-up windows in the vestry were restored. The murals were cleaned by Sven Wahlgren, who also removed the retouching done in 1931.

Further restoration is planned for 1987.

MURALS

The E parts of the church are decorated with murals from four different periods (figs 1, 75–89, 93 and plates I–VIII). After having been covered with limewash since the 1740's, they were discovered in 1890, but were not revealed and restored until 1931. The next restoration of the murals was executed in 1965, and another restoration is planned for 1987.

The murals from the two oldest periods have recently been published by Åke Nisbeth in Swedish (see Bibliography. An English edition of this book is also planned).

1. In the apse there is a fragmentary representation of Christ in Majesty, surrounded by the symbols of the evangelists (figs 75–77, 93, plate I). From the same period fragments can be seen on the chancel walls, especially on the inner splay of the S chancel window and wall, visible from the chancel staircase. Mid-12th century.

2. This suite is the most extensive and is also better preserved than no 1, and can therefore be characterized as of a very high quality (figs 1, 78–83, plates II–VII). They are dated to late 12th century or c 1200 (period IV), and slightly earlier than the pack-saddle church. The themes of the murals are Abel's and Cain's sacrifices, Cain slaying Abel, the Last Judgement, saints, several unidentified scenes, and palmetto and other ornamental bands. The figures are in good proportion and are very well drawn. Their extremities stand out against the frame, thus giving volume to the figures. The background is mainly blue on black, the colours brown red, brick red, yellow, ochre, white, light grey and a luminous blue (plates II–VII).

3. On the embrasure of the secondary window in the apse, behind the altar piece (figs 29, 30, 32), are painted wedge-chaped, red and light grey ashlar with white joints (fig 76), thus stressing the architecture. Early or mid-13th century.

4. There are murals on the N and S walls of the nave, representing scenes of the Passion and the Last Judgement (figs 84–89, plate VIII). The colours are black, red and white. The paintings are here ascribed to Arendt Lambrechtz or his assistants and dated between 1585–1592. Lambrechtz was one of the artists, who were brought to Sweden by King Johan III, to decorate the royal castles before the king remarried in 1585. The murals are however of a mediocre quality and seem to have been executed after wood-cuts or other engravings.

MEDIEVAL FURNISHINGS

Nearly all the old furnishings were destroyed or seized and carried off in the 17th century wars, among other items a churchbell with an inscription, an invocation to God and S Anna with the Virgin and Child (fig 20).

The oldest preserved object is an altar slab of probably Gotland limestone, 197×101×14 cms, with profiles on all four sides (Braun I, 1924, p 279). Of great interest are also eucharist cupboards (fig 91), some simple candle holders of wrought iron and three grave stones (figs 113–116), two of which may be connected with ancestors or other relatives of Elavus Sigmundason, warden of Borgholm Castle, mentioned in 1346 and 1347.

POST-REFORMATION FURNISHINGS

17th century. Two gravestones can be mentioned, one for Hendrik Buruis of Stralsund, d 1630, and one anonymous (fig 117). The small bell was cast in 1685 by Michel Bader, royal foundryman in Stockholm. He also cast the small bell in Köping, Öland (SvK vol 170, fig 117).

18th century. In the early years of the century, the church was furnished with an hour-glass and two oak chests (figs 119, 120). A gravestone was purchased in 1732 by vicar Johan Wellin for his two wives and himself, but the vicar and his second wife were not buried in Resmo, they moved to Torsås in Småland in 1744. – The furniture for the newly built vestry (fig 68) was made in 1744 by a local joiner, Master Pilltz, in the building of which he had also taken part (door, floor and ceiling). – In the present pews (figs 44–45) there are remains from 1750. Numbers were painted on the pew doors.

Communion plate (fig 100) and a wine flagon (fig

101), some lighting equipment of brass (figs 105, 108 B) and of turned wood with wrought iron branches were purchased or given. Gifts to the church were also an antependium (figs 109, 110), a collection bag (fig 118) and a sexton's stick (fig 121).

A gallery was built in 1787–1788 (fig 45), to house more pews (no organ was purchased until 1892, period IX). An altar (fig 90), the framework of an altar piece (figs 92, 93) and a pulpit (fig 95) were made in 1799 by Anders Högström after drawings made in 1798 by the famous architect C F Sundwall (figs 94, 96). The oil painting in the centre of the altarpiece (fig 92) was signed in 1799 by N J Hansson.

19th century. The chasuble (fig 112) was bought before 1822, the clock (visible in fig 47) was presented

in 1830, the bell, cast by C A Norling of Jönköping, was purchased in 1849. Communion vessels (fig 100, 102) and lighting equipment (fig 106) were also bought or presented to the church in this century. – Many objects are connected with the church restoration of 1890–1892 (period IX): the organ front (fig 45), drawn by F Lilljekvist (fig 97), famous for the Dramatic Theatre of Stockholm, but criticized for a restoration of Gripsholm Castle. A hymn board (fig 98) and a brass chandelier for 24 candles.

20th century. Font (fig 99), antependium (fig 111) and a great number of other textiles. Rood crucifix (plates VI and VII), bridal crown (fig 104), lighting equipment (figs 107 A, 108 A and one visible in fig 68) and a flower vase (fig 108 C).

Addenda

Just as this volume was to go to press, an internal restoration of Resmo church was started, but is not yet, in Oct 1987, finished. The most important results concern the murals, which have been cleaned and restored (plates IX–XIV).

1. *Murals, mid-12th century*, concern partly those already known (plates IX:A-B), partly the sensational discovery of fragments of more murals from the same and next periods. They were visible, when the oil painting in the centre of the altar decoration was taken out of its frame (plate X:B). To the south of the apse window an angel stands under an arcade supported by a colonnette (plate X:A). It is difficult to examine and photograph through the temporary opening, because the view is from the side, at a crooked angle, but this fragment suggests, that the original composition consisted of two angels, flanking the circular apse window (figs 69–71). Probably other holy figures, standing under semicircular arches, together with the angels, have formed a frieze around the apse wall. In the west part of the nave, traces in ochre, brown, black and a little red suggest an elaborate decoration of the west part of the church. Thus Resmo church in this period had an imposing adornment, unique for Öland and

remarkable for the rest of Sweden.

2. *Murals, late 12th century or ca 1200* appear now lighter, the colours brighter.

3. *Murals, middle third part of 13th century.* In the inner splay of the secondary window in the centre of the apse, two saints (plates X–XIII) and murals representing ashlar (plate XIV) were revealed under six layers of lime wash. The latter continue those already known above the window (figs 48, 76). – St Dionysius was especially popular in the medieval Gotland. There are two versions of his martyrdom. Most commonly, the holy bishop is represented, totally decapitated, carrying his head in front of him. The Resmo mural follows the more rare martyrdom version, when St Dionysius is only bereaved of the crown of his head (plates XI:A and XII). His mitre with the crown, which he is supposed to hold in front of him, is obliterated. – No attribute shows, who the other saint is (plates XI:B, XIII), but it is most probable that he is St Nicholas of Bari, who (together with the Virgin Mary) was most popular in all christianity, especially in maritime countries.

4. *Murals, ca 1585–1592* appear now lighter, the colours brighter.

TILLÄGG

När denna volym låg ombruten och skulle läggas i press, startade en sedan länge planerad, inre renovering av Resmo kyrka. Arbetet, som ännu inte är avslutat (okt 1987), leddes av ark SAR Ivar Petersson vid Byggkonsult B A Bengtsson AB, Kalmar, och konservator Ola Westerudd, då ännu vid JLM. För den antikvariska kontrollen svarar Ragnhild Boström och Torbjörn Sjögren, KLM. För de viktigaste resultaten av arbetena redovisas här helt kortfattat.

Kyrkobyggnaden

S 32, 40. Innersmygen till det bakom altarpopsatsen befintliga fönstret är 235 cm hög, 123 cm bred och 55 cm djup. Den sitter 213 cm över nuvarande golv. Längst in är smygen 188 cm hög och 50 cm bred. Se vidare nedan under Kalkmålningar, grupp 3.

S 85. Förnyade undersökningar av det inre murverket visar, att ett beslut 1888 att "nedhugga fensteröppningarne till 6 tum öfver de nuvarande bänkarne" inte synes ha blivit verkställt 1890. En bättre belysning i bänkarna – det sannolika syftet med ändringen – kunde man uppnå på ett enklare sätt, nämligen genom att lägga det nya trägolvet högre än det gamla stengolvet. Det vilar på plintar och ligger, som redan är omtalat ovan, 63 cm högre i långhuset och ca 80 cm högre i koret.

Kalkmålningar

S 87–101. En av Ola Westerudds huvuduppgifter var att svara för rengöring och konservering av kalkmålningarna. För dessa arbeten krävdes byggnadsställningar, som också gjorde det möjligt att på nära håll undersöka och i bild dokumentera målningarna. Westerudds rapport till RAÄ 25/9 1987 med bildmaterial har tillförts ATA, med kopia i KLM. I mitt fortsatta

fältarbete fick jag tillfälle att även diskutera målningarna med bl a avdelningsdirektör Åke Nisbeth. Störande skador och ilagningar av de olika putslagren har dämpats ned, men den här framförda bildanalysen av målningarna måste ändå betraktas som osäker.

1. 1100-talets mitt

S 90–92. Agnus-Dei-medaljongen efter rengöringen avbildas på pl IX:A. Jfr fig 75, 77 och *a* i pl X:B. Det syns tydligt, att medaljongens nedre vänstra del och ett stycke av mandorlan är kompletterade (1931 eller 1965). Det äldsta, glättade putslaget har en rödbrun, varm färgton, som klart skiljer det från yngre puts.

Lukas' oxen (pl IX:B, jfr fig 76 samt *b* i pl X:B) eller snarare vad som återstår av den är målad på ursprunglig puts, medan vad som synes av mandorlan på planschen är en rekonstruktion. Längst ned *t v* syns det tydligt, att kvadermålningen och dess puts-skikt är ännu yngre. – *T v* om mandorlans nedre del (*c* i pl X:B) skymtar nu Markus' lejon som en ljusockra färgyta.

Ytterligare målningar, hörande dels till samma grupp som absidvalvet, dels till grupp 3 (se nedan), upptäcktes, när altartavlan togs ur ramverket (pl X:B). Det igenmurade absidfönstrets innersmyg och närmaste omgivning befriades från flera lager kalk. Under dem gjordes en sensationell upptäckt av målningar, vilkas existens hittills har varit okänd. De var svåra att undersöka och ännu svårare att fotografera, emedan de endast går att se i stark förkortning från sidan. Altarpopsatsen står nämligen alldeles intill absidväggen (fig 30, 32). Öppningen i ramverket är för liten i förhållande till fönstret. Trots dessa olägenheter är det emellertid alldeles klart, att absidens nyupptäckta målningar är unika för Öland och ovanliga i landet i övrigt.

T h om fönstret avtäcktes ett skikt av samma glättade puts som det, på vilket absidvalvets Majestas Domini är målad. Den var enligt Ola Westerudd delvis täckt av några kalklager, men vissa delar var renhackade med endast en kalkslöja över. Då denna vättes och blev transparent, upptäcktes dekorationsmåleri på en yta, ca 200 cm hög och 30–50 cm bred (pl X:A), belägen något under fönstrets översta del. Räknat från den ursprungliga golvnivån i koret, har dessa målningar befunnit sig omkring 330 cm över golvet. Man ser en ängel utan huvud. Detta förstördes nämligen dels på 1200-talet, då fönstret intill togs upp, dels 1890, då altarpopsatsen i samband med golvets höjning flyttades upp omkring 80 cm på absidväggen och fästes med vinkeljärn. Ängeln är en ädelt tecknad figur, klädd i vit eller ljusgrå livkläd-

nad med långa, vida ärmar. Konturer och innerteckning är gjorda med säker hand med lysande ockra, samma färg, med vilken den stora vingen och manteln är målade. Ängelns vänsterarm är höjd till bön med handflatan vänd mot åskådaren (s k orantställning). Handen och handleden, målade med vitt eller ljusgrått, avtecknar sig mot vingen. Bakgrund och skuggor är svarta eller grön-svarta.

T h om ängeln är målade en kolonnett (?) med smalt, ljusgrått skaft och ett bladkapitel (?), tecknat med bukande linjer i rött, ockra och svart. Över det förmodade kapitalet skymtar en mörk figur, som kan tolkas som anfang till två rundbågar. Vi får föreställa oss, att ängeln har stått under en rundbåge och att målningen har fortsatt mot söder med liknande rundbågar, under vilka heliga figurer har varit placerade. Här står, som sagt, altarpupsatsen hindrande i vägen.

Rester av horisontala bårder har avgränsat absidmålningen: upptill en mörk, vågrät linje, nedtill flera ockragula fläckar i samma nivå, jämte enstaka röda och svarta fläckar. – Även norr om fönstret skymtar färgspår på samma puts-skikt. Vi får föreställa oss, att två ängelfigurer har flankerat det lilla, runda fönstret (fig 69–71), vilket också sannolikt har varit försett med målningar både inne i smygen och omkring denna. Andra heliga figurer under rundbågar har fortsatt mot norr och söder som en fris på absidens rymliga mantelmur, som är ca 8 m lång. Rekonstruerad på detta sätt har utsmyckningen av absiden i Resmo varit en värdig medtävlare till andra romanska, bättre bevarade absider (se Nisbeth 1986 och DKalkm).

Även i långhusets västra del, fram till portalerna, och inne i tornbågen upptäcktes 1987 glättad puts av den äldsta typen med målningens fragment i ockra, brunt eller svart och något rött. Endast små färgfläckar är bevarade, varför man endast i en del fall kan säga, att det har rört sig om draperifigurer. Antagandet, att västtornets bottenvåning från början har varit byggherrens privata kapell (s 73–74) styrkes av målningens fragmenten i och omkring tornbågen, som på detta sätt har framhävts.

2. 1100-talets andra hälft eller omkring 1200

S 92–94. Målningarna i denna grupp framträder nu i ljusare skick och färgerna är klarare än tidigare, men skillnaden mellan de färgreproduktioner, som redan har tillverkats för denna volym, och fotografierna från 1987 är så liten, att det inte har ansetts försvarbart av ekonomiska skäl att göra nya illustrationer. Bildmaterialet

från 1987 är arkiverat i ATA, en del dessutom i KLM, till forskningens fromma.

S 94, spalt 2: Världsdomarens livklädnad är gråsvart (ursprungligen blå?). En blå mantelflik ligger över knäet t h, som har en tydlig kontur. Regnbågens färger, inifrån och utåt, är följande: ljusgul, tegelröd, smal ljus linje, gråsvart, bredare linje samt ytterst en ännu bredare, gråaktig linje. – Ramen på sidorna och ovanför Världsdomaren består av ett smalt, tegelrött band och utanför detta ett bredare, gråsvart.

De fem stående helgonen norr om Kristus: 1. Svartklädd med en svagt gul gloria. – 2. Med tegelrött, halvlångt hår och ljusgul gloria. Han (eller hon) lyfter sin högra underarm (t v i fig 83), klädd i en vid, gråsvart, veckad ärm, som hänger ned. – 3–5. Av dessa heliga skymtar nu huvudsakligen gloriorna, varav den längst mot norr har brun kontur. – Av helgonen söder om Världsdomaren skymtar nu mest endast konturlösa färgytter. Figuren längst t h i fig 83 har en rödbrun dräkt och den basunblåsande ängeln (?) rakt nedanför, under rombbården, har tegelrött hår.

Den yviga, vågräta bården ovanför helgonraden begränsas nedtill av ett starkt gult band mellan ljusa konturer och upptill av en gråsvart, otydlig linje. Uppe på vinden på triumfmuren knackades ett par provytor fram, i förhoppningen om att finna bårdens fortsättning (jfr ovan s 94, sp 2). Där fanns emellertid endast otydbara, små rester av konturer i svart-mörk kulör innanför några få, tunna överstrykningar med kalk.

3. 1200-talets mellersta tredjedel

S 94–95. Under sex lager kalk avtäcktes det senromanska absidfönstrets innersmyg. Putsytan i fönstervalvet är mycket slät och formad till en skarp kant omkring rundbågen (pl XIV), men i resten av smygen skymtar man det underliggande, skrovliga murverket, som är täckt med ojämn, grovt behandlad och gulgrå puts. Både smygen och murverket omkring densamma är täckta av ett vitt kalkskikt och det syns mycket tydligt, att denna puts med sitt kalköverdrag delvis ligger ovanpå det ursprungliga, glättade puts-lagret. ”Kilstenarna” ovanför fönstret har täckt över mandorlan och evangelistsymbolerna. Sannolikt har absidens ursprungliga utsmyckning varit helt dold bakom den till grupp 3 hörande bemålningen från 1200-talets mellersta tredjedel.

Den ovan s 94–95 omtalade kvadermålningen frilades inne i fönstersmygen (g i pl X:B, XIV). De målade kilstenarna, troligen 11 till antalet, går att följa ända in i

smygen. Varannan sten är målad med mättad, oxidröd färg, varannan med ljusgrå färg och fogarna är vita. Kilstenarna är behandlade på olika sätt, för att ge illusion av flera stenarter. De röda stenarna är mönstrade med mörkare röd färg, de grå med ljusockra. Några är marmorerade med böljande linjer, medan andra har en långsgående markering, som leder tankarna till den öländska kalkstenen med dess karakteristiska, horisontella skiktning. En tredje ytbehandling finns på några röda stenar i form av ett diagonalt rutmönster. Som helhet betraktad, är kadmålningen mycket dekorativ.

En stor överraskning väntade, när fönstersmygens sidor preparerades fram. På vardera sidan skymtar ett helgon (pl XI–XIII). Den nu synliga, målade ytan är på vardera sidan ca 140 cm hög och 60 cm bred, men har varit bredare, eftersom fönstret närmast dageröppningen är igenmurat. Närmast ytterkanten till smygens långsidor och nedre kortsida finns rester av ett ca 6,5 cm brett band, målat med oxidröd färg. Det fortsätter utmed de sneda vinklarna in i smygens nederdel mot (den igenmurade) dageröppningen. På sidornas inramade fält är insatta två helgonmålningar.

Den södra bilden har ovalt ansikte med bred panna, vänt i halvprofil mot höger (pl XI:A, XII). Ögonens ljusa undermålning med tydlig iris är väl bevarad, men anletsdragen i övrigt går inte längre att urskilja. Håret är mörkrött och hårfästet sitter högt. Vad som vid första anblicken liknar en stor tonsur är i själva verket helgonets avhuggna hjässa. Därmed är identifieringen av helgonet klar: vi har här att göra med det franska helgonet S Dionysius¹⁴⁵. Enligt den ena versionen av hans legend och den som oftast är avbildad, blev han halshuggen, men enligt den andra högg bödeln endast av hans hjässa, så som är framställt här i Resmo. Sannolikt har helgonet burit sin biskopsmitra med skallfragmentet framför sig, men nu skymtar endast den ljusbruna dräkten som en obestämd färgyta, där endast axlarnas konturer är tydliga.

Huvudet omges av en stor, mycket ljusröd, nästan vit gloria med bred, ljusgrön kant, som möjligen ytterst har en vit rand. Ansiktskonturen är dragen med samma ljusröda färg som glorian. En svart linje t h, som upptill slutar i en rundel, kan uppfattas som en biskopskräkla. Bakgrunden är ljusgrön. Helgonet står under en baldakin, om den är rundbågig eller trepassformad, är ovisst. Den röda ramen t h synes övergå i baldakinen. Överst är ett mörkare, grönt parti som också kan tolkas som en del av baldakinen. Möjligen har helgonets namn varit målat upptill.

Helgonet på norra sidan (pl XI:B, XIII) har ansiktet

tecknat i halvprofil åt vänster. Den mjukt rundade konturen av kinden och halsen är tecknade med ljusbrunt. Han bär en vit mitra med utflygande band (infulæ), även deras konturer är tecknade med ljusbrun färg. Troligen har hans dräkt varit grön och bakgrunden ljusbrun. Han håller en kräkla med olivgrönt skaft i handen. Tvärstrecket på skaftet är en sten i murverket, som sticker ut genom putsen. Den mörkröda glorian skymms delvis av kräklans rundade krön. Förutom här nämnda färger syns spår i rött-grönt, vitt-rött och litet gult-svart, vilka är för små för att identifiera som dräkt detaljer. Även denna bild har stått under en baldakin, lik den på södra sidan. Identifieringen av helgonet på norra smyg-sidan torde också vara säker: S Nikolaus,¹⁴⁶ det helgon, som jämte jungfru Maria, var populärast i hela den kristna världen, både den romersk-katolska och de grekisk ortodoxa. I kustområden var han speciellt omhuldad, emedan han enligt legenden en gång stillade en storm.

Ljusbruna färgfläckar på sidorna om fönstret, målade på samma kalkyta, tyder på att även absidmuren omkring fönstret hade målningar från samma period.

Som redan är omtalat ovan s 94, förekommer kvadermålning i två öländska kyrkor, Gärdslösa och Långlöt. I Gärdslösa finns också en figurmålning (SvK vol 177, fig 93), som tillhör samma tid som målningarna i Resmo, grupp 3, 1200-talets andra tredjedel. Alltför litet är emellertid bevarat, för att man även skall kunna tillskriva dem samme konstnär. I den år 1831 rivna Stenåsa kyrka, också på Öland, fanns ett par målningar i korets östra fönster, bl a en S Olof under en trepassbaldakin (Boström 1966 B, fig 3). Koret, till vilket fönstret med målningarna hörde, är daterat till Övergångstiden mellan romansk och gotisk tid och sannolikt är S Olofmålningen samtidig med detta. Vi känner nu alltså till tre kyrkor på Öland, vilka i mitten av 1200-talet blev utsmyckade med kalkmålningar. Gärdslösa kyrkas samband med Gothem på Gotland och den gotländska förkärleken för kvadermålning tyder på, att även upphovsmannen till målningarna i pl XI – XIV var gotlänning. Om gotländska kontakter talar också S Dionysius-bilden, ett helgon som hyllades speciellt på Gotland (se flera exempel i Sveriges Kyrkor och i Ikonografiska registret).

4. Målningar från omkring 1585–1592

S 95–101. Inget nytt framkom vid rengöringen av 1500-talsmålningarna. Omkring kung Herodes' (?) huvud hade under årens lopp det underliggande murverkets

fogar trängt igenom den tunna putsen på ett störande sätt. De retuscherades bort: "Här gjordes en försiktig uppljusning . . . Vid all retuschering användes bara kalkvatten och kalkäkta pigment" (O Westerudd). Det samma gäller även ilagade mursprickor i koret och i triumfbågen.

Inredning och inventarier

S 105. Den krönande gaveln till altarpopsatsen (fig 93) skall renoveras och sättas upp på sin ursprungliga plats.

Vid jämförelse mellan bl a fig 93, där en bladfestong pryder ramverkets övre kortsida, och nuvarande tillstånd (fig 47, 92), kan man utläsa, att altartavlans ramverk har förändrats.

Av allt att döma var det i samband med restaureringen 1965, som altaret höjdes och försågs med en högre plattform med två trappsteg. Detta medförde, att altartavlan med dess ramverk måste höjas, och då fick inte bladfestongen plats.

S 109. Predikstolen kommer troligen att restaureras 1987 och återfå sin mer mättade färgskala.

Bänkinredningen skall målas om i en annan färgsättning. Under konserveringsarbetet i kyrkan undersöktes en bänkdörr med inte mindre än 10 olika färglager. Det understa (från 1752) bestod av en brunlasering, gjord ned trasa, och bänknummer målade med svart. – Psalmboksbräderna har nu breddats.

S 110. Läktaren och orgelfasaden hade från början jusare, grå färg och mycket mindre guld. Färgsättningen är ännu inte fastställd.

Noter

145. *S Dionysius*, helig biskop, som led martyrdöden i Paris ca 280 (på Montmartre, martyrernas berg), begravd i Saint-Denis. Hans festdag firades 9/10. En av de femton nödhjälparna. Han anropades vid många sjukdomar, bl a huvudvärk, syfilis och bitt av rabiesmittade hundar. Utanför Frankrike var han enligt Réau 1958, s

375, speciellt populär i Spanien och Tyskland. – I Sverige vördades han tidigt, framför allt på Gotland, men om detta nämner Réau ingenting.

Som exempel på samma version av martyriet som i Resmo nämner Réau s 379 en fresk från 1100-talet i S Gereon i Köln samt från 1200-talet reliefer i Chartres norra transeptportal och i Reims nordportal. Han nämner också från samma århundrade en glasmålning i Jouhet (Indre) och en staty i Wells katedral. Även från följande århundraden har Réau flera exempel. Det överväldigande antalet avbildningar av S Dionysius, såväl inom som utom Sverige, visar emellertid helgonet hållande sitt avhuggna huvud framför sig som sitt attribut, ibland utan huvud på den avhuggna halsen, ibland med huvudet kvar på sin ursprungliga plats.

I det medeltida Danmark omtalas endast ett enda exempel på "Resmo-versionen" av S Dionysius' legend, nämligen en kalkmålning från 1498 i Linderöds kyrka. Sk. Helgonet håller där framför sig biskopsmitran, som tänkes innehålla hjässan på hans stympade huvud (Banning 1976, s 260. Där refereras till negativ i Danmarks Nationalmuseum, R 28160. En kopia därav finns i Ikonografiska registret).

Jag tackar Åke Nisbeth och Ingallil Pegelow för diskussioner om tolkningen av Resmo-målningen.

146. *S Nikolaus* av Myra och Bari, helig biskop och en av bekännarna, f ca 270, † 342. Hans festdag, 6/12, firas fortfarande även i profana sammanhang, eftersom han har blivit västvärldens jultomte. Sancta Claus. Hans relikier överfördes 1087 till Bari, som därefter blev ett mycket frekventerat pilgrimsmål, bl a för S Birgitta. Han är skyddshelgon för ett mycket stort antal olika yrken, med utgångspunkt från hans legend. Emedan han stillade en storm, är han skyddshelgon för sjöfarande, båtbyggare, köpmän etc. Ett ankare som attribut syftar på detta. Sjömän anropade honom i st f Poseidon under sjönöd. Han avbildas i biskopsdräkt, ibland med, ibland utan skägg. Som attribut håller han ibland en bok, ibland tre guldklimpar eller börser (anspelande på att han en gång genom dessa gåvor räddade tre unga flickor från ett liv i vanära). Ett lagtkärl med tre nakna gossar i syftar på att han återuppväckte tre på det grymmaste mördade skolgossar. Detta mycket populära helgon är patronus för en mängd kyrkor i Norden: över 100 danska kyrkor, altare och mässtiftelser, 13 norska och 44 isländska kyrkor och kapell (Gad m fl 1967. KLN 12, sp 290. För Sverige finns inga uppgifter om antalet, men vi vet att det rör sig om många, speciellt i kustområden. – Réau 1958, III:2, s 976 ff. – Gad m fl 1967. KLN 12, sp 288 ff. – Pegelow 1985, s 267. – Ullén 1986, s 13 ff.

Litteratur

- Banning, K, ed. 1976. *A catalogue of wall-paintings in the churches of medieval Denmark 1100–1600, Scania, Halland, Blekinge*. Bd II. Copenhagen.
- Gad, T m fl 1967. Nicolaus af Myra. *KLNM* 12, sp 288 ff.
- Kilström, B I, 1967. Nödhjälpare. *KLNM* 12, sp 463.
- Pegelow, I, 1985. Bekännare, Dionysius, Nikolaus av Myra, Nödhjälpare. *Medeltidens ABC*. SHM. Stockholm.
- Réau, L, 1958. *Iconographie de l'art chrétien*, III: 1–2. Paris.
- Ullén, M, 1986. Sankt Nikolaus i Dädesjö. *ICO* 1986:4. Stockholm.

I SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM, ÄR FÖLJANDE
PUBLICERAT OM ÖLAND

Kyrkor på Öland. Inledning. Översikt av de skriftliga källorna. Öland band I:1, volym 108, 142.

ÅKERBO HÄRAD:

Böda och S:t Olof, Öland band 1:2, volym 116, 142.

Föra kyrkor jämte Rättelser, tillägg och register till band I. Öland band I:6, volym 142.

Högby kyrkor, Öland band I:3, volym 119, 142.

Källa kyrkor, Öland band I:4, volym 128, 142.

Persnäs kyrkor, Öland band I:5, volym 133, 142.

RUNSTENS HÄRAD:

Bredsättra kyrkor, Öland band II:4, volym 183.

Gärdslösa kyrka, Öland band II:3, volym 177.

Långlöts kyrkor, Öland band II:1, volym 151.

Löt och Egby, Öland band II:2, volym 163.

Runstens kyrkor, Öland band II:5, volym 188.

Rättelser, tillägg och register till band II, Öland band II:6 (under utg).

S:ta Britas kapell, Öland band II:6 (under utg).

SLÄTTBO HÄRAD:

Köpings kyrkor, Öland, volym 170.

ALGUTSRUMS HÄRAD:

Vickleby kyrka, Öland, volym 193.

Resmo kyrka, Öland, volym 203.

Under utarbetande: Mörbylånga och Hulterstad.

Med Köpings kyrkor, volym 170, har bandindelningen avskaffats. Volymen kan alltså bindas separata av den som så önskar. Register beräknas utkomma då ytterligare volymer av kyrkor inom samma härad på Öland publicerats.

Sveriges Kyrkors volymer fr.o.m. nr 85 distribueras av Almqvist & Wiksell International, Box 62, 101 20 Stockholm, tel. 08-23 79 90. Äldre volymer av Vitterhetsakademiens bibliotek. Box 5405, 114 84 Stockholm, tel. 08-783 90 00.

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 203

ÖLAND

Algutsrums härad

